Storia d'Italia

9
8 A
5

7
8 D
36

9 – 8 – A – 5

9 – 6 – F – 59

9 – 9 . E . 20

XV. 14.15

BERNARDI SACCI PATRITII PAPIENSIS DE ITALICARVM RERVM VARIETATE ET ELEGANTIA LIBRI. X.

IN QVIBVS MVLTA SCITV DIGNA RECENSENtur, De Populorum vetuſtate, dominio, & mutatione. Item de Prouinciarum proprietate, & Ro. Eccleſiæ amplificatione. Cum Indice Capitulorum in fine Operis.

PAPIÆ
Apud Hieronymum Bartholum.
Anno M D LXV.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE
BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

CLARISSIMO AC PRÆSTANTISSIMO I. V.

Conſulto D. Polictonio Mediobarbo Regio Ducaliq; Senatori Illuſtriſſimi Mediolanenſis Conſeſſus.

BIBLIOTECA NAZ. VITT. EMANUELE ROMA

Hieronymus Bartholus S. D.

INDVXIT noſtra ætas morem vir celeberrime, vt liceat Impreſſoribus in prima vniuſcuiuſq; noui operis editione labores ſuos amicis, ſummiſq; viris dedicare: quem morem artis meæ iure obſeruare cupiens, quaeſiui diu, nec inueni quod dignitati tuæ aptum foret: Nunc tandem excuſſo à me opere Ticinenſis Hiſtoriae, cuius copiam etſi Autor ipſe Romæ olim pluribus peritis viris fecit, præcipuè Reuerendiſſ. Bernardino Cocio Cardinali Trãnenſi, & Antonio Maſſae Galeſio Romanorũ Aduocatorum primario, ac Marco Lauredano Veneto patritio, Epiſcopoq; eruditiſſimo, minimè tamen opus ipſum Typis Impreſſorijs ſubiecit, exiſtimaui negocium iſtius impreſſionis mee opportunè tibi dedicandum fore, tum quoniam Pa-

triae tuæ primordia lōgè apertius explicata, & quaſi à vetuſtatis conſumptione eruta agnoſces, Tum etiam quoniam Auſtriae nobiliſsmae gentis originem, à materno deductam genere, repeti ijs ſcriptis, ac nobilitari antiqui Regni elogio ſeties: Cuius quidem Auſtriae gentis, nobis imperantis, cum tu, genusq́; tuum ſemper obſequens eſſe, ac illi inuiolata fide ſubſeruire ſtudueritis, gratum ſimiliter tibi futurum cenſui praeſens munuſculum, in quo ipſius gentis comprobatur Imperium Regnumq́;, ab antiquis Patribus diuinitus praeuiſum: Sume igitur prompto animo, quod tibi pro artis noſtrae primitijs deſtinatur munus, & in clientulorum tuorum cœtu me colloca, ac ſerua. Vale. Papiæ, Ianuario menſe incipiente. M D LXV.

BERNARDI SACCI PRÆFATIO
DE DIVINAE RELIGIONIS CONSTITVTIONE ET AMPLITVDINE.

NVLLA maior virtus, ac honorabilior optari ab homine poteſt, quàm mentis Religio, quæ Diuini boni initium, & pars præcipua eſt, erigens nos ad paranda noſtræ infirmitatis adminicula, quibus animæ immortalitas ſalutem, & claritatem habeat, nec in Diuinæ vltionis periculum hîc verſando incidat. Quam quidem virtutem contemplatus, minimè me idoneum ad ſcribendum de ea pro ipſius dignitate putaui, quoniam Diuina virtus altiore quàm meo, ingenio, atq; eloquio celebranda eſſet. Verti itaq; animum, vireſq; ſeniles ad leuiora onera meis humeris imponenda, ſcribereq; inſtitui de loco, & gente, vbi primum apud nos Religionis cultus & ſplendor enituerit, ſuoq; fulgore innumeros populos illuſtrarit, & in eãdem Religionem fidemq; pellexerit, clarum illum Principem imitatus, qui Dei Maximi numen perhorreſcens, ipſius Dei Templum ſubire, ac reuereri dignum cenſuit, ſic etiam canens.

Domine dilexi decorem domus tuæ,
Et locum habitationis gloriæ tuæ.

Locus autem Diuinæ Religionis apud nos Roma in primis fuit, & gens ipſius vrbis incola, à qua in Occidente, & Septentrione diffuſa paſsim Sacroſancta Religio eſt, noſtris olim ignota maioribus. Quod mirabili rerum ordine factum apparet, vt quæ prior Ciuitas Imperij caput fuerat, priorq; viuendi leges ediderat, ac ſua amplitudine communis patria effecta erat, prior etiam lucem Diuinitatis aſpiceret, teneret, ac finitimis gentibus communicaret, & ipſius cõ

muni-

municationis gratia communis pariter ſtatio omnium Chriſtianorum, quæ Eccleſia Græcè, Latinè congregatio eſt, fieret; vt tandem Orientalium Imperatorum excuſſo iugo facta eſt. Ad quod deniq; opus conuertens, vt dixi, animum, ſentio me inſueto oneri ſubijci, atq; alligari, ne ab alijs ſcripta, & vulgata aliquorum exemplo reſcribã, ſed vt noua omiſſaq; depromam, & quæ vetuſtate quaſi cõſenuerant, nouo cultu expolire incipiam, quod an perficere queam, dubitare magis libet, quàm promittere. Sumam autẽ Deo auſpice initium ab Italiæ deſcriptione, ac quinquipartitione, referẽs ſitum, Regiones, & proprietates à natura inſitas, Item antiquos Populos tam Italiæ originarios, quàm peregrinos, quorum initia reſcire Priſcorum ſedulitas nequiuit; addensq; ſubindè, quibus modis ab illis antiquioribus, iſti qui vigent, prodierint: quæ omnia in prioribus quinq; libris operis mei complectar. Ad quos quidem legendos ſi quis acceſſerit, vnum hoc ſciat. Cum ego Ciſpadani, vel Tranſpadani agri, & populi mentionem fecero, referre proſpectum oportere ad vrbem Romam Italiæ, & Chriſtiani ouilis caput, vbi hæc ſcribebam Iulio Tertio ſedente, & Paulo Carapheo ſubeũte, Marcello Ceruino vix viſo Cerua velocius illius effugiente vita. Colligam deniq; in poſterioribus quinq; libris tempora, & res præclarè geſtas in Italia, præcipuè circa Religionis noſtræ conſtitutionẽ ab Apoſtolorum obitu vſq; ad Caroli magni Francorum Regis aduentũ, à quo Longobardorum Regnum Franciæ adiectum ea ætate fuit; Relatis ex ordine ciuitatum euerſionibus, ac gentium multitudine, ac varietate ipſam Italiam tunc affligente: quæ deinde gẽtes vno & altero vix exacto ſeculo eſſe deſierũt, noſtra ſemper repullulante fide, ac Religione. Quibus explicatis finis aderit, hoc ex meo labore commodo lectori oblato, ꝙ intelliget, nullam prorſus Regnis, ac principatibus ſubeſſe ſtabilitatem Diuino aduerſante numine; Diuinumq; aduerſari numen plerunq; illis Populis, à quibus iuſtitia, atq; Religio reiecta fuerit. Et ne mihi in ijs colligendis nomen arrogarem, modeſtiam ſequens Ticinenſem Hiſtoriam, id eſt Ticinenſis hominis ſcriptionem librum nuncupaui. Patriæ potiusquàm mihi laboris mei præmia impendens. Valeat quiſquis hæc lectitauerit, in quibus ſi quid fortaſſe minus aptum depræhenderit, illo omiſſo folio gratiora excipiat, memineritq; nullum tam oportunum demitti è cœlo imbrem, qui alicui imparato gradienti caput

non

non madefaciat, atq; displiceat: difficillimūq; eſſe in opere texen-
do, ac componendo vnicuiq; morem gerere ingeniorum cō-
cordia rarò emergente, diſcatq; ex ipſius naturæ ope-
ratione ſegeti ſæpe immixta gramina inui-
to colono ex agro ſponte pro-
dire. Romæ, anno
M D L V I I.

IN HOC OPVSCVLO HAEC PRAECIPVE REFERVNTVR.

Situs Italiæ, partes, & proprietates.

Antiquiores Populi ex Tranſpadanis.

Ligurum vetuſtas, & gentis præſtantia.

Libertas & dominium Ciuitatum Italicarum.

Chriſtianæ religionis primordia.

Italiæ deprædationes, & ſubiectiones.

Regna Italica in externis conſtituta.

Longobardorum origo, aduentus, & Regnum.

Duelli introductio, & cauſæ olim admiſſæ.

Dominium Romanæ Eccleſiæ in Italia.

Bononiæ & Ferariæ incrementa ſub Eccleſia Ro.

Regnum Longobardorum in Carolum Magnum translatum.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER PRIMVS.

De Italiæ ſitu, & diuerſitate.
Cap. I.

OMNIS *Italia in quinque partes hodie à natura diuiſa conſpicitur, quarum altera plana eſt, interlabente Pado, partim montibus, partim Adriatico ſinu circunſepta: alia pars huic finitima Montana, ſiue Apenninica dici, ab Apennini montis uaſtitate, & ambagibus poteſt, qui ab Alpium lateribus in Liguſtico tractu incipiens, & per Ethruriæ, & Vmbriæ orã inſurgens, immenſisq́; flexibus Picenos à Septentrione, & Latinos à meridie pertingens, bicipiti cornu porrigit ſeſe in Apuliam, altero quidem cornu ad Mare Adriaticum in agro Sipontino, ſiue Manfredonico deſinente, & altero in Calabriam tendente. Tertia pars Ciſapenninica appellatur, relatione habita ad urbem Romam, olim Europæ caput. In qua quidem parte, magna pars Ethruriæ, Latium, Campania, & regni Neapolitani regiones, citra Apenninum ſitæ continentur, Mediterraneo mari à meridie exteriora latera ambiente: & quibus demum in regionibus minimè omnia plana ſunt, ſed Montoſa plurima fructiferis paſſim collibus, ſpecioſisq́, uallibus conſpicua. Quarta pars orientalis eſt inter Apennini cornua, & mare poſita, Apuliæ, & ſuperioris Calabriæ circuitum colligens, & Adriaticum à ſeptentrione attingens. Quinta, & poſtrema pars inſularis eſt, ut Sicilia, & ceteræ inſulæ Italiæ uicinæ, quæ tametſi ſitu ab Italia diuiſæ ſunt, moribus tamen, inſtitutisq́;, & lingua Italicæ perhibentur. Nunc quæ ſimilitudo, ac diſſimilitudo inter has partes uigeat, uideamus.*

De Inſulis. Cap. II.

INSVLAE *tanquam in meridiem, atq; intra Pelagus porrectæ, æſtibus etiam magis ſubeſſe quàm Italiæ continens uidentur, argumentoq́; eſt ignis in Sicilia, & in altera proxima Inſula continuò à terra exalans: Attamen quo-*

niam ipſæ inſulæ uentorum flatibus circùmquaquè patent, nonnihil interdum aura ab aliquo latere ſpirante, refrigerantur, qua ceſſante, caloribus æſtate urgentur, præcipuè ij, qui æqualia & humilia loca colunt: Hyeme uerò omnia Inſulana tepidiora ſunt, & plana ipſa longè calidiora, quàm in alto ſita iccirco probantur, quia à uentis minus perflantur.

De Ciſapenninica Italiæ parte. Cap. III.

IN Italiæ continenti, duo ſunt à natura conſtituta diſcrimina, quibus ſingulæ partes inter ſe differre probantur: Vnum eſt à cœli climate, alterum à terræ, mariſq; ſitu: Cœli enim climate Ciſapenninica pars à Liguriæ montibus, uſq; ad Rhegium Calabriæ urbem, tota ferè ſpectat in meridiem, & meridionali plagæ directius, ac propius ſubiacet, quàm Apenninicã, & plana Italia: quòd non ſolùm orbis deſcriptio à peritiſſimis uiris facta, ſed ipſius Solis, umbræq; dimenſio probat: Nam ſub meridiem æquinoctialem umbilicus ſiue obeliſcus longitudinis nouem unciarum, ad ſolis radios Romæ expoſitus, atq; directus, octo tantùm uncias terræ adumbrabit: In altitudine itaq; nouem unciarum ſub æquinoctium, Sol in hac parte ſpacioſius terram occupat una uncia, quàm in alijs duabus partibus, in quibus eadem menſura parem Solis, & umbræ portionem refert, præcipuè Venetijs, ut Plinius affirmat, libro Secundo naturalis hiſtoriæ, Cap. lxxij, & libro Sexto, Cap. xxxiiij. de Roma, & Venetijs diuerſa ennarrans. Si ergo æqualitas alibi deprœhenſa, probat inæqualitatem menſuræ in hac parte eſſe, ac maiorem Solis, quàm umbræ occupationem fore, nemini dubium eſt, inæqualitatem ipſam à maiori huius regionis propinquitate, quam ad meridiem habet, procedere. Et cùm ſit propinquior, neceſſariò etiam eſt caloribus ſubiectior. Quam quidem ſubiectionem multò amplius auget uicini maris Mediterranei apricitas, qua patet aditus Auſtro meridionali uento, uulgò Marino appellato, à Solis itinere, unde exit, irruendi in hanc regionem: Ille enim pelagus tranſiens, natura commutata, humiditatem à mari attrahit, planiſq; locis Latij, & Thuſciæ, quocũq; illabitur, caliditatem à Sole conceptam cùm ſuſcepta à mari humiditate infert, ut author eſt Hippocrates, libro ſecundo, de dieta, his uerbis ſcribens, Vbi uerò pelagus tranſit &c. Qua ex re maritimi populi meridionalis oræ, plana loca incolentes, plerumq; morboſi fiunt: & morbo etiam non ſubeunte, liuidi tamen, & pallidi, aut fuſco colore aſpiciuntur, & ante tempus ſenio conficiuntur, ut in Liburno, Plombino, Orbetelloq; oppidis, & Ciuitate uetula, Portu, Oſtia, Portiano, Porciliano dicto, Antio, Neptuno, & ſimilibus: Altiora autem loca pari rectitudine, ac propinquitate in meridiem porrecta, minimè eo modo, ex huius uenti inceſſu, morboſa fiunt, quia ut idem docet author, ſitu ipſo ſicciora ſunt, quàm plana, & campeſtria, cùm ſint eleuatiora, ut eſt Montana, maritimaq, Liguria, Caieta, Neapolis, & aliæ, quæ loci altitudine à mari eminent, pendentiq; ſitu, nec imbres, caliginemq;, nec ſubuectam

etiam ab Auſtro humiditatem retinent: & ex qua demum eminentia, ac decliuitate contingit, ut facilius à Sole, & alijs circumambientibus uentis perluſtrari, & purificari poſſint, quàm humilia & depreſſa oppida: Quieſcentibusq; etiam uentis, ac rigente æſtu, ſublimia loca puriorem äërem à natura ſentiunt, noctiumq, umbris magis refrigerantur, quàm loca æqualia: & propterea fructus arboreos elegãtiores etiam, ac ſapidiores emittunt. Vt ipſa Caieta probat: & è contrario Oſtia uix paucos melones ex ſe præbet, quibus tamen longè præſtantiores ſunt Sarmonetæi. Item à mari remota loca & collibus ab Auſtro tuta minus ab eius inceſſu læduntur, etiam circumeunte flatu, ut probat pars Romæ poſt montem Tarpeium, ſiue collem Capitolium iacẽs, ubi Diui Marci templum, incboataeq; ædes manent. In quas commigrare Romani Pontifices, Vaticano relicto, æſtu appetente ſolent. (At earum amplitudinem in probato rei commodo nemo perficit.) Minimè uerò idem euenit tranſtiberinæ regioni, alijsq; urbis uicis, Auſtro expoſitis, ubi pauperiores habitant: pallent enim, quaſi morbo uexatæ inquilinorum facies, filijq; impuberes ſqualidi, & decolorati, in ipſo ætatis flore cernuntur, Auſtri malitia apertè eam oram faceſſente: Hinc Plinius, libro ſecundo, de natura uentorum, ſcribit, eo ſlante accidere, ut animantes minus eſuriant, cuius ſententiæ ratio apertius patefacienda eſt: Flante Auſtro hyeme, & æquinoctiali tempore, äër humidi & calidi qualitatem ſumit, ex qua in eo conflatur craſſitudo: quæ quidem äëris craſſitudo per anhelitum attracta, replet plerumq; corpora humido, calidoq; ſuperfluo (niſi magna ſiccitas alicui à natura inſit, is enim minus ab ea lædetur) ſuperfluitate igitur corpori inuecta ceſſat cibi appetentia, ipſo uidelicet ſtomacho repletione humoris äërei præter naturæ rationem laborante, nam puritas äëris nobis apta eſt à natura, cuius contrarium eſt impuritas uel craſſities. Doctiusq; noſtro Plinio Græci ſcripſère, ſpirante Auſtro impurum äërem effici, quo per ora, & nares attracto, fit læſio in cerebro, eius conſtitutione ad intemperiem uerſa: Quòd non ſolùm hominibus, ſed etiam pecudibus, caprisq; contingere, inquit quidam peritus uir, qui de morbo ſacro librum compoſuit, Hippocrati aſcriptum, cuius negatur eſſe (alio enim modo ſcripſit de eo morbo Hippocrates in poſtrema parte libri de flatibus) æſtate uerò Auſter raro die noctuq; ſpirat, ſed à meridie tantùm, uſq; ad noctem, ideoq; nubes non mouet, ſed moleſtum, grauemq; calorem infert: Ab eadem etiam äëris craſſitudine, uel impuritate ore uel naribus excepta, & in pulmonem demiſſa fit tumor in uentre, morbiq; creantur, quos referre longum eſſet, & ab hiſtoria alienum. Nunc alterum diſcrimen explicare aggrediar.

De Apennino monte, & eius obiectu. Cap. IIII.

ALTERVM diſcrimen poſitum à natura in Italia, eſt Apennini iugum in Cœlum tendens, uerticeq; nubes ſcindens, & brachiorum anfractibus plures regiones includens, excludensq;, ätq; diſpartiens, & incurua

latera tum ad Aquilonem, tum ad Meridiem, tum ad Orientē diuerſimodo locata habens, atq; ex ſeſe hinc & illinc riuos torrenteſq; ac uaſta flumina fundens gignenſq; ſua altitudine pluribus in locis perpetuas umbras, à quibus frigora manant, & quibus demum exceptæ niues hærent rupibus, & diuturnæ fiunt, & in aquas, glaciemq; uerſæ, caniculares dies expectant, & ſeſe efferri ad Principum conuiuia in ſpectaculum ſinunt. Quo quidem diſcrimine fit, ut Ciſapenninica, de qua ſcribebam, pars, minus aquilonaribus uentis pateat, minuſq, ab eis æſtate pertingatur, quam ſi ipſius montis cacumina non intercederent, omniaq; plana eſſent: Raro enim ij uenti, quando urgente æſtu leni aura ſpirant, in hanc partem permeant, ipſo uidelicet Apennino auræ lenitatem excipiente. Cùm itaq; meridionalis pars Italiæ Aquiloni æquè non ſubiaceat, ſicut ſubiacet meridiei, multiplici cauſa calore torretur. Cæli, ut dixi, climate ad æſtum inclinante, mariſq; uicinitate à meridie Auſtrinos turbines admittente: Item Apennino Aquilonares auras ſæpiſſimè intercipiente: poſtremò ipſo ſimiliter Apennino, alijſq; coniunctis montibus Solis æſtum, & meridionalis uenti flatum, in ſubiectam planitiem Latij, & Ethruriæ retrudentibus, ac comprimentibus. Qua quidem ex re maiores in ea feruores æſtate excitantur, quàm ſi apertis, & æqualibus campis ſine ullo montium obiectu uenti utrinq; commearent. Repercuſſio enim caloris tam à Solis radijs quàm ab Auſtri tepore emiſſi, montium obiectu facta, auget caliditatem äëris in regione, intra quam æſtus compellitur: Hinc gigni Sulphur, & Alumina intra montium uiſcera propè mare mediterraneum clarum eſt. Ignes quoq; è terra emiſſos noſtra ætate propè Neapolim omnibus conſtat, natura ſcilicet conceptum feruorem intra terræ concaua diutius continere nequeunte, & igneos aliquando flatus euomente, quod in alijs montium lateribus, ad Adriaticum, & Septentrionem uerſis in continenti Italiæ æquè non contigit. Fontes quoq; non alia cauſa, quàm inſiti caloris ratione ſulphureum odorem, & acetoſum propè Romam ebulliunt, & pluribus in locis calore feruent. Quid memorem naturæ miracula ad Oſtiæ ſtagnum edita, anno à partu Virgineo, Milleſſimo, Quingenteſſimo, Quinquageſſimo primo, quo quidem anno flante menſe Auguſto ferè continuis diebus Auſtro à meridie uſq; ad noctem, nimio æſtu ſtagnum in circuitu maxima ex parte exaruit, limuſq; ab aquis paulatim ſecedentibus deſtitutus, per uiginti dies ſalem edidit, rore uidelicet ſalſo ſub matutinam lucem in candidum ſalem uerſo, cuius uel magnam quantitatem Porcilianenſes, me ſpectante, legerunt ſeruaruntq;. Soliùs enim caloris uæhementia, mariſq; uicinitas hoc effecit.

De

De Orientali Italiæ parte, in qua præſtantes Equi gignuntur. Cap. V.

ORIENTALIS. pars Italiæ regno Neapolitano aſcripta, ubi Apuliæ, & ſuperioris Calabriæ opes latè patent, maiore æſtu, ac ſiccitate urgetur; quàm Campania, & Latium, quia Orienti propinquior eſt præcipuè Apulia, quæ magis ſinuoſo litore Orientem Solem æſtiuum, & Hibernum excipit, quàm Calabria, & Aquiloni quoq; ab Adriatico patet, quod eius ſiccitatem interdum auget: Vtraq; uerò mare ab Oriente, & montium rupes ab Occidente habet, qua ex re Orientis Solis radij in montium altitudinem infle-xi, ſimilem caloris repercuſſionem edunt, ſicut in Meridionali diximus. Quid, quòd etiam in Apulia montium cornua, brachiauè in Orientem extenta longè maiorem caloris reiectionem in eius planitiæ excitant, quàm in Latio, Sole uidelicet in meridiem aſcendente, ac matutino, æſtiuoq; calore cum Meridionali æſtu per montium reuerberationem coniuncto, & continuato, à qua continuatione, æſtuoſa, ſitibundaq; ſit Apulia, uniuerſa planitie ante finem menſis Maij penè exuſta. Additurq; aliud ſiccitati malum, innumerabilium Muſcarum infeſtatio, quod ſuis carminibus, noſter teſtatus eſt Virgilius, Georgicorum tertio.

Eſt lucos ſilari circa, ilicibuſq; uirentem
Plurimus alburnum uolitans, cui nomen Aſillo.

A qua re manaſſe populare prouerbium conſtat. Quiſquis inferni pœnas ſubire tentat, æſtatem in Apulia, Hybernum circa Aquilam agat: Flanteq; æſtate in ipſa regione Auſtro uina in uaſibus mutata bonitate reſident, paſſimq; flaceſcunt. In tanta tamen rerum moleſtia, pabuli præſtantia celeberrima eſt, uiniq;, & olei, ac tritici, & amigdalarum, & aliorum fructuum copia, tum à ſoli fœcunditate, tùm à ſitu Orientalis oræ maxima prouenit, quiquidem oræ reſpectus in Orientem, maximè probatur ab Hippocrate in libro, de äere, & aquis. Huiuſq; regionis pabulum, hac ipſa ratione, equino armento eſt aptiſſimum, tàm ad pullorum proceritatem, quàm ad robur conſtituendum, ideoq; eius prouinciæ equi, optimi bellatores ſunt, æuoq; diuturniores alijs Europæ equis. Nam ſeptimo ineunte anno finem corporei incrementi recipiunt, ut Plinius etiam, libro octauo, de natura equorum innuit, & quartodecimo anno labori probè ſufficiunt, ac diligenter curati, uigeſimum annum excedunt, præcipuè ij, qui albi, ac maculoſi ſunt, uulgò à Muſcarum ſimilitudine, Muſcati appellati: Albos enim, uel albicantes, nigroſq; unicolores pleriq; improbant niſi pede, fronteuè, aut iuba, lineaq; à dorſo ad caudam tendente, aut alio modo diuerſam à reliquo corpore notam habeant: Magnoq; in precio rubri inſigniti præter alios cēſentur, quos Virgilius Spadices, equorumq; magiſtri Baios uocant, ſed cùm de equis quæritur, probatio in domito ſigni eſt præferenda: In indomito autem alia ſunt potiora ſpectanda, quàm ſigna, quorum coniectura, ſæpè fallax, probatur, quæquidem

potiora

potiora ſex uidentur, corporis aptitudo, ſiue proportio, ſanitas partium, edendi promptitudo, & emittendi opportunitas, cuius contrarium eſt facilitas, bebetes corporis, uires indicans, & agilitas gradiendi, quæ corporis aptitudini antefertur, & manſuetudo in pertractando, nam nimia & inſueta feritas, domino, aut ſeruo infeſta erit. Paſcuntur autem equi in Apulia æſtate in uallibus opacis, & montium lateribus in Septentrionem uerſis, & ad Algida Apennini iuga traducuntur: Hyeme uerò in planitiem deſcendunt, & per campeſtria, ſiue per apricos colles, ſine ſtabulis, & tecto, die, noctuq; uagantur, ſeparatis inter ſe gregibus, quibus pulli à matribus, fœmellisq; longè ablegantur, ne ſexus agnitione percepta temerè, in amores ruant, & libidine eneruati, fruſtra deinde inter armenta torpeant, quæ omnia, ut ſeruari oporteat; primus inter Latinos Varro, in libris de re ruſtica, doctiſſimè ſcripſit. Ingruente autem per hyemem procella ſub Ilicibus ſe ſe recipiunt, quarum copia, & proceritate Orientalis, ac Meridionalis plaga referta eſt. Eſt autem ilex glandifera arbor, durior quercu, & ramis extenſior patula cacumina formans, folijs ſemper uirentibus, ac duriuſculis, ita ut eorum denſitate ac firmitate pluuia ab arboris caudice procul arceatur, ac guttátim per foliorum ordines in circuitus margine decidat: inſuetoq; nonnunquàm frigore, aut pruina exuſtis herbis, paſtores ab Ilice pro pecoribus alimenta petunt, aut glandibus excuſſis, aut detractis frondibus, gregiq; ſubminiſtratis, tantisperq; hoc alimenti genere turmas nutriunt, donec adueniente uere áër tepeſcat, herbasq; reponat. Tegmen itaq; hæc arbor & cibum glande, & frontibus, cogente procella, aut gelu animantibus præbet, unà cum alijs pluribus arboribus, atq; fruticibus, quæ hyeme uirent folijs, nec brumæ gelu comas amittunt, ut ſuber, mirtus, lentiſcus, Marci Tulij uerſibus decorata, oleaſter, & unedon, ceraſus marina uulgò habita, atq; in dubio à ſcriptoribus relicta, ſit ne mas an fœmina. Et quæquidem arbores fruticesq; à noſtris regionibus ſunt alienæ. Quid de Calabria ſcribam, cuius pars ſicut prior omnium Græcum genus nomenq; recepit, ita etiam poſtrema retinet, Græcis adhuc ritibus inſtitutis, literisq; utens, Diuina celebrando ſub Diui Baſilij religione, & cultu, nomenq; Calabriæ ſolam Græcitatem repræſentat. Hæc prouincia áëre puriore fruitur, quàm Apulia, pabuloq; ac omnium fructuum genere feraciſsima eſt, ſuasq; laudes in pecoribus, equitioq; armento non inferiores habet, quàm Apulia, niſi quòd ſtaturæ magnitudine Apuli Calabris ſupereminent, ſed itineri faciendo Calabri aptiſſimi ſunt. Eſtq; ipſa prouincia minus æſtuoſa quàm Apulia, minusq; etiam, & Muſcarum frequentia, ac uolitatione infamis. Quamuis enim Orienti directo pateat, minus tamen flexuoſum litus maris ad Orientem habet quàm Apulia: & Sole inſuper meridiano ad occaſum declinante Calabria æſtu æquè non premitur, ipſo uidelicet Sole poſt meridiem montium uertices tranſcendente, & magnam ipſius regionis partem ſuperiorem nuncupatam pomeridiano occiduoq; deſcenſu leuius adurente, à quo Solis occaſu percoqui homines ac infirmari

firmari notat idem Hippocrates in eodem libro de aëre, & aquis. Hinc puto euenire, ut in Calabriæ ſuperioris uallibus ex in innocuo calore roris perfectio fiat, mannaq́; gignatur, quod omnibus præfertur: Ros aëris ſiccitatem caliditatemq́; puram concipiens, facilè à natura condenſatur, mannaq́; efficitur, ac collectum ſeruatur, puriq́; aëris indicium in Calabriæ parte Apulis finitima Croto exhibet, aëris puritate à ſcriptoribus commendata, tametſi Vrbs ipſa mare uicinum ab Oriente habet. Ventus enim Orientalis, ſiue Subſolanus (ut naturæ ratio pateat) nubifer quidem eſt, ſicut Auſter, attamen caliditate differt ab Auſtro, quia Subſolanus exit ab oris, ubi Soli perpetua ſtatio eſſe nequit ipſo quidem Sole ex naturæ ordine accedente, recedenteq́; ab Orientali meta æſtiua, & hyberna, & per oram meridianam continuum tranſitum faciente, & ideo pluuiam cum frigore effundere Orientalis uentus ſolet, Auſter uerò contrà, in his, de quibus ſcribo regionibus.

Communia utriusq; Regionis, & Romæ propria. Cap. VI.

PLVRA eſſe, tàm Meridionali, quàm Orientali Italiæ parti communia, pluraq́; etiam alteri tantùm, & non utriq; propria clarum eſt: quæ tamen propria cum communibus ſimul colligam. Aëris in primis tepor ſæpius quàm frigus in hyeme per diem, calor in uere, & Autumno, humorq́; noctium in his regionibus ad planiciem tendentibus durat, raròq́; frigoris uis poteſt eſſe diuturna: quod uno carmine noſter complexus eſt Virgilius.

Hic uer aſſiduum, & alienis menſibus æſtas.

Imbres hic pro niuibus ſunt, lenes tardæq́; pruinæ, uix in fine menſis Nouembris terram operiunt, conſpectæq́; defluunt: Nix ſi contingat pro inſueta habetur, nec omnino diu in planis moratur, ſtupent animantia, ea uiſa, agnoſcuntq́; per pabuli operimentum, ſibi ipſis in uictu impedimentum à natura fieri, ideo ſe ſe inuicem mirantur, mœrentq́; ſimiliter, ac uagantur incerta, inquiruntq́; longo itinere, num ipſa terræ facies eodem operimēto alibi etiam lateat. Sole deinde perlucente, aut flante Auſtro, nix ſimul ac pecorum mœror uno tempore, unoq́; die plerunq; ſoluitur, repetuntq́; ſua paſcua oues, bouesq́;: ſed Caprarum alia eſt ratio, nichil ipſæ niuis aduentum pertimeſcunt, inuadunt ſcilicet frutices, & ſuper incurua arborum brachia ſaliunt atq; contendunt, frondesq́;, & lenta genimina mandunt, famemq́; depellunt, cæteris pecoribus tum fruſtra albicantem terram pedibus, oreq́; tentantibus. Grando, etiam, & tonitrua fulguraq́; frequentiſſimè hîc hyeme è cœlo emiſſa audiuntur, quæ in alijs Italiæ partibus aliorum temporum, non ipſius hyemis propria ſunt. Deniq; ab autumno, uſq; ad æſtatis ingreſſum, omnia in his partibus læta tibi, atq; ſuauia arrident, niſi cùm flante Aquilone uis frigoris inſequitur, aut atra caligo tenebras effundit, lucemq́; adimit:

mit : frõdoſæ hic arbores uirent in quibus olentes gratiq; flores, deinde ſub frigus rubentia poma è ramis pendent, quæ te non legente ſpõte decidunt, puerisq; pro iaculis ſunt : auicularum turmæ à montibus in hanc planiciem euolantes, cantu, & uolatu mirthera petunt, luduntq; ſub frondibus, ac colludendo, & cantando in laqueos incidunt, prædæq;, ac uoluptati dominis ſunt. Confluuntq; undiq; Romã Italici populi, ſuaq; armenta greges, & opes tardo greſſu ſimul trahunt, locantq; per agros. Galli quoq;, Germani, Hiſpani, Luſitani, Britanni, Angliciuè, et Belgæ, ſiue Flandrij, Pollonij, & alij externi uiri Romã adeunt, & in unũ populum coeunt, ſedesq; implent. Iudæa quoq; ſuam regionem ac Synagogam habet : anguſta tùm apparet Vrbis amplitudo, ex populorum frequentia, ſtrepunt paſſim artifices ſuaq; negocia exercent. Diſſonæ ubiq; uoces, linguæq; exaudiuntur : Græcum ille uinum, ab Hiſcbia, aut Soma euectum hilariter bibens, Germanicè ſubinde alta uoce canit, alter iampridem pranſus Gallicum carmen ædit, pulſant alij neruos, leuiq; manu, ac cantu cætum conuocant, ac plebeis hominibus pro certis incerta affirmant, ſtipeq; exacta uendunt inania uerba : Omnis hîc natio, & omne hominum genus ſua collegia ſua loca & conciliabula, ſuosq; Rectores habet, & una demum Roma plures tibi uno aſpectu gentesq; moresq; repræſentat, omnesq; in ea, tanquam in patria ſuis legibus & ritibus uiuunt, ludunt, effundunt, inopes fiunt, ditantur, & appetunt, inſaniunt in tempore nonnulli, temporeq; reſipiſcunt : pandũtur tum curiæ, & iudicia, cancelli, & tribunalia aperiuntur, uigiles ſcriptores ad ſubſellia redeũt, ſcriptitantq; Regeſta : Diuina, & humana ſtatis quæq; diebus celebrantur, Romano Pontifice pro Throno ſedente, ac Purpuratis fratribus unà circumſedentibus, & Regum, ac rerum publicarum Principumq; legatis ex ordine dignitateq; conſiſtentibus, unde conſiſtorij nomen manaſſe dicitur. Venus quoq; ſub hæc tempora, ſuas uices, ſuaq; ſpectacula habet, & ſine amore eſſe Roma nullo modo poteſt : Curiales itaq; ſe ſe oſtentant fœminæ corporis uenuſtate ac ornatu comptæ, quæ uiſæ ignotos ſimul ac notos alliciunt, nugisq; & illecebris raptos detinent, & longa ſæpe expectatione fruſtrantur, aut bonis expilatos pilis quoq; denudant, pluresq; interdum ex ſtultis inſanos faciunt : Et uice uerſa, illa quæ inter alias ſe ſe prouidam, & cautam cenſet, ac profitetur : prima omniũ nonnunquam effluit, & implicatur : & dum eludere adoleſcentes cogitat ipſa prior eluditur, ac deridetur. His igitur, alijsq; uarietatibus referta Roma, gratam plerisq; ſtationem tàm inſipientibus, quàm ſapientibus hoc anni tempore exhibet, ſiue quis Vrbem colere, ac in foro curiaq; uerſari, ociumq; uel negocium ſequi, ſiue in agro aut paſcuis, uineisq; opus facere maluerit. At ubi æſtas aduenerit meſſisq; triticea ab agro abducta fuerit, & terræ facies operimento denudata, Solis radios perceperit, tum mutari pleraq;, ac in contrarium uerti uideas. Omnia iam nimio calore æſtuant, äer quaſi igneus feruet, aquarum riuuli languent, calentq; & inſuaues fiunt, terra ſciſuris confracta uiſcera pandit, hiatq; calore, ac ſiti : nulla tum in agro iocunditas, nulla

uoluptatis

*uoluptatis ſpecies relicta eſt, ipſaq; operariorum frequentia dilabitur, ardor ue-
hementius inualeſcit, & Vrbis uicos tectaq; incendit puluisq; inſequitur ab aura,
aut ab Auſtro in Orbem ſublatus, longoq; turbine euerſus: Iamdudum tum ſunt
ab agris abacta pecora, & in Apennini ualles tranſmiſſa: Nurſini, Aſculani,
Peligni, Aquilani, Reatini, Sabini, Vmbri, aliiq; montana, & tranſmonta-
na colentes in ſua ſeſe rura oppidaq; recæpere, Romam, Neapolimuè nulla iuſ-
ſione, nullaq; ratione inuiſuri, niſi ſubeunte Autumno, Crocoq; prius è ſuis agel
lis collecto: Volſci tantum (durum hominum genus) in agris remanent, expli-
catisq; equarum cateruis trituræ ſeminudi, ac ſemiuſti à Sole incumbunt. Iuſtitiũ
in Vrbe publica lege litibus indicitur, ſilent tantiſper cauſidici, manusq; ocioſi con
tinent: Gymnaſia clauduntur, nemo ferè in Campoſloreo, aut in Pontis quinqui-
uio ſub meridiem apparet, ſubtrahunt ſeſe omnes à Meridiano æſtu, ſimulq;
etiam à labore declinant; & opaca loca quæritant, cœtusq; in eis ac ſermocina-
tiones celebrant, ocium tum paſſim quiesq; probatur, à qua quidem quiete Phy-
ſici notant, corpori frigiditatis lenimentum, æſtate innocuum induci, ac naturã
iuuari: Infeſtæ tum exurgunt Muſcæ, apertaq; inuadunt atria, ac dominarum
facies importunæ petunt, & flabro etiam abactæ redeunt, ac inuiſæ, pulſæq;
per angulos circumuolant; Cicada quoq; ex arbore lugubre carmen rauco ſtri-
dore ſonans moleſtiam nobis auget, & dum illa per noctem ſtridula uoce ſilet,
aliud ſeſe nobis tædium longè maius exhibet, prodeunt in tenebris, infenſæ Ci-
cindulæ, uulgò Cicinſulæ dictæ, quas ego uel ſucindulas, à ſugendo, uel à uocis
zincino ſtridore cincilulas ſcribendas putarem: Hæ enim inſectæ uix cubili illato
lumine ſimul adſunt, ac ſummiſſo ſibillo improbo oſculo nobis dormientibus inſi-
dent, inflictoq; fronti uulnere, humano cruore ſaturæ ſub lucem abeunt, la-
tentq; rurſus nocte reuerſuræ. Gloriare nunc rerum tuarum magnitudine Ro-
ma, quando tantillum animal noctes tibi tuisq; Patruijs infeſtas facit, bellumq;
ſine telo ciet. Monet nos naturæ author Deus per infirmiora ipſius naturæ diſcri
mina, infirmitatis humanæ in ipſa honorum ſerie ac maieſtate meminiſſe oporte-
re. Maior inſuper moleſtia huic tædio adicitur, äërisq; grauedinem auget, ſtipula-
rum, & paſculorum ambuſtio, quæ in agro Romano Auguſto ineunte fit, ut æſti-
uæ herbæ à Sole areſactæ incendio abſumantur, locumq; renaſcendis ſub Autum-
num herbulis uberiorem præbeant, paſcuaq; pinguiora, ac lætiora fiant: Aether
tum ſimul ac terra flagrat, ignis pernicitate longè lateq; uagante ac uentorũ im-
pulſu a meridie inualeſcente. Nimbus tum etiã fumi in altũ tollitur, ac ſpargitur,
Vrbis ſæpe tecta obũbrans, fœdoq; ſpectaculo, ac fœtore uicos fumigans. Quiſquis
ergo ſaluti ſtudet, ac ſibi ſuiſq; proſpicere pro opibus poteſt, Roma excedere ante
has moleſtias debet: quemadmodũ pleriq; nobiliores, Neapoli degẽtes faciunt, qui
Vrbe relicta ad ſuburbanos colles, & opaca rura, aquis fluitantia æſtate diuertũt.
Corporis enim uirtus, quæ tẽperie conſtat ſatis ſuperq; laſſatur æſtu ac præmitur:
Alio itaq; poſtea ei ſuperadiecto incõmodo in aperto diſcrimine ponitur.*

De Agri Tuſculani differentia à Romano.
Cap. VII.

INTER naturæ propria, hoc etiam præcipuum eſt, plurimum differre locum à loco ex ſitus diuerſitate, quod non ſolum in regionum amplitudine, ſed etiam in locorum anguſtia intra ſtadij ſpacium uerum eſſe docuit Hippocrates in libro de äëre, & aquis. Ego itaq; naturæ propria inquirens, ineſſe Latio äëris diuerſitatem perſpicio, atq; ut Tiburtinum agrum, & alios omittam Romanis campis finitimos, äëreq; longè præſtantiores, ab uno Tuſculano tantùm naturæ experimenta petam, ubi Fraſcata olim Vicus, nunc Oppidum, & elegans Cripta ferrata iacent, in quo Monaſterio Græco ſermone, & ritu Diuina celebrantur: Diſtant ab Vrbe hæc loca decem millia paſſuum, & à planitiæ Romani agri duo millia: Inter planitiem, & Criptam ferratam, Fraſcatamq; extat Burgetum Oppidum, hac ætate deſertum, una tantùm Taberna, eaq; infœliciſſima ſuperſtite: quod quidem Oppidum mille paſſus à Cripta ferrata diſtat. Situs autem utriuſq; ita ſe habet: Cripta ferrata in eminenti planitie poſita Orientem ſpectat: Burgetum ſitum eſt in cliuo, ad Occidentem uerſo, propè planitiem agri Romani. Inter Burgetum, & Criptam ferratam antiqua ſylua per ſtadij latitudinem cliuũ occupat: Ab ipſa ſylua Burgetum uerſus, id eſt ab Occaſu äër, & aqua eſt inſuauis, cuius rei cauſa Oppidum deſtituere omnes inquilini aſſiduo morbo perciti, iam diu coacti fuerunt: E' contrariò autem à ſylua ipſa Criptam ferratam uerſus, hoc eſt, ab Oriente, & à montis regione, äër ibi amœnus, innocuusq; die, ac nocte patet. Aqua etiam à fonte in medio pratorum ſaluberrima manat. Rationem huius diuerſitatis in eodem cliuo admiratus Paulus Tertius Pont. Max. in rem præſentem profectus nullo modo reperit: quam ego quoq; inquiro. Burgetum Sulphureum fœtorem haurit ab infami, & pernitioſa fouea exhalantem, quæ Sulphurata dicitur, & in planitie agri Romani ſita, parum ab ea diſtat. Quiquidem fœtor ſpirãte occidentali uento directo flatu in Burgeti oram infertur: ſed minimè ipſe fœtor Syluæ locum, cliuumq; tranſcendit, quod experimento unicuiq; patet: nam ſi ab hac Sylua egreſſus in prata Criptæ ferratæ, monaſterio propinqua gradum feceris, oriẽtalis plerunq; aura à monte perflans obuia tibi erit, ac recreabit eũtem: Quæ quidem aura, tum quòd Orientalis eſt, tum etiam quòd ab innocuo mõte prodit, ubi Roccapapia inſidet, ſana eſt. Si qua igitur fœtoris pars, malitiaq; in Syluam à Sulphurata irreperet, aut ſiqua æſtiui caloris moleſtia à Romana planitie ſurſum euaderet, illa ipſa Orientalis aura ab alto ualidiuſculè prodiens, omnem äëris impuritatem facillimè deorſum pelleret, ac in Burgeti ſitum longè inferiorem iuuante deſcenſu omnino detruderet, malumq; malo in ipſius infœlicis Oppidi perditionem adderet, Cripta ferrata ab äëris impuritate ſemper illæſa. Hæc mihi diuerſitatis ratio eſſe uidetur. Magnaq; omnino, ut alia ſimul pateant uarietas eſt agri Tuſculani à Romano in äëre, in uentis, pluuia, niue, tempore, & fructibus.

ſtibus. Aëre primùm differunt: Quòd ſi ineunte Martio in agro Romano egeris, calor aderit, ſi in Cripta ferrata fueris, algebis, ueſtemq; ueſti addere neceſſe erit. Venti etiam uim à montana Regione in Criptam ferratam deſcendere ſereno die ſæpe ſenties, quæ nullo modo agrum Romanum attingit: & è conuersò ab occidentali flatu planitiem Romani agri ambiri ſæpè animaduerſum eſt, Tuſculano agro ab eo intacto: Adeo etiam uentis præſtituti à natura limites ſunt, ſicut Soli, Lunæ, mariq;, quos præterire nequeunt: & quemadmodum equi certo ſpacio, curſu peracto, uiribus laſſi ſponte ſubſiſtunt, ita flatus äëri ſua ſpacia emenſi, iuxta naturæ metas, finitis uiribus hebeſcunt. Imbribus quoq; madefieri Tuſculanos colles uidemus, Romano agro in puluere permanente, & è contrario: Niues quoq; in Tuſculano ſupercilio ſedem firmant urgente frigore, in agro uerò Romano non ita: Ab agro Tuſculano ſub antelucanam horam Romam ſpectanti caliginoſa propemodum Vrbis planities, ubi ædificiorum frequentia eſt, ſæpe apparet, ipſo Tuſculano tunc caliginis experte: Idem etiam tibi interdum uidebitur, ſi ab Vrbis collibus locisq; editioribus in ſubiectam Romam ad Tiberis fluëta ſitam oculos intenderis, quòd à tectorum altitudine, & uiarum anguſtia, planitieq; euenire puto, luto ſcilicet, aut humore diu in inferioribus partibus immorante, & Sole eas partes hyeme, & æquinoctiali tempore rarò, ac parum perluſtrante, ex qua luti uel humoris mora nubeculæ caligini ſimiles in noctis, dieiq; crepuſculo frequenter exurgunt, Vrbisq; tecta operiunt. Diſcere ergo unuſquisq; ex his poteſt, non à ſolo Cœli climate, ut quidam opinantur, ſed ab alijs quoq; partibus äëris ſalubritatem conſtitui. Temporibus pariter ſationis, ac meſſis, uindemiæq; uterq; ager differt. Prior eſt meſſis, ac uindemia facienda circa Romam, quàm in Tuſculano, & è contrariò in iaciendis Autumno ſeminibus, prior Tuſculanus ſerendus eſt, quàm Romanus, ne frigore urgente in Tuſculano ſeminà ægrè è terra gelu conſtipata enaſcantur; at in Romano agro etiam Nouembrio menſe proiecta ſemina inter Romam, & mare adoleſcunt, quia äëris calore eo etiam menſe, in maritimis oris herbæ fouentur. Vitium etiam putatio, & effoſſio tardior in Tuſculano agro eſt, quàm in Romanis collibus (colles enim, ubi antiqua Roma erat, in uineas pleriq; uerſi ſunt) pullulat enim promptius unaquæq, àrbor Romæ, quàm in Tuſculano, ideo tempeſtiuius etiam curanda eſt. In fructibus ſimiliter magna eſt utriuſq; regionis uarietas: Linum Cripta ferrata ſpecioſum, ac lene emittit, Roma uerò minimè; Carduos olitorios Roma quàm maximos fert, quibus Cripta ferrata caret: Ficus habet Roma in maxima copia, & præſtantia, Tuſculana & Criptæ ferratæ prædia contra; at Tuſculanæ uites longè ſapidiores uuas faciunt, quàm Romanæ, uno, aut altero colle excepto, Vinaq; ſimiliter Tuſculana Romanis ſunt in uniuerſo præſtantiora, ac durabiliora. Meritoq; omnino commendandæ Tuſculanæ uineæ ſunt, ob ſitus, & culturæ elegantiam, qua inter primas, ac præcipuas Latij uineas celebrantur, è quibus quidem uineis Cripta ferrata palmam obtinet, ubi uinea illa ſpecioſa enitet, regio cultu conſita, omniq; Vi-

titim, & Pomorum genere refertiſſima, quàm admirari potiusquàm commendare pro eius elegantia ac amplitudine poſſumus: Poma quoq; & Pyra Autumalia colore, ſapore, ac magnitudine inſignia Tuſculana prædia copioſius emittunt, quàm Romana: quæ omnia indicant áëris temperiem maiorem eo loco æſtate ineſſe, quàm Romæ. Sed ne diutius Roma, agerq́; Tuſculanus meipſum in ſuis contemplandis detineat, ad Apennini iuga, uerticesq́; gradum facio.

De Apennimica Italiæ parte. Cap. VIII.

MAIOR montium occupatio, quàm agrogrum latitudo in hac parte diſcernitur, atq; ab Apuliæ, & Calabriæ oris incipiendo, colligendoq́; Picennorum, Apprutinorum, Sabinorum, & aliorum Populorum iuga uſq; ad Ligurum fines, Italiæ poſtremos, plures montium circuitus, ac præcipitia, quàm agrorum iugera extant: quiquidem montes in rupes & colles diuiduntur, altiores enim, ac ſcopuloſos montes rupes appellamus; humiliores uerò culturæ aptos, colles dicimus. Rupes itaq; umbris, ac frigoribus aptiores ſunt, quàm frugibus: Oriens enim Sol, Occidensq́; dum alterum montis latus circuit, & calefacit, alterum latus adumbratur, atq; ab umbra gratum frigus herbis fruticibusq́; ac arboribus æſtate percipit: Itaq; aut mane, aut ueſpere rupes ſemper aliqua umbrarum diuturnitate potiuntur: In meridie etiam Sole ſub æſtiuum ſolſtitium aſcendente minime omnia montana, ſcopuloſaq; perluſtrantur, montium uidelicet anfractibus, ac uolutionibus meridianum Solis proſpectum in pluribus locis declinantibus, ac ab eo per ſitus diuerſitatem tergiuerſantibus: Hinc fit ut Sole ex omni parte montium latera ambire una & eadem hora nequeunte, ac pluribus etiam in regionibus radios nuſquam in Septentrionales proſpectus immittẽte, Niues glacieſq́; in eis ab æſtu incorruptæ inueniantur, locaq́; ipſa ſub caniculares feruores pabuloſa, aut frondoſa reperiantur. Qua opacitate ab antiquo agnita, paſtores Apennini incolæ, præcipuè Thuſci, & Vmbri, atq; Apprutini annum, & regiones in tempora paſtionibus apta diuiſerunt, Septem quidem menſibus, quibus in ipſis montibus frigora durant, ideſt ab initio Septembris, uſq; ad Aprilis in greſſum à patrijs regionibus abſcendendo, & pecora ſua in Orientali, & Meridionali planitie continendo paſcendoq;: Item quatuor menſibus, quibus dictæ planities nimio calore æſtuant, eadem pecora intra Apennini rupes, & umbracula deducendo, unoq, fermè menſe in deducendi, & reducendi itinere conſumpto. Pecora autem quæ poſtremo loco à montibus, in planitiem Autumno traducuntur, ſunt Porcorum turmæ, quas non niſi decuſſis in Syluis glandibus, caſtaneisq; partim lectis, partim depaſtis, deducere à montanis ſaltibus Apprutini ſolent: Hæc montium ubertas, ac commoditas eſt, in quibus neq; ſeri uites, neq; arari terra poteſt. A' qua quidem re hoc beneficium Populis manat, quòd ſine ſtabulorum, & fœni ſecandi labore impendioq́;, ac ſine palearũ uel ſtipularum con-

ſumptione

ſumptione omnia ferè pecora hyeme, æſtateq; in ſaltibus paſcuntur, loco tantùm commutato: Fructusq; lactis, caſei, carnium, & pellium, lanæq; ſimul, & equini pulli uſus per temporum uiciſſitudines, modò ijs populis, modò illis communicantur: Paſcunturq; propriè ea ipſa quæ ſeruando ſeruari nequeunt (ut Iuris periti ſcribunt) nullo enim modo ex rupibus colligi hærbæ poſſent, ſitus lubricitate hominis ueſtigia parùm aptè ferente, nullaq; etiam induſtria in Meridionali et Orientali ora ſeruari hyeme hærbæ, à corruptione, atq; à pruinis poſſent usq; ad ueris initium. Aliaq; etiam ſequitur maior utilitas, quòd quibus menſibus agri a cultura uacant, ut quieſcente ſolo uires terra recipiat, iiſdem menſibus campi ipſi paſtionis fructum dominis ferunt, ignibus prius, ut diximus, purgati. Terra enim (ut ſcias) in Orientali, ac Meridionali regione alterno ſaltem biennio ceſſationem appetit. In circumpadanis autem campis anno tantùm quieſcit. Quieſcere, enim, & ociari terram à ſeminibus neceſſe eſt: & ſicut animantia pondere onuſta atq; defeſſa, ponderis detractione quieſcunt, & recreantur: ita terra ipſa amota cultura ocioſa reficitur. Noualesq; hinc dicti ſunt agri, quia poſt annorum ceſſationem, quaſi fructificandi nouitate læti ſeminibus ſuſceptis cultori ſuo arrident fæuentq;. Huiuſmodi ergo hominum ſtudijs, pecorumq; traductionibus creuêre in immenſum iſtorum populorum opes, fructibus ſcilicet ex locis inuijs ſine pecuniæ erogatione perceptis, & agris, pratisq; durante frigore greges & armenta paſcentibus. Colles quoq; amœni, & fœcundi amplis intercedentibus uallibus, in hac parte ſpectantur: in quibus cultura ſummo ſtudio exercetur; Olearum hic Syluæ perpetuis frondibus albicant, alibi uineæ denſis ordinibus diſtentæ nitent. Surgunt alio loco ante uiatoris oculos ſuperba Oppida, ſitu ipſo à natura munita, quæ tibi iter facienti propè eſſe, cùm longè abſint, contemplando apparent, defeſſoq; laborem addunt: Virorum paſſim robur hic in opere exercendo frequentiaq; conſpicitur: mitior ijs in collibus âër, ac lenior, quàm in montium iugis clarè depræbenditur, ſole regionis decliuia melius explorante, & rupium circuitu uim uentorum ab inferioribus monticulis auertente, & propterea niues eſſe in eis diuturnæ ſicut in ſũmis rupibus nequeunt, ſed ſub Aprilis ingreſſum liquefactæ abeunt. Læta tum ibi floribusq; conſperſa terræ facies ſe ſe aperit, uiget cœli tẽperies, paulatimq; iucunda æſtas apparet: Nundinæ tum paſſim ſtatis diebus ſuo quæq; loco ac Oppido celebrantur, fiunt ſub mercatus nomine Populorũ conuentus, artes, negocia, et mercimonia in unum locum conferuntur, uenduntur iſta, permutantur illa, pluraq; emptoris uerbo fideiq; creduntur. Incedit palàm Prætor, quem alij Vicarium, quidam uerò Capitaneum uocant, tumetq; iuriſdicendi poteſtate, & ſatellitum comitante turba tribunal aſcendit, populisq; ius dicit uolumine ſecum perlato, in quo Oppidorum iura deſcripta leguntur. Circumſtant tum populi, & iudicis uerba, moresq; mirantur: Ille uerò interdum exlex, ut terribilitatis famam quam primùm acquirat, ſpargatq; per ora uulgi, inſontem hominem criminis ſuſpectum, frequenti foro plecti ac torqueri iubet, ut unius infortunati ſupplicio ſon

tes perterreat, & ad fugam, uel ad aëris ſolutionem pœna commutata compellat, quod Bartholum Saxoferratæum in primis factitaſſe aiunt, malèq; abinitio perpenſis legibus, in reum ſimiliter malè animaduertiſſe, ſuisq; quæſtionibus mandaſſe Iudicibus, ut ſeipſos Populis terrificos exhibeāt: At Populi cōtra huiuſmodi, aliiſq; interdum uexati iniuriis, ferre diu inepti hominis imperiū nequeunt: Primi itaq; Nurſini, Aſculaniq; iuſdicentem ſuæ ciuitatis iura temnentem à foro, & urbe, uiuum ne, an mortuum neſcio, ſede uacante exterminarunt. Montiregalenſes inter Apprutinos noti, commiſſarium impudenter ſe habentem obtruncārunt: Cantalitiis etiam ſuperiore anno Reatinis agricolis uim inferentibus, ipſi Reatini Prætorem ſuum, cuius iuſſu arma depoſuerant (miſerabile uiſu) è feneſtra præcipitarunt. Interamnenſes, Peruſiniq; Præfectos ſæpè eiecerunt: Quid ſcribam præfectos? immo uerò ipſos dominos eiectos, depulſosq; ab oppidanis, ciuibusq; ob immoderatum regimen audiuimus, uidimusq;: Aſpera, & Roccifundia Sabinorum Oppida idipſum attentantur, quorum uis dominorum poteſtati palàm obſtitit. Plura poſſem exempla ſubiicere, ſed ſatis nota ſunt horum populorum ingenia, qui aut modeſtia pertractandi, aut euitandi ſunt; ſuus cuiq; honos, etiam egeno habendus, ſuum cuiq; ius, ſiue bono, ſiue malo æqua lance librandum eſt. Pleriq; enim ſunt natura arguti, ſuſpicioſiq;, laboribus, & periculis apti, meritorum, & demeritorum memores, retributoresq;, atq; ad audendum non minus quàm ad dicendum prompti. Arx olim Italiæ, tutumq; propugnaculum hæc pars montana fuit, externis populis plana loca inuadentibus, ac deprædantibus. Pluraq; in ea extant Caſtella, iàmdiu ab alienorum ui, uſq; in hunc diem intacta ſeruata, quæ ſitus natura, adeundiq; difficultate à periculis ſepoſita, in ſummis rupiū uerticibus conſiſtunt: quæq; expugnari nullo modo poſſunt, niſi ipſorum incolentium proditione, ac dolo, ignauiaue, aut ſeditione: atq; hæc ipſa loca delitias humano generi æſtate præbent, corporaq; nimio æſtu laborantia innocuo algore iuuant, & recreant, excedereq; ab iiſdem locis, & Romam, Neapolimue æſtate adire perniciosum pleriſq;, & mortiferum eſt, ob repentinam diuerſi aëris mutationem, qua natura concutitur. Itaq; Autumni initium in Latium profecturis omnino expectandum eſt ad ægritudinis pericula euitanda.

De Circumpadana Italiæ parte. Cap. VIIII.

PLANA nobis ſeſe pandit Italiæ pars, nobiliſſima quæq; continens, terram, Aërem, Aquas, Vrbes, Oppida, Populos, Opes, Greges, Armenta, Metalla, omniaq; humano uſui à natura apta, atq; iucūda: de cuius ſitu ornatiſſimè ſcripſit Polybius libro ſecundo, iis uerbis: Huic lateri, quod Alpibus terminari dicimus &c. Pariq; orationis dignitate eandem complexus eſt Strabo, libro Quinto ita ſcribens: Ante omnia de ſubiecta Alpibus regione dicemus. Eſt autem fœlix

admodum

admodum campus &c. Indignius utroq; ſcripſit Plinius in ea natus exili quodam, ac confracto ſermone, & ordine pauca tantum quaſi per transenam attingens, ac Decimo capiti Vndecimum anteponens, qđ numero nonum eſt, & Iſtriæ deſcriptioni ſubdens multa ab ea aliena, atq; remota, ueluti Mãtuam, Veronam, Rhetas, Adduam, & Ticinum, amnes, lacusq; è quibus ipſi amnes ſuperfluentes prodeunt, quod ſiue ſcriptorum, uel impreſſorum incuria, ſiue ipſius authoris tranſpoſitione contigerit, ita eſſe in libro Tertio manifeſtè apparet. Præclarius ſanè ipſo Plinio poſteriores de ea diſſeruerunt, quorum opera in maternam linguam uerſa circumferri, ac lectitari audio. Ego autem eorum omiſſis ueſtigijs, alio ordine, ac exemplo mea ſcripta inſtituam, huiusq; partis ſitum, non tam triangulari formæ, quàm humano corpori terræ procumbenti, brachijs ſuper caput extentis aſſimilabo: cuius pedes in Occidẽtem Alpes ſue, caput autem, & brachia in oriẽtem porrigantur, quæ ſimilitudo, tam & ſi rerum qualitate differt, imaginem tamen ſimiliorem in ſitu deſcribendo refert, quàm triangularis angulus: Atq; ab Alpibus incipiendo, à perangusto angulo in Oriẽtem uerſo, ubi oppidũ Nebuloſa imminet, planities initiũ ſumit, quam humanis pedibus comparo, ſicut etiã incolæ ipſi Pedemontani appellantur, Incrementumq; ipſa latitudo accipit, montibus hinc inde ſecedentibus; Ampliaturq; hæc ipſa latitudo in Ticinenſi agro è regione Vicqueriæ oppidi; ibi enim ab Apennino ad alpiũ radices Nouarienſibus proximas latior eſt planities, quàm in ſuperioribus oris, à qua latitudine latera hic eſſe huius imaginarij corporis uidebũtur. Reſtringitur deinde planities in Ticinenſi agro ad Stratellam oppidum, ubi Appẽnini radices Pado appropinquant, & Alpium pariter brachia ex oppoſito in Mediolanenſium fines magis inferuntur, comprimuntq; hinc inde quaſi ad cinguli ſpeciem ipſius regionis latera, & quaſi corporis umbilicũ hoc loco effingunt. Secedunt poſtea utrinq; montes, & latiorẽ ſitum edunt in Brixienſi agro ab uno latere, & in Regienſi ab altero, Mantuano agro Cremonenſibus finitimo, ac Brixillo oppido intercedentibus: Ampliaturq; ſucceſſiuè hæc latitudo per montiũ ſeceſſus in corporis figmentũ, uſq; ad Adriatici Maris ſinum, ubi elegans, magnaq; Venetia ab undis ſurgit, ac ſeſe in altum ferens, noſtro huic corpori rerum geſtarum gloria, gentisq; antiquitate, ac dignitate caput exhibet, humerosq;, & brachia in Foroiulienſes, & Iſtros ab uno, & in Romandiolos, ſiue Flamminios ab altero latere extendit, Adriatico mari inter brachiorum interualla ex parte recæpto. Hæc mea deſcriptio eſt ab ipſa natura, ut infra oſtendam ſumpta, atq; terra deſcripta, åerem quoq; agnoſcere optimum eſt.

De eiuſdem regionis åere, & proprietate.
Cap. X.

DIVERSO *Cœli climate Italiam diſcretam eſſe omnes orbis deſcriptores probant: Liguriæ enim, & Hetbruriæ partes maritimæ, Latium, Campania, & Neapolitana ora Meridionali ſubſunt. Apulis, & Calabris*

etiam in Orientem ſpectantibus ſub eodem climate compræhenſis. Quarum quidem partium ſitus medium fermè tenent inter circulum Articum, & Tropicum Cancri. A' qua Cœli plaga ſiue Zona aliæ Italiæ partes ſecernuntur, & elõgantur, ut Ligures inter Apenninum, & Padum poſiti, & alij Circumpadani populi, collectis etiam Adriatici maris accolis plana colentibus: Quæ quidem regiones, etſi per ſitus ſui proſpectum uidentur in Meridiem uerſæ, utpote quia Tranſpadani colles in meridiem uergant, & eorum ſimiliter aquæ uerſus meridiem deſcendant, propriè tamen Meridionales non ſunt, ſicut eſt Genua, Roma, & Neapolis, ſed Cœli, terræq; ratione à Meridie manifeſtè diſtant, & cùm diſtare à meridie arguantur, pari etiam argumento magis appropinquare Septentrioni probantur, quàm ſupradictæ: Nec Septentrionales propterea eſſe uidentur cùm pari ferè interuallo tãquam in medio poſitæ, tam à Septentrionalibus terris, quàm à Meridianis diſtare agnoſcantur: Ex quaquidem diſtantiæ proportione, utrinq; habita, oritur illa mirabilis Cœli äërisq; clementia, quæ omnium ſcriptorum conſenſu uigere in Circumpadana Italia dicta eſt, ipſo quidem äëre à meridiana regione caloris teporem, & à Septentrionali frigoris acumen ſentiente, atq; per utriuſq; communicationem coniunctionemq; temperiem aſſumente, humilioribus locis exceptis, ubi à ſitus natura humiditas temperiem minuit: Et quam etiam temperiem adiuuat, augetq; montium circuitio ab omni parte præterquàm ab oriente planitiem claudens amouenſq; ſiue emolliens uentorum uehementiam, ne ſinguli iuxta propriam naturam à Septentrione occidenteq; ac meridie exeuntes in noſtros campos integris uiribus irruant, ac noſipſos, noſtraq; ſimul nimia pernicitate lædant, repens enim aeris immutatio nulla ex cauſa fit potius quàm ex uentorum inceſſu ac uiolentia: Et qua demum äëris clementia minimè æquè potiuntur Picenni, & alij populi maris accolæ, montaniq; ſub eodem climate ſiti, quoniam maiore uentorum impetu agitari eorũ regiones neceſſe eſt, tam ex maris uicinitate, ac uaſtitate, quàm ex montium altitudine uentorum furorem apertè recipiente: Atq; ab hac naturali temperie, quæ longe diuerſa à Romanæ, & Neapolitanæ regionis caliditate eſt, diuerſa ſimiliter inter nos, & illos naſcitur temporum, & rerum proprietas & uariatio: Hyems illis lenis, ac tepore immixta eſſe ſolet, qua durante pecora perinde ac ſi uer inciperet uirentia paſcua ſaltuſq; perquirunt, ut ſupra retuli: atq; ea uagandi licentia efferantur, Bubuliq; & boues ferarum ritu inſurgunt, et uiros aggrediuntur. Nobis contra glaciale frigus plerunq; aduenit, uritq; prata pruinis, denſaq; ſæpe inſequitur nix cuncta operiens, magniſq; iccirco ſtabulis recepta armenta fœno aluntur, ac humano ferè cultu curantur, eaq; aſſuetudine benigna homini ac familiaria efficiuntur & cornupeta bos pro monſtro habetur, ac ceditur: Et ex diuerſo æſtas nobis ſuauis, atq; opportuna laboribus, illis uerò contrà uæhemens, atrox, omnibuſq; moleſta eſſe ſolet: ex qua caloris uæhemẽtia corrumpi Romæ frumenta, uinaq; exinaniri, & præter annum raro conſeruari patet: At noſtra uina, frumentaq; non ſolùm alterum annum, ſed biennium quoq; & triennium expectant,

& im

& in naturali bonitate durant, Mantuano, & finitimus uinis exceptis, quæ leuiora habentur. Et quæquidem conſeruatio, tam ab āëris temperie, quàm à rerum bonitate prouenit. Lina inſuper apud nos, legumina, millium, pannicum, aliaque trimeſtria grana, nobiliſq; oriza eadem æſtate ſata, atq; collecta affluunt, peregriniſq; ab immenſa ubertate uenum eunt. Apud meridionales non æquè, æſtatis ardore, ac ſiccitate obſiſtente, ſed citrea illis mala, Lauri, Pinus, Cupreſſi, aliæq; hiberni caloris amicæ arbores in ortis uirent, quæ apud nos rariſſimæ habentur, uixq; cobaleſcere ſumma accedente cura in urbanis locis poſſunt, paucis tantùm exceptis oris in ſolis apricitatem uerſis, minuſq; uentis obnoxijs, ueluti in Benaci latus angulo, et in infima Adriatici ſinus regione: Nam in alijs partibus cogantum humorem caloremq; minimè habent ipſæ arbores ex terra, à qua iuxta earum proprietatem in ſingula anni tempora, tam hiberna, quàm æſtiua alantur, ut docet Hippocrates libro Quarto de morbis, Romaq; ipſa minus quàm Caieta harum arborum uegetationi apta probatur. Quid ipſa humana ſpecie uariabilius? Nam pleriq; meridionales, maris accolæ colore ſunt fuſco, moribus ſeueri, & graues, criticiq;, diſerta in pleriſq;, & ſuauiloqua uox, & oratio uiget; Vafra ingenia, callidaq;, & in omnem occaſionem prona, omnia quæ quis nouit, quæq; audiuit in promptu habet, ac compoſita uoce effatur. Noſtri autem ab eis diuerſi, aut albi, aut ſubruffi, pauciq; fului uiſuntur, facie iucundi, ſermone familiares, ac ſimplices, nihil in uerbis ſeueritatis, nihil ambitionis habent, cute, & corporis habitudine æquè nitent, benefacere magis quàm benedicere ſtudent, peregrinis, perinde ac notis ſociales ſe, & officioſos exhibent: Ipſa tibi hoſpitalitas, à rerum initio, noſtris innata hominibus, ut Polybius antiquitatis teſtis, præſenſq; etiam conſuetudo probat, ſatis indicant, quales ſeſe noſtrates in rerum commertio ubiq; locorum habeant: Interroga è conuerſo eos, qui remotiora à nobis Italiæ loca ſæpe adeunt, quàm à noſtris diſſimiles, rariq;, & immundi hoſpites, quàm Truces, & inexorabiles reperiantur, ita ut inhoſpitales, potiuſquam hoſpites ſuis moribus arguantur. Tam & ſi hæc morum diuerſitas ab inſtitutis, potiuſquàm ab origine manare uidetur: Neminem enim natura ad actum compellit, neminemq; etiam ab actu repellit, agere, & abſtinere eiuſdem arbitrij eſt. Diminuitur hæc temperies in Adriatici maris regionibus, ubi ex reciproco maris æſtu fit āër infeſtior, ut infra aperiam.

De Venetia, & Aquilonari Vento. Cap. XI.

EXORDIRI à Venetia in huius partis deſcriptione compellor, Iuriſconſultorum præcepta ſecutus, mandantium à dignioribus incohandum, atque cùm præcipua pars humani boni āër ſit, ut naturæ interpres Hippocrates in libro de Flatibus clariſſimè docet. Videamus qua āëris puritate, impuritateúe, tam Venetia regio, quàm urbs ipſa in mari poſita perfruatur. Relatum enim ſupra capite Tertio ex Plinij ſententia à me fuit, æqualem in hac regione umbræ ſoliſq; menſu-

menſuram ſub æquinoctij meridiem eſſe, à qua æqualitate äëris temperiem gigni clarum eſt: Regiones itaq; iſtæ à maris turbatione remotæ äëris puritate potiuntur, ut Hiſtria Foroiulienſis patria Patauini campi à ſtagnis longinqui, & Flamminiæ pars inter Padum, & Ariminum poſita. Quæ uerò mari adiacent, minimè omnes æquè ſalubri äëre potiuntur Aliæq, alijs ex ſitus diuerſitate plus, minusúe à maritimo äëre læduntur. Sed quoniam in ſingulis immorari, ac propria quæquæ. diſquirere longum eſt, Venetiam urbem repeto, cui tria naturæ auxilia aduerſus maris impuritatem, ipſius naturæ author Deus tribuiſſe uidetur, Aquilonis uenti, Vltramontani uulgò appellati, uicinitatem, ac frequentationem, orientis ſolis proſpectum, & occidui uenti lenitatem. Aquilo enim à uicinis Alpium iugis deſcendens facili, ac celeri meatu, paruaq; äëris traiectione in Vrbē peruolat, pellitq; repentè malitiam à mari exhalātem, & ſingulos Vrbis uicos ingreſſu explorat, nec in eis äëris malitiam diuturnam eſſe ſinit. Illa enim ex maritimis riuulis per Vrbis uicos diuiſis ſurgit: ipſe uerò aduenïens ſurgentem uerrit, & quicquid äërei humoris elatum reperit ſicco flatu diſſipat, ſparſumq; attenuat, atq; eo modo urbem ab humiditate frequenter purgat, & ad äëris ſalubritatem retinendam parat. Hoc nobis ita euenire noſter Virgilius ipſius uenti natura deſcripta Georgicorum Tertio eleganter innuit his uerſibus.

Qualis Hyperboreis Aquilo cùm denſus ab oris
Incubuit, Scythiæq; hyemes, atq; arida differt
Nubila; tum ſegetes altæ, campiq; natantes
Lenibus horreſcunt flabris, ſummæq; ſonorem
Dant ſyluæ, longiq; urgent ad littora fluctus
Ille uolat, ſimul arua fuga, ſimul æquora uerrens.

Frigidus enim, & ſiccus Aquilo tam in Circūpadanam planitiem, quàm in Adriaticum illabitur, & cùm ſine ſubſolani uenti commercio perflat, ſerenitatem aperit, nullamq; circa littora ab alpium lateribus ſita tempeſtatē (quam fortunam uocāt) in mari excitat, ſed in oppoſita littora Flamminiæ, Anconitanæq; oræ, & aliorum uicinorum fluctus impellit, turbatq; omnia ſuo impetù, nauigationem, piſcationēq;, & importuoſam ſtationem in uno quoq; portu ad ſeptentrionem ſpectante ſuo aduentu parat. Idem etiam ſuperato Apennino in Campaniæ, Latij, Hetbruriæ, Liguriæq; maritimis oris facit, tranquillam nauigationem, ac piſcationem, ſerenumq; tempus Italicis littoribus præſtans, & oppoſita Aphricæ littora paſſim infeſtans, atq; perturbans. Contrarium autem molitur Auſter (diuerſa natura compoſitus) in eiſdem Mediterranei, & Adriatici maris littoribus, ſed minus tamen ille caliditatis in Venetos alioſq, populos fundit, ob Apennini tranſcenſum, in quo caliditatem ex parte exuit, niuibus in eius tranſitu montem operientibus, à quibus nonnihil frigiditatis attrahit, temperatq; caliditatem, atq; eo modo temperatiore plerunq; flatu in Flamminiam, & uicinas regiones deſcendit. Ventorum itaque uiciſſitudines natura cælo, terræ, mariq; proſpiciens in tempora ſtatuit ad animantium

mantium commoda, ut hinc, & illinc in ſuo queq; genere ſingulá tranſmigrationi apta ſuo tempore, ſuoq; ordine, atq; opportunitate, tranſmigrarent, uenti s opitulantibus, & propè uehētibus; Rurſusq; temporis uiciſſitudine commutata, conuerſo nauigationis actu, uolatuúe ipſa priora loca repeterent. Ad quam quidem uentorum operationem diuerſa molientem in Apbricanis littoribus à Latij oris, alluſit aptiſſimè ſuo carmine idem Virgilius libro Quarto Aeneidos.

Littora littoribus contraria fluctibus undas.

De Orientis Solis proſpectu. Cap. XII.

QVID Oriens Sol Venetiæ urbi, ac uniuerſæ Circūpadanæ planitiei conferat, in quam ipſe nullo interueniente obiectu, æquinoctiali tempore terris apparens, radios ſtatim immittit, ſingulaq; perluſtrat; nihil occultum in huius terræ ſuperficie à ſuo calore, & lumine eſſe ſinens, doctiſſimè docet Hippocrates in libro de äëre, & aquis, in hæc uerba ſcribens. Quæ ad orientem ſolem ſitæ ſunt, ſalubriores ijs eſſe conſtat, quæ ad Septentrionem uergunt, & ijs quæ ad calidos uentos ſitæ ſunt, etiam ſi ſtadium ſolum interſit: Primùm enim moderatior eſt caliditas, ac frigiditas, deinde aquas, quæ ad Solis ortus ſunt, omnes ſplendidas eſſe neceſſe eſt, molleſq;, & odoratas, amabileſq; oriri, quia emergens Sol eas illuſtrat, corrigitq;: Matutinum enim tempus ipſe äër, ut plurimum, ſemper occupat: Item hominum formæ boni coloris ſunt, & quaſi aſpectu floridæ (niſi aliquis morbus ſubſit) claraq; uoce præditi ſunt, & ad iram, & intelligentiā præſtantiores Septentrionalibus, & fœminæ ipſæ ualdè fœcundæ ſunt, & facile pariunt: Veriq; ſimile tempus ei ineſt iuxta caliditatis, & frigiditatis moderationē, morbiq; pauciores, ac debiliores &c. Varro quoq; de re ruſtica libro primo à Catone diſſentiens approbat Villarum ſitus ad æquinoctiales Solis exortus ſpectantes, potiusquàm ad meridiem. Quæ quidem omnia ad uniuerſam penè Circumpadanam planitiem montibus undiq; præterquàm ab Oriente concluſam pertinere, nedum ad ipſam Venetiam urbem uidentur, quæ præter cæteras Vrbes, & Orienti, & Meridiei in hac regione apertius patet, à terræ ſcilicet continuatione ſepoſita, & inter marinos fluctus erecta, Oriens enim Sol ipſam quàmprimum lumine ſuo petit, inſurgensq; miratur, uicosq;, & tecta ingreditur, & altius paulatim conſcendens uias, riuulosq, metitur, ambiens Ciuitatis molem à meridie non minus, quàm à matutina ora, plusq; caloris ſuo ambitu in eam oram infert, etiam hiberno tempore, quàm in Circumpadanas Vrbes: qua ex re ſiccitas äëris ipſa augetur, maritimorum riuulorum humiditatem ſua cōtrarietate temperans: & qui quidem riuuli per Vrbis uicos diuiſi, tum ob inſitam aquis à natura ſalſedinem, incorruptibiliores ſunt paluſtribus aquis, tum etiam ob reciprocum maris æſtum, quo fluente mutātur áquæ unda undam impellente, alteraq; ſimul ſubeunte, adeò ut ſi qua etiam in aquis per immundiciarum proiectionem colluuio excitetur, illa ipſa pari-

ter ab eiſdem refluentibus aquis abluatur, niſi ex inquilinorum ignauia, excrementa in unum congeſta, fluctuationem inhibeant, & aquarum incrementa ſub caniculares æſtus ſubſidentia, uicorum riuulos minus pertingant: quo caſu infeſtari aërem non natura, ſed accidente inquinatis aquis fœtorem emittentibus neceſſe eſt. Prudentiſſimè iccirco Veneti ſpecularibus feneſtris utuntur, quibus lucem excipere ſuſpecto aëre excluſo ſolent, eoq; claro, ac ſalubri elucente, illas pandunt, quas uulgari lingua Vitreatas appellant.

De Occidentalis, & Orientalis Venti flatu. Cap. XIII.

MIRABILI lenitate Occidentalis Ventus in Gallia nimboſus, Alpes traiciẽs purificatur, puraq; qualitate Circumpadanos perflans in Venetos fertur, repellens nubes ab Subſolano uento contra effuſas pluuiasq; compeſcens, quæ interdum Aquilone, & Occidentali Vento quieſcentibus, adeò infeſtare Patauinorum regiones ſolent, ut pluuiæ frequentiam pertæſus aliquis, rem in prouerbium uerterit, pluit ne adhuc Paduæ, exiſtimans in agro Patauino imbres à natura frequentiores fore. Sed differt annus ab anno, pluuia, uentis, annona, fructibus, ſalubritate, & flatu, atq; in pari temperie differt Patauium à Venetia Vrbe circa imbrium ſubiectionem. Rectius enim, atq; apertius uerrit Venetiam Occiduus uentus, quàm Patauium, Pado ſcilicet aluei ſui latitudine aditum ad ipſam Vrbem apertius patefaciente, quàm ad Patauij ſedem, à maris apricitate, Padiq; oſtio diſtantem: Qua ex re minus diuturna, minusq; frequens fit pluuia circa Venetias, quàm circa Patauium, Occiduo Subſolanum facilius arcente, & Aquilone etiam circa Venetias liberius perflante. Subſolanus etiam ex aduerſo nubifer in Italia ad Alpium iuga, relictis nubibus, purus ſimiliter in Galliam tranſuolat, Occidentaliaq; nubila ſummouens, ſerenitatem, ac iucunditatem parat, mutuisq; uiciſſitudinibus Occidens Galliæ imbres, & nobis Solem reddit, & Oriens contrà pluuiam nobis, & ſerenitatem Galliæ tribuit: Retinacula itaq; interdum nubium ſunt Alpium cacumina Solis ictibus peruia: Nam ſuper montium dorſo, quo ab Italia in Sabaudiam, uel Allobroges iter facimus, inſident procul à noſtro itinere, ad ahenei tormenti iactum, immanes, & inacceſſibiles rupes, ad quarum ſummitatem nunquàm aſcenſere quadrupedes, minusq; homines, ut ab accolis accæpi, Niuibusq; æſtate ſæpe contectæ inuiſuntur. Nubila autem Occidentalia, & Orientalia, æſtate ipſa citra, aut ultra montis iuga, ubi ſemita frequentatur, plerunq; firmantur. Vidiq; ego ipſe Iulio menſe Alpes tranſcendens, flante Occidentali uento, nubes mihi à tergo in Gallia remanere, atq; hærere Alpibus: Poſtremò in planitiem euadens, quæ per exiguo interuallo monti inſidet, ac Italiam uiatori patefacit, Cœli ſerenitatem reperi, quæ uniuerſæ Italiæ communis erat. Agnoſcere ergo ex his naturæ occulta licet, quòd eodem anno penuria in Gallia, & ubertas frugum in Italia fieri poteſt, & è contrario, iuxta imbrium

copiam

copiam, uel inopiam, aut in Italia, aut in Gallia ex Dei nutu contingentem. Interdum etiam in utraq; prouincia eodem tempore pluuiæ fiunt Auſtro efflante.

Quomodo Venetia Tranſpadanis coniungatur, & de ipſius Populi antiquitate. Cap. XIIII.

SI QVIS meam deſcriptionem deridendam putauerit, quòd caput Venetias finxerim, à terræ continuatione diuiſas, dixeritq; me corpus formaſſe abſciſſo capite, longeq; tranſpoſito: Reſpondebo: Mare, ubi ipſa Ciuitas eminet, Italicum eſſe; Itaq; quod in eius tractu ædificatum eſt ab accolis, Italicum eſt, iureq; gentium, ac ditione propinquioribus pertinet, & cùm propinquiores Tranſpadani ſint, iure gentium ipſa Venetia Tranſpadanis iungitur, ſicut etiam ipſius Tranſpadani generis ſuniculus eſt. Et quamuis per terræ ſuperficiem, atq; iuncturam continenti non cohæreat; videmus tamen potioribus modis, nodisq; à natura æditis coniuncta, atq; communis eſt; gentis origine, lingua, ritibus, & alijs naturæ, & generis indicijs. Quis enim neſciat inter Tranſpadanos populos, Venetos maris accolas antiquiſſimos fuiſſe; Romanoq; collabente imperio continentem deſeruiſſe, finitimisq; euocatis præcipuè Aquileienſibus ad euitandum alienorum iugum, atq; ſæuitiam in propinquas Inſulas commigraſſe; ſedesq; ibi ſuo iure locaſſe, Priſca Venetiæ appellatione retenta, ac propagata: Qua quidem in re ſi gentis originem, & antiquitatem in ipſa Prouincia habitam, ac continuatam ſpectare libet; ante Romam conditam, Venetam egiſſe gentem ſuo iure, & auſpicijs faciè inueniemus; Liuio apertè atteſtante, libro Quinto ab Vrbe condita, ante Romanum Imperium Thuſcos emiſſis colonijs Tranſpadana loca paſſim occupaſſe, Venetorum angulo excepto: Venetis ergo priusquàm alteri genti in Tranſpadano agro circa ſinum Adriaticum ſtatio fuit: Qua quidem ſtatione, nuncupationeq; in alterum locum eiuſdem Regionis iurisq; tranſlata, eadem manent in gente antiquitatis iura, ac monumenta, tamquam propagine tranſmiſſa: Nemini enim terræ ſummitatem contemplanti uitis palmes, terram hic ſubiens, alibiq; exurgens à materno ſtipite traductus, poſtquàm adoleuerit apparet, propaginis induſtriam uetuſtate abolente: Sed diuerſum eſſe palmitem à ſtipite unusquiſq; rei ignarus, imprudensq; exiſtimabit: At ſi propaginis ſummiſſionem naturamq; reſciuerit, eiuſdem generis eſſe antiquum ſtipitem, ac nouum palmitem dixerit, agnoſcetq; prudens contemplator eadem eſſe in utroq; ligno internodia, ſimiles gemmas, frondes, pampinos, racemos, atq; Vuarum ſpeciem, uel qualitatem, loco tantùm in ſua regione, & genere mutato. Simili etiam ratione Veneti Populi Italiæ antiquiſſimi à Patauio, & finitimis oris in Inſulam ſui iuris, tractusq; delati, non nouum, ſed priſcum genus gentis ſuæ propagatione repræſentant, loco tantum in ſuamet regione commutato: ſtatumq; præſentem ſuo iure ad priſcam originem, potiusquam ad Inſulæ incolatum referre probantur: Maris interpoſitione ſitum tantum

non

non ius eorum poſſeſſionemq; diuidente:, quod iuris argumento probatur; Iure enim diffinitum eſt, dominum à prædio remotum per colonos ſuos poſsidere, ſi ergo ius mihi ipſi à re mea diuiſo poſſeſſionem ſeruat, pari ratione in Inſula agenti Populo per Reipublicæ adminiſtratores continentis poſſeſſio ſeruatur: Qua quidem poſſeſſione ſeruata maris interpoſitio pro nihilo putatur, Iure Ciuili, naturaliq; ad dominij, & poſſeſſionis uim potiusquam ad loci interpoſitionem ſpectante, & ad abſentē dominum rerum dominia durante poſſeſſione, referente: Minimè ergo ridicula, ſed iuridica potius mea deſcriptio cenſenda eſt. Venetorum origine cum continentis dominio, & poſſeſſione coniuncta, & cui etiam origini, ac poſſeſſioni alij poſtea adiecti, atq; ſuperuenie͂tes Populi tamquàm acceſſoriæ partes adhæſere, in unumq; Populum cohaluêre, principalis dominij ſubſtantia, ex adiectis partibus aucta, & non immutata, iure enim diffinitum eſt, acceſſoria principalis naturam ſequi, & imitari, non è contrario, dictaq; acceſſoria, ex eo quòd accedant alteri principaliori, digniorìq; uidentur, ex qua ratione, alia etiam uulgata iuris regula naſcitur, dignius ad ſe trahere, elicereue minus dignum; digniores enim primi Inſulæ incolæ poſterioribus omni iure cenſentur; in quam quidem dignitatem traxiſſe alios poſtea populos publico dominio conſtituto uidentur, antiquitatis, & dominationis communicatione per continuationem diuerſa in ſe tempora coniungente, & communicationis uinculo poſteriora prioribus quaſi alluuionis adiectione incrementoq; in unam formam componente: & de quo quidem dominio in reipublice ordines magiſtratusq; diſpoſito, multa mihi ſcribenda ſupereſſent, quæ libenter referrem, ut illius clariſſimæ Urbis inſtituta ritusq; paterent, ſed peritorum uirorum cenſuram ueritus monentium ab ipſius Urbis patricijs luculentius quàm à me peregrino homine patria iura enarrari poſſe, ſubſiſto.

De Mantua. Cap. XV.

ORDO naturæ, ac rationis poſcit, ut quæ prior regio ab hominibus coli, & habitari cœpta ſit, priorem etiam locum in hiſtoria habeat. Mantua itaq; cùm poſt Patauium citra Adduam prima condita fuerit, primum quoq; locum poſt Patauium, aut Venetos in mea hiſtoria habebit; Quæ quidem Ciuitas triplici ornamento ſe ſe ſuffultam inter Tranſpadanas Urbes apertè probat, Gentis origine, ſitu, & dominij proprietate: Origine gentis, quia ante Urbis Romæ incrementa condita à Tuſcis fuit, qua ex re, & antiquitatem, & nobilitatem ſimul aſſumpſit. Sola enim hæc Ciuitas ex Tranſpadanis Oppidis, ab ea gente ædificatis à Gallorum impetu inuiolata remanſit, Plinio atteſtante libro Tertio, & Cap. Undeuigeſimo his uerbis: Mantua Tuſcorum trans Padum ſola reliqua, innuens tacitè, alia Tuſcorum Oppida à Gallis Italiam ingreſſis ſub Priſci Tarquinij regno, pulſis colonis occupata fuiſſe: Quod Liuius ſummatim retulit libro Quinto ab Urbe condita, ita incipiens: Tuſcorum opes ante Romanum Imperium

longè

*longè lateq; patuere &c. Quo quidem in loco animaduertendum eſt, quòd Li-
uius de antiquiſsimis Italiæ Oppidis, ante tranſitum Gallorum conditis in Tran-
ſpadano agro nullam prorſus ibi mentionem fecit, ut de Patauio, Mantua, &
Ticino, ſed de iis tantùm ſcripſit, quæ tum à Gallis ædificata fuerunt, tamquam de
nouis ea ætate rebus, ab ipſis Gallis in Italia geſtis poſt Romam conditam; Ante
uerò Romam conditam geſta, in Tranſpadano agro nuſquam complexus eſt Liuius,
minusq; Trogus, Iuſtinuſue in hiſtorica autoritate non magnifaciendus ob de-
præhenſam in eius ſcriptis plurium rerum uarietatem. Si quis tamen à Liuij omiſ-
ſione arguendum putauerit, Mantuam eo tempore non fuiſſe ædificatam, quia
de Brixia, & Verona ſcribens Liuius nichil de Mantua dixerit in rerum antiqua-
rum ignoratione uerſabitur, Liuij narratione, ac intentione malè percæpta qui
Gallorum ſedes in Italia ab initio occupatas, conditasq; ſtricta oratione perſtrin-
xit, & Tranſpadana Oppida Gallicis Vrbibus antiquiora ſilentio prætermiſſit,
tamquam ab eius hiſtoriæ propoſitione, ac ſubiecto ordine, & tempore aliena.
Inſuper Plinij ſententia, quòd Mantua ſola ex Tuſcorum Oppidis trans Padum
relicta fuerit, nullo modo aptari, concordariq; Liuianæ hiſtoriæ poterit, niſi fa-
teamur Mantuam ante Gallorum aduentum à Tuſcis ædificatam, ſituſq; oppor-
tunitate aduerſus eoſdem Gallos defenſam poſtea, atq; retentam fuiſſe: Quos qui-
dem ſitu nihil in Tranſpadana planitie probatur tutius Mintio amne circa Vrbem
lacum ſtagnumue formante, quo uniuerſæ ciuitatis ambitus cingitur, & ab op-
pugnationis aditu amouetur. Tutiſſimaq; fit ſtatio, parua militum manu excu-
bante. À qua re Mantua rectiſsimè dicta uidetur, quaſi manu tuta, manu, hoc
eſt gente. Idem Mintius Pado influens ſubuehendarum Nauium cõmodum præ-
ſtat, ac piſcandi ſimul uoluptatem, & oculis, & gutturi incolentium parat. Ad-
ditæ quoq; naturæ commodis foſſæ ingentes ſunt, operaria manu erectæ, atq; for-
matæ, quibus à Mantuano agro actuali lembo in Patauij ualles per aquarum ri-
uulos deſcenditur: rurſuſq; eiſdem in redeundo paruo labore aſcenditur, pedite
funem puppi anexam humeris trahente. Auget Ciuitatis dignitatem dominij pro-
prietas ipſi Ciuitati iamdiu indita, ac continuata: potiri enim dominio Populus
uidetur, cum Patricij uiri publico iure, & nomine principatus adminiſtratione
fungantur. Gonciaca enim familia à populi Concione ab initio dicta, Patritio no-
mine, ac iure Mantuæ præeſt, gens antiqua, bello, & pace, domi, foriſq; conſpi-
cua, dominij amplitudinem etiam citra Padum Marchionali olim, nunc Ducali
ſceptro protendens, Cardineoq; ſæpius inſignita, atq; illuſtrata galero, quam po
litiori nomine Gonciacam, potiusquàm Gonzagam appello, ne tam inſignis Ciui-
tas, unde Latinitatis lumen prodijt, ſine Latinitatis ratione, clariſſimam eius
familiam, uulgari ruditate conſcriptam, in mea hiſtoria deprehendat: Atq; cùm
inter Mantuæ terminos, & Adduam incertum ſit apud probatos ſcriptores, quæ
Oppida ante Gallorum aduentum ſita eſſent, ubi nunc Cremona eſt, ad antiquio-
ra tranſeo, mox ad Cremonæ initia ſuo tempore reuerſurus.*

Explicit Liber Primus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER SECVNDVS.

De Inſubria, alijsq; Circumpadanis partibus, & ipſarum habitatoribus. Cap. I.

PRIMA trans Adduam Regio Inſubria eſt: in qua deſcribenda poſteriores ſcriptores ab antiquis diſſenſerunt. Priſci enim Inſubriam appellant regionẽ trans Adduam, eiuſq; fines in ſuperioribus oris trans Ticinum fluuium extendunt, ubi nunc extat Nouarienſis ager, ut Polybius probat libro ſecundo his uerbis. Conſules igitur adueniente uere copijs in Inſubres ductis Aceram urbem quæ eſt inter Padum, & Alpes, obſedêre: Acera enim trans Ticinũ eſt, nõ longè ab ipſo fluuio, opinorq; Aceranum oppidum, quod Nouarienſe eſt, fuiſſe Aceram. Liuius etiam libro primo, Tertiæ Decadis, Polybium ad uerbum in pluribus ſecutus, ita ſcribit. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in Agrum Inſubrum fuit: Agrum trans Ticinum ſitum in ſuperioribus oris Inſubrum fuiſſe affirmans. Poſteriores uerò ſcriptores nulla temporum, & gentium diſtinctione facta, confinia Inſubrum inter Adduam, & Ticinum fuiſſe tradiderunt, à quibus ego diſſentio: ſequi enim in antiquis, antiquorum atteſtationes iure compellimur. In altero quoq; errore poſteriores deprehenduntur: Inſubria ab antiquis ſuperior regio, iuxta uocabuli ſonum, appellata fuit, non autem inferior pars circa Ticinum amnem, Pado finitima, ubi flumina ipſa in unum coeunt: Quæ quidem inferior pars ab antiquis autoribus, & præſertim à Liuio, Læuis Liguribus aſcripta fuit, libro Quinto ab Vrbe condita; referens enim breuiter ipſe autor Gallorum tranſitum in Italiam, ait, Libuos Salùios Alpes tranſgreſſos conſediſſe propè Læuos Ligures (antiquam gentem) incolentes circa Ticinum amnem. Primæua ergo Inſubria fuit omnis regio à Gallis occupata in ſuperioribus oris inter Adduam, & Siccidam amnes ſita, in inferiori autem ora, ab Addua uſq; ad Lambrum fluuium, Inſubrum pariter ager fuit. A' Lambro fluuio uſq; ad Siccidam propè Padum, Læuorum Ligurum antiqua ſedes, atq; poſſeſſio fuiſſe probatur. Nulla ibi Tuſcis,

Vmbrisq; , nulla Gallis ſtatio patuit , quòd pluribus argumentis paulò inferius clarè apparebit . Atq; hæc regionum , gentiumq; diſtinctio , ac nominatio , à primo Gallorum aduentu , uſq; ad Gnei Pompei Strabonis tempora perdurauit , ut ſuo loco referam ; Antiquis prius ex ordine propoſitis . A Siccida autem amne uſq; ad Duriam flumen Libui Sallij , quos memoraui , incoluêre (Sallij enim , & Saluij ab antiquis ſcripti fuêre) & à Duria flumine ad Alpium fauces , quas perluſtraui occulis , Taurini populi , eodem Liuio referente , tenuêre , ut patet libro primo Tertiæ Decadis, Priſcumq; etiã gentis nomen in Ciuitate Taurinorum Metropoli hac ætate uiget . Tres itaq; tãtùm Italici nominis Populi in Tranſpadano agro ſub Priſci Tarquinij regno, Gallis Italicam planitiem occupãtibus, ſedes ſuas retinuêre ; Leui , Ligures , Mantuani , & Veneti , inter quos Venetos , Patauini cenſentur , Liuio atteſtante libro Decimo ab Vrbe condita . Citra Padum uerò Boij , & Senones Galli , pulſis Vmbris , & Tuſcis , à Trebia uſq; ad Appennini latera Tuſciæ , & Vmbriæ finitima omnia occupauêre . Ab ipſa autem Trebia uſq; ad Alpes Ligurum gens rerum dominio potita fuit , nec appropinquantia Gallorum arma perhorruit , ſtetitq; ſuo robore , ſuaq; confinia ab alienis gentibus ea ætate inuiolata ſeruauit , nomenq; ipſi regioni ſuo iure dedit : Liguria enim omnis ea ora dicta fuit . Qua igitur antiquitatis dignitate, hæ gentes inter Italos emineant clariſſimè patet , cum eis exceptis reliqua Circumpadana loca Gallorum poteſtati, nũcupationiq; conceſſerint; dictaq; propterea tunc Gallia Ciſalpina fuerit. Atq; cum de Venetis , & Mantuanis , quæ ad eorum antiquitatem , ac dignitatem pertinent , retulerim : Ligurum ſimiliter gentes , ac dominia hoc loco colligere conſequens eſt , præſertim cum ex Gallorum uicinitate propinquiores inuaſionis periculo fuerint , nec tamen eorum imperio , aut armis, quibus tot populi ea ætate ceſſerunt , ipſi ſuccubuerunt .

De Ligurum origine , & Populis .
Cap . II .

QVAE *Ligurum antiquitas fuerit , ignorata à Priſcis ſcriptoribus, gentis origo arguit , præſertim à Plinio uetuſtatis perquiſitore . Dionijſius quoq; Alicarnaſæus eorum uetuſtatem probans libro primo, hæc de Liguribus retulit , quòd longè antiquior gens ipſa fuerit populis Aboriginibus , de quibus M.Cato ſcripſit, addens antea quam Italiæ nomen celebre eſſet, quæ prius Oenotria dicta fuit, Liguriam notam fuiſſe poëtis , ſcripſiſſeq; de ea Sophoclem in Triptolomo, qui, Plinij teſtimonio, floruit centum, et quadragintaquinq; annis ante Alexandrum Magnũ, anno ab Vrbe condita nonageſimo ſupra ducenteſimũ. Nota itaq; Priſcis, ac peregrinis ſcriptoribus ſuapte fama, & nobilitate Liguria fuit, ſiue ergo Ligures à leguminum ſatione, ut quidam ait , ſiue à Linguæ uel ſermonis aſperitate , quaſi linguæ durioris, ſiue à ligatis uiribus , quibus inuecti ſupernatãſ*

ſe aquis diluuij ad Alpium cacumina perhibentur, ſiue ab alia cauſa appellati fuerint, ipſa ſanè appellatio antiquiſſima eſt, nullo unquàm immutata ſæculo. Nunc ipſius circuitum referam. Liguria à meridie Mari Liguſtico appellato, à Septentrione partim Pado, partim Appennini lateribus clauditur, ab Oriente partim Tuſcis, quorum fines olim occupauit, partim Placentino agro, qui quondam Boiorum fuit, iungitur. Ab occiduo in prouintiam uſq; porrigitur, & eſt tripartita ſitu, áëre, & populis: Situ quoniam alia pars maritima, alia montana, alia cliuoſa ex parte, & ex parte plana eſt. Maritima à finibus Tuſcorum Genuam uſq; in Meridiem uergit: à Genua autem uerſus Occaſum littora ſpectant æquinoctialem Orientem, à qua flexione Genua dicta fuit, quaſi in genu curuato ſitu: Atq; hæc pars circa littora decliuia frequens eſt Oppidis, & Vicis, montana horrida fermè eſt tota, altiſſimis diſcreta rupibus Apennini latera occupans, atq; eius iuga, aut ſaltibus, aut ſiluis poſſidens: Tertia pars Circumpadana, uel Aquilonaris appellari poteſt, quoniam & Pado ab Aquilone alluuitur, & ſuis collibus Aquilonem ſpectat, à Meridie iuga Apennini habens, in quo hoc mirabile opus natura edidit, quòd exteriora ipſius montis latera in Meridiem uerſa, glabra ubiq; ſunt, & ſcopuloſa, præcipitio quam itineri aptiora, ſine uepribus, ſine fructicibus, ac ſine plantarum tegmine deſtituta: Contraria uerò Latera in Padum conuerſa, opaca ſunt ſiluis, ac arboribus referta: deſcendunt in hac parte quaſi ab Apennini utero, aprici, ac diſtincti colles, riuulos per concauas ualles in planitiem effundentes, qui demum in unum coeuntes, torrentes formant, ac citato lapſu in Padum ruunt: Padum fortaſſe indè dictum; quaſi patentem aquarum aditum: Padus uero intumeſcens aquarum mole ambit Liguriæ oram, promptoq; obſequio uicinis Liguribus nauigationis opportunitatem offert, ferens quæcunque onera, nullo à Liguribus pro euectione exacto prætio, adeò etiam elementa Liguſticæ regioni ſunt propitia. Hæc de ſitu diximus, & quemadmodum ſitu inter ſe Liguriæ partes differunt, ita etiam àëris temperie diuerſæ ſunt. Maritima eſt calidior, & propterea ubi ſe ſe ualles pandunt, adſunt Oleta ſiue Olịueta, Mirthetaq; ſemper uirentia, Citrea in iſtis collibus Poma maternos incuruant ramos, atq; in humũ deprimunt: flores bis in anno olent, odoremq; in maris intima fundunt, fluctusq; demulcent, Ficus quoq; olitoris ora, atq; ingluuiem implens, ac tumefaciens rarò domini menſam primo tẽpore occupat, Nebulone famulo, ac Sycophanta, præcocia quæq; poma furtim decerpente: Montana eſt gelida, hyeme rigens, æſtate grata, qua inualeſcente æſtate, nobiliores uiri ex oris maritimis diſcedentes, montana loca petunt, ut opacas umbras, ac montium refrigeria excipiant. Rurſusq; abeunte æſtu, ad maritima redeunt, hyememq; ſæpè tanquâm autumnum in äëris temperie tranſigunt, ijsq; àëris, ac locorum uiciſsitudinibus Ligures longæui fiunt, ac ſalubres uiuunt, & qui in uictu frugaliores ſunt, ſenectutem quaſi iuuentam ſine morbo, ſine tuſsi, ſine excreatu degunt: Circumpadana pars in planitiæ æſtuoſa eſt, terraq; ipſa ſub caniculares dies finditur, & hiatus paſſim ape-

rit; in

rit; in collibus autem aër eſt temperatior, quoniam Aquilonares flatus Oppida in alto poſita facilius captant, ac refrigerantur, quàm loca depreſſa, Vineæ in ipſis collibus ſunt feraciſſimæ, albi, ac rubri uini æquè copioſæ, ita ut interdum utriuſq; anni uindemia exuberante, uaſa uinaria dominorum uſui ſufficere nequeant, pruinaq; menſe Aprili plana loca urente, quod noſtra ætas ſæpius perpeſſa fuit, Liguſtica uineta ſalua manent, frigore ſcilicet à Ventis illato ocius ab Alpibus in planiciem deſcendente quàm in eminentes à plano colles. Sed iam de populis ſcribere opportunum eſt; quorum antiquiſſimi in maritimis ſunt Genuenſes, olim etiam Genuates, & non Ianuenſes dicti, ut quidam ſomniant, quorum inſcitiam probati autores Liuius, & Plinius detegunt. Eorum autem antiquitatem indicat tabula abenea uenerandæ uetuſtatis, olim effoſa ad radices Apennini ſiue iugi, in ualle Porcoberæ, uulgò Porciferæ dictæ, anno Milleſimo quingenteſimo ſeptimo, quæ collocata inſpicitur Genuæ, in Diui Laurentij templo, à me lecta, & deſcripta: Siquis uocabula, & ſcriptionem ſpectauerit facilè agnoſcet linguæ ruditatem eo tempore adhuc in Latinis uiguiſſe, cum tabula ipſa formata fuit, quæ continet Genuenſium, & aliorum populorum fines, ab arbitris diſcretos, anno centeſimo poſt initium belli Punici, Nominanturq; in ea Langatij, Viturij, Odiates, Dectunines, Cauatunines, Mentouines, & alij. Celebres in maritimis fuêre Intemelij, à quibus Intemellium, uulgò Vintimillium, & ab occaſu ſedes habent: Item Ingaunt ſiue Albingauni alpibus finitimi, Liuius illam oram Alpinam putat libro Octauo ſecundi belli Punici, Sauone ſimiliter, ſiue Sauona ciuitate, ubi Sacca familia inſignis eſt, inter Alpina Oppida relata, trans Alpes etiã ſedes habuerunt Ligures Saluij, ſiue Salij, quos celebrant Strabo, & Plinius. Liuius prior utroq; Saluios populos, maritimam oram incoluiſſe inter Sauonam, & Maſſiliam, refert: Derridendiq; profectò ſunt ij, qui omiſſo Sauonæ nomine, ut ſcire aliquid uideantur, Sabbatia uada ſcribunt; quaſi uerò neceſſe ſcribenti ſit repetere priſca nomina, in deſuetudine, & obliuione poſita, & antiquata, Vtere quæſo notis nominibus, & in uſum deductis, & obſoleta, ac deſerta deſere; quæ enim antiquata ſunt, perierunt, uiuereq́; tantùm illa uidentur, quæ frequentantur. Ab Oriente incoluêre Liguſticam oram Apuani Etbruriæ finitimi, & infeſti, ut colligit Liuius libro nono belli Macedonici. Item Garuli, Hercates, & Apicini fortaſsè à montium apicibus, in quibus pagos habuêre dicti, nam Suiſmontium, & Baliſtam præaltos montes eos tenuiſſe, ſcribit eodem libro Liuius, quod repetit in fragmentis quintæ Decadis libro Quinto. Friniates quoq; Ligures coluêre Auginum montem; qui an ſit is, qui Augouius hodie dicitur, diſcere potius uellem quàm affirmare; ſunt & alij plures, quos prætereo, ut noſtris Circumpadanis locum ſtatuam: Ex quibus memorantur Vagienni, ſiue Batienni, in quorum finibus Padum intumeſcere Plinius tradit. Eburiates, & Statielli ſiue Statielenſes ſuperiorem oram Tanaro finitimam incolentes uſq; ad militarem uiam; à uia autem militari Padum uſq; circa Tanarum, Marici populi coluêre, à Plinio cele-

brati : Iuxtà Maricos ad Orientalem plagam, Iluates Ligures ſedes habuêre, de quibus Liuius uerba facit, libro 2. belli Macedonici, quæ malè uidetur percepiſſe quidam Topographus in Lombardia deſcribenda; ſed dubium ſuboritur, an ſit corrupta lectio Liuiana, ſcribiq; Lituates potius conueniat, à Litubio Oppido, quod hodie ſuum ſtatum, ac nomen retinet L. in R. mutata. Ritubium Viri periti, populares uerò Riturbium uocitant, in cuius finibus Tepidæ aquæ ebulliunt, uarijs languoribus aptæ, illis etiam populis alia aſcribuntur Oppida, ut Claſtidium & Cellela, quæ hodie dominij Papienſium ſunt. Hæc de populis attigiſſe, quæ ab antiquis ſcriptoribus accæpimus, ſatis eſt. De rebus geſtis, & uirtute eorum antiquiora referam. Fide, & hoſpitalitate Circumpadani inſignes habiti ſunt, eaq; ratione, militaris uia à Gallia, Hiſpania, & Anglia Romam tendens, quam uel militarem uel Romanam uel magiſtram uocant in eorum finibus poſita, & frequentata conſpicitur. Fide ſimiliter maritimi enituêre, Peregrinos, Nautas, & Mercatores portu excipientes fouentesq;, à quà re gentium diuerſarum beneuolentiam, amicitiamq; induêre. Fide montani in ſocios ſtabiles, fortesq; fuêre, periculis etiam ob eam cauſam ſponte ſuſceptis: Primi enim Apuani ſuis ſocijs à Thuſcis uiolatis, arreptis armis Etruriam ingreſſi ſunt, eiectisq; colonis, agrum occupauerunt inter Piſas, & Romam, ipſosq; Piſanos eorum poſſeſſioni reluctantes, intra ciuitatis ſuæ muros, compulerunt, obſederuntq;, ut Liuius paſſim enarrat, præcipuè libro Quarto, & Quinto, de bello Macedonico. Item cum Piſanis opem ferret, Quintus Minutius Conſul Romanus, ſiſtere Caſtra in loco, quo obuiam factus eſt Liguribus Apuanorum urgente ui coactus eſt: comitijſq; euocatus nuſquam referre pedem Ligurum arma pertimeſcens auſus fuit, Bononia quoq; ſuorum agrorum uaſtationem, & Mutina prædam, & cædem fieri intra ſua mœnia, à Liguribus perpeſſæ ſunt, Placentia uerò ſua etiam tecta incẽdio conflagrari Liguſtica manu ſenſit, Deſperatoq; Romanorum auxilio, à ſuis colonis deſtituta fuit, ſed longè prudentius Cremona colonia agros ſuos impunè uaſtari patiens, muris tuta Ligurum tela euitauit; Nec terra ſolum, ſed mari etiam Ligures enituêre, Maſſilienſibus Romanorum ſocijs claſſe ſæpius conculcatis, & in fugam uerſis. Vnde non immeritò Liuius antiqua eorum in pugnandi diſcrimine ſpectata uirtute, hæc ſcripſit libro Octauo belli Macedonici: Is hoſtis, uelut ad continendam in Romanis diſciplinam, natus erat, nec ulla prouincia magis militem ad uirtutem acuebat. Idem alibi, Hoſtis Læuis, uelox, & repentinus, qui nullum uſquàm tempus, nullum locum tutum eſſe ſineret &c. Deficiet calamus manusq; ſimul, ſi Martium ſaltum memorauero à Romanorum clade nuncupatum ſolis Apuanis circumuenientibus, quid ſi uniuerſi Ligures in unum conueniſſent, unoq; conſilio, ac duce bella geſſiſſent, nonne inuicti in prælijs uiſi fuiſſent. Præclarè igitur Strabo libro Septimo ſcribit, Solos Ligures in Italia diutiſſimè Romanis obſtitiſſe, tempora recenſens quibus eorum bella uiguerunt; Ego uerò Straboni hoc addo, Ligures Romano populo adhæſiſſe, non tam armis deuictos, quàm pellectos inſigni Romanorum

manorum

minorum lenitate, ac liberalitate, qua Romani uſi ſunt in Apuanos Ligures, quos in agrum Samnitum ſuo ſumptu traduxerunt, diuiſeruntq; in colonias, & quibus etiam dediſſe Centum quinquaginta millia Argenti pondo Romanos ad reficiendas ædes, Liuius notat, Libro decimo belli Macedonici: Hac enim tam immenſa liberalitate in alios populos, in colonias deducendos, nuſquam Romanos uſos fuiſſe conſtat, præter quam in Ligures; Nec omnino eos fefellit fides habita Liguribus, ipſis enim in agro Samnitico, colonis conſtitutis, concidit inueterata illa Samnitum contumacia in populum Romanum; Apuanorum fide, ac uicinitate confracta. Quid memorem Genuæ refectionem, olim Romanæ Reipublicæ ſumptibus procuratam, ut Ligurum gens, quæ armis ſubigi ægrè poterat, beneficio deuincta conquieſceret, Romanorumq; amicitiam ſua ſponte ſuſciperet: Nec ingrata illa Romanis fuit, multis in Iugurtino bello à Ligurum cohortibus præclarè geſtis; ex quibus quàm maximè memorabilis expugnatio Caſtelli ad Mulucam fluuium fuit, quòd deſperatione fractus Marius erat deſerturus: ſed longè memorabilior Italica pugna fuit, in qua idem Marius contra Cimbros, & Teutones dimicaturus, Ligurum aciem in fronte collocauit, & Germanorum uim antea Romanis formidoloſam Ligurum periculo, atq; uirtute excepit, illamq; gentium nubem fregit, fugauitq;, ut Plutarchus in Mario refert; Sed quid uirorum miramur conſtantiam, ac magnanimitatem, quando etiam in fœmineo ſexu, & in Liguſtica muliere uirtus animi enituit: Nam in educandis, & ſeruandis in periculo filijs ſtudium unius Liguris matris, Cornelius Tacitus admiratur, libro Decimo, quæ in præſenti uitæ diſcrimine poſita, nepharios militum cruciatus conſtanti animo pertulit, ne filium, quem occultauerat, illis proderet: rogataq; ubi filius lateret, in uentrem, ait, unde exierat, rediſt, perdereq; ſeipſam quàm indicare filium improbis militibus maluit. Prodeant hoc loco in medium, ſuaq; maledicta pandant iſti, qui Ligures calumniati ſunt, & fallaces appellant, ut M. Cato Portius, cuius naturæ aſperitas, ne dicatur ruſticitas, non tam Portia quàm Canina depræhenſa fuit, atq; improbata, quando etiam Scipionem Affricanum ciuem optimum indigno latratu inſecutus fuit: ſuis enim qui maledicere inſueuerit, multò magis alienis maledicturus erit, tandemq; ſi alterum cui maledicat non habuerit, in ſe ſe, geniumq; ſuum maledicta uertat, neceſſe erit. Noſter quoq; Virgilius, qui poetica licentia prorupit in ea uerba, uane ligur: Mox dicacitatem ſuam retractans, alibi Ligurem, ut uirum fortem commendauit, illo carmine in quo Italiæ laudes celebrauit, quaſi ſine Ligurũ fortitudine, clara eſſe Italia nequierit.

Aſſuetumq; malo Ligurem, Volſcumq; uerutum.

Malo enim ferendo aſſueſcere proprium eſt uirorum, ut ipſe Poeta alibi hoc carmine docuit.

O ſocij, neq; enim ignari ſumus ante malorum:
O paſſi grauiora, dabit Deus ijs quoq; finem.

Malo quidem aſſueſcere ignaui, & imbecilles nequeunt, fortitudine, ac patientia

opus

opus eſt, quæ animi firmitatem mobilitati contrariam probat: Si itaq; Virgilius Ligurem uirum fortem appellat, quem alibi uanum dixerat; nonne ſibi ipſi contradictionem implicauit, & poſteriore approbatione priorem opinionem, ut potè erroneam, aboleuit: Indignè ergo, atq; adeò improbè facit, qui Ligurum genti uolubilitatis notam, aut dicendo, aut ſcribendo impingit, arguiturq; antiquorum uirorum teſtimonio ex animi liuore, ac ſcurrilitate potius, quàm ueritatis ſtudio, in maledicta ruere, cum nuſquàm apud probatos ſcriptores pateat, gentem ipſam à fide publica defeciſſe; quòd ſi unus, aut alter aberraſſe, aut caſu, aut culpa, uiſus fuerit; publica ſemper cauſa à priuatorum nota diſcernenda, & ſegreganda eſt, non autem tota gens paucorum uitio fœdanda, ut præclarè Rhodiorum legati in Romanos elocuti feruntur, Liuio autore, cuius hæc ſunt uerba. Nulla uſquàm gens tam modeſta, tam morigerata reperta fuit, quæ non aliquando improbos homines, ediderit, Romaq; ipſa non unum, aut alterum ſceleſtum ciuem, ſed nephariorum hominum cateruas in uno quoq; ferè ſeculo à ſuis laribus emiſit, Nec tamē perditorum numerus bonorum cætum iccirco fœdauit, culpa ſemper autorem ſequitur, & ignominia culpam, innoxius uerò minime notatur. Ergo ſi quis Ligur inconſtantia lapſus (ut eſt humana fragilitas in errando prona) & ex lapſu fallax deprehenſus ſit, non eſt propterea Liguria ex priuati caſu uaniloqua exiſtimanda, publica conſtante fide, ac autoritate, ut conſtat. Vnde quæſo creuêre parentum noſtrorum ætate Ligurum opes, honoresq;, niſi ex eorum publica fide, quam populatim cuſtodientes, Res, Terra, Mariq; geſſêre hiſtoria dignas, non ſolum circa Italiam, ſed etiam in Oriente multis ſubactis populis, & ingenti præda in Italiam aduecta, pacisq; ſimiliter temporibus: ubi quæſo præclarius mercatorum fides ſpectata eſt, quàm in Liguria, ſed quid mercatorum negocia, permutationesq; rerum, ac pecuniæ traiectionem, repræſentationemq; conſector, quaſi in his tantum popularibus actis eniteat Liguria: Altius ſe ſe mea iam tollit oratio. Quot enim clari uiri, à Liguria oriundi ad ſummum Chriſtiani orbis pontificatum euecti ſunt, fidei, & probitatis ergo: Quis Fliſcæ gentis uiros uirtutem, & amplitudinē neſciat: quis Cibuos ignotos habeat longa annorum, ſerie fidei præſtantia pontificatu potitos: quis in Italia angulus extat, quò Ruuereiæ familiæ fama non peruaſerit, à Ruuere uel Quercu dictæ, quæ quidem arbor cum plantæ proceritate, firmitateq;, & comæ amenitate excellat, ita ipſa gens rerum geſtarum præſtantia, non ſolum Liguriam obumbrauit, ſed urbem Romam Orbis caput, & alias Italiæ partes impleuit gloria, firmauit fide, & structuris decorauit, innato ſcilicet Ligurum animis hoc ſtudio, ut non ſolum ſuas regiones, ſed alienas etiam ædificiorum magnificentia exornent, in qua quidem re unus noſtra ætate Thomas Marinus mirabile opus exorſus fuit, ille enim Mediolani ciuis aſcitus, cum domum non reperiſſet ſibi, ac ſuis ſatis aptam familiaribus in Vrbis medio, dijectis domibus, ingentem molem erexit, Arci, ac Palatio ſimiliorem, quàm domui. Sed dum inſignes, antiquasq; familias mente concipio, ut Spinulas, Adurnios,

nios, Frigoſios, Aurias, Riarios, Cicadas, Saluios, Sauloſue, & alios; illum uirum ſilentio inuoluo, qui ignotas priore ſæculo orbis partes, Aphricæ atergo ſitas, primus uniuerſo extra Priſcos limites circumuoluto pelago adiuit: primus ſermone, ac fide, rerumq; commertio concilianit, primusq́; Chriſtianis regnis aggregauit, & ne ſibi ipſi gloriam tanti laboris, & periculi arrogaret, ſed Deo ſoli tribueret, Chriſtophori Columbi nomine ſubtracto, opera tantum ſua nota fecit. Nec mihi hoc loco Genua omittenda eſt. Genua inquàm olim à genu, nunc autem à uirorum genere, quaſi genitrix conſpicui generis ſuorum merito appellanda, illo præcipuè longæuo, atq́; inſigni uiro Andrea Auria ab ea genito, quem noſtri ſæculi Reges, Imperatores, Pontificesq; admirati in honore habere, & conſulere, dignum putarunt: Tu illa Ciuitas es, quæ CAROLI QVINTI Romani Imperatoris ſuffulta præſidio, atq; fauore per imminentes olim Italiæ procellas euadens, priſcam libertatem conſequuta es, alienoq; à te ſummoto Imperio, caput Liguriæ facta es, atq; inter Italiæ ſex principes Vrbes, minimè tu poſtrema ſedes. Rudem olim, & effrenem gentem, nouis legibus, nouisq; ritibus, in unum quaſi corpus componens, nec tuæ ſolum genti, ſed alienæ etiam uiuendi legem tuo iure præſcribens. At quæ me ſententia, quæ ratio ab antiquis ad præſentia tempora traxit: lapſus ſum (fateor) Ligurum ſtudio, ad ea quæ mei inſtituti nō ſunt. Corrigam itaq́; me me, ad antiquos Ligures ſcriptionem uertens,

De Liguribus Ticini accolis. Cap. III.

CISPADANI tractus accolæ inter Apenninum, & Padum poſiti primi omnium gentium, ut dixi, Ligures fuêre; A quibus Pado cognomen adiectum ſcripſit Polybius libro Secundo, Plinio in eius ſententiam eunte, libro Tertio, quod nomen Bodincum fuiſſe uterq; tradit, ideſt fluuium fundo carentem. Clarius autem Liguſtica lingua Vodinquum, quaſi uadum iniquum dicitur; Hi igitur antiqui populi, uicinitate freti, ac hominum copia, Pado è regione traiecto infudêre ſe ſe in Tranſpadanam oram, ſedesq; ſuas citra, & ultra Ticinum amnem propè Padum poſuerunt, tempore ſcriptoribus incognito: quod libet probare, ut excludantur à ſuis opinionibus illi, qui diuerſa prodiderunt: Primum itaq; dico, quod antequàm Gallis nota fieret Italia, Iam ab antiquo Ticinenſis ora à Læuis Liguribus habitata erat: quod clariſſimè refert Liuius libro Quinto, primæ Decadis, Cuius hæc ſunt uerba. De tranſitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Priſco Tarquinio Romæ regnante &c. Subdens inferius: Libui conſidunt poſt hos Saluij: ideſt poſt hos, quos retulit in Italiam deſcendiſſe Gallos, Libui Saluij conſidunt in Italia, locum indicans Liuius, in quo ſedem poſuerunt, per hæc uerba, Qui ſcilicet Saluij petiêre Italiæ loca propè antiquam Gentem Læuos Ligures incolentes circa Ticinum amnem &c. colligendo Liuij ſententiam, uerborum tranſpoſitione in conſtructionis ordinem redacta, probat Liuius Gallorum

tranſitum

tranſitum in Italiam diuerſis temporibus factum, Regnante Tarquinio Priſco, qui Triginta, & octo annos imperauit: ſed quæro, cur antiquam Gentem appellauerit Liuius, Læuos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem: Neceſſe eſt reſpondere iuxta Georgij Merulæ uiri periti interpretationem poſitam libro Sexto antiquitatis Vicecomitum, ubi de Vercellis, ſic inquit: Hieronymus in quadam Epiſtola Liguſticam urbem Vercellas ſcribit, qui niſi de Læuis Liguribus intellexit, Gente ueteri, atq; potenti, ut Liuius tradit, & à quibus conditum Ticinum fuit, non uideo, cur ad Ligures Vercellæ pertineant. Superior ergo propoſitio quod antiquior fuerit circa Ticinum amnem propè Padum incolatus Læuorum Ligurum, quàm Gallorum aduentus in Italiam, manet inconcuſſa, & per conſequens cum à Gallis ædificatum fuerit Mediolanum, prior Mediolano, longèq; antiquior, incolatus, & poſſeſſio Læuorum Ligurum fuit: Sed uideamus ſecundo loco quidnam ſignificare cenſeatur illa appoſitio antiqua Gens: Non enim à tantæ eruditionis ſcriptore, temerè dicta eſt Gens antiqua Ticini accola. Reſpondere oportet, quod cũ Tarquinij Priſci ætate, Liguſtica Gens Ticini accola antiquà habita fuerit ex hiſtorici Romani atteſtatione; certè illa antiquitas ad tria refertur, ad originem Gentis, ad tempus originis, & ad nobilitatem Gentis. Ad originem Gentis, quod non ab externis, ſed ab Italicis parentibus enata Gens illa fuerit, tempore uidelicet cuius initij memoria nulla extet, antiquitate ipſius Gentis hominum ſcripta, memoriamq; ſuperante, ſicut de Aboriginibus Latij ſcripſit Cato, ideſt de populis ſuapte uetuſtate ignotæ originis: Cui quidem antiquitati, iure & merito, à probatis autoribus nobilitas aſcribitur, ut à Virgilio noſtro.

Nos Troia antiqua (ſi ueſtras forte per aures
Troiæ nomen &c. *Et alibi.*
Eſt locus, Heſperiam Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua potens armis &c. *Quibus quidem in locis, uno ore interpretes antiquam, & ad temporis uetuſtatem, & ad nobilitatem referunt: atq; ita Virgilij, & aliorum ſcriptorum ſuffragio, Liuij atteſtatio ſuffulta permanet, quod & ad uetuſtatem Gentis, & ad nobilitatem relata illa appoſitio fuerit. Videndum inſuper eſt, num à Liuio alij ſcriptores differant, præcipuè Polybius Italicarum rerum diligens ſcriptor, & longè antiquior Liuio. Ille enim de Populis ſcribens, qui inter Padum, & Alpes habitant propè Ticinum fluuium, ſic inquit libro Secundo: Inter Padum & Alpes habitant Læij: quos enim Læuos dixit Liuius, interpres Polybij Læios in Latinum uertit, nominis proprietate minimè percæpta, atq; obſeruata, ut infra patebit: quod tamen nomen ad idem tendit, Nam exordiens Polibius à Læuorum habitatione, antiquiores eos Inſubribus Italica poſſeſſione probat, iuxta Liuij atteſtationem. Strabo quoq; Liuio conſentiens libro Quinto Geographiæ inquit: Tranſpadanã oram circa Ticinum amnem tum à Liguribus, tum à Gallis habitatam &c. Ligurum poſſeſſione præmiſſa iuxta temporis uetuſtatem, origine tamen habitationis Ligurum præ uetuſtate non prodita.*

dita. Vnde ſi quis curioſior ſcire cupit annorum numerum, quo diffinitur antiquitas, difficile ſcitu eſſe inueniet propter uarietatem ſcriptorum; Iuris enim ſcriptores antiquum tempus cenſent ſpacium unius ſæculi, quo longæui hominis uita finiri ſolet, ideſt Centum annos, uel Centum uiginti; Hiſtorici uerò, qui Gentis, aut Regni, aut Reipublicæ, aut Principatus tempora colligunt, plures annos requirunt ad ſtatuendam antiquitatem Gentis quàm Centum, ratio in promptu eſt, quoniam uniuerſitas Gentis antequàm adoleſcat, atq; accreſcat ad Populi ſpeciem, ac frequentiam tria plerunq; attingit ſæcula, Iudæaq; natio quartum ſæculum in Aegipto peregit: Nam aut bello à finitimis moto, aut ſeditione, aut Clade diuinitus immiſſa Populo, minuuntur Ciues, cum ſe putant Ciuitatis formam aſſecuti, reciduntq; rurſus in plebis modicitatem, donec ſequens generatio numerum uirorum, ac præſtantiam ſuppleat. Noſtris igitur Læuis Liguribus ſiue Ducentorum ſiue plurium annorum ſpacium quis tribuerit ante Priſci Tarquinij Regnum, clarum eſt, quod eorũ incolatus antiquior bello Punico Quingentis annis fuit: Item quod Itali origine, quod plures populi, non unus Populus, Item quod Liberi, ac ſui Iuris, Dominijq; fuère, non autem coloni alterius Gentis, quæ tria ſi ignorauit aliquis ſcriptor, ignoratio ignorantem ſequitur, ueritas autem è tenebris eruitur, atq; probatur, ſed tranſeamus ad alia.

De Læuorum nuncupatione, & Ticino condito.
Cap. IIII.

CVR Læui Ligures appellati Ticini accolæ fuerint, ſcire oportet, ne quis eos à tribu Leui dictos putet. Nam Læui nuncupati fuère ad differentiam aliorum Ligurum, in Ciſpadana regione ſedes habentium, quoniam ipſi Læui populi iuxta Padum à Læua manu relinquuntur, nobis ſecundo flumine nauigantibus, alijs Liguribus Ciſpadani tractus ad dexteram dimiſſis, Læuiq; poſtremò dicti fuère, Ligurum mentione omiſſa, ut apud Liuium libro Tertio belli Macedonici, quia diuturna eorum poſſeſſio, ſicut eoſdem ab antiquo paternæ originis ſolo, ita ab eius originis nomine abdicauit, & in Læuorum nuncupationẽ tranſtulit, Hi ergo populi, occupatis citra, & ultra Ticinum campis, proprium ſibi ipſis dominium, ac regimen ſtatuerunt, pluribus ædificatis Oppidis, à quorum pluritate Læui generali, ſiue regionali nomine dicti fuère: & inter quæ quidem Oppida Ticinum fuit ipſius regionis caput, non procul à Pado conditum, ut Plinius ait, relatione babita ad antiquum Padi alueum, de quo infra dicetur, cuiusquidem Ticini ædificatio ab initio magni ambitus non fuit, ut patet ex antiquo circuitu, ruinis penè deformato. Quatuor enim ſpectantur priſcæ circuitionis latera, quorum primus angulus Orientem ſpectans, & etiam in Septentrionem uergens, ſitum habuit iuxta ædes Sancti Olderici, quæ coniunctæ ſunt Collegio Mariliano. Alterius lateris angulus ab Occidente erat propè Monaſterium Sancti Fœlicis: Inter

utrunq; angulum porta extabat iuxta turrim rotundi ambitus, Boetij nuncupatam, ab eius uiri carcere: cuius portæ fragmenta ſuperioribus annis diſiecta fuere, ut Platea longior fieret ad exercendum equitum ſpectacula, ubi antiqui muri adhuc monumenta cernuntur. Alius angulus Occidentalis, flectens etiam proſpectum in Meridiem, erat ſuper Cliuo Monaſterij Sanctæ Agathæ, ſitu quidem inexpugnabili: inter quem angulum, & ſuperiorem remanſit in ſua priſca ruditate Porta Occidentalis, Marica appellata de qua alibi dicam. Quartus angulus Meridionalis Orientaliſue extabat non longè à templo Diui Alexandri, inter quos duos angulos à Ticino fluuio diſtantes ad lapidis iactum, plura ſuperſunt uetuſtatis monumenta, tam circa Diui Theodori ædes, quàm etiam circa domum publicam, Salariam dictam, à Salis repoſitione. Ab huiuſmodi angulo Diui Alexandri ad ſuperiorem angulum Sancti Olderici, duæ intercedebant portæ, quarum altera Quinquiuia appellatur, cuius ſitus ex parte ſupereſt in Orientem, ſpectans iuxta Monaſterium Sancti Chriſtophori, non longè à Vico Quinquiuio, à quinque uiarum concurſu, ſiue coniunctione nuncupato: Alterà porta eſt paulò inferius marmorea mole conſtructa, olim Portoria, ideſt porta Orientalis dicta: extra quàm portam Diui Laurentij templum ſitum eſt (Templa enim tanquam magis nota memoro) intra Oppidi ambitum, duo ſummæ uetuſtatis monumenta in tanta temporum, ac rerum euolutione, cernuntur, cloacarum ordo, mirabiliſq; ſtructura, ſub terris abdita, quibus ciuitatis excrementa excipiuntur; & aqua pluuia uicatim ingrediente, ad Ticini amnis fluenta depelluntur, ipſis cloacis paſſim ſine humano labore emundatis, pluuialis enim aquæ impetus, atq; decurſus pro emundatore habetur, cloacarum ſitu in Ticinum fluuium prono, atq; pendente, & quod mihi mirabilius in eis uideri ſolet, eſt ipſa laterum magnitudo (uniuerſæ enim ex lateritio opere conſtant) quæ longitudinis eſt ferè duorum cubitorum, latitudinis unius cubiti, altitudinis quatuor digitorum, Alterum nobilius monumentum eſt, Turrium altitudo ad ſolam nobilitatis oſtentationem ædificata, Romanorum exemplo, qui in agris quiſq; ſuis, turres erexerunt, ut ſui iuris poſſeſſioniſq; in omne æuum atteſtationem facerent. Magna autem Turrium frequentia in antiquo ciuitatis ambitu ab Orientali tantùm latere comperta indicat, non eodem, ſed diuerſo tempore Oppidi partes ædificatas fuiſſe, & Orientalem partem, Occidentali longè antiquiorem eſſe, cuius rei inquiſitionem hoc loco omitto, uertoq; animum ad declarandum cur Plinius ſcripſerit, Ticinum non procul à Pado conditum fuiſſe.

De Pado, & Ticino fluminibus. Cap. V.

TICINVS amnis è lacu Verbano effluens, per Inſubrum, & Læuorum agros in Padum olim totus confluebat, ſine ulla aquarum diminutione, ac diuerſione: De qua quidem diuerſione, à Principibus poſtea facta, alio loco dicendum erit: Cùm itaq; in unum flueret Ticinus amnis Pado coniungebatur,

gebatur, non procul ab ipſo Oppido, ubi nunc extat ueteris aluei forma, rupta populari lingua appellata, quam parua inundatione tumeſcens Padus, hac quoq; ætate ſuo iure repetit turbatq; undis, quæ quidem forma antiqui aluei ipſius Padi diſtat à Ciuitate quatuor ſtadia à Ticino fluuio incipiens, tendensq́; uerſus ſummium uicum (Diuiditur enim Ticinus amnis ex parte alluens Ticinum urbem, & ex altera parte ſecedens ab Vrbe per quatuor ſtadia, ubi Padi erat cum Ticino antiqua copula, cuius rei ignari non nulli mirantur illa Plinij uerba, Ticinum conditum non procul à Pado, ad quorum admirationem tollendam referre utriuſq; fluminis diuerſitatem, coniunctionemq;, ac ſeceſſum inſtitui) Ticinus in primis clariſſimus fluuius rarò ex noſtris imbribus tumeſcit, ſed aut liquefactá ab æſtu niue, aut aſſidua alpibus ingruente pluuia augetur aquis, auctusq́; minimè cito detumeſcit Padi exemplo, ſed uiginti, & amplius dies tumidus uagatur, replet ualles undis, ualliumq; lacunas, prata, & paſcua ineunte æſtate gelidis aquis inuadit, uritq; herbas uirore abſterſo, ac diuturna mora arua emacerat, arida harenula ſparſim in receſſu ſuo non dono, ſed damno demiſſa. Padus è contrario ſingula excipiens, hinc atq́; illinc flumina, torrentesq; ſiue ab Apennini iugo quisquis humor defluat, ſiue ab Alpium cacumine unde decidant, ſtatim turbatur, aſſurgitq; elatus aquis, atq́; in uicinos agros præceps fertur, ſuoq; murmure, ac impetu, omnibus naufragium minatur, fugiunt iumenta illo inſequente, ſtrident nautæ unda pupim uertente, Agri, Villæq; merguntur, Ille autem ſuo more ſpumans, ac fremens, tecta, templaq́; uicina fluctibus impunè petit, atq; undarum impulſu, interdum ab imo ſubruit, ac præcipitantia uorat, ſimulq; dominos, domumq;, & collabentia tebulata immani aquarum uortice quaſi hiatu excipit, cunctaq; ingurgitat, ac ſubuehit, nunquàm noſtro appaitura ſæculo. In tanto tamen rerum motu, gentiumq; diſcrimine, ac pauore unius diei effulgente luce, at unius noctis ſpatio efflante Occidentali uento quem noſtri accolæ Alpinum uocant, concidit repente ille, ſuosq; fluctus raptim colligit, ac euulſas paſſim arbores dimittit, atq́; intra riparum anfractus biduò deſiliens, quaſi alienus ab heſterno ambitu, ac furore profluit, neq; in receſſu hoſpitam tellurem ſine ſuæ moræ inditio relinquit, omnia quippè udo, pinguiq; limo alluens quaſi uiſco illinit, quo quidem humore ditantur paſcua, herbis feracius indè proſilientibus, ſicut ex aduerſo à Ticini aquis exuruntur prata; atq; exiles herbæ prodeunt gelida aquarum ui terram inficiente. Alio quoq; inſigni diſcrimine hæc flumina inter ſe differunt, quod Ticinus nulla ferè aliarum aquarum ope adiutus, ſuapte tantum uiolentia agitur nec repente, ſed paulatim terra alluuione congeſta aluei ſedem mutat; Padus contra ſæpe totus ab alueo proſiliens, alium ſibi extemplo alueum ſine foſſoribus eruit. Ea enim huius fluminis natura eſt, ut ſi ab Apennino tantum aquarum copia irruat, fluctus in aduerſam ripam torquet, ſi uerò ab Alpium latere tantùm aquarum impetus fiat, in alteram ripam impellit undas, agriq́; ſine modo, ſine menſore, ſine prætio dominis, ubiuis impetierit adimuntur, quòd ſi ab utroq́; latere concur-

rant ſub idem tempus aquæ, effertur ab alueo uis fluminis, quò minus cogitás infeſtior ruitura, uentisq; interdum agitur, non minus quàm undis: Mutare itaq; ſedes ſuas Pado, aliaq; uada quærere, ac retinere promptius eſt, quàm Ticino? Quæ quidem promptitudo, atq; facultas minimè illi perpetua eſt, hæc enim potentia ineſt ei ab oſtio Tanari, ubi elegans Baſſinania eminet, usq; ad Mantuani agri limitem, ubi Burgiſortium iacet, à uulgò Burgiſorte dictum, diſtans, à Baſſinania centum millia paſſuum. In qua demum regione deſinit Padus ripis inſiſtus eſſe, leniorq; manat, quàm in ſuperioribus oris, aggeribus utrinq; uallatus, quibus tamen nonnunquàm effractis, omnia in agris, uillisq; rapit, ſed ceſſante innundatione illæſo riparum limite elabitur, ac in Ferrarienſem agrum bicipiti cornu inuehitur. Cur autem à Burgiſortio infra ripis, aggeribusq; facilius quàm in ſuperioribus oris cohērceatur, cum maior aquarum moles inferius colligatur, quàm ſuperius, duplex ſubeſt cauſa; Prima eſt Montium, ac collium longinquitas, è quibus dilabuntur amnes, torrentesq́; Padum efficientes, qua longinquitate, ac diſtantia interueniente, minus præcipiti lapſu undæ defluunt. Alterà eſt agri planicies longè æquabilior in inferioribus, quàm ſuperioribus oris, cui ſit ſimilis fundus aluei; in qua quidem planitiæ lenius manant à natura aquæ, quàm in pendenti, & cliuoſo ſolo. Hac igitur fluminum potentia, ac diſſimilitudine propè Ticinum Oppidum coeunte, Padoq; ſuaptè natura ſæpius intumeſcente eueniebat, ut quamuis Ticinus ſine alieno aquarum auctu deflueret, Padi tamen tumore, & undis ſurſum uerſus repelli uideretur, eius fluctibus à Pado redundantibus ſiue retrocedentibus: ex quaquidem redundatione Ticinus intumeſcens per aquarū effuſionem uniuerſam oram alluebat, quæ ex aduerſo Oppidi ad Meridiem ſita eſt, ab ipſius amnis effuſione, uallis Ticini appellata; multò etiam latius innundatio inualeſcebat Ticino ipſo ſimul ſua ui intumeſcente. Obnoxia itaq; tum Padi, tum Ticini aquis ob nimiam uicinitatem fluminum omni ferè tempore ea regio erat, ſolisq; nauigijs, ac piſcationibus patebat. Iungi propterea Ponte Ticini ripæ propè Oppidum nullo modo poterant, fluminis diuiſione, & ambitu tripartito regionem interluente, ac lacunis ſtagnisq́; ab ipſo amne inundante factis, paſſim intercedentibus, quæ quidem aquarum ſpacia, ſicut à Meridie Ticino Oppido magno tum munimento erant, appropinquareq́; exercitum ab ea ora uetabant, ita ex aduerſo magnum etiam incommodum incolis afferebant, cum omnia hincindè eſſent nauium remigatione longo tractu traicienda. Recedere exinde poſterorum ætate à priſco alueo Padus cæpit, ſubiectam Apennino planitiem alluens, atq; ad tria paſſuum millia à Ticino ſecedens, cuius ſeceſſu, ac longinquitate, Ticinus fluuius, qui antea propè Vrbem Pado coniungebatur, procul ab ipſa Vrbe coniunctionē tranſtulit, ſimulq; deſtitit orā Vrbi proximam, quibus aſſueuerat aquarum effuſionibus infeſtare. Subſidere itaq́; ea cauſa aquæ, purgariq; lacunæ, & uallis Ticini paſcuis, pratisq; lætiſſimis uirere cæperunt, fluereq́; poſtea Ticinus eo loco bipartito alueo ſatis habuit, ut etiam hodie ſiuit Inſula inter utrunq; alueum interpoſita, ubi ſuburbanus Vicus ædificatus

catus eſt. Altera quoq; regio omnium feraciſſima trans Ticinum amnem eodem Padi abſceſſu noſtris Ticinenſibus per alluuionem acceſſit, ſiccomaria appellata, ea ratione, quòd ſicut maria, olim aquarum latitudo ibi pateret: Iis igitur urbis Ticini patefactis initijs, inquirendum eſt, quo tempore fuerit ipſa Vrbs à Liguribus condita.

De tempore ædificationis Ticini. Cap. VI.

TICINVM à Læuis Liguribus ædificatum fuiſſe M. Cato tradidit, cuius ſcripta non habentur, ſed à uarijs ſcriptoribus membratim referuntur, præcipuè à Plinio libro tertio de Tranſpadana Italia, ubi de Catone, & Ticino mentio fit: Tempus autem ipſius ædificationis non exprimitur, attamen ante bellum Punicum cõditum Ticinum plura argumenta probant, & in primis Varro libro ſecundo Rei ruſticæ, ſcribens, Publium Ticinum Menam ex Sicilia, Romam tonſores primum adduxiſſe, anno poſt Vrbem cõditam quadrigenteſimo quinquageſimo quarto, cuius Varronis uerba, Plinius retulit libro octauo. Ego hoc loco Ticinij cognomen, à Ticino Oppido fluſsiſſe puto, ſiue ille Publius Ticini ortus, ſiue inde oriundus fuerit. Si itaq; cognomina uirorum indè fluxerunt anno quadrigenteſimo quinquageſimo quarto ab Vrbe condita, ergo Ticinum antea conditum erat. Si quis tamen à Ticio potius quàm à Ticino, Ticinium deductum putauerit, ut eſt humana mens contentionis auida, reſpondebo, à Ticio diminutiuè Ticilium & Ticilinum deriuari. A' Ticino uerò Ticinium, ſicut à Rhodo Rhodium, à Corintho Corinthium, & ab Aegipto Aegiptium, Varroq; ille Latinitatis fons maluit Ticinium dicere uirum oriundum à Ticino Oppido, ipſius Latinæ linguæ concinnitatem ſecutus quàm Ticinenſem, cuius autoritatem ſecutus Donatus Actialeolus uir peritus in Caroli Magni uita deſcribenda, agrum Ticinium dicere quàm Ticinenſem maluit, At uno argumento in hac re inniti, & tanquàm ſublata anchora uno remige in altum euehi, ex patriæ meæ dignitate minimè eſſe puto, quare alia ſuggeram ad oſtendendum Ticinum conditum fuiſſe ante Priſci Tarquinij regnum. Primum enim conſtat Læuos Ligures antiquos Ticini accolas fuiſſe ante aduentum Gallorum, uſ ſupra retuli tertio capite. Item conſtat eoſdem Læuos Ligures Italos fuiſſe, natione, lingua, moribus, ritu, & diſciplina diuerſos ab ipſis Gallis, tum populatim in Italiam irruentibus, à quibus eiecti ab Inſubria Thuſci fuêre. Si ergo diuerſi à Gallis Læui. Item ſi uicini fuerunt, quo nam modo ſe, ſuaq; tueri, ſine munito Oppido potuerunt à tam populoſæ, ualidæq;, ac uicinæ nationis impetu, atq; concurſu; cui neq; Thuſci, Romaniq; ſimul, neq; Græciæ, atq; Aſiæ populi reſiſtere aliquando armis ualuerunt. Nam ſi lònginquæ, atq; abditæ gentes ui ſubactæ Gallis ceſsêre, multò ſanè magis ipſa Læuorum regio eorum armis ceſſiſſet, cum ſit uicinior, niſi Oppidis ſimul, ac uirorum robore eò tempore firmata fuiſſet. Nec mea argumenta quis deiciet reſpondendo. Læuos popu-

tos Gallis fortaſſe amicos, fœderatosq; fuiſſe, quia replicatur de fœdere nuſquàm conſtare, liquêre uerò claris experimentis diuerſarum gentium amicitiam diuturnam eſſe omnino non poſſe. Sed ut pertinaciam quæ propria imperitorum eſt tandem retundamus, fingamus amicitiam interceſſiſſe. Ego rurſus ab amicitiæ capite argumentationem retorqueo. Si amici, & fœderati fuerunt, quanam ratione inire amicitiam fœdusq; ſancire cum Gallis Læui potuerunt ſine Vrbe, aut Oppido gentis capite, ubi populares conuentus fierent, ſtatuerentq; quid è re communi eſſe diſcernerent, ſiue igitur amicitia, ſiue inimicitia fuerint, Oppidum habuiſſe Læuos eo tempore neceſſe eſt dicere, ex cuiuſquidem Oppidi ſitu, atq; opportunitate digni amicitia, uel inimicitia fuerint, aliter expugnati potius Thuſcorum exemplo, à Gallis quàm amici aſciti fuiſſent: Bicipiti ergo ratione firmata concluſio eſt, Oppidum omnino ſuæ regionis caput Læuos habuiſſe ante Gallorum tranſitum in Italiam, quòd ſi Oppidum habuerunt, neceſſe eſt pariter fateri illud ipſum fuiſſe, de quo mentio à ſcriptoribus facta fuerit, potius quam aliud de quo ſcriptum non ſit. Porrò igitur cum à pleriſq; antiquis ſcriptoribus referatur ipſum Ticinum à Læuis conditum, ergo ab initio incolatus eorum conditum fuit. Et magnum profectò eſt antiquitatis eius argumentum, quod Liuius de Gallorum rebus, ac Inſubria occupata, ſcribens libro Quinto, nullum de eo Oppido uerbum fecerit, ſicut fecit de Mediolano, Brixia, & Verona, tum à Gallis ædificatis, tanquàm de nouis ea ætatæ rebus, quia cum Ticinenſis ora Pado uicina, atq; coniuncta, ab Italica gente iam diu habitata eſſet, nullamq; ſcriptoribus nouitatem ex poſſeſſorum mutatione attuliſſet, nihil etiam de ea diſſerendum ab hiſtorico circa illud tempus fuit, ſicut fuit de alijs ſcribendum, quibus rei nouitas contigerat. Pariq; ratione idem Liuius neq; de Patauio, neq; de Mantua, Mutinaq; eo loco uerba fecit, quæ tamen iamdiu conditæ erant. Et quamuis Liuius nominatim eo loco de Ticino Oppido mentionem non fecerit; breuiter tamen dixit, Læuos Ligures antiquam Gentem Ticini accolas fuiſſe, ex quibus quidem uerbis maior nobis ſignificatio ingeritur, quàm ſi Ticinenſes dixiſſet, quia ſi nominatim Ticinenſes ſcripſiſſet, Ciues tantùm ipſius Oppidi demonſtraſſet, & ad unius Oppidi limites, Læuos perſtrinxiſſet: Sed cum ſcripſerit Læuos Ligures, uniuerſos regionis incolas, à Pado uſq; ad Inſubriam collegit, ſub qua uniuerſitate Ticinum Oppidum, ac Læumellinus ager, aliaq; comprehenduntur, quæ Iuris Læuorum erant, & qua quidem uniuerſitate expreſſa partis adiectio nuſquàm fuit neceſſaria, quòd non ſolùm dialetica ratione, ſed etiam ipſius Liuij ſtylo docemur. Ille enim gentes enumerans per quas ab Hiſpania ad Inſubres Annibal iter fecit, omiſſis ciuitatum nominibus, prouinciales pro ipſa prouincia, & in ea contentis ſcripſit, ut Ilergetes, Barguſios, Auſetanos, Aquitanos, Allobroges, Tricaſtinos, Vocuntios, Tricorios, Taurinosq;, inter quos expugnatam à pœnis Ciuitatem, memorat gentis caput, cuius nomen omittit. Nimis quidem ille uir Romanis rebus illuſtrandis addictus, & ab alijs populis alienus fuit, ideo ſtrictim aliena attigit, quæ non erãt

reige-

rei geſtæ ratione cum Romanis coniunctæ, ut ipſemet profitetur libro tertio belli Macedonici ijs uerbis. Non operæ eſt proſequi, ut quæq; acta ſunt in his locis &c. & paulò poſt libro Quinto ait. Abſtulerunt me uelut de ſpácio Græciæ res immixtæ Romanis, non quia eas operæ præcium eſſet perſcribere &c. Nulla itaq; mihi inſuper aggreganda argumenta puto, cum non ex Oppidi antiqua ſtructura, ſed à uirorum uirtute quærenda præſtantia ſit, ut infra referam.

Cur in Romanorum fuga à Ticino, de Oppido mentio nulla fiat. Cap. VII.

RESPONDERE me opportet ijs, qui ut uideantur ſcire antiqua, arguunt opinione, non ratione, imbuti, atq; inquirunt cur de Ticino Oppido mentio nuſquàm fiat in fuga P. Cornelij Scipionis, qui Ticino, Padoq; eadem (ut aiunt) nocte traiecto, ad Trebiam perrexit, hincq; ſuo arbitratu, hiſtoria non inſpecta, ſumunt coniecturam Ticinum nundum fuiſſe conditum, quoniam ut aiunt, aut uni, aut alteri Duci, atq; exercitui ſitus ſui opportunitate commodo uſuiq; fuiſſet, quæquidem dubitatio à Franciſco Filelpho excitata fuit, cuius extat Epiſtola de ea re Catoni Sacco grauiſſimo Iuriſconſulto inſcripta, qui fuit frater Roſij Sacci Attaui mei, floruitq; in Ticineſi Gymnaſio anno à partu Virgineo quadrigenteſimo quinquageſimo præter milleſimum, Filelphum etiam ſecutus eſt. Flauius Blondus, à quibus diſſensêre celebres uiri, Sabellicus, Georgius, Merula, & alij plures, qui de Italiæ ſitu, Latina maternaq; lingua conſcripsêre: Inſecuti ſunt deinde Cremonenſes ſcriptores, qui omnem ſtudiorum ſuorum uim in hanc quæſtionem effunderunt, quibus ex aduerſo reſpondeo, cur fieri mentio debuit ſi circa Ticinum Oppidum nihil memorabile, & relatu dignum à Romanis eo tempore actum fuit, cur quæſo debuit hiſtoriæ ſcriptor infecta referre? Atq; ut hæc inſana opinio tandem à uulgi auribus abigatur, particulatim ſingulas colligam ambiguitates, atq; refellam. Primùm enim quòd de Ponte dicitur, nihil potuit ineptius proponi, cum nuſquàm conſtet ſub Annibalis aduentum Ticinum amnem propè Oppidum Ponte iunctum fuiſſe, uel iungi potuiſſe, Padi, & Ticini aquis latè ex aduerſo Oppidi regionem olim occupantibus, ut retuli Quinto capite, ſileant itaq; qui à Pontis commodo argumenta ſumpſerunt, quia Pons lapideus, qui hodie ſpectatur, olim non erat, & à non ente, ideſt ab eo quod tunc non fuit, inanis eſt argumentatio. Altera ambiguitas proponitur circa opportunitatem Oppidi. Quo circa uideamus, qua nam in regione Romani traiecerint Ticinum amnem, Caſtraq; locauerint, quia Ticinus fluuius aluei longitudine, à lacu Verbano, ad Padum quinquaginta millia paſſuum excedit. Cuiuſquidem longitudinis pars inferior Læuorum, ſuperior autem Inſubrum fuit: Polybius, Liuiusq; ſcripſerunt eos traieciſſe in agro Inſubrum, non ergo Læuorum. Sed quo nam in loco ipſius agri Inſubris quæro. Polybius libro tertio, locum expreſſit ijs uerbis. Poſtridie eius diei,

uterq;

utraq; Dux per ripā fluminis Ticini ad partē Alpium cum exercitu procedit &c. Notandum eſt uerbum ad partem Alpium, ideſt uerſus regionem Alpibus uicinam, quæ Nouarienſis eſt regio, ipſis Alpibus propinqua, & à Ticino urbe longè ſepoſita, qua quidem Nouarienſi ora ſemper recta, & militaris patuit uia, à Taurinis ad Inſubres proficiſcentibus, ut Annibal ipſe tum proficiſcebatur, Polybio, Liuioq; teſtibus, & Cornelius Scipio ex aduerſo obuiam prodibat. Quanam igitur ratione digredi Polybius, aut Liuius debuit, ab Inſubrum agro, ubi utraq; Caſtra erant, ad deſcribendum Ticinum Oppidum poſitum in Læuorum angulo, & in inferiori Ticini ora procul à Romanorum Caſtris uiginti millia paſſuum, ad quod quidem Ticinum Oppidum, neq; pro Romanis, neq; aduerſus eos quicquàm tunc geſtum, uel tentatum fuit. Amouenda nunc tertia dubitatio eſt, quæ in hoc uerſatur, cur Romani in fuga ad ipſum potius Oppidum ſe ſe non receperint, quàm ad Trebiam amnem, una ſanè nocte eo itinere confecto: Hoc loco hiſtoriarum ratio, quæ ignota Filelpho, Blondoq; fuit, altius eruenda eſt. Reſpondeo igitur, quonam gentium iure uertere ad Ticinum Oppidum iter Romanus exercitus debuit, cum eius Oppidi dominus minimè tum Populus Romanus fuerit, euoluite ſi libet ueterum uolumina, nuſquàm probari uel ſcripto, uel coniectura poteſt, Læuos populos ſub Romanorum ditione fuiſſe durante bello Punico, uel Macedonico: amici quidem fuerunt, ut ſuo loco referam, ſubiecti uerò minimè, uertere ergo iter ad Oppidum, quod Læuorum ditionis erat, nulla ratione Romani debuêre potuêreue. Nonne omnem belli molem in Læuorum fines conuertiſſent ſitum inſtante Annibale, Romani ad Ticinum Oppidum ſubſtitiſſent, quod minimè ex amicorum officio fieri potuiſſet, minusq; Læui ipſi perpeſſi fuiſſent. Læuorum igitur agris, ac Ticino Oppido ad dexteram dimiſſis, Romani itineris compendium legentes per Inſubrum agros ad oſtium Lambri amnis Padum traiecerunt; quod quidem iter breuius decem millibus paſſuum eſt, quàm ſi Ticinum Oppidum adiiſſent, uel in præſenti adeas. Summa autem ratione à Romanis matura traductio exercitus citra Padum fuit, ne Placentia eorum colonia, tum militari præſidio deſtituta, ob fugam triumuirorum occupari à Boijs poſſet, tum ad arma excitatis, ut Liuius refert: quaquidem ex re intercluſus editus fuiſſet Sempronio Conſuli, tum ab Arimino aduenienti, ne ſuas legiones cum Scipionis exercitu coniunxiſſet, ſicut coniunxit: Annibali quoq; Ticinum Oppidum, uſui non fuit, minusq; eſſe potuit, duplici ratione; tum quia cum Læui Romanis amici eſſent, minimè hoſtem eorum intra Oppidum admiſiſſent, quod eis ipſis longè perniciosius, quàm Romanis fuiſſet, tum quia ipſi Annibali magis è re militari fore uidebatur Romanum exercitum iam an te acta pugna perterritum, ac diffidentem eodemet itinere, quò fugam ceperat, inſequi, ac laceſſere (ut omnino ad Padum, nundum toto Ponte à Romanis ſoluto, fecit) quàm ad oppugnandum Oppidum ab itinere ſuo ſepoſitum, ſubſiſtere, & moram ſpei ſuæ facere, quoniam fractis Romanorum uiribus, omnia deinde uictoris potentiæ, aut ui, aut metu acceſſura uidebantur: Superuacuum autem puto ſingula

gula Polybij, & Liuij uerba ad hanc remfacientia ſcribere: Hinc confeſtim Scipio iuſſis militibus ſilentio inſequi &c. & apud Liuium libro primo ſecundi belli Punici, ubi ita habetur. Hoc primùm cum Annibale prælium fuit, quo facile apparuit campos patentes &c. & quòd uera ſint quæ retuli, ecce quòd Pado traiecto Romanus Conſul Scipio, Sempronio collega ſuperueniente, minimè intra Placentiæ mœnia delituit, ſed poſitis ad Trebiam Caſtris, totis uiribus dimicatum fuit. Egregium uerò facinus ediđiſſet, ſi ut iſti opinati ſunt, ſe ſe cum exercitu intra Ticini Oppidi anguſtias condidiſſet, cum intra Placentiam Ticino ampliorē ſubſiſtere erubuerit, quare ijs qui militaris rei, rationiſq; expertes ſunt, arguereq; ab ignotis audent. Annibalis reſponſum aptiſſimè conueniret, quò Philoſophi de re militari temerè diſerentis, uaniloquentiam repreſſit. Neq; enim ſatis eſſe ſtudioſo uiro uidetur agnoſcere ab hiſtoria, quid à quo, & quo tempore, ac loco geſtum ſit, niſi etiam cauſa, ratioq;, cur illa ita geri contigerit, rectè percipiatur, ut doctiſſimè Polybius monet. Supereſt ut reſpondeam eis, qui poſt bellum Punicum, conditum fuiſſe Ticinum opinati ſunt, ita arguens. Quomodo poſt bellum Punicum ædificari Oppidum potuiſſet propè Placentinorum, & Cremonenſium fines à Liguribus, ſine Romanorum conſenſu, & decreto, qui utriuſq; coloniæ domini erāt, de quo quidem Romanorum conſenſu, uel decreto nuſquàm habetur mentio, & quos etiam Romanos poſt bellum prædictum, in Inſubres Gallos arma mouiſſe ſæpiſſimè conſtat. Rurſus etiam arguo. Quomodo ædificari Oppidum potuiſſet in finibus Inſubrum poſt bellum Punicum, ſi Inſubrum nationem ingentem tum fuiſſe Polybius inquit, quamquidem gentem ueriſimilius eſt occupaturam potius fuiſſe Ticinios campos, ſuis contiguos, ſi poſſeſſore uacaſſent, quàm Liguribus permiſſuram, quoniam ſi ferre Romanorum coloniarum uicinitatem Inſubres recuſabant, atq; ob eam cauſam in illarum agros, colonosq; irruebant, Romanorum ſpreta potentia, multò quidem minus nouum Oppidum condi iuxta Vicos ſuos à Liguribus, Romanis longè inferioribus, perpeſſi fuiſſent, bellumq; omnino in conditores exciuiſſent, de quo nihil conſtat. Omnis ergo ratio, omniſq; antiquorum ſcriptorum approbatio huc refertur, conditum Ticinum fuiſſe ab initio incolatus Læuorum Ligurum, quos antiquos Ticini accolas fuiſſe Liuius dixit, dum de Gallorum tranſitu in Italiam, libro Quinto, uerba fecit.

Antiquitatis dignitatem, à gente ſtatui, potiuſquam à ſtructura Oppidi. Cap. VIII.

NEMO mea ſcripta legens exiſtimet me rerum, temporumq; argumenta colligere, ut Patriæ meæ nobilitatem, à ſtructuræ uetuſtate aſtruam, ſola enim ueritas eruere me antiqua compulit, quibus nunc patefactis, recedere ab hac ipſa ædificationis uetuſtate libet, atq; alia ſcriptorum ratione nobilitatis uiam inire, Retexo igitur hoc loco omnia, quæ ſuperiori pagina contexui.

F Abſce-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Abſcedat quæſo tua antiquitas Papia, Ticini Oppidi uetuſtas ſileat, lateant turres, & tanquam tuguria habeantur, portarum illa immobilis, atq; indelebilis antiquitas recondatur, fiantq; noua omnia mœnia, cliuus, & ſtructura, ſitq; ipſa Ciuitas poſt iuniorem Aphricanum cōdita, Læuis tamen Liguribus, qui eam condiderunt, nuſquàm fraus fiat, illi ipſi ſurgentis Oppidi autores habeantur, quid tum mihi dictura erit Blondi, & Filelphi ſecta, cui orationem uerto, rogoq;, unde nobilitas petenda, & ſtatuenda uideatur, ab Oppidi ne ſtructura ac lapidea materia, an uerò ab ipſius materiæ autoribus. Clarum enim eſt Vrbium ædificationes, ab hominibus, ipſorum hominum cauſa fieri, ideo ab hominibus pariter nobilitatem ſtatui, non autem ab ipſo Oppido, ante Homerum (ut aiunt) condito, quod de Roma ipſa monet Cornelius Tacitus ex Othonis perſona, libro decimo ſeptimo his uerbis. Quid uos pulcherrimam hanc Vrbem domibus, & tectis ſtare creditis, muta iſta, & inania intercidere, ac reparari promiſcuè poſſunt &c. Sacro etiam uolumine, ubi Maccabæorum fratrum geſta memorantur, teſtatum eſt, locum propter gentem, non è conuerſo, Deum elegiſſe: rerumq; ipſarum experimento monemur, non à loco ſimpliciter in gentem, ſed à gente in locum etiam humilem decus inferri. Petamus ab antiquis huius rei documenta: Romanorum alter ſub uili tecto inſidens, aurum ſuis oblatum pedibus renuit, decusq; conſtantiæ ſubſellio, foculo, tectuloq; communicauit, à perſona igitur in locum ignobilem, non à loco ipſo honor fluxit: Alter in agro agens rudis, atq; immundus, nunquam optatam dictaturam iniuit, iniuit autem, immò uerò aſſumptus ille potius ab agello ad dictaturam, ob uirtutem fuit, ille ergo ager, non ſua fœcunditate, aut ſpecie, ſed ſolius domini præſtantia celeber fuit. Saulus primus Hæbræorum Rex, eiusq; Gener, & æmulus, ac ſucceſſor Dauid, alter ab Aſinarum perquiſitione, alter à caulis ouium, ad regnum euectus eſt, Moſes quoq; à ſaltu penè ignoto, & pecoribus, ad populi regimen, liberationemq;, & ad leges ſanciendas, Dei uoce, & imperio euocatus eſt. Quid Heliſæus, non ne caluo capite, ab aratro ſimiliter ad ſacerdotium unius Heliæ nutu monitus prodijt. Ille ergo ager, ille ſaltus, illi colles, illa deſerta hæremiúe, illaq; etiam pecora honoris famam, ab illis hominibus, non homines ab eis deduxêre, decusq; ab ipſis ſummis uiris, non ab eorum tugurijs, caſulisq; manauit. Eadem igitur ratione, nobilitas populi ab ipſa gente, non ab antiqua, uel noua Oppidi ædificatione, ſtatuitur. Locorum enim opportunitas ad homines, non è contrario homines rerum domini, ad muta loca referuntur. Fuerit igitur Ticinum Oppidum à Læuis Liguribus, poſt Aphricæ (ut dixi) ſubiectionem, conditum, non mihi à ſtructuræ tempore, ſed à Læuorum Ligurum origine in eadem regione conſtituta, antiquitatis argumenta ſumo, qui cum ſint ex antiquiſſimo Italicæ gentis genere, antiquitatis ius non mutant per nouam Oppidorum ædificationem, in ſua regione factam, ſed manet priſtinum naturæ ius immutabile, atq; imminutum, ſicuti ipſa etiam antiquiſſima Iudæorum gens originis ſuæ uetuſtatem à Priſcis parentum natalibus, poſſeſſioneq; non

à Hieroſolymæ ædificatione deduxit, Thuſcorum quoq; nobilis, atq; antiqua natio, dicendi ſcribendiq; magiſtra, non à Fluentia eorum ornatiſſima Metropoli, hodie Florentia dicta, ſed à ſuo antiquiſſimo genere Ethruriæ innato, originis nomen, ac dignitatem habet, ſimili ratione, ac iure Læui Ligures, non à Ticino Oppido, ab eis condito, ſed Ticinum ab eis, & ipſi à ſuo genere circa Padum, ac Ticinum enato, originem deduxêre, ac antiquitatis ſuæ iura ſumpsêre, nobisq; eorum poſteris Ticini innatis tribuêre. Tolle igitur à noſtra Ciuitate antiquæ ſtructuræ fucum, amoue tuo arbitratu ædificationis annum, manet tamen nobis immota dignitas gentis, ab antiquiſſimo genere propagata, manet incorrupta poſſeſſio noſtræ regionis ante Priſci Tarquinij regnum, à noſtro genere inchoata, & per tot ſæcula continuata: qua quidem antiquitate, atq; continuatione, nulla altera in Circumpadano tractu gens noſtris originarijs incolis anterior probari poteſt: quod Diuinæ prouidentiæ accæptum ferimus: terrarum enim amplitudo æterni Dei eſt, Dante itaq; illo, aramus, ſerimus, ædificamus, cunctaq; molimur, eaq; ipſa ad Dei nutum ſub rerum, ac temporum uicisſitudine retinemus.

De Maricis Populis. Cap. IX.

POSTREMA huius libelli pars Maricorum erit, de quibus, duo nobis inquirenda uidentur, unde exierint, & quomodo Læuis ſe ſe coniunxerint: Marici à Plinio memorati libro tertio regione undecima naturalis hiſtoriæ, à quibus & à Læuis conditum fuiſſe Ticinum inquit, Ligures fuerunt, Tanari amnis accolæ, quorum antiquum Oppidum ad Tanarum ſitum, non procul aberat à loco ubi nunc eſt Alexandria, inter Tanarum, & Burmidam amnes, ut atteſtatur Merula libro ſexto hiſtoriarum, ſcribens eos poſterorum ætate, Maringos Liguſtica uoce dictos, cuius atteſtationem ueram puto: Nec deſunt alia probabilia circa Maricorum gentem, ſedesq; ad Tanarum habitas, & poſtera ætate in Alexandriam translatas Marico Oppido deſtituto: cuius adhuc extant monumenta, quod etiam probat Blondus libro Quinto ſecundæ Decadis: Sed præter Maricum Oppidum deſtitutum, & uetuſtate collapſum, extat etiam hodie Caſtellum propè Tanarum in collibus ſitum, diſtans à Pado, & Baſsinania quatuor millia paſſuum, uulgò appellatum Petra de Maricis, à peritioribus Petra Maritia. Quod quidem tam uetuſtate ſitus, quam nominis continuatione, probat ueram eſſe eorum ſententiam, qui Maricos fuiſſe Tanari accolas ſcripſerunt, è contrario autem idem Blondus immemor (ut interdum euenit) ſcriptorum ſuorum in Lombardiæ deſcriptione, inquit Læuos, & Maricos à Plinio memoratos fuiſſe, Tranſalpinos populos; ergo ex Blondi ſententia, qui ad Tanari ripas citra Alpes propè Padum habitabant, diſtantes ab Alpibus quinquaginta millia paſſuum Tranſalpini uidentur, per bella ſanè annotatio fuit, ſed danda eſt plura ſcribētibus uenia, nam dum multa colligunt, & diſponunt, aliqua intercidere, & elabi è manibus facile eſt, Blondus purgatis

oculis non perſpexit Liuij uerba à me expoſita, Læuos Ligures circà Ticinum amnem incolentes; & cum Læuos ſcripſerint Liuius, Pliniusq;, Læuios ineptè Blondus dixit, ſuiq; erroris ſucceſſores Cremonenſes reliquit, merito quidem uel maximo cùm Ioannem Baliſtarium Cremonenſem præceptorem ipſe habuerit, à quo hauſtum errorem gentis iure eis ipſis legauit: Ligures igitur Germani, Itali, & Tanari accolæ Marici fuêre, nec minuitur fides hiſtoriæ ex uarietate uerborum Liuij, & Plinij, quorum alter Læuos Ligures, alter Læuos, & Maricos ſcripſit, quia Liguribus à Liuio generaliter expreſsis, Marici tanquam pars ſub genere, uel natione, continentur; Itaq; Maricorum adiectio à Plinio facta, & à Liuio omiſſa, hiſtoriæ fidem non abrogat, quoniam tam Marici, quàm cæteri Ligures, qui Padum traiecerunt, communi nuncupatione Læui appellati fuerunt. Quomodo autem Marici ſe ſe cum alijs Liguribus, qui primi Ticinum condiderunt, aut quo tempore coniunxerint, & in qua Vrbis parte conſederint, rei uetuſtas, ac ſcriptorum inopia, uetuit me ſcire. Hoc tantùm habeo, Maricos indidiſſe nomen Occidentali portæ Ticini Oppidi, ipſa porta Marica appellata, quæ populari lingua regnantibus Longobardis, Marenca fuit appellata, ut notat Paulus Diaconus librò Quarto, cap. decimo ſeptimo. Deinde Maringa dicta eſt, uſq; ad Galeatij Vicecomitis tempora, quod etiam ex ſtatutis Ciuitatis apparet, & quæ demum porta Ciuitate poſtea amplificata, Priſcum nomen, formamq; retinuit. An uerò ab ijs Maricis orianda fuerit Marica Nimpha, Regis Latini mater, de qua Virgilius libro Septimo ſcripſit.

Maius opus moueo: Rex arua Latinus, & Vrbes
Iam ſenior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno, & Nimpha genitum Laurente Marica
Accipimus &c. Ego minimè aſſerendum puto.

Explicit Liber Secundus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER TERTIVS.

De Romæ Principatu Scriptorum uariatio.

PATEFACTA Læuorum origine, ac ſede, de dominio eorum uidendum eſt, qua quidem in re magno nobis adiumento forent Liuij monumẽta ſecundæ Decadis, ſi extarent, quibus Romanorum bella Gallis, tum Senonibus, Boijsq;, tum Inſubribus illata, amicitiæq; aliorum Populorum continebantur; quæ quidem amiſſa eius uiri ſcripta ſuo ſimul interitu plurimarum rerum notitiam peremerunt, & quamuis uir peritiſſimus M. Antonius Sabellicus, ſummo ſtudio annixus ſit, illorum temporum res geſtas ordine referre, atq; ſubtexere collectis undiq; Græcorum, & Latinorum ſcriptis, ac per tempora diuiſis, longè tamen meo iuditio differt, quod circa antiqua petimus ab ipſis antiquis, ab eo, quod à noſtris ſcriptoribus accipimus. Illi enim quò propiores Priſcis fuerunt, eò certiores facti de antiquorum rebus ſcripſerunt, ſiue memoria rerum ipſarum per auditionem ab uno ad alium translata, ſiue etiam plurimorum notulis, libellisq; adiuti. Noſtri uerò temporis ſcriptores eo adiumento caruẽre, rerum præſertim antiquarum commẽtarijs in Italiæ uaſtationibus ad nihilum ferè redactis: Incedimus itaq; per ambigua, dum antiqua ab alijs quàm ab ipſis antiquis quærimus: cuius rei ſumere clarum documẽtum ab ipſo Sabellico poſſumus, qui libro ultimo quartæ Enneadis ſcripſit Romanos Italiæ principes fuiſſe eo tempore, quo bellum in Sciciliam aduerſus Carthaginenſes translatum fuit, ideſt anno quadrigenteſimo, & nonageſimo ab Vrbe condita. Ego autem ueteres ſecutus animaduerto minimè quidem eo tempore Romanos totius Italiæ principes, hoc eſt dominos fuiſſe, ut indicant uerba Romani fœderis à Polybio relata libro Tertio, ubi inita fœdera cum Carthaginenſibus, memorantur non Romanorum tantùm nomine, ſed etiam ſociorum. Si ergo Romani ipſi ſocios populos ſe in Italia, atq; adeo in Latio habuiſſe eo tempore profeſſi ſunt, conſtitutaq; fœdera pro ſocijs etiam leguntur, profectò ſocios ipſos ſubiectos

iectos nuncupare, atq; exiſtimare ualde iniurium eſt, & à ueritate alienum: Principes quidem, ideſt primos inter ſocios Romanos fuiſſe dicerem, Dominos uerò ſociorum minimè affirmarem, nimis enim differt ſocius à Domino. Sabellici igitur ſententia de Romanorum principatu, ab antiquorum atteſtatione, atq; à ueritate, diuerſa eſt, quod etiam alijs rationibus patet, quia poſt prædictum tempus plura bella in Italia, præſertim in Liguria uiguêre, pluresq; amicitiæ à Romanis contractæ cum reliquis Italiæ populis fuêre, ex quibus liquet, eos neq; uniuerſæ Italiæ dominos, neq; etiam principes tunc fuiſſe, quod etiam libro Quinto affirmat Strabo ſeriatim referens, quo tempore, & quo Imperatore ſingula bella ſuſcepta, & confecta fuerint, memorans inter cætera Liguriam, uſq; ad Cæſaris Augusti tempora ex parte aduerſus Romanorum Imperium reluctatā fuiſſe, noſterq; Virgilius qui ſub eodem Cæſare, Romanos, rerum Dominos cecinit, ad ſua potiusquàm ad Punica tempora alluſit, à quo tamen Poeta hiſtoria parcè petenda eſt, ut de Didone conficta probant. Aut ergo ab antiquis, antiquitatis notitia quærenda eſt, aut rationibus, & coniecturis inſinuanda eſt ueritas. Quare ut ſine Italicarum Ciuitatum iniuria, Romanæ dignitatis ratio habeatur, diuiſionem ſubijciam de Italicarum Ciuitatum ſtatu, in qua quidem diuiſione Læuorum libertatem, dominiumq; colligam.

De Statu Vrbium, & Populorum. Cap. I.

ANTE Romanum Imperium à C. Iulio Cæſare conſtitutum, Italiæ Ciuitates, aut ſui publici iuris, uel dominij erant, aut alieni, aut mixtim partim ſui, partim alieni. Sui iuris erāt liberi populi, qui quadrupliciter diſtinguuntur, aut enim erāt liberi ſimpliciter, Oppidi, uel Ciuitatis, & territorij ſui tantùm dominiū habentes, aut erant liberi, & domini, non ſolum Oppidi, & territorij ſui, ſed etiam aliorum, dominiū habentes, aut quaſi liberi, & domini, aut quaſi liberi ſimpliciter. Et primo liberi ſimpliciter fuerunt, Campani antè ſecundum bellum Punicum, Nolani, Tuſculani, Piſani, Cænomani, Veneti, Læui Ligures, & alij quos ſuperuacuum eſt enumerare. Ii enim ſuorum Oppidorum, & agrorū dominium habuerunt, alijs autem Ciuitatibus non imperarunt: Liberi, & Domini alijs etiam imperantes fuerunt interdum Brutij, qui plures Græcos populos ex Italiæ Oppidis eiecerūt, aut ſuo iure ſubegerunt, Item Ligures, qui Tranſalpinas oras, & Ethruriæ partes ſæpè inuaſerunt, ac per ſæcula retinuerunt, & præcipuè regionem ubi nunc Luca nobilis Ciuitas extat, quæ Liuio referente libro primo quintæ Decadis, fuit Romanorum colonia deducta in agro de Liguribus capto, qui ante Tuſchorum fuerat, detinentq; etiam hac ætate Ligures partem Ethruriæ circa Macram ſuis finibus contiguam, ubi Sergiana Ciuitas eſt. Romani autem non ſolum in Italia liberi, & domini fuerunt plurium Ciuitatum, ſed etiam extra eam dominium ſuum porrexerunt, ut in Scicilia, Sardinia, Hiſpania, Gallia, Aſia, & Græ-

tia, ſed num ſuo tantũ nomine, ac Imperio, an etiam ſociorum id effecerint, remotior eſt quæſtio. Quaſi liberi, & domini fuerunt populi ex Ciuium Romanorum numero in colonias emiſſi, quibus ius Vrbis, & ſuffragij ferendi perpetuũ cum Romanis fuit: ij enim tanquam Romani Populi membra, & pars originis ſuæ iure participes erant libertatis, & uniuerſalis dominij ipſius Romani populi, domini tamen uniuerſales ipſi planè non remanebant, quia poſt coloniæ incolatum tanquàm emancipati, & ſegregati ab Vrbe, & Romano populo, per incolatum uidebantur. Quo quidem in Populo Romano uniuerſalis dominij, uel Imperij uis, atq; autoritas tanquàm in eorum capite, & parente fixa erant. Animaduertendum autem hoc loco eſt, non omnibus colonijs ius ciuitatis ferendiq; ſuffragia perpetuum fuiſſe, quædam enim defectionis crimine ab eo iure exciderunt, ut apud hiſtoricos. Magnæ tamen autoritatis hæ coloniæ erant ex Romanis ciuibus deductæ, quanuis proprio coloniæ iure liberæ, & dominæ non eſſent, ut pleriq; ſcriptores probant, quia ab ipſo Romano Populo exierant, illiq; ipſi ſe ſe referebant, ac participes uniuerſalis Imperij fiebant, quanuis per incolatum ab ipſa Vrbe emiſſæ, & quaſi filiorũ exemplo emancipatæ eſſent, differt enim priuatum ius à publico: Priuato enim iure emãcipati ſui iuris fiunt, publico autem iure emiſſi in colonias dominium uniuerſale emittentis populi non minuunt, imò augent, quia ex uno populo principali, plures fiunt, qui ſuo numero principali populo dignitatem addunt. Emiſſorum uerò utilitas in eo uerſabatur, quòd ipſi coloniæ ſuæ iurisdictionem, adminiſtrationemq;, & agrorum dominiũ habebant, uniuerſali Dominio, uel Imperio ad Romanos tanquàm eorum autores relato. Quaſi liberi populi ſimpliciter erant ij, qui ex gente Latina aliaùe in colonias ierant, iſti enim uniuerſalis dominij populi Romani regulariter participes non erant, quanuis ſocij eſſent, quia ius ciuitatis Romæ non habebant, ut probat Liuius libro quarto belli Macedonici ijs uerbis, Nouum ius eo anno à Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dediſſent, Ciues Romani eſſent, Senatus iudicauit non eſſe eos Ciues Romanos. Ciuitate igitur Roma Latinis colonijs ſpecialiter non attributa, per coloniæ incolatum nullo modo Populi Romani Imperio communicabant, Romanorum ciuium exemplo, ut diximus: hinc falsò aſſeruiſſe plures ſcriptores, & nominatim Cremonenſes conſtat. Quòd omnes coloniæ ius ciuitatis Romæ, & ferendi ſuffragia ſimiliter haberent: quod reprobari à ſuperiore Liuij ſententia patet. diſtingui enim tempora ab illis ſcriptoribus debuerant, ut quo referenda eorum ſententia eſſet, clarè pateret. Tempora enim rerum mutationem, ac uarietatem continent, afferuntq;, undè humanis rebus ineſſe uiciſſitudinem dictum fuit. Differebant itaq; Latinæ, & aliæ coloniæ à Romanis, quanuis uulgata nuncupatione Romanorum Coloniæ appellarentur, quod Latinæ coloniæ ius Ciuium Romanorum per incolatum non aſſequebàntur niſi eis expreſsè data ciuitas fuiſſet, ſicut nonnullis data fuit, quo caſu diferre ille à Romanis colonis ſola origine, non autem ciuitatis iure, & uniuerſalis dominij communicatione uidebantur. Alieni iuris, uel dominij uniuerſalis erant

populi

populi ſubiecti, quibus ineſſe dominium uniuerſale nulla ratione potuit: quod enim alteri ſubiectum habes, & ſi tuum demonſtrationis cauſa dicatur, quia in tua ciuitate huiuſmodi dominium uerſatur, ciuitatis tamen, uel populi tui proprium illud dominium eſſe non poteſt, durante ſubiectione, repugnat enim ſubiectio proprietati, ac naturæ uniuerſalis dominij, ſicut ſeruitus libertati: Suntq; inter ſe directo oppoſita, libertas, & ſeruitus, dominatio, & ſubiectio, quam non immeritò Ezechiel in Sacro uolumine iugum appellat; ego quaſi ſarcinam eſſe cenſeo gradienti impoſitam, quæ quo quomodo incedas, ſiue lento, ſiue accelerato gradu, humerum præmit, quo ſublata eſt. Duplici autem modo plerunq; fit ſubiectio, aut uniuerſaliter, aut conditionaliter; uniuerſaliter, cum nihil excipitur, ut in deditione, quæ à Collatino populo facta eſt populo Romano, referturq; à Liuio libro primo ab Vrbe condita illis uerbis. Eſtis ne uos legati? oratoresq; miſſi à populo Collatino? ut uos populũq; Collatinum dederetis? reſponde: Sumus. Eſt ne populus Collatinus in ſua poteſtate? reſponde: eſt. Deditis ne uos, populũq; Collatinum Vrbem, Agrum Terminos, Delubra, Vtenſilia, Diuina, Humanaq; omnia in mea, populiq; Romani ditionem? reſponde: dedimus. Et ego recipio: Vniuerſalis enim hæc ſubiectio eſt, in qua nihil exceptum fuit; ſimilisq; etiam uidetur ea Campanorum deditio, quæ Romanorum arbitrio facta fuit, ut Liuius narrat libro ſexto belli Punici, nam quod uictoris arbitrio ſubicitur, noſtrum eſſe non uidetur, niſi ex dominantis uoluntate, cuius eſt dimittere, & demere, ac rapere, poſſetq; huiuſmodi ſubiectio etiam arbitraria appellari, eo quòd dominantis arbitrio deditio fiat: Conditionalis ſubiectio eſt, in qua non deduntur omnia, ſed propoſitis hincinde conditionibus, publicaq; pactione ſancitis, fit deditio; quæ fœderis uim habet, ut Campanorum deditio Annibali facta, in qua plura excæpta, pauca uerò ſeruata fuerunt. Cauſæ uerò ſubiectionis plerunq; tres eſſe uidentur; Violenta, cum uis imminet, Libera cum ſine ui nos Regi, aut Reipublicæ, regendos aliqua ratione credimus, quod ad tollendas interdum populi ſectas, factioneſq; fieri ſolet. Impulſiua cum in medio potentiorum conſtituta Ciuitas præuidens uicinitatis periculum, alteri dedit ſe ſe, ut tutior ab alterius potentia fiat: Nam qui potentiori hæret inexpugnabilior eſt eo, qui in ſua dumtaxat infirmitate ſubſiſtit. Mixti iuris partim ſui partim alieni populi municipes erant, quia ſuis antiquis, patrijsq; inſtitutis, ac legibus uiuebant, liberius quidem (initio inſpecto) quam Romanorum coloniæ, attamen ea quæ ad imperij uniuerſalis ſtatum pertinebant, ſoli ipſi decernere non poterant, ſed Romanum populum, in quo tanquàm in capite imperium inerat, conſulere neceſſe habebant, ut Paulus innuit libro quinquageſimo digeſtorũ, ad municipales, iiſdem uerbis. Ea quæ Imperij potius ſunt, quàm Iuriſdictionis, magiſtratus municipalis facere non poteſt. Hic ergo ſtatus, atq; huiuſmodi differentia Italicarum ciuitatum fuit ante ſecundum bellum Punicum: quo quidem tempore Romani plures populos in Italia ſocios, & amicos, non autem ſubiectos habuêre, atq; ut Latinos omittam, ſocij Romanorum à Liuio referuntur in fine libri ſecundi tertiæ Decadis his

uerbis

uerbis. Quantò autem maior haec clades &c. Socij etiam Romanorum aduerſus Inſubres Cænomani fuerunt Brixianorum progenitores, ut autor eſt Polybius libro Secundo, eorumq; fidem, & conſtantiam ſub idem tempus probat Liuius libro primo belli Punici. Ligures quoq; Circumpadani è regione Ticini amnis Læuorum uicini aduerſus Inſubres ſocij Romanorum probantur ab ipſo Polybio eodem libro Secundo iis uerbis: Dum Romani Aceram urbem Inſubrum obſident, Inſubres, ut eos ab obſidione auerterent, copiarum parte trans Padum emiſſa, Claſtidium Oppidum ſociorum populi Romani inuadunt &c. Cuius quidem Polybij uerba referens Sabellicus libro nono, quartæ Enneadis in fine, ſociorum nomen omiſſit. ab hiſtorica ueritate ſine ratione excidens, differt enim quòd dicas populi Romani tum fuiſſe Claſtidium, an ſociorum. Acera autem diuerſa eſt àb Aceris, Nolano agro finitimis, opinorq; Aceram in Inſubria eſſe hodie, Aceranum Oppidum in Nouarienſi agro, ut alibi retuli: Romani igitur (ut diximus) ante ſecundum bellum Punicum Italiæ principes minimè fuerunt, nec uniuerſæ (ut ille ait) Italiæ imperarunt, ſed ſocios in Republica bello, ac pace adminiſtranda, plures Italiæ populos, ac etiam peregrinos habuerunt, ut Maſſilienſes in Gallia, & Sagontinos in Hiſpania. Secundo poſtea bello Punico in Italia inualeſcente, Romani aduerſis prælijs fracti, non ſolum onerare ſocios, præcipuè uicinos, coloniasq; cæpêre, ſed longinquiores etiam deſeruêre, ut Petellinos, qui ex Brutijs fidiſſimi amici Romanorum erant, ut narrat Liuius libro tertio belli Punici: Iubendo itaq; ſocijs uicinioribus, colonijsq;, & imperando, quæ bello neceſſaria uidebantur, potiusquàm rogando, Romani rempublicam adminiſtrare cæperunt: Ex cuius quidem imperij, ac iuſſionis uſu, formula edita fuit, quæ uim perpetui ædicti habuit, in qua quid unaquæq; ſocia Ciuitas praſtare ad bellum limitata eſſet, ſigillatim continebatur, ut apertè ſcribit Liuius libro ſecundo tertiæ Decadis iis uerbis. Dictator ex autoritate patrum dictus M. Iunius &c. Addens, Item ad ſocios, Latinumq; nomen ad milites ex formula accipiendos, mittunt. arma, tela, alia parari iubent, & uetera hoſtium ſpolia detrahunt templis, porticibusq;. Iubere enim Imperij eſt, non ſocietatis, ut Iuriſconſulti notant libro ſecundo Digeſtorum, de Iuriſdictione omnium Iudicum, lege quarta. Quæ deinde iuſſio, atq; imperitatio, multorum ſociorum animos, Cannenſi maximè clade inſecuta, ad defectionem prouocauit. Nimis enim grauati ſocij contemni propè ſe à Romanis opinati, ac publicè etiam conquæſti ſunt, ut de Latinis apud Liuium legitur libro ſeptimo tertiæ Decadis ijs uerbis. Cæterum tranſportati Milites in Sciciliam &c. Quodq; ſpræti ſæpius à Romanis ſocij Latini nominis fuerint, plura apud eundem Liuium argumenta extant libro tertio, & ſeptimo eiuſdem tertiæ Decadis, ubi de non recipiendis in Senatorium ordinem ſocijs, nec de Conſulendis circa Campanorum ſupplicia agitur, ex quibus probari clariſſimè uidetur quòd cum Latini nominis, ſocij publicis conſilijs admiſſi non fuerint, minus etiam coloni ab eis oriundi adhibiti fuerunt, ut ſupra retulimus, Cremonenſium opinione reiecta, colonijs quoq; tam Romanis,

quàm

quàm Latinis, non diſſimili iuſſionis formula imperatum fuit, ut apud eundem Liuium dicto libro ſeptimo. Quarum quidem coloniarum pars renuit imperata facere, audacter reſpondendo non eſſe quod daretur, & ſcriptum à pluribus ità fermè reſponſum fuiſſe legitur, deſinerent tandem imperare, diſcerentq; rogare &c. Pars uerò imperium pertulit, ut Cremona, inter colonias à Liuio eo loco poſtrema poſita. Imminuta igitur eo tempore, ſiue Romanorum Imperio, ſiue ipſorum populorum conſenſu, in multis Italiæ ciuitatibus originalis illa libertas de qua dixi, fuit: quod ne quis ueritati reluctando ita eſſe neget, Liuij uerba, interpretationemq; ſubiciam ad ipſarum coloniarum ſubiectionem apertius demonſtrandam, & Cremonenſium retundendam opinionem, qui ſe populo Romano comunicaſſe in Imperio aſſeruerunt.

De Coloniarum Subiectione. Cap. II.

LIVII uerba hæc ſunt. Triginta tum Coloniæ populi Romàni erant, ex ijs duodecim cùm omnium legationes Romæ eſſent, negauerunt conſulibus eſſe, unde milites, pecuniamq; darent &c. ſequitur paulò inferius idem autor, conſules pertentatis prius aliarum decem & octo coloniarum animis, citauerunt legatos, quæſieruntq; ab ijs. Ecquid milites paratos ex formula haberent: pro duo de uiginti colonijs. Fregellanus reſpondit. Et milites ex formula paratos eſſe, & ſi pluribus opus eſſet, pluries daturos; & quicquid aliud imperaret, uelletq; populus Romanus, enixè facturos &c. Colligere hoc loco uerborum uim, ac ſenſum decet: Citauerunt legatos, non enim accerſiti, ut ſocij, ut amici, ut affines, ſed citati, ut inferiores, atq; ſubiecti ſunt, quæſierunt, non rogauerunt; at quibus uerbis, Ecquid (nihil potuit imperioſius dici) habetis paratos milites ex formula, id eſt ex iuſſione uobis indicta. Reſponſum fuit, ſe imperata, imperandaq; populi Romani arbitrio facturos: Imperium ijs uerbis in Romanis ſtatui, coloniasq; ei ſubdi palam eſt. Nec ego propterea improbo, quod factum fuit, ſed liberius fieri potuiſſet, requiri enim tanquàm Vrbis Romæ membra, uel ſocij ipſi coloni, non tanquàm Mancipia urbanius poterant. Duo autem imperata fuerunt, milites, & peccunia, quorum alterum perſonale onus eſſe, alterum patrimoniale conſtat, addi itaq; ad imperij uim nihil maius potuit, quàm ut milites, & pecuniam darent: Si numerum militum, & genus quæras, hoc loco non inuenies, Liuius ipſe alibi ſimilem iuſſionem factam fuiſſe alio tempore declarat, libro quarto fragmentorum quintæ Decadis, ſcribens Cremonenſes cohortem peditum dediſſe, Placentinos turmam equitum exhibuiſſe: ergo ea etiam ætate ex militiæ genere diſcreti; prælatiq; Cremonenſibus Placentini uiri, Romanorũ iuditio fuêre, cum iſti equis, illi pedibus militare iuſſi eſſent; quo quidem militiæ genere, nihil eſſe ægrius, moleſtiusq;, Ludouicus Arioſtus celebri carmine ſuis rythmis cecinit, quem omnes uno ore probant: Et adimere equum militi antiqui Romani pro ſupplicio, uel nota conſueuerant, ut apud

Liuium libro ſeptimo tertiæ Decadis: uide igitur nunquid maior potuerit eſſe Cremonenſium ſubiectio, cum etiam militandi facultas illis ſine equorum commodo indicta fuerit. Minimè quidem: mirum eſt, ſi aliæ duodecim coloniæ imperium detractarunt, malentes in ſua libertate perſiſtere, etiam Romanis exoſæ, quàm eorum arbitratui, ſe ſuaq; ſumittere: Pro quibus quidem colonijs hæc ueritatis ſtudio dicere iure compellor, cur ſequi Romanorum iuſſa debuerunt, ſi à Ciuitatis iure arcebantur: uerbis ſanè à Romanis filij, & membra, urgente re, appellabantur, ſed tranſacto rei periculo à ciuitatis honoribus repellebantur, riſu ſæpius eluſi, ut pleriq; ſcriptores teſtãtur. Priſtina itaq;, ut dicebã, libertas in multis Italiæ populis, qui ſe ſe Romanis non ſubiecerunt, immutabilis remanſit, durauitq; uſq; ad C. Marij tempora, de quibus alio loco, & ordine dicendum erit. Aliæ etiam poſtea coloniæ tum ex Romanis, tum ex Latinis conſtitutæ fuêre, ut Mutina, Bononia, Piſaurum, Regium, Parma, Aquileia, & cæteræ, non minus quàm prædictæ nobilitate inſignes, de quibus in præſentia perſcribere mei inſtituti non eſt, cum de gentis meæ libertate diſerendum ſit.

De Læuorum Libertate, ac Dominio. Cap. III.

MAXIME populi dignitati conuenit, habere in ſe ipſo Oppidi ſui regimen, atq; dominium, cui rei Itala gens ſemper à natura prona fuit, nec quidem immeritò, quia pars humani boni, & decoris eſt libertate frui, quando ſine ciuitatis pernicie illa recipi, & retineri poteſt: quòd Diuinum munus eſſe, pleriq; ſacrarum literarum ſcriptores tradunt. Dei enim prouidentia alieno imperio gentes ſubigi, Deiq; prouidentia erui à ſubiectionis iugo, ſæpius teſtatum, ac probatum eſt; Læui igitur à rerum ſuarum initio liberi fuerunt, quod ipſa natura probat, quia ſubiectos eos alteri populo fuiſſe, Romana ſtante republica nuſquàm patet: libertas enim ſicut naturalis facultas hominis eſt, Ita etiam à natura hominibus ineſſe præſumitur, ut Iuriſconſulti aiunt, libro primo Digeſtorum, de ſtatu hominum, ſeruitus uerò, ac ſubiectio non ſunt à natura, ſed à Iure gẽtium, contra naturam introductæ. Ideo non præſumuntur ineſſe, ut dicitur in lege quarta, & quinta eiuſdem tituli, quia ſeruitus, & ſubiectio eſt quid facti, à natura alieni, quod factum iure non præſumitur, niſi probetur. Læuorum igitur ſubiectione non probata, liberi fuiſſe cenſentur, cenſêre enim Latinè, & præſumere Legiſlatoriè dicitur: Cum itaq; liberi fuerint, annexum etiam libertati uniuerſale dominium Ciuitatis, ac regionis ſuæ, eadem ratione habuerunt; Quod quidem Læuorum dominium in Tranſpadana tantum regione fuiſſe, Liuius docet libro tertio belli Macedonici, ita ſcribens: In Ligures deinde traductus Romanus exercitus fuit. Boij autem negligentius coactum Romanorum agmen, quia ipſi procul abeſſe uiderentur, improuiſo aggreſſuros rati, per occultos ſaltus ſecuti ſunt, quibus non cõ-

pertis. Pado repente nauibus traiecto, Læuos, Libuosq; uaſtárunt, redeuntes deinde Ligurum extremo fine cum agreſti præda in Romanum agmen incidunt &c. Ex his Liuij uerbis colligo. Læuorum fines in Tranſpadano agro fuiſſe è regione Ciſpadanæ Liguriæ, cum ex ſola Padi traiectione referat Liuius, Boios in eorum agros tranſiſſe, & inde etiam rediiſſe, ac in Ligurum extremo fine Romanos obuiam habuiſſe. Fines ergo tam Ciſpadanorum Ligurum, quàm Læuorum Pado interluente diuidebantur. Dominium igitur ipſorum Læuorum longitudine regionis eo tempore patuiſſe uidetur, circiter quadraginta millia paſſuum, incipiendo à finibus Læumellini agri trans Ticinum poſiti, usq; ad agros Lambro amni finitimos, latitudo autem minor citra Ticinum, quam trans Ticinum fuit, nam citra Ticinum duodecim millia paſſuum à Pado extat amplitudo, trans Ticinum duplo maior, ut ingens adhuc uallum probat, foſſa Ticinenſis dicta, quæ Nouarienſium oram (olim Inſubribus adſcriptam) ab agro Ticinenſi diſterminat: uniuerſa autem regio ambitu circiter centum millia paſſuum circumagitur. Iis ſcriptis ſcio aduerſari ſententiam Georgij Merulæ Alexandrini hiſtorici, qui libro ſexto affirmauit Læuorum ditionem longè ampliorem fuiſſe, quàm à me perſcriptum ſit: Sed ego malo uetuſta colligendo modeſtiæ redargui, quàm commentitius cenſeri, recenſeo itaq; confinia, quæ ab initio Læuorum erant, non quæ poſtea ampliata fuerunt, ut temporis ordo cum ipſa ſcriptione conueniat: Nunc ad eadem Liuij uerba rediens, demonſtrare neceſſe habeo, quæ Læuorum amicitia, fideiq; erga populum Romanum fuerit.

De Læuorum amicitia cum Romano populo, & Cremonenſium captiuitate. Cap. IIII.

QVAERERE hoc loco ex Liuij uerbis, academicorum doctorum exemplo, inſtitui cauſam, cur Boij, Romanos non adepti, Padum traiecerunt in Læuorum perniciem: & locum ubi traiecerint. In primis traiectionis cauſa nulla alia fuit, niſi Romanorum amicitia iam diu cum Læuis contracta ante aduentum Annibalis, cuius amicitiæ odio perciti Boi, Romanis inſenſi eis non repertis è ueſtigio Læuos, Libuosq; Romanorum amicos infeſtis armis petiêre, & cuius quidem Romanæ amicitiæ, uel ſocietatis initium me neſcire fateor, ſed reſcire uideor. Læuos populi Romani amicos repertos fuiſſe ſub Annibalis aduentum, ut hæc uerba Liuij indicant libro primo belli Punici, Pœnus opere occupatus hoſtibus Mabarbalem cum ala Numidarum ad depopulandos ſociorũ populi Romani agros mittit, Gallis parci quàm maximè iubet, Principumq; animos ad defectionem ſolicitare &c. hinc arguo. Quis nam ager tum trans Ticinum erat, uicinus Carthaginenſium Caſtris, qui aptè uexari à Pœnis poſſet, niſi ager Læuorum, Læumellinus nunc appellatus, maximè cum Gallis parcendum eſſet, ſoli quippè Læui Italici generis in eo tractu extabant, reliqui uerò trans Ticinum agri, aut Gallorum, aut

Libuorum populorum erant: Amici ergo Romanorum fuiſſe Læui Ligures ex Liuij demonſtratione probantur, nihilq; referre uidetur, quod nominatim expreſſi non fuerint in dicto primo libro tertiæ Decadis, quia certa loci deſſignatio ad gentem indicandam parem expreſſionem, ac ſi nominatio fieret, habet. Subnectere hoc loco biceps argumentum libet, ad repellendam multorum ſcriptorum inſcitiam ſuper Ticini Oppidi, & Ticinenſium antiquitate, ac dignitate muſſitantium, de qua libro ſecundo, & capite ſexto latè ſcripſimus. Si Læui populi Romanorum amici ſub belli Punici, ac Macedonici tempora reperti ſunt, ergo ante ipſorum bellorum initia oportuit amicitiam cõtractam fuiſſe; Conſequens igitur eſt, ut ea gens, & Oppidorum præſidio, & Populi frequentia, opibuſq; in euiuſmodi ſtatu fuerit ante amicitiam conſtitutam, ex quo ſtatu digna Romanorum amicitia uiſa fuerit, aliter non fuiſſet in amicitiam recæpta, ſed potius armis ſubacta: amicitiæ enim Ciuitatum ex Populorum qualitate, ac dignitate, potiuſquàm ex ignobilitate conſtituuntur. Si itaq; digni Romanorum amicitia uiſi fuerunt, ergo Ciuitatem, & Oppida, & opes, libertatem, & dominia pro gentis nobilitate habuerunt, quæ non repentino actu congeri in unum potuerunt, cum ab Annibalis aduentu, ad iſtorum Boiorum traiectionem, uix uiginti anni interceſſerint. Verte nunc quæſo tuo arbitratu argumentum; Nega Læuos populos amicos Romanorum fuiſſe, ego uerò reſpondebo; Si Romanorum amici non fuerunt, maiore honore digni ſunt, quia Inſubribus, Boijſq; ſubactis, ipſi ſoli à Romanorum amicitia, & Imperio immunes, ſolutiq; uixêre, atq; ita utroq; caſu dominium, & libertatem ſine aliorum ope obtinuêre, nuſquàm enim conſtat, quòd eo tempore, aut Romanis, aut alijs ſubiecti fuerint. Supereſt declarare locum quo Boij Padum traiecerunt, quia dubitari ratione poſſet, an infra Ticini amnis oram Padum traiecerint; ſed tranſiſſe eos ſupra Ticini oſtium, & in agrum Læumellinum irrupiſſe patet, Ticino amne ad dexteram dimiſſo, ut Liuij ſententia per ea uerba indicat. Læuos, Libuoſq; peruaſtarunt. Libui enim trans Ticinum amnem agrum tenuerunt Læumellinæ regioni finitimum, una itaq; traiectione Boij, unoq; depopulandi ordine, ac ſucceſſu Læuorum primo, mox Libuorum agros conterminos deuaſtarunt, quod facillimè effecerunt. Ager enim Læumellinus eo tempore apertis pleriſq; pagis, uiciſq; colebatur, ſaxiſq; tutus uidebatur fluuiorum ambitu, quo tribus ex partibus cingitur: Non ſolum igitur ex prædictis probata Læuorum amicitia cum populo Romano fuit, ſed fides etiam rei experimento explorata eſt, cum amicitiæ cauſa agrorum dirreptionem à Romanorum hoſtibus perpeſſi ſint: Nam qui amicitiæ gratia rerum detrimento affecti in fide perſtant, nullaq; animorum alienatione ab amicitia labefactantur, digni amicitiæ nomine, atq; honore cenſentur. Hæc autem dirreptio agreſtis prædæ, ut Liuius ſcribit, facta à Boijs Gallis fuit in Læuorum, & Libuorum agris. L. Furio Purpurione, & M. Claudio Marcello Conſulibus, anno ab Vrbe condita iuxta Liuij ſupputationem, quingenteſimo & quadrageſimo quinto, præcedente tum Conſulatu Cornelij Cethegi, & Q. Minutij Ruffi: Quo

quidem

quidem tempore, Cremonenſes, Romanorum coloni, anno ab eorum incolatu uigeſimo primo, non ſolum agrorum depopulationibus affecti fuerant; ſed oppreſſi etiam obſidione, ac plurimorum captiuitate, à Gallis erant. Deniq; fuſis Romanorum uiribus Gallis ipſis, captiuorum Cremonenſium turba, unà cum reliqua præda in Romanorum poteſtatem uenit, perductaq; Romam fuit, ubi Cornelio Conſule triumphum pro more agente, Cremonenſes illi Pileati, poſt currum traducti in ſpectaculum per Vrbem fuêre, ut cunctis patêret, eos non ſua ope, ſed Romanorum uirtute, è Gallorum uinculis ereptos, & liberâtos fuiſſe, cuius rei cauſa actæ etiam gratiæ ab ipſis Cremonenſibus Conſuli fuêre, ut idem refert Liuius dicto libro tertio belli Macedonici, ijs uerbis. Gn. Cornelio omnium conſenſu decretus triumphus, &c. & paulò poſt ſcribit: Cæterum magis in ſe conuertit oculos Cremonenſium colonorum turba, qui Pileati ſecuti ſunt currum &c. Cur autẽ turbam potius quam multitudinem Liuius ſcripſerit, ambigo: Qua tamen inquiſitione reiecta, illud potius expendere dignum puto, cum in idem ferè tempus, dempto anno, utriusq; gentis hiſtoria incidat, direptione ſcilicet in Læuorum, & Cremonenſium agris, à Gallis pariter facta: quo antiquitatis diſcrimine, rerum inſpecto initio, alter populus ab altero differat: Nam Cremonenſes ſcriptores, nullo aſcito autoris nomine, temereq; improbata Taciti Cornelij autoritate, ac detorta pariter Polybij ſententia, aſtruere ſibi Ciuitatis antiquitatẽ ante bellum Punicum exorſi ſunt, conuerſisq; ſubinde rerum argumentis, uicinos populos, tanquàm à Gallis, & Liguribus (ut ipſi aiunt) oriundos, ac contemptibiles, riſu ferè ſcriptis inſerto, ſubſannarunt; quod iure an iniuria factum ſit, ex hiſtoriæ lege decernere neceſſe eſt, Magno enimuerò labore me leuaſſent, ſi ſua tantùm primordia culta oratione illuſtrando, ut decet, in aliena non irrupiſſent, nec deprimere maledictis conati eſſent, nam ego ſimiliter, quæ mea ſunt retuliſſem, Cremonenſium rebus omiſſis, quibus ſemper ab ineunte ætate ſtudui. Sed quid hiſtoriæ ratio poſcat, uideamus.

De Cremonenſium colonorum origine. Cap. V.

OMNES, qui gentis, aut populis dignitatem explicare ſtudent, exponere in primis eius originem, ac principia debent, ut quo tempore clari, aut obſcuri nominis fuerit, ſine fraude pateat, Nam & ſi noſtra propriè non uidentur illa, quæ à noſtris maioribus geſta ſunt, publico tamen iuris, ac ſucceſsionis ratione ad nos pertinent, cum de publica gentis dignitate agitur, quia Populus, uel Ciuitas (ut peritiores ſentiunt) eſt hominum uniuerſitas, in unum quaſi corpus, collegiumúe coacta, cui penitus refertur quicquid tam à nobis, quàm etiam à noſtris maioribus publico nomine geſtum dicitur; quæ uerò priuatim aguntur, minimè ſemper ad publicam cauſam porriguntur, Non ineptè igitur hoc loco quæritur, quo antiquitatis gradu differre uiſi fuerint primi Cremonæ coloni à Læuis populis, à quibus nos ipſi regionem, genusq; noſtrum, Deo propitio, per naturæ

turæ propagationem, ſucceſsionemq; recepimus: Qua quidem in re quatuor præcipua tanquàm hiſtoriæ capita ſpectanda ſunt. Primum qua ex gente exierint, ad quam regionem tranſmigrauerint, quo tempore, & quo titulo, aut iure. Hæc enim uidentur eſſe principia in ciuitate conſtituenda. Læui igitur, ut docuimus, à Ciſpadano tractu oriundi, in Traſpadanum commigrarunt. Proprio ipſius gentis nomine, tempore ſcriptoribus ignoto, ſed ante Gallorum tranſitum in Italiam, ut ſecundo libro docuimus cap. tertio uel ſexto. Coloni uerò qui Cremonam primum deducti fuerunt, unde eggreſſi ſint dubitatur. Polybius libro tertio ait, oppidanos undiq; coactos loco non expreſſo ijs uerbis: Oppidanis ut intra .xxx. dierum ſpatiũ adeſſent mandatum. Liuius libro primo belli Punici, uel tertiæ Decadis ſcribit, immiſſam fuiſſe agreſtium turbam, cuius uerba ſequuntur. Itaq; Boij armis repente areptis in eum ipſum agrum impetu facto tãtum terroris, ac tumultus fecerunt, ut non modo agreſtis multitudo, ſed ipſi Triumuiri, qui ad agrum aſſignandum uenerant, diffiſi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint. Colligi enim ex hac ſententia neceſſe eſt agreſtem multitudinem tum conueniſſe ad agrorum diuiſionem, quam triumuiri facturi erant. Cum ergo Polybius Oppidanos, Liuiusq; agreſtes ſcripſerit, neuter Romanos ciues in Cremonam coloniã emiſſos fuiſſe probat. Mos enim Liuij præcipuus fuit, Romanos nominare, cum ex Romanis coloniæ conſtituebantur, ut apud eundem libro nono quartæ Decadis. Patres illud agitabant uti colonia Aquileia deduceretur, nec ſatis conſtabat, utrum Latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret, poſtremò Latinam potius deducendam cenſuerunt. Idem ait, eodem anno Mutina, & Parma, coloniæ Romanorum ciuium deductæ ſunt. Idem alibi Saturnia colonia ciuiũ Romanorum in agrum Caletbranum deducta eſt. Cum itaq; ex ciuibus Romanis deductam Cremonam coloniam nuſquàm à probatis autoribus relatum ſit, nec etiam à quibus oppidis exierint ipſi coloni, nominatim ſcriptum fuerit: ius ciuitatis Romæ primi illi coloni non habuerunt, ut ſupra ex Liuij ſententia de Ferentinatibus retuli: quæ ſcripta eſt libro quarto belli Macedonici, uel quartæ Decadis per ea uerbà. Nouum ius eo anno &c. Nulla ergo Cremonæ coniunctio, nulla neceſſitudo, nulla affinitatis ſpeties per illos oppidanos cum Romanis eſſe potuit. Romanorum ſanè colonia, ideſt à Romanis ædificata, & conſtituta, atq; in eorũ dominio, & ditione poſita, minimè tamen ab eis tum habitata ciuitas fuit, nullumq; ius in urbe Roma illi primi coloni habuêre, ſiue à Sabinis, ſiue ab Vmbris, ſiue aliũde illi ipſi prodierint. Nunc de eorum ingreſſu in Traſpadanam regionem uideamus. Inquirendo prius, quæ gens eum locum tenuerit. Vbi condita à Romanis Cremonã fuit. Primi quidem Galli poſt Thuſcos, Vmbroſq; fugatos, à Circumpadana Prouincia tenuêre agrum, ubi poſtea Cremona condita fuit, Ager inquam ille erat non uicus, aut pagus, ut ſcriptor ille Cræmonenſis opinatus eſt, fuitq; Gallis ademptus à Romano exercitu anno ab Vrbe condita fermè quingenteſimo, & trigeſimo; quo quidem anno apud Liuium notat L. Florius libro uigeſimo Epithomatum tum primum Romanas acies Padum traieciſſe, captumq; de Gallis agrum citra, & ul-

tra Padum fuiſſe, in quo Placentia, & Cremona coloniæ deductæ fuêre, & ne curioſi uiri Liuij uerbis careant, adſcribo eius autoris ſententiam ſumptam ex libro primo tertiæ Decadis. Interim in Italiam nihil ultra quàm Iberum tranſiſſe Annibalem à Maſſilienſium legatis Romam perlatum erat, cum perinde ac ſi Alpes tranſiſſet, Boij ſolicitatis Inſubribus defecerunt, non tam ob ueteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum Placentiam, & Cremonam colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Collige quæſo hæc uerba. Colonias nuper in agrum Gallicum deductas: Idem ferè ſcripſerat Polybius libro tertio. Dum Romæ milites ſcribuntur &c. Romani omni ſtudio ad perficiendas colonias incumbunt, quas circa Padum in Gallia nuper incohauerunt, iam ædificata erant Oppida &c. Declara hoc modo Oppida nuper inchoata, iam erant ædificata, ideſt ad finem ædificationis perducta, cum coloni ire in colonias iuſſi ſunt: Nouum ergo Oppidum, nouaq; colonia in agro Gallico, ſiue Gallis adempto Cremona fuit. Initio ſecundi belli Punici, in quam deducti auſpicio Romanorum Oppidani illi, collocatiq; in Oppido, ac tectis fuêre, quæ nuper Romani populi nomine, ac ſumptu ædificata fuerant. Eſſe itaq; hoc tempore Cremonæ nomen, ac populus primũ cæpit, Agro, & Oppido in Tranſpadana prouincia à Romanis accepto. Cuius quidem Cremonæ probatis initijs, refelluntur honeſtiſſimè ſingula, quæ per longas ambages contra probatos autores à nonnullis Cremonenſibus conficta fuêre. Pertendentibus ſe Romanorum genus, ac ſobolem eſſe, habereq; agnationem, gradus, familias, cognomina, linguamq;, & alia Romanis propria, cum omnia ſint diuerſa, & pænitus diſſona, ac diſſimilia. Videamus nunc quo dignitatis diſcrimine Tranſpadani populi ab ipſis tum Cremonenſibus colonis fuerint diſtinguendi.

De Antiquioribus Populis Tranſpadanæ Prouinciæ.

Cap. VI.

TRANSPADANI Populi Comanæ Reipublicæ initio, Alij genere Itali fuêre, ut Rethi Alpium accolæ, Læui Ligures, Mantuani, & Veneti, inter quos Liuius ſuos Patauinos colligit libro x. primæ Decadis, Alij Galli partim Taurini, Inſubresq;, partim Cœnomani: Qui cum iam diu Italiam coluiſſent, ædificatis Ciuitatibus, ſoboleq; ſuſcepta, Italici omnino iuris effecti fuêre, per gentis generationem in ipſa Prouincia continuatam. Libui autem ab Alpinis orti, qui Vercellas condidêre, Ligures quidem lingua fuêre, quanuis in Galliæ finibus, ideſt in Monte Saluio, ubi hodie Nicia eſt, maiorum ſuorum ſedes fuerit: Hoc itaq; modo differre inter ſe Tranſpadani probantur: quòd antiquiores populi, ut Patauini, Mantuani, Læui Ligures, & Rethi ſua, & maiorum ſuorum origine Tranſpadani erant, Galli uerò Ciſalpini origine ſua dumtaxat erant Tranſpadani, ſed ex maiorum ſuorum perſonis oriundi è Gallia, unde maiores ipſi exierant uidebantur, Omnes tamen uno nomine Tranſpadani genere, quia

geniti

geniti in Tranſpadano tractu fuerant, dicebantur. Qua diſtinctione admiſſa quæritur, An Romanorum coloni Cremonenſes nuncupati, & in Tranſpadanum agrum deducti, ex ſola deductione, ac inhabitatione Tranſpadani effecti fuerint. Reſpondeo, deductio, & habitatio nouum incolatum facit ex ſui actus nouitate; Noui itaq;, & aduentitij incole in agro Tranſpadano illi coloni erant, non autem originales, ut priores populi. Si itaq; noui, & aduentitij erant, ergo ſine dubio indigniores inter Tranſpadanos fuerunt, ipſorum tantum Tranſpadanorum ſtatu diligenter inſpecto; quia priores populi, ſua & patrum ſuorum origine, ac poſſeſſione antiquiſſima Tranſpadani erant: Cremonenſes autem minimè, quia & ex Tranſpadanis oriundi non fuerant, & incolatus ſui poſſeſſione iuris, factiq; antiquitate carebant, uixq; eo tempore ius prouinciale incohabant: quod quidem ius iam in illis prioribus Populis perfectum erat, tantum ergo differre prouinciæ dignitate Cremonenſes à dictis Populis uiſi ſunt, quantum imperfectum differt à perfecto; Perfectum enim eſt, quod omnes partes abſolutas habet, cui nihil addendum eſt; Imperfectum uerò uidetur, quod incboatum fuit, cuiq; ad perfectionem conſequendam ſubſtantiæ pars deſit. Perfectio igitur iuris, & tituli (ut ita dicam) prouincialis iamdiu in antiquis Tranſpadanis erat, cum in Cremonenſibus initium habere cæpit: Quo initio habito, perfectio tamen ſtatim non ſubſequitur, ad quam aſſequendam longum, & continuatum tempus cum origine, & incolatu requiritur. Cum itaq; perfectionis pars in illis colonis defuerit, dicimus partem poſtea acquiſitam nullo modo tollere poſſe prioritatem, dignitatemq; antiquioris perfectionis iuris, & tituli reliquorum Tranſpadanorum. Minus ergo digni, minusq; præferendi inter Tranſpadanos Cremonenſes uidentur, cum de dignitate prouincialium quæritur, quàm Laui Ligures, alijq; antiquiores: quod iuris etiam difinitione probatur libro ultimo Digeſtorum titulo de Albo ſcribendo, ubi antiquiſſimum quenq; præferri in gerendis honoribus, tam in municipio, quàm in prouincia dicitur, ſed quid leges ſcriptas inquiro, ſpectare potius naturam decet legibus antiquiorem, firmioremq;: Quæ enim prior Ciuitas, aut Populi conſtitutio in rerum natura eſſe cæpit, prior etiam in Ciuitatis, aut Populi nomine effecta, prior in celebratione, priorq; in natura rerum in ea ora fuit, ubi eſſe cæpit: quæ naturæ prioritas arceri à loco ſuo ab altero poſtea Populo, in eandem oram cõmigrante, non poteſt, quoniam à natura exorta iura, naturæ perpetuitatem imitantur, & tam diu durant, quam diu Populus durat in ſtatu ſuo, Neminiq; dubium eſt, quòd Ciuitas uel Populus ex ſua prioritate honorabilior à natura factus, in eodem honoris ſtatu ſuos ciues continet, quàm diu populus eſt, tanquam ab eodem gentium genere, & in eiuſdem prouinciæ gremio conceptos. Inſurgant hoc loco docti aliqui, arguantq; ſi poſſunt à nobilitate loci, undè primi Cremonenſes educti fuêre ſiue illi Sabini, ſiue Latini fuerint quos in ſuis regionibus antiquitate enituiſſe ſcio, attamen reſpondebo; Antiquitas gentis uel Patriæ, à tractu Tranſpadano longè ſepoſitæ, & diuerſæ, nihil Cremonenſibus conferre potuit ad inſinuandum in ius

antiquitatis alterius prouinciæ, quia omnis dignitas, ab origine, & incolatu ſumpta, tempore & loco, in quo concepta eſt circunſcribitur, transferriq; extra limites, intra quos conſtituta fuit, non permittitur: quoniam quod tibi à tuo genere antiquum in Sabinis fuit, in Sabiniſa uiget, ac celebre eſt, ubi genus tuum in lucem uenit, & ab antiquo uerſatum fuit: Sed cum à Sabinis in Tranſpadanum agrum Romanorum ductu commigraueris, ſtatuēda tibi in Tranſpadano per incolatum, generationemq; antiquitas erit, ad hoc ut poſteri tui origine Tranſpadani efficiantur, alioquin noui incolæ in Tranſpadanis, & non antiqui erunt. Populus itaq; Cremonenſis (ut initia repetamus) fieri per incolatum tunc Tranſpadanus cœpit, cum collectis undiq; Oppidanis, ut Polybius notat, & in Tranſpadanam regionem deductis, colonia Romanorum Cremona conſtituta fuit, non autem ante, quando Oppidani illi, agreſtesq; homines, ut Liuius refert, in Sabinis, uel Latio ſparſi nundum in futuri populi cœtum congregati fuerant, & qua congregatione populi in Tranſpadanos deducta, ac conſtituta, Tranſpadanus factus eſt, ipſe Populus nomine ab incolatu ſumpto, & non ab origine. Et quod quidem ius prouinciæ noſtræ, cum in eodem Cremonenſi populo fuerit poſtremum tempore, poſtremum etiam eſſe ipſum Populum ordine, gradibus, & iuris, acceſſionibusq; clarum eſt, atq; hac quæſtione ſoluta ad quartam propoſitionem me uerto.

De Ticinenſium, & Cremonenſium antiquo Dominio, & Statu. Cap. VII.

QVÒ Iure uel titulo Cremonenſes coloni in Tranſpadano agro poſiti, ab initio fuerint, explicare oportet, ſicut à me ſuperiore capite propoſitum eſt, Romanos quidem conſtat iure gentium Tranſpadanum agrum Gallis ademiſſe. Cremonamq; ibi condidiſſe, & in poſſeſſionem colonis poſtea Cremonenſibus nuncupatis tradidiſſe. Iure gentium igitur Cremonenſes coloni per alterius populi acquiſitionem, & traditionem, ſedes, & agros aſſecuti fuēre: ſed quo dominio id aſſecuti fuerint, ſcire cupio: Iure ne dominij uniuerſalis liberiq;, an uerò dominij ſuppoſititij, differt enim ſuppoſitum à libero: clarè mihi conſtare uidetur, Cremonenſium dominium non tam liberum, quàm ſuppoſititiū fuiſſe (de uniuerſali quidem ſentio, in quo conſiſtit ius dominandi) quia ad populum Romanum tanquam eius Ciuitatis autorem, & principem referebatur: quod enim ad alterum teipſo maiorem refertur, illius iuris directi dominiū eſſe probatur. Dominium enim uniuerſale Ciuitatis, alteri non obnoxium, eſt propriè principatus Populo inſitus, qui Imperij ſpeciem repræſentat. Dominium uerò obnoxium, Iuriſdictionem potiusquàm Imperij ſpeciem in ſe habet, indigniusq; probatur. Quo quidem obnoxio dominio prædit̃i Cremonenſes, longè meo iuditio abfuiſſe à Læuorum, uel Ticinenſium dignitate inſpectis utriuſq; populis initijs apertè uidentur: quod ſigillatim refero: Prima Cremonenſium uirtus, uel fortuna fuit, quòd in alienum agrum, Op

pidumq;

pidumq; ſine eorum negocio partum, atq; paratum, Romanorum ductu, ſumptu, & auſpicio, imperioq; deducti, & collocati fuêre: quoquidẽ in negocio, nulla ineſſe dignitas potuit, ut apertè uiſus eſt ſentire Alexender Macedo cognomento Magnus, qui Philippi patris audita uictoria multis circumlætantibus ſolus ingemuit, atq; in eam uocem erupit. Minimè me ex patris uictoria exultare decet, cum nihil ferè mihi mea uirtute expugnandum à patre relinquatur. Aegreferebat magnanimus adoleſcens, indecorumq; cenſebat adire, & recipere regna, patris periculo, & non eius ipſius uirtute ſubacta. Quantò ergo præclarius ex illius magni regis ſententia noſtra ſe ſe habuêre Læuorum exordia, qui ſua quidem ope, atq; uirtute, non autem alieno auſpicio, primi noſtra regionem adierunt, ſuiſq; uiculis occuparunt: primi nomina regioni, cui ueſtigia impreſſerunt, terriſq; dedêre, primiq; Italicæ linguæ ſonum in ea infudêre, atq; ad nos ipſos tranſmiſsêre. Læumellina enim regio dicta ab initio, quaſi Læuomellina, à Læuorum noſtrorum incolatu, & nomine fuit. Læumellum quoq; antiquum, atq; inſigne Oppidum, propè Agoniam amnem conditum, non à Romanis, aut Gallis, ſed à noſtris maioribus formam, nomenq; recepit, ſiue eum à Læumellina, ſiue Læumellinam ab eo nomen traxiſſe, quis dixerit, utrunq; enim à Læuis pariter fluxit, quaſi Læuomellum dictum: Viclæuanum ſimiliter à noſtris maioribus nomen ſuſceptum, præſenti etiam fide inuiolatum ſeruat, nobiſq; repræſentat. Viclæuũm enim primo, quaſi uicus Læuorum appellabatur, poſtea Viclæuanum uulgò nuncupatum fuit: quod celeberrimum Oppidum Læumellinæ, & Ticinenſis agri eſt, atq; ob eius dignitatem aſſentientibus Ticinenſibus, Ciuitas conſtituta fuit, quæ res honorem noſtris ciuibus addidit, cum eius membra ciuica conſtitutione publico iuditio digna cenſeantur. Finitimum Viclæuano Campolæuum eſt antiquum, & urbanum, elegansq; Oppidum, ita appellatum, quaſi Campus Læuorum, quod hodie corrupta, ut uulgò euenit, antiquitate, pro campo, Gambolæuum populariter dicitur. Aulæuanum etiam Caſtellum propè Agoniam fluuium eſt, ubi ſedes gentis noſtræ fuit, nobiliſq; Aulæuana familia inde prodijt. Aulæuum ab initio à Priſcis dictum, quaſi Aula, ideſt locus Læuorum, Aula enim idem apud noſtros antiquos ſignificabat, quod locus, uel inſignis ſtatio, ſcriptumq; etiam in noſtris Annalibus legitur, Guidonem Languſcium electum fuiſſe Epiſcopum ex nobili aula Comitum Læumelli. Ticinum deniq; Oppidum illi ipſi Læui maiores noſtri ſua ſtipe, ſuoq; opere, condidêre, & incoluêre, atq; poſteriorum ætate Læuorum nuncupatione omiſſa, Ticinenſes ſuo iure, atq; arbitrio appellati fuêre. Noſtri itaq; progenitores gentis noſtræ ductores, auſpiceſq; in noſtris regionibus extitêre, nomina ipſi ſuis Oppidis, Caſtellis, Viciſq; indidêre, nihil nobis Latini, Sabiniq;, aut Troiani, à ſuis turpiter fugati ſedibus contulêre, dedecus illi amiſſæ Patriæ habeant, noſtri non amiſſæ dignitate gaudeant. Age uerò, quantum alter populus ab altero dominij dignitate diſcrepare uideatur in medium adducamus: Cremonenſes ſub Romani populi mandatis, iuſſionibuſq; conſtituti, quaſi iugo preſſi, imperium, uſu-

pra retulimus, tanquã ſubiecti pertulêre, militauêre pedibus, aurum, & argentum in annos ſingulos pro uectigali eorum agro, & Oppido penſitauêre: Noſtris uerò alia honoris ratio, alia uiuendi inſtitutio ab origine affuit: dominio illi uniuerſali, liberoq; potiti, nulli cenſum, nulli tributum, nulli uectigal perſoluerunt: Suis ipſi legibus, atq; Dominio, inſtitutiſq; uixerunt. A qua quidem libertate, & dominio ſtatui propriè ingenuitatem in gente plures exiſtimant, hac maximè fræti ratione, quia ſicut naturalis libertas, hominem à natura ingenuum facit, & ſeruitus ſeruũ; ſimili etiam ratione, publica, & originalis populi libertas, ac dominatio ingenuum, nobilemq; populum ab origine efficit, & ſubiectio ſubiectum, & humilem: Qua quidem ſubiectione populum inuadente, ineſſe illa decora, & clara ingenuitas, nobilitasq; in eo non poteſt, quæ libero populo ineſt, quia originis, & dominij uniuerſalis qualitas diſſimilis, ac diuerſa in utroq; eſt, cum publica alter libertate, & dominio potiatur, alter uerò ipſam publicam libertatem, unà cum dominio ſubiectam habeat. Nobiliores ergo maiores noſtri Cremonenſibus colonis tam publici dominij dignitate, libertateq;, quam originis, ac poſſeſſionis antiquitate, in Transpadana prouincia probati ſunt.

De utriuſq; Populi Fide.
Cap. VIII.

NVLLA unquam præclarior uirtus uigere, atq; eminere in gente potuit, quam Fides: quæ non ſolũ eo modo accipitur, quo Fides à me alteri per pollicitationem obligatur, & quam obligationem colligens Cicero in officijs ſcripſit. Fidem exinde dictã, quod fiat quod dicitur: Sed latiore ſpatio Fides à nobis illa intelligitur, quæ ſolius etiam naturæ ratione implenda eſt. Fides ſanè dicta, quòd fiat, quod fieri debet, decetuè. Nedum quod dictum eſt: paria enim exiſtimo facere quod decet, & facere quod dictum eſt, decusq; dicto, ac promiſſioni ſæpè anteferendum eſt. Fides igitur non ſolum uerſatur circa officia agnoſcenda, implendaq;, ad quæ per pollicitationes, aut alio iuris nexu tenemur, & de quibus iuris compoſitores latè ſcripſerunt. Sed ad alia multa porrigitur, quibus ſine uerborum enuntiatione naturæ ratione obſtricti ſumus, ueluti ad Dei religionem, & cultum, ad patriæ, & parentum obſeruationem, ac tutellam, ad connubia ſobolis cauſa contrahenda, ad liberorũ, ac puerorum curam, & inſtitutionem tam noſtrorum, quàm alienorũ, neceſſitudinis ratione ad nos attinẽtium, & ad alia plura, quæ nobis iuris uolumina patefaciũt, & partim à iure gentiũ, partim à ciuili prodeunt, ut in Digeſtorũ libris, de Iuſtitia & iure, & de ſponſalibus de ritu nuptiarũ, de liberis agnoſcendis, & de Tutellis. In quibus quidem muneribus agnoſcendis, implendiſq;, non tam pollicitatio, quàm naturæ ratio ualet: & quæ quidem officia à natura manantia iuris conditores iuſtitiæ aſcripſerunt, antiquarum legum rationem ſecuti, quam Chriſtianæ

ſtianæ ueritati conuenire puto. Nam agnoſcere quæ tibi à natura incumbunt officia, eaq; meditari, initium Fidei eſt, facere autem quod agnoueris, eſt finis, in quo indiuiduo actu ineſt Iuſtitia, quæ uidetur Fidei perfectio. Inſeparabiles itaq; inter ſe ſunt Fides, & Iuſtitia, intellectu tantum, notioneúe diſtinctæ, opere autē coniunctæ, ita ut altera ſine altera eſſe nequeat: nam Fides ſine Iuſtitia deſinet eſſe Fides, atq; euaneſcet, quia nuda officij meditatio, ab actu uacans, atq; refugiens, abeſſe potius ab homine Fidem, quàm ineſſe probat, ut prudenter in epiſtola Iacobus Apoſtolus enarrat, docens, actione, nedum cogitatione Fidem exhibendam eſſe, quia utraq; uirtus eundem ortum, & finem per indiuiduam operationem reſpicit, colligitq;. Quod Paulus etiam Apoſtolus apertè probat in epiſtola ad Hebræos, illis uerbis repetitis, Iuſtus autem meus ex Fide uiuit: quòd ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ. Subtrahit enim ſe, ille, qui agnita Fidei officia, non perficit actu uoluntario, qui actus iuſtitiæ eſt ipſius Fidei conſumatio. Si quis igitur ex legum cohertione, potiuſquam ex uoluntatis ſinceritate operatus Iuſtitiam fuerit, ueluti tutella, aut cura iudicis iuſſione ſuſcæpta, torpuiſſe eum in Fide, potiusquàm uiguiſſe cenſebo, actu ipſo ad iuriſdictionis autoritatem relato, fecit enim quod debuit ex neceſſitate, non ex Fidei actione in qua à nobis ipſis, ad alium porrigendam eſſe Iuſtitiam docet Ariſtoteles libro quinto Ethicorum, perfectam eiuſmodi uirtutem cenſens. Et Paulus ſimiliter Euangelicū dogma explanans, quod ad proximi noſtri dilectionē pertinet, per Charitatē, ideſt uoluntario actu, nos operari oportere, in epiſtola ad Galathas monet. Idemq; Ioannes Apoſtolus in prima epiſtola docet. Ad hiſtoriam igitur ſermonem ſtylumq; uertens, Fidem in populo eo tempore fuiſſe circa tria quàm maximè animaduerti. Primo circa Diuinæ religionis cultum, de quo nihil mihi hoc loco ſcribendum eſt, quoniam priſca illa ætas rectum Fidei lumen nundum accæperat, ut ſuo loco explicabo. Secundò, circa ciuitatis, quæ nobis patria eſt, decus, ſtatumq; tuendum. Tertio circa aliorum populorum amicitiam, ſocietatemq; ſeruandam: Quibus quidem in rebus inuiolato ſtudio maiores noſtros præſtitiſſe conſtat. Fide illi in patriam prompti, conſtanteſq; fuêre, tum eius poſſeſſione à rerum Italicarum initio probè retenta, atq; adminiſtrata, tum etiam ipſa patria nunquàm prorſus deſtituta, quanuis ea bellis attrita ſæpius, atq; exhauſta eſſet, nequè in patriam ſolum, ſed in Italiæ etiam decus eorum Fides clariſſimè enituit, dum inter efferas, & Tranſalpinas gentes in Italiam irruentes, ſoli ipſi Itali generis in eo tractu ſedes ſuas Italico nomine linguaq; tenuêre, reliquis Italis à Ticmi fluminis oris Gallorum impetu eiectis, nullo illi Romanorum, aut Latinorū auxilio, nulla aliena ope, ſed ſuis gētibus, ſuis ſe uiribus intra uiculos, ac Oppidula ſua continuêre, eaq; ipſa interdum hoſtium irruptione incenſa, atq; cōſumpta, ſua induſtria, ac facultate refecêre: nunquàm illi hoſtili pauore, ac tædio affecti regiones ſuas deſeruêre: Fide etiam perpetua, conſtantiq; populi Romani amicitiam eius uigente Republica coluêre, uexatiq; aſſiduis Boiorum, & Inſubrum procellis, nunquam ab amicitiæ fide defecêre. Quid dicam amplius? proprium gentis noſtræ eſt, fuitq;, etiam in extrema

trema rerum attritione, atq; inopia fidem colere, fidem præſtare, fidemq; ſaluti anteferre, pro fide dura pati, ac infidei decorem, uitam cum morte commutare. Nulla nobis hiſtoricorum atteſtatione, nullis Poetarum ſalibus fidei defectio, aut nota inuri, minusq; obici poteſt. Nunc quo ſe ſe honore, ac gloria ex maiorum ſuorum fide Cremona claram probet, diſerere opus eſt, cui certè operi minimè par eſt mea ſcribendi induſtria; ſed hiſtoriam ſcribenti quo quomodo ueritatem explicare ueterum autoritate permiſſum eſt. Primi itaq; Cremonæ coloni Oppidi à Romanis pro Patria in fidem accæpto, decennioq; poſſeſſo, magnum fidei indicium præbuêre, Romanis auxilium, ut iam diximus, promittentes: Sed ecce tibi Cremona quàm Læui rerum momento populus tuus fidei ſtudia inuertat, diſtrabatq; indiuerſa animos, atq; priora merita poſterioribus demeritis palam obruat: Illi qui Romano Imperio ſalutem ſuis uiribus promiſſerunt, Patria poſtea eorum intra triennnium in diſcrimine poſita, Patriam inquam turpi fuga deſeruerunt, Gallorum incurſantium pauore, quibus quidem Gallis incurſantibus agro cedere, & in Oppidum ſe recipere, minimè Cremonenſibus uitio datum fuiſſet: Oppida enim ea ratione condita eſſe conſtat, ut ad illa ipſa opis cauſa nobis receptus in quocunq; caſu pateat. Sed deſerere Oppidum hoſte nō adueniente, neq; oppugnare incipiente, ſummæ imbecillitatis, ac ignominiæ fuiſſe uidetur; cuius quidē deſertionis reos tanquàm proditionis culpa pollutos Romani illa ætate infamia notabāt, et maioris ignominiæ cauſa equis priuabāt, ut in L. Cecilio Metello, alijsq; Liuius notat libro ſeptimo tertiæ Decadis: Atq; in libro octauo fugā ipſorum Cremonēſium enarrat ijs uerbis. Mouerant autē huiuſce rei mentionē Placentinorum, & Cremonenſium colonorum legati, quærentes agrum ſuum ab accolis Gallis incurſari, ac uaſtari, magnamq; partem colonorum ſuorum dilapſam eſſe, & infrequentes ſe Vrbes, Agrum uaſtum, ac deſertum habere: Manlio Prætori mandatum, ut colonias ab hoſte tueretur: Conſules L. Veturius, & Q. Cæcilius ex Senatuſcon. edixerunt, ut qui ciues Cremonenſes, & Placentini eſſent, ante certam diem in colonias redirent: hæc Liuius. Quartusdecimus fermè annus agebatur incolatus Cremonenſium, cum illud memorabile Senatusconſultum ſuper eorum fuga, & reductione promulgatum fuit: Ex qua quidem promulgatione tum Romæ, tum in prouincia celebrata obſtupuêre omnes, inquirētes, nonne ij ſunt illi Cremonenſes, quos Senatus Romanus Populo produci, ac laudari pro concione, unà cum alijs colonis uoce Conſulis paulò ante iuſſerat, reſpondebatur, ſunt illi ipſi, qui obices hoſtium, atq; Imperij Romani propugnacula fore ſperabantur: Augebatur admiratio, quoniam eo anno nullus hoſtium inſtructus exercitus in Tranſpadano agro extitiſſe ferebatur; Placentinos uerò excuſabiles faciebat, tum Ciſpadanus ſitus, Liguribus, & Boijs ex tribus partibus obnoxius, patensq; ad eos recta, plana, & militaris uia, tum etiam præcedens Haſdrubalis Carthaginenſis tranſitus, qui priore anno Placentia oppugnata in agros, uillasq; conuerſus, omnia incendijs, ruinisq; contriuerat. Iis igitur, alijsq; rationibus purgatis Placentinis, unà omnium uoce, unaq; ſententia prædicatum

ctum per Italiæ Ciuitates fuit, ad quas fama ædicti deuenerat, Cremonenſes illos ex fugæ, deſertionisq; ignominia coloniæ poſſeſſione indignos, immeritosq; effectos eſſe, atq; à fidei conſtantia, & honore, in qua ſe ſe antea iactauerant, excidiſſe; exprobatum inſuper illis (ut fertur) redeuntibus clara uoce fuit, cum non ſponte ſua, ſed per Manlij Prouinciæ Prætoris inquiſitionem, cohertionemq; reducerentur. Ecquid pudet ne uos ueſtræ coloniæ, non ciuium ritu, ſed potius fugitiuorum, ſeruorum more, militari manu deducendos, & reſtituendos eſſe. Omnis deniq; deſertionis ignominia in Cremonenſes ſolos, qui non expectata ui aufugerant, reiecta fuit, illisq; ipſis inhæſit, abigiq; ab eis nulla ratione potuit. Quò enim rerum euentus, eodem etiam populi ſententia ſuo iure uertitur. Hanc tam infamem patriæ deſertionem, reductionemq; incolarum nemo ea, aut poſtera ætate conſpectam in Læuis, ſiue Ticinenſibus fuiſſe ſcripſit, uaſtatos quidem Gallorum dirreptionibus Læuorum, & Libuorum agros ut dixi, Liuius retulit, ſed deſerta Oppida, effugatosq; prorſus à ſua prouincia uiros nuſquàm dixit. Si quis igitur hæc Cremonæ primordia cum Ticinenſium, uel Læuorum inuijs conferenda putauerit, à rationis tramite aberrauerit. Nemo enim ſanæ mentis inter ſe prorſus diſſimilia comparat, ut hæc ipſa, non ſolum diſſimilia ſed omnino cõtraria apertiſſimè probantur. Fides, & Fuga. Conſtantia, & Imbecillitas: Item libertas, & captiuitas: Dominatio populo inſita, & ſubiectio perpetuata. Frequentia uirorum in agro, atq; in Oppido, & in tectis, & ſolitudo interna, externaq;, unà cum uaſtitate, ac rerum omnium inopia. Quæ quidem tum Cremonæ mala, ſi noſtrorum maiorum bonis conferas; infernorum luuem, horroremq;, ac tenebras ſupernæ luci, ac iocunditati comparabis. Quò circa, neſcio, qua animi alienatione nonnulli, qui ſe ſe hiſtoriarum gnaros putant, prolapſi in hanc opinionem ſint, ut præſentem Cremonenſem populum exiſtiment, ab illis primis colonis traxiſſe originem. Quod uerum ne, an falſum ſit, nihil mea refert: Sed ſi eorum opinio recipienda eſt: ergo, à fugitiua, & penè infami colonorum turba magnifica Ciuitas originem habuiſſe uidebitur. Et ut fictitiam antiquitatem aſſequatur in illius priſcæ gentis indignitatem collabetur. Petenda igitur aliunde ueſtra origo uiri Cremonenſes eſt, quàm à ueſtrorum ſcriptorum nebulis, atq; commentis, quæ ego, ueſtra, & ueritatis cauſa, Deo fauente, aperiam, longèq; abeſſe à uero alio loco oſtendam; redire enim me ad inſtitutum opus hoc loco neceſſe eſt, & de Inſubriæ ſtatu quod ſupereſt referendum.

Explicit Liber Tertius.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER QVARTVS.

De Inſubria in Prouinciam redacta. Cap. I.

INSVBRES Populi, teſte Polybio, nobilitate, & hominum frequentia inſignes fuêre, compoſitisq; poſt grauia, & diuturna bella rebus cum populo Romano, in unam prouincia cum finitimis ſuis coiuêre, Gneo Pompeio Strabone Proconſule in Tranſpadanis Imperium exercente. Cuius Prouinciæ termini à fronte Padus, à lateribus Addua, & Durias amnes erant, à tergo Alpes. Qua regione in Prouinciam cōſtituta, appellati poſtea Inſubres omnes Populi inter prædictos limites contenti, communi nomine fuêre, quanuis origine ſinguli non eſſent Inſubres, ut Læui Ligures Ticinenſesúe, & Laudis Pompeiæ coloni, Libuiq;. Nec ab re Inſubriæ appellatio indita prouinciæ fuit, ſitu eius inſpecto, qui latior eſt agris finitimorum. Et ipſa Laus Pompeia Latina colonia in Inſubrum antiquo agro condita eſt. Inſubriæ autē caput ſub Romanis Conſulibus Mediolanum fuit, ubi & Magiſtratuum ſedes poſita, & forum Prouinciale conſtitutum eſt; cuius quidem Prouinciæ habita deinde quàm maximè ratio à Populo Romano memoratur: Nam ius Latinarum coloniarum, ueteribus prouincialibus in primis tributum fuit, ut Aſconius Pedianus apud Ciceronem notat in oratione pro Piſone; ex quo quidem iure pares in Vrbis Romæ muneribus aſſequendis, obeundisq; Inſubres Latinis efficiebantur, antequàm ius Ciuitatis Romæ Italicis populis indultum foret. Alterum in quò honeſtati Inſubres à Romanis ſunt, hoc eſt, quòd ſumpti ex inſubribus clari uiri ſæpè fuêre ad ſupplendum numerum ordinis Senatorij: Vt meminit Cornelius Tacitus libro undecimo. Deſijt poſtmodum eſſe Prouincia iure Ciuitatis Romæ à populis ſumpto, quoniam unaquæq; Ciuitas iure ſuo, quod Italicum uocabatur ad Vrbis Romæ Imperium, omnibus commune, referebatur, corruente deinde Romana Republica prouincialis adminiſtratio rurſus in uſum redijt, mutatiq; Prouinciæ fines, ac nuncupatio fuêre. Nam Valentiniano imperante, Ambroſius Liguriam habuiſſe prouinciam fertur, in qua Mediola-

num

num erat. Idem etiam ſub Theodoſio fuit: Qua quidem uarietate non perſpecta, aliqui de Inſubria ſcribentes in errores inciderunt. Ego igitur de Tranſpadana tantum, ac noſtra Inſubria, ſiue regione hoc loco ſcripturus à naturæ bonis, quæ ei à Deo æterno orbis conditore collata ſunt, exordiar, ut illius patefactis donis, ad illius ſolius gratiam ſcripta mea contexiſſe uidear.

De Inſubriæ Situ, & Partibus. Cap. I I.

OMNIA quæ humano generi propagando, tuendoq; apta ſunt, huic regioni à natura inſunt, quæ inter Sicidam, & Adduam amnes continetur, quæq, à Meridie Pado, & à Septentrione Alpium iugis clauditur, à quibus quidem Alpibus exordiendo ſpectare Italiæ clauſtra, atq; Repagula licet: Illæ enim in Cœlum elatæ nobis ſupereminent, & ab Aquilone circumſtant, ut nonniſi per arctas, ac penè inuias ſemitas euadere quis à nobis, aut nos inuadere quoquo modo queat: Natura enim ipſa, ſiue potius naturæ artifex Deus, tam noſtræ, quàm Germanæ nationis quieti proſpiciens, ædita locorum præſidia in alto, ac ſublimi poſuit; quæ unius egregij Viri uirtute, & robore parua peditum manu contracta occludi aduerſus magni exercitus uim facilè poſſunt. Flumina quoq; ipſa circumlabentia nuſquàm tuto uado omni tempore peti, ac traici poſſunt, confluunt pleruną; aquarum mole, & impetu turgidæ undæ, eruuntq; ab imo humum, ac profundos; & immanes uertices paſſim fodiunt, quibus ſe ſe inferens audax miles è ueſtigio labitur; lapſusq; in obliquum uehitur, & fluctibus fruſtra reluctando in profundum rapitur Naturæ itaq; propugnaculis tuta ipſa prouincia eſſet, niſi incolarum pullulante diſcordia externarum gentium uires noſtris nominibus in mutuas noſtri generis clades excitarentur, atq; ad noſtram perniciem traducerentur. Concordia enim nobis ſubſiſtente, Pax, & humana fœlicitas nobis adeſt, illa uerò à noſtris pectoribus exultante, noſtri incolæ ſibi ipſis hoſtes ſunt, & alienos ad ſuorum internitionem accerſunt, pereuntq; humana bona uirorum amore, ac unanimitate ſublata, quæ heù heù nimium ab Italicis oris abſceſſit, noſtriſq; acciti, atq; admiſſi littoribus Chriſtianæ religionis hoſtes intima Europæ regna deturbarunt, Chriſtianis Principibus illorũ ſucceſſibus ad alterius conſternationem conniuentibus. Interſecat fermè mediũ huius regionis, Ticinus fluuius, Nouarienſes à Mediolanenſibus diuidens, & Ticinenſium agros in duas partes ſcindens, quarum altera, quæ trans Ticinum eſt, Læumellina uocatur, altera cis Ticinum poſita, Campania dicitur. Nouariẽſem uerò agrum interluit Agonia amnis, claris uorticibus fluens, in Læumellinum tractum, ubi captioſo, ac ſabuloſo uado incautum uiatorem nonnunquam fallit, dum ille aquarum claritate inſpecta pedem arenæ temerè figit, ruitq; in profundum ſabulo ipſo hominis ueſtigium non ferente, paſſimq; pedum impræſſioni cedente. Diſce ergo prius uada tentare, quàm te ipſum ignoto fundo, aquiſq; committere. Oritur Agonia in Nouarienſi ora ad radicem Montis Sancti Fran-

ciſci è regione occidentali, inter Lacum Hortæ, uulgò Sancti Iulij, appellatum, & Lacum Verbanum, non longè à Lacu Hortæ ad Vemæniam pagum. Fluitq; inter Siccidam amnem, & Nouariam procul à Ciuitate mille paſſus, deſcenditq; in Ticinenſium fines ad Nicoruum Vicum, atq; in plures deductà, & diuiſa riuos æſtatis tempore accolarum uſibus ab èius alueo ſeptarum repagulo extrahitur, exili undarum fluctu Padum petente. Hyeme uerò fractis repagulis furibunda ruit, Padoq; non ſine uicinorum detrimento, arborumq; fragore, & ruina tota immergitur procul à Sancto Nazario pago, mille paſſus. Ab altero autem latere eiuſdem Montis Sancti Franciſci, ab Orientali plaga exiguus fons ebullit. Deturbio amni, torrentiq; initium præbens, iuxta Oppidulum Verallis Plùmbulæ, deſcendenſq; à collibus humor Deturbium format, impellitq; in Nouariæ planitiem procul à Ciuitate mille paſſus in Orientali latere. In medio itaq; Deturbij, & Agoniæ, ſita in cliuo Nouaria patet, ſitu quidem amena, at longè amenior, clariorq; uirorum nobilitate, qui ex Torniella, Caciaq;, & Caſalia, Portea, Cataneaq; gente, aliiſq; effloruerunt, hodieq; etiam in honore ſunt. Plures proprietates ineſſe huic regioni clarum eſt, inter quas hæ ſunt præcipuæ, Nucum, & Caſtanearum ubertas, ac excellentia, ſiue magnitudinem, ſiue bonitatem quæras, nam annona nonnunquam plebis expectationem in meſſe eludente, cibum ex his pauperculi petunt. Ac caſtaneis ſaturi uina tutò hauriunt, uineta apertiſſima humili, ac denſo ordine in collibus conſita, optimum uinum emittentia, Piſcoſi, ac clari lacus Trottis craſſioribus reffertiſſimi, ex quibus Lacus Hortæ fit celeber, egregia inſula, & arce centrum eius tenente Cannabis copia immenſa, optimaq;, ex qua Tellæ, funes, laqueiq; formantur, acin finitimos diſtribuuntur. Prata, & paſcua, quibus immiſſæ pecudes caſei formellas ſapidiſſimas edunt, quarum gloriam Villanoua in ſuperiore tractu, & Rodobium Oppidū in inferriori regione obtinet. Dictaq; propterea materna lingua Robiolæ fuère. Ingreditur Ticinenſem ſeu Læumellinum agrum Deturbius fluuius propè Cœlaueniam, ſinuoſoq; ambitu labens per humiliora loca, Colligit fontes Cāpolæui, & ad Tromellum flectitur, irrigans urgente æſtu uicinorum ſuorum prata, & hyeme tantum Padum petens, ab undarum turbiditate, Deturbius nuncupatus, congerit enim fluctuum ui arenæ tumulos, eosq; mox rapit, diſſipatq; per alueum, raròq; aluei legem ſeruat, aut tuto uado traici, dum tumeſcit ab equite poteſt, denique etiam cum tuto uado traici poſſe uideatur, ſi moram feceris, ſenſim deſcendere equum in profundum ſabulo cedente agnoſces. Cingitur uerò Nouarienſis regio, ab oriente, Lacu Verbano, Ticinoq; ab occidente Siccida amne, cuius etiam dominium Nouarienſes in ſuo tractu habent, à Septentrione Alpibus, ad quarum radices egregios colles, & amæna loca habent citris etiam, & oliuis conſita: à Meridie uerò Læumellina, de qua ſcribere particulatim aggredior.

De

De Læumellinæ ſitu, & Populis. Cap. III.

LAEVMELLINA regio Ticinenſium ditionis eſt, à Læuis olim populis, & melio dicta, quod Caninum collare eſt contra Luporum morſus, à priſcis Millum, poſtea à Varrone Melium appellatum, quaſi enim cingulo, ita fluminum ambitu ipſa regio à tribus lateribus circuitur. Læuorum igitur circuitionem propriæ Læumellina ſignificat, ut libro tertio, & capite ſeptimo retuli. Et quæ quidem regio, ab Oriente Ticinum, à Meridie Padum, ab Occidente partim eundem Padum, partim Siccidam habens, Agris Nouarienſibus à Septentrione iungitur, ingenti foſſa Papienſi appellata confinia indicante; Oppida propè Siccidam, & Padum ad Occaſum poſita, hæc ſunt quàm maximè populoſa Rodobium, confluentia Roſaſcum, Caſtronouum, Cocium, Candida Validum, Bremium, Sartirana Oppidum ſitu, & amplo interlabente Riuo amœnum, ex quo peritiſſimi Viri prodierunt Ioanne Maria Simonetta inſtituente, qui nunc Præpoſitura fungitur: In inferiore regione Burgofrancum Pado adiacet, ac ſuorum Oppidanorum nobilitate cum Sartirana certat. Antonio Papienſi cognominato Vrbis Romæ Protophyſico gentem ſuam illuſtrante, omitto pagos, ueluti Sparouariam, Campobeatum, Caſtellarium, & alios minimè tamen omiſſo Friſcarcolo tribus Caſtellis inſignito, ubi noſter Iacobus Bireta prædia cultu conſpicua, ſed Domini fama celebriora habet, illo uiro in Ticinenſi Gymnaſio legum, et Iuris ſemina latè ſpargente. Infra Burgofrancum ad Padi regionem nulla extant Oppida, ſed egregij, ac populoſi Pagi, Caſtellis etiam muniti, ut Camporanea, uulgò Gambarana dicta, ex qua clara familia prodijt, quæ ab eius Caſtelli, Pagiq; dominio, Comitis nomen, ac inſignia habet. Huic uicinum eſt Carium, ubi populi diuiſio facta eſt, alij enim nobiles, alij homines, qui humiliores ſunt appellantur: Domini uerò Pagi Caſtelliq; Iſſimbardi Ticinenſes patricij ſunt. Plebs Carij riuulo interlabente proxima eſt, ita uulgò appellata à uicinitate Carij. Pagus is eſt ferè urbanus, magno Caſtello, atq; conſpicuo ornatus, celeberq; Leonis Medici Decimi Pontificis liberatione, de qua alibi. Diſtat ab Agonia Plebs Carij (quæ Beccariæ familiæ dominio ſubeſt) duo millia paſſuum: Cui eſt uicinum Turturellum Curtiæ familiæ, & Grumellum; Surgit deinde Vrbi ſimilis hominum frequentia Meda, quaſi in medio Inſulariæ (ut aiunt) regionis poſita, agro fœcunda, & à Meda iuxta Agoniam uertens iter uidere Læumellum licet, olim multorum Oppidorum caput, nihil fermè à Ciuitate differens, cui Languſca antiqua gens diù imperauit, Comesq; Lumelli nuncupata ab eius ditione fuit. Nunc autem Cribella familia nobilitate conſpicua eius dominio potitur, Durno etiam adiecto: Non longè à Læumello Saluiana olim, nunc Saminiana patet, ſitu, pratiſq;, & riuulis iocunda, à Sallijs, ut aiunt, condita, cui uicinum eſt Caſtellum ſancti Angeli, atq; paulò ante propè Agoniam tendens Cerretum adire, ac mirari neceſſe eſt. In ipſius amnis ripa altius locatum, ubi Georgiæ familiæ ſedes eſt, in militari diſciplina clariſſimæ; propè Cerretum citra Agoniam,

perimunt, at minimè tamen fœtus diſquirere ac perimere poſſunt, nam æſtate adueniente renaſcuntur iterum Erucæ, alatæq; in turmas ædito ſtridore prodeunt, infeſtantq; Alagniæ fines, ac etiam in Valigij ditionem ruunt, coguntq; incolas ſine uinearum ornatu, ac commodo uitam ducere: Compertum autem mea ætate experimento fuit. Quòd telluris cultura omiſſa, Eruca ſimul perijt, quia omiſſa cultura dureſcit terra in ſuperficie, qua durante duritie, Erucæ generatio uetatur: Sed ipſa deinde terra ad culturam redacta reſurgit, à natura ſoli hæc uinearũ peſtis: Cur autem in hac regione potiusquam alibi Eruca uigeat, dicam: Viget ſanè alibi, ſed non tam perpetuo ordine, ac copia: Telluris ſuperficies hoc loco urgente gelu parum premitur, quia humiditatem non habet, ſubeſt enim arenula, quæ humiditatem fugit, quæ humiditate conſumpta, cruſtula tantum terræ modicæ craſſitudinis gelu corripitur: Inter quam cruſtulam, & arenam condit ſuos fœtus Eruca in elaborato ſolo, atq; ab hyemis rigore ſaluos facit. In pinguioribus uerò agris maior ineſt humor, maiorq; inſequitur, craſſiorq; à gelu glebarum correptio, & per conſequens ſtatio Erucarum in ſuperficie minimè tuta eſt, quia quicquid in ea eſt, gelu dureſcit unà cum ſolo, & conſtipatur: Perditio autem Erucarum eſt Sturnorum copia, illi enim uuarum cupidi, guloſiq; turmam Erucarum uuis pernicioſam agnoſcentes, coacto agmine, in eas conuolant, roſtriſq; exenterant, ſibiq;, & dominis uites ab earum iniuria uendicant. Eſt autem Eruca in Læumellino agro ſimilis Cantharidi rutilantibus alis, & corpuſcolo craſſiore, à uulgo materna lingua Garuua ſiue Gariuola, à Garritu, quem uolitando edit, dicta, quæ Cantharidum ferè ſpeties exiſtimatur. Ad quas à uitibus arcendas Plinij remedia uana probantur. Ad Alagniæ latus patet Valigium turrium ambitu circumſeptum, quod à Sanazaria gente ædificatum in Alboneſios, poſtremò in Arcimboldos clariſſimos uiros translatum, mirificèq; ornatum fuit. Et in quo etiam Picus Mirandula olim ſua ſtudia exercuit. Ambiunt Valigium iocunda nemora modico intercedente ſpacio, ubi ferarum ſedes, atq; deambulatio inſpicitur. Hinc abeſt ad triamillia paſſuum Trumellum uulgò, latinè uerò Trimellium appellatum, ex eo quòd tria recta itinera intra Oppidi circuitum coeant. Siue Mediolanum, ſiue Vercellas, ſiue Papiam pergas: cuius Oppidani à natura ſapiunt, & ideo ad opus rurale pleriq; litteras edocti prodeunt Atramentario, libelloq; ſecum allato, & ſi quid ſcribendum contigerit, in agro ſcriptitant, in agro alter alteri cauſam narrat, arguunt ad partes, ſciſcitantur ſententiam, ac tanquàm iudices ſilentio bubulcis indicto, per ſententioſa uerba ſenſa ſua explicant, à qua re Trumellini iudices nuncupantur. Surſum uerſus propè Nouarienſium fines, Vaſta Turratia patet Dominoquàm agro nobilior, Iulius enim Salerna Vir peritiſſimus hanc poſſidet. Inter Deturbium, & Ticinum amnem, Nouarienſi agro finitima Parona apparet, deinde pulchra nobis Cœlauenia arridet quaſi à Cœlo ueniens, aſpectu grata, ſed incolarum moribus, & urbanitate gratior. Ab ea recedentes Viclæuanum petimus, cuius ſitus uarietatem mirari licet. Nam ſuo ambitu cliuum, & planiciem

tiem occupat, patens forum in medio habet, ornatum porticibus, Aedes regiæ in clino eminent: Arx munitiſſima in promptu eſt, populus pacis ſtudioſus mercaturam paſſim exercet, lanificio celeber, & ædificiorum apparatu longè celebrior. Viridarium in Epiſcopali domo elegantiſſimum habet. Fonte ſeu piſcina in centro eius per Aquæductum manante, fructibusq; inſigni ordine conſitis Galeatij Petræ Ticinenſis patricij ſtudio, qui primus illius Eccleſiæ Epiſcopus præfectus fuit, & uitæ diuturnitate, ac ſalubritate omnibus æqualibus anteceſſit. Riuuli uerò aquarum à Ticino deducti, Oppidum ambiunt, ac iocunditate, & commodo Viclæuanenſes exornant. A' Viclæuano uerſus meridiem, ut cæpi pergens, regio ipſa in Cunei formam, diametrumq; protenditur, nam hoc loco parum diſtat Deturbium à Ticini ualle, in meridiem uerò pergenti latior extat regio. Ecce tibi ad dexteram Campolæuum patet à quo Campolæuini Oppidani Vaphri, arguti, ingenio, ac uiribus præditi, militiæ, Agriculturæ, mercaturæ, uenationis, piſcationis, aucupij, fraudisq; periti, decipi ab eis, quàm eos decipere ni caueas facilius eſt, à qua re prouerbium manauit. Campolæuinus non erit, qui de alieno ſuum non fecerit. Si tamen cum eis liberaliter egeris, liberaliores eos dixeris. Vinci in bono, aut malo, nullo modo uolunt. Ad ſiniſtram in ſupercilio uallis Ticini Sfortiaca adeſt, latiſſima prata riuulis aquarum irrigabilia pandens. Vicinus Sfortiacæ eſt Burgus ſancti Syri, Vini optimi fama notus, cuius bonitas in ſeptimum durat annum, magisq; perficitur. Ad dexteram rurſus proſpiciens Carilaſſium Oppidum habes, ubi mirabilis mulierum ſolicitudo uiget, Exeuntes enim ad opus campeſtre, cateruatim incedunt, unàquæq; colum defert, pergensq; fuſo deducit fila, & deducta colligit, nodoq; cuſpidi circunnexo alia uiciſſim deducit, nullum ſine opera dum iter facit tempus omittens. Cateruam puella inſequitur, operaria inſtrumenta deferens, ut Ligones, Raſtros, Ciſtulas, Peram, Panes, Cantharum, & alia eis neceſſaria, relicto Carilaſſio, Durnum ad eandem dexteram ſpectas. Aſparagi ſerendi, ac colligēdi promptitudine notum, ubi illignea ſepta Deturbium excipiens ſpectanda eſt, miro fabrefacta opere Alboneſiæ familiæ ſumptibus. Septa hæc tranſuerſum alueum claudit, pluribus inſtructa portis, quæ omnes panduntur hyeme, aquis liberè dimiſſis, æſtate uerò clauduntur, diuertunturq; aquæ ab alueo, & in prædia immittuntur. A' Durno diſtat Grupelium tria millia paſſuum, quod in crepidine uallis Ticini ſitum eſt. Rupelium potius à rupe dictum, clariſſimorum Vicecomitum Caſtellum, rubri Vini præſtantia notum, à quo Vallis Ticini Villæ proſpiciuntur, ut Caſellæ, Sancta Sophia, Limes, & Paraſaccus uicus, Carbonaria, & alia loca. Ab eodem etiam Durno Oppido, ad Padi uallem tendens, ante oculos habes Zinaſcum uicum, longo tectorum ordine ædificatum, Seranumq;, & Summium à Summitate dictum, ubi finem Læumellina habet. Qui quidem pagi alto proſpectu Padum mirantur, mirantur autem imò uerò uerentur, ne uolubili undarum raptu Montisuelleris exemplo petantur, ac ſubruantur. Is enim nobilis Pagus trecentis, & quinquaginta quinque tranſactis annis Iordanæ gentis patrimonialis erat. Pa

doq;

doq; irruente colliſus funditus ab undis fuit. Eſt autem Iordana gens, familia hodie Euſtachia dicta, ab Euſtachio Petri filio uiro clariſſimo, Vnde mihi genus maternum eſt. Minimeq; familiæ ſuæ decori Blanca mater mea defuit, uitæ boneſtate, ac rerum familiarium cura, quæ me Romæ agente, defunctis longa ætate corporis uiribus (nam nonagenaria erat) è nobili pectore nobiliorem emiſſit Animam, meq; ipſum ſæpius in humanis caſibus, rerumq; diſcrimine uerſantem ualere iuſſit: His igitur Læumellinæ Oppidis, pagisq; deſcriptis ſupereſt referre fructuum præſtantiam, ab ipſa Campania prouenientem.

De Læumellinæ fructibus. Cap. IIII.
De Aſparago.

INCIPIT *ab Aſparago huius Campaniæ fructus ineunte uere; cuiusquidem Aſparagi culturam priſci Romani diligenter exercuêre, ut Cato docet in libro de re Ruſtica, poſteri uerò, Rauennatibus exceptis, deſpexêre, ut fatetur Varo de lingua Latina libro quarto, ita ſcribens. Aſparagiq; ex aſperis uirgultis leguntur &c. Noſtri ergo Læumellinates Aſparagi ſationem à Syluis, & ſaltibus ad hortulorum formam, & elegantiam ſummo ſtudio tranſtulêre, Vndiq; conquiſitis poſt Autumnum eius radicibus, tenuiq; ſulco diſpoſitis, ac fimo equino terræ ſummitate conſperſa, eademq; tellure deſinente hyeme raſtris leuiter attrita, & emundata, ne alienæ herbæ, ac præſertim gramina ſimul cum Aſparago terræ coaleſcant: Compertumq; experimento fuit Læumellinum fundum inter Ticinum, & Agoniam Aſparago aptiſſimum eſſe, uliginoſa arena multò promptius ſolis tepores ueris initio percipiente, quàm fæcundum, ac denſum ſolum; promptius itaq; etiam, ac maturius profilire à Læumellinæ humo Aſparagi hac ratione ſolent, quàm à Ciſpadanis hortis. Celebresq; in hac re ſunt in primis Cælauenij, Campolæuini, Tromellij, Durnini, alijq; Deturbio uicini, ubi tempeſtiui Aſparagi ſucciſſio præcipua uiget; Nec ſolum horti, ſed uineæ, & campi referti Aſparagis ijs in locis circumſpiciuntur, qui aſcendente aurora ſub ueris initium è terra prodeunt, ac per miriades manè ſuccreſcunt, craſſiq;, ac ſublimes in horas fiunt, & niſi eadem die ſuccidantur in ſemen deſiliunt, atq; obdureſcunt: Quare non ſolum nobis, noſtriſq; ueſci hoc olere, ſed finitimis etiam tranſmittere compoſitos in ciſtulis faſciculos amicitiæ gratia neceſſe eſt, nimia exuberante copia. Surgit uerò apud nos biennali induſtria uirens ferè totus, tumensq; etiam ex ſucci copia, & ſuperbè nitens, mollis tactu, guſtuq; ſuauis, ut interdum crudus edatur, Leuiq; coctione conficitur, probi autem nutrimenti eſt, tum quia naturæ uires temperata caliditate fouet, tum etiam quoniam meatus aperit, ſomnumq; conciliat, & ciendæ urinæ aptus eſt, maximè ſi ante cibum edatur, atq; ſi generationis ſtudio ſumminiſtrare rei Venereæ materiam libet, copioſè ede, & in tempore age.*

De Fungis. Cap. V.

TRVDITVR eodem tempore à terra in Læumellinæ tractu ſaluberrimus Fungus, aſpongiæ ſimilitudine, ſpongiolus, ſiue ſpongiculus uulgò appellatus, qui in paſcuis, ac ſaltibus minimè paluſtribus naſcitur, & ad pugilli magnitudinem noctè creſcit, manèq; tollitur, & modica coctione purgatus, farinaq; reſperſus, frixorio aſſatur, ac ſine noxa editur. Diſſimiles ab ijs ſpongiculis ſunt Fungi Aeſtiui, Autumnalesq;, ſiue boleti, ſiue pratenſes ſint, & quorum copiam uel maximam Læumellina habet, atq; Autumnales probans, eos ſolos legit, nec ſtatim coquit, ut Plinius docet libro uigeſimo ſecundo, ſed ebullitione defecatos, atq; emollitos tactu ſecernit, & purgato humore ſale in uaſibus condit, ſeruatq; ad alia tempora; Fungos uerò æſtiuos tanquàm pernicioſos odit. Cur autem æſtiui mali, & autumnales innocui habeantur, referam. Minus plerunq; excrementitij humoris terra autumni initio habet, quia ex præcedente æſtu omnis ferè ſuperfluitas in terræ ſuperficie conſumpta eſt, qua conſumpta minus etiam ex terrea malitia attrahere in ortu ſuo fungum neceſſe eſt, & per conſequens minus lædere ueſcentes ſolet. Contra uerò æſtate apparentes Fungi pleriq; ab opacis locis, nundum æſtus diuturnitate purgatis, atq; exiccatis prodeunt, inſitamq; propterea terræ malitiæ ſuperfluitatem habent, quæ ſtomacho recepta obruit naturæ uires, ac niſi ocius euomatur, hominem ſuffocat intercepto meatu, quo ſpiritus emittitur. Hac ipſa etiam ratione æſtiui Fungi, boletiuè, in montibus, collibusq; nati, ſæpè innocui eſſe probantur, quia minus humoris lubricitas collis, minusq; excrementitiæ malitiæ à natura propter decliuitatem recipit, quàm ipſa planicies. Ex Fungis autem Autumnalibus minus ſuperfluitatis habere Læumellinates in ſyluis, ac ſaltibus percæptos clarum eſt, quia ſyluæ, ſaltusq; in ipſa regione in locis aridioribus, ſunt, minus culturæ aptis, & cum ab arido ſolo gignantur, minus excrementitiæ materiæ contrahunt, quàm ij qui in fœcundis campis concipiuntur.

De Moris, & Bombicibus. Cap. VI.

INCALESCENTE tempore alius ſe ſe nobis offert fructus ab eſu alienus, ſed natura conſpicuus, quem tibi patula Morus affert, diſtinctis ordinibus in Læumellina conſita, Alba enim apud nos arbor, quam Romani Celſum uocant, in uſu eſt, quia citius adoleſcit. Hanc aſcendens Villicus adoleſcens rapida manu defrondat, uirentia folia ſacco ingerens, ac feſtino gradu domum properans, ut reptantibus per tabulas Bombicibus, ſiue Bombylibus, caputq; fame attollentibus pabulum ſuggerat, quo pleniore aluo albeſcens quisq; Vermiculus, ſericeum globulum præſtantius componat, ſe ſeq; in eo texat, ac recondat, mox operis ſui prætio interiturus, globulis ipſis ad Solis ardorem expoſitis, paucis tantum ſobolis cauſa in umbra dimiſſis: ex quibus contracto corpuſculo Bombices Papilionis for-

ma

ma exeunt, alatiq; coeunt, ſtrepuntq;, deniq; emiſſis ouis, atomis ſimilibus euaneſcunt: Collecta ouicula mulier inuoluit Lineo panno, ſeruatq; procul à calore ad inſequentis ueris initium, quo appropinquante, uiſaq; ſimul Morus arboris pullulatione, oua ſinu excipit, fouetq; calore, quo biduo animata repunt, auctisq; paulatim eſca corpuſculis ſomnum capiunt, atq; à nigro colore, quo ab initio prædití erant, in Bombiceum tranſeunt, ac nobis operantur. Mirabilis quidem naturæ uis, ſolo Dei nutu inſtituta, ſemen eſt quaſi puluis, à quo ſerpit ab initio penè inuiſibile animal, & Regum, ac Principum indumenta tantillo tempore, ac labore molitur. Paſcunt Bombices, ſiue Bombycas in latio, & Orientali Italia frondibus nigræ Morus, ut etiam in Hiſpania, quia hæ in calidioribus locis tempeſtiuè adoleſcunt. Noſtra uerò regio, cum algore magis uigeat, quam æſtu, nigras Morus tantùm in hortis, & uiridarijs fructus, & delitiarum cauſa habet, ut potè ſerò creſcentes, & ſerò etiam Mora emittentes. Probatæ autem maximè ad ſericeum uellus plantæ Læumellinates ſunt ex locorum apricitate, & ſiccitate; ſuperat enim Læumellinæ planicies ſitus ſui altitudine; omnes ferè Circumpadanos tractus, patensq; eſt tam ad Solis tepores, quàm ad Ventorum flatus recipiendos. Item quòd eſt eius præcipuum, ſi terram infra ulnam effoderis, ſabulum paſſim inuenies, à quo humor inferior naturali ariditate deſſicatur. Hinc eſt quòd plantæ ad arenoſum fundum radices promittentes, minus humiditatis contrahunt, foliaq; propterea tum duriora, tum etiam anguſtiora, & ideo præſtantiora faciunt, reprobant enim ſerifices lata, & mollia, follia, aiuntq; ob eorum eſu uermiculos tumeſcere, ac perlucere, & ex nimia humectatione putreſcere: & è contrariò à ſiccis, & durioribus folijs benè nutriri, ac operoſiores formari, quod uerum eſſe patet. Plura me de ijs ſcribere duo clari Viri uetant, Iacobus Sanazarius, & Hieronymus Vidius, quorum alter candidam Morum lepidiſſimo Carmine celebrauit, alter pleniore tuba Morum, & Bombicem, Sericumq; cecinit. Monere autem lectores libet. Bombices ab initio dictos fuiſſe uermiculos a Bombicis inuentione, quod refert Plinius libro Vndecimo de Bombicibus. Bombicinam ueſtem ex huiuſmodi uellere contextam aſſerens: Noſtra uerò, ac maiorum ætate clarum eſt Bombicem, uel Bombacem prodire ex minuto ſemine, quod ſub Autumnum terræ mandatur, & uere colligitur. Cottonusq; à Calabris appellatur apud quos huius ſeminis ſatio, & percæptio in uſu eſt, præcipuè in territorio Biſſiniani, & Caſtriuelluri, oriturq; ex hoc ſemine fructex ad cubitalem altitudinem, Baccam uel Coccum in ſummitate ferens, ad Auellanæ nucis magnitudinem, intra quam Baccam, Bombax, ac Grana ſeminis enaſcuntur, & maturitate adneniente panduntur. Idem etiam in Hiſpaniæ regione, quæ Bethica olim, & hodie Granata dicitur, naſci patet. Quo autem modo apud antiquos ſericum in uſum, & artem deductum fuerit, uermiculisne operantibus, an arboribus uellera à ſe ferentibus diſceptant Neoterici apud Virgilium libro ſecundo Georgicorum ita ſcribentem.

Quid nemora Aethiopum molli canentia Lana
Velleraq; ut folijs depectant tenuia ſeres.

Quæ uerba nullam indicant uermiculorum operationem, ſed arborum tantùm Lanificium, ut etiam Plinius memorat libro ſexto, ubi de Scytharum gente ſcribit, inter quos eoſdem Seres Populos Syluarum Lanificio celebres refert: idemq; Plinius poſtea libro undecimo de Bombice coa ſcribens, apud Græcos uerniculorum curam, & Lanificium in uſu fuiſſe teſtatur: Incerta itaq; inquiſitio uidetur.

De Fragis, & Serpillo. Cap. VII.

DVM curant Bombices, foliaq; legunt pueri, Fraga illis iuxta ſepes, & in Campeſtribus, incultisq; locis ſub foliculis rubent, quibus conſpectis accurrunt ad ea illi promptius quàm ad Morus folia, proniq; alter alterum deiciens in terram ruunt, ſocioq; reiecto, Fraga manipulatim præripiunt; quibus demum abſumptis, Serpillum legunt, quod paſſim in agris, ubi intermiſſa cultura eſt à natura ſerpit, terræq; ſummitatem ſparſis radicibus continet, nec ad inferiora tendit, ac ſole uiret, ſoleq; languet, & uirore amiſſo ſole rurſus recreatur, ac nitet. Lectum ſerpillum ſpargunt per tabulas, ut odore Bombices excitentur, atq; abigatur fœtor ex incluſo àëre, & eorum ſtercore proueniens: Si uerò etiam ægrè aceſcenti uino addere acrimoniam tibi curæ eſt, contuſum Serpillum uaſi immittito, atq; obturato, & ſeptima die Acetum habeto.

De Fœni diuerſitate. Cap. VIII.

NVSQVAM maiore ſtudio, quàm in Læumellina Fœniſicia fiunt, tripartito ſemper Fœni genere, uſuq;. Quod enim menſe Maio in pratis eminentibus reſecatur, Bobus labori aſſuetis reponitur, & Maiale uocatur; quòd uerò ab humilioribus locis colligitur, ubi aſperior tacta herba inſurgit, equis uiatoribus deſtinatur, quibus innocuum eſſe dignoſcitur (nam militares equi paleis potius quàm Fœno aluntur) Bobus autem noxium tale Fœnum eſt, quia uentres eorum lubriciores facit, qua ex re laſſati uiribus ægrè, ac perniciosè labori ſubiciuntur: Auguſtanum deinde, ſiue Auguſtale Fœnum dictum ab Auguſto menſe, in quo ſecari ſolet, Iuuencis, Vacciſq; ſeruatur: & quod Equino generi, ut dixi, ex Auguſtano aptum eſt, equitio reponitur: Nullas ipſa regio pecudes, nullaſq; Capras alere ſolet, ſed Armentis tantùm quibus maximè excellunt incolæ delectantur. Bobus quoq; alia pabula, ſuo quæq; tempore præbent, ut Viciam adhuc uirentem, dùm tenera grana thecis inſunt, ut Auenas: & Septembrio aduentante cum ſeminandi labor propè eſt, Pannicum ab imo ſucciſum faſciculatim exhibent. Aſellos autem uix centum in uniuerſa ora reperies, abſtinent enim ab alendis Aſinis ob Luporum, quibus abundant, inſidias. Exurgunt illi cateruatim ex ſyluis Aſelli ruditu audito, & bipartito agmine incautos excipiunt, ac indefenſum

animal, fugæq; ineptum in diuerſa lacerant, ſæpeq; occurrenti puero diſtrictis dentibus obuiam inſenſi eunt, prædamq; horrido uiſu, ac ore tuentur.

De Meſſis uarietate, & copia. Cap. IX.

SVBIIT iam me ſcribentem operoſa Meſſis, cuius mirari uarietatem, ac ubertatem æquum eſt. Hordea ſe ſe primò Meſſoribus parant, quæ niſi cito metas, iacturam poſtea in metendo facies, quia maturitate nimia ſpicæ leui motu franguntur, paſſimq; grana decidunt, tibiq; non auibus pereunt: Siligo inſequitur alba, altaq; ariſta eminens, tutòq; maturitatem ferens, nec falcis ictu lenta grana dimittens. Inſtant tertio loco Frumenta alba, & ruffa ſine Lolio coaleſcentia, quæ immatura potius quam præmatura ſecanda ſunt: ne inualeſcente ſimul Vento, æſtuq; grana è ſpicis ſæpè agitatis decidant: Alba granis numeroſiora, & ſpecioſiora ſunt: ruffa turgent ſpicis hiſpidioribus; quæ ex re nebulæ, ſiue caligini æſtate inſurgenti minus ſunt obnoxia, ſed granis non ſunt æquè præſtantiä, nam ſingulæ ruffæ ſpicæ pauciora grana, quàm albæ reddunt. Item ſingula quæq; grana, ruffa mola ſubacta minus farinæ, & plus furfuris quàm alba edunt: Cura tamen utriſq; pariter eſt adhibenda, quoniam non ſemper utriſq;, ſed ſæpius alterutri tantum anni ratio fauere, & alteri infeſta eſſe ſolet: Succedunt Farra nomine ſpicæ, & proprietate diuerſa, alia in ſiccioribus aruis, alia in humidioribus ad frugem prouenientia, quæ ex ſiccioribus metunt, Farra dicuntur, molaq; confracta potius quam Piſtillo liquidis edulijs deſtinantur, quibus etiam ue ſci febricitantibus Phyſicorum conſenſu permiſſum eſt. Quæ uerò ex humidioribus campis colliguntur, equorum cibo aptiora ſunt. Tertium Far antiqui candidum, noſtri candilium, & corrupto uocabulo Scandelea, Reatini uerò Arga appellauêre, quod quidem Far latiore ſpica coaleſcit. Quarta Farris ſpecies trimeſtria à Collumella ſcripta noſtris eſt ignota colonis, quibus tria tantum uſui ſunt trimeſtria, imò uerius quadrimeſtria ſemina, Hordeum quod à Martio menſe, quo ſeminatur Martiolum dicitur: Siligo ſimiliter Martiola, ac etiam Auenæ, omitto Viciam, & reliqua, quæ paleis non coaleſcunt: Iis igitur Meſſis generibus in unum coactis, ac in prælongam Pyrram compoſitis, incipit Trituræ labor: Ibi nullus Iumentis, nullus Equis, aut Bobus tritandi locus eſt, agendum hominum, ac mulierum ualiditate, & cura eſt, omnia hic humana ſunt terenda, atq; uerſanda manu. Priſcis olim colonis, ſcriptoribuſq; ut Catoni, Varroni, Virgilio, & Collumellæ, ac Palladio, & Plinio ignota hæc ratio fuit, quam noſtræ exercent gentes ad induſtriæ apicem ſuo ingenio euectæ. Accinguntur ij noſtrates operi reiectis indumentis, & explicatis ariſtarum manipulis, ſoleq; luſtratis, arreptiſq; fuſtibus in aream facto agmine prodeunt, ineuntq; laborem, & tanquam aduerſa acie diſpoſiti ſenſim in latus incedunt terendo, atq; uerſando: Terunt autem ſublatis in altum fuſtibus, ictuq; demiſſi ſtridentium in deſcenſu uirga humano robore actæ, reſonant

ordine, ac tẽpore geminati ictus: ſequuntur ictus rurares uoces ſe ſe alternatim ad opus incitantes frãguntur paſſim ariſtæ, granaq; proſiliunt, tandẽq; exinanitæ ſpicæ, feſſisq; labore, & calore areatoribus tritura perficitur. Areatores enim ab areарũ induſtria ij uiri, mulieresq;, ſiue Viragines appellantur: eſt autem uirga, inſtrumentum ex binis fuſtibus cõpactum, & uolubili nodo coniunctum, quod ad incutiendum ictus utraq; manu adhibita aptiſſimè circum agitur, atq; demittitur; ex quibus quidem fuſtibus, alter manibus continendus eſt longior, leuiorq;, alter uerò quo triticum cæditur, eſt grauior, & breuior. Nullaq; gens in Europa uti longioribus uirgis uiſa eſt, quàm Circumpadana. An autem Tribula, & Virga idem ſit, non contendo, quamuis à terendo quaſi teribula dicta à Virgilio, uideatur, Seruio aliter ſentiente, cui credo. Excuſſis probè ſpicis, amouentur ab areis paleæ, longoq; ordine in Pinnam componuntur, ne corrumpantur ab imbribus, occupant autem huiuſmodi palearia extremas partes curtis, à ueteribus Chortis dictæ, ut incendij periculis minus pateant. Surguntq; in medio arearum immenſi Frumentorum acerui, atq; ab areis in borrea referuntur, ab borreis quippè ſemina exierant, redire itaq; eorum germina ad horrea decet: relata in horreum longè lateq; panduntur ne coaceruata caleant, ac corrumpantur. Abigendæ inſuper frequenti amotione Papiliolæ ſunt, ne ſuper eis coeant, germinentq;, hæ enim inſectæ auiculæ coeuntes ſuper Granis oua minuta araneo filo hærentia pariunt, è quibus tinea calore percæpto enaſcitur tritico pernicioſa: A loco igitur frumentis ſæpè mutatis, papilionica generatio inhibetur: At ſi pluuioſa æſtas ariſtarum manipulos frequẽtius madefecerit, coloni diligentia æquè non proderit. Gigni enim intra Granum corruptionem Farinæ, & ab eius humore, & calore uermiculum enaſci etiam in paleis clarum eſt. Orandum itaq; eſt, ut Deus omnipotens tempora nobis opportuna tribuat, ne ſimul cum labore res ipſa pereat, atq; ut oratio Deo placeat, uitæ integritas præſtanda eſt. Ex huiuſmodi igitur Tritici, frugumq; ubertate, ac diuerſitate, copia ferè ſemper in noſtris agris adeſt. Fallenti enim Siligini, aut Hordeo, aut Auenæ; Frumenta, Farraq; plerunq; ſupplent, & è conuerſo, raroq; utraq; Meſſis colonum fraudat, & alterutra ſiue etiam utraq; parcè reddente: Milio, & Pannico largius in ſemina emiſſo, agricolæ ſe ſe adiuuant, pelluntq; penuriam: Qua demum induſtria, ac Cœli Soliq; largitate non ſolum ipſis agricolis, dominisq;, ac cæteris incolis, ſed finitimis etiam noſtra regio alimenta ſuppeditant, ut Eluetijs, ac Liguribus quibus antiquæ ſocietatis iure noſtræ areæ, noſtraq; Horrea in ubertate patent. Cuius autem præſtantiæ Frumenta Læumellinæ ſint, accipe: Mediolanenſis populus in foro triticario, uiros publica autoritate præficere ſolet, qui Læumellinea Frumenta uenum importata, oblato precio ad Priſtinum Panis albi deducant, nec cuipiam priuatim uendi ſinant, eſt autem Priſtinum Furnus publicus in medio Vrbis conſtitutus, ubi optimus Panis ſemper in magna copia Populo uenalis patet, & quia ex Læumellinati Frumento Panis candidior, ac etiam uenuſtior conficitur, præferri in comparandi optione ipſius

Priſtini conductorem publica autoritate placuit. Itaq; ex Mediolanenſium iudicio, illa Frumenta cæteris anteferenda eſſe probantur, quòd autem Frumenta inter ſe differant clarum eſt, ut peritiſſimus uir in libro de affectionibus, Hippocrati aſcripto, docet ijs uerbis. Frumentum, & uinum differunt inter ſe ipſa ex natura &c.

De Lini præſtantia. Cap. X.

LINA eius regionis optima eſſe in primis Ligures probant, qui ea in comparatione cæteris præferunt maiore etiam adiecto præcio, & Ligurum iudicium probans Plinius libro Decimonono, de Lino. Hæc ipſa lina inter præſtantiora refert, minimè quidem nominatim Læumellinum ſcribens, ſed deſcriptione hoc ipſum colligens per hæc uerba. Inter Padum, Ticinumq; amnes: Plinium deinde ſecutus Blondus in deſcriptione Italiæ hæc Lina celebrat, pro Læumellina Laumellinam, uitio impreſſorum potius quàm proprio errore ſcribens Quorum uirorum ſententia uera eſt. Sunt enim hæc Lina ſubtiliſſimo, ac firmiſſimo filo, Tellæq; ex eo contextæ durabiliores ſunt cæteris, quanuis ſint tenuiſſimè, ſed quemadmodum lini præſtantia: Ager Læumellinus celebratur, ita etiam Lini copia Ager Brixianus, Cremonenſis, Laudenſisq; omnibus Italicis regionibus antefertur; quorum Lina, Tellæq; non ſolũ iumentis, ſed curribus, ac nauibus abducuntur. Egregium autem eſt utriusq; Lini differentiam agnoſcere, quam explicabo. Poſtrema ferè Martij menſis hebdomoda Læumellinates Lini ſemina terræ mandant. Sartirana; & eius finitimis exceptis, qui exeunte Februario ſeminant. Creſcit itaq; Linum æſtiuo calore, ac hymbri, & iccirco tam à ſoli natura, quàm à Cœli tẽporisq; proprietate fit Linum, planta folioq; gracile, & firmum, & deficiente hymbri deficit Linum. ſemine tantum ſuperſtite, nam niſi ad ulnæ, ſeu pedis altitudinem adoleuerit, inutile habetur. Brixiani uerò, & eorum finitimi tempeſtiuius ſemen lini ſerunt, quia eorum regio ab occiduis alpibus, & à pruinarum inuaſionibus longè eſt remotior; quàm ager Læumellinus. Creſcit itaq; maturius linum in Brixiano agro tum ueris hymbribus, tum etiã äëris tepore. Inſuper etiam ſiccitate urgente addunt fluuiales aquas, omniaq; undis rigant, quibus ex rebus mollis planta, craſſaq; adoleſcit, ut pote Terræ, Cœliq; temperie, & aquarum fluuialium pinguedine educata antequàm æſtus adueniat. Qua quidem naturæ uarietate euenit, ut ipſa quoq; Brixianorum, & finitimorum lina molliora ſint, ac per conſequens laboratu faciliora quàm Læumellinea, & ideo ab eorum, fœminis alta uoce canentibus, ac labore, & amore lætantibus elaborantur. At Læumellinea Lina, cum duriora ſint, folioq; ſicciore à natura producta, à ualidis tãtum uiris (ut etiam ſcripſit Plinius) die noctuq; laborantibus, ac magna ui tum lignea, tum ferrea ſcutula, uulgo ſpatula lina concutientibus, uerſantibusq; ægre fiunt, à quo labore nomen habent, linarij enim operatores, à noſtris incolis excuſſores, & populariter ſcuſſoreoli

ab ex-

ab excuſſionis induſtria, & arte appellantur: & inter Italiæ operatores Læumellinates palmā obtinent. Plinio etiam annuente, qui lini artem diligenter expreſſit, hac tantum parte omiſſa, quam addo, non ut doctiſſimi uiri ſcriptis ſerta appendam, ſed ut noſtratium artem, laboremq; in hac re aperiam. Semine à lino excuſſo immergitur linum in faſciculos diſpartitum aquis tepentibus, triduoq; ſub aquis pondere impoſito continetur, à quibus extractum ſtatim in aceruum componitur, ut coaceruatione ociùs calefiat, madidum itaq; calet, ſaltem biduo, quæ calefactio appellatur maceratio, uel populari uerbo maſſatio: conficit enim ea res plantæ duritiem, ac ſeparabiliora ipſa fila ab alterutris facit, quàm ſi omiſſeris maius tibi opus fruſtra paraueris. Soli poſtea exiccandum tertia fermè die, ſolutis faſciculis manipulatim explicatur, exiccatum faſciculatim religatur, ac reponitur: contuſio deinde ſub Aquinoctium ligneo maleo perficitur, atq; interiectis diebus ſequitur utriuſq; ſpatulæ ligneæ, ferreæq; concuſſio, quæ duo ſunt inter ſe diuerſa re, opere, & tempore: poſtremo additur expectinatiò, quæ fit lino ipſo ferreo pectine, ultrò citròq; deducto, probèq; depexo, ſed cum lini præſtantiam perceperis, agnoſcenda eſt etiam, ſi placet, ipſius ſeminis uis.

De Lini Semine, & eius Oleo. Cap. XI.

LINI Semen à Læumellinatibus ad tripartitum uſum deſtinatur, aut ſemini, aut oleo faciendo, aut Draconis herbæ generationi: Semini cùm ad linum germinandum ſiue Autumno, ut in Flaminea, & Ciſpadanis agris, ſiue uere ſeritur. Draconis herbæ generationi, cum Raphano incluſum terræ plantatur; ſed huius oleris copia adeò inoleuit, ut ex propagine tantum plantæ fiant, & interdum etiam eius fruſtula terræ commiſſa ſponte coaleſcant. Eſt autem Draco herba à peritis uiris Pyrrethrū dicta, eſu grauiſſima, caliditate ſtomacho uim addens & appetitiuam uirtutem excitans, habens folicula, lino ſimilia, & nullum ſemen ferens, quæ æſtate tantum uſq; ad ſolſtitium uiget, poſtea obdureſcit, hyeme uerò uirorem amittit, radice ſuperuiuente, uerisq; tempore germinante. A' lini autem ſemine fit oleum eius primò granulis mola ſubactis, deinde Torcularis machinæ ſuppreſſioni ſuppoſitis; fluit enim ex prælo purum priùs oleum, poſtremò impurum lucernæ potiusquàm cibo aptum. Puri ſiue primarij olei uirtus mirabilis eſt ad uermes, ſiue lumbricos perimendos: Conciſum enim in partes panem, & leuiter aſſatum matres poculo imponunt ſuperinfuſo hoc oleo, & cum panis oleum ebiberit, uinum album pueris ſpectantibus addunt, blandiſq; uerbis, ac materno lenocinio ad panem ieiuno ſtomacho edendum infantes eliciunt, uino etiam exhibito. Hoc enim cibo lumbrici à uentre pueri ad seceſſum repelluntur. Atrox enim lumbricis tam genitis, quàm ex corruptione gignendis hoc oleum præ omnibus eſt, quod ex manifeſto, ac populari experimento patet, ungunt enim caſearij hoc oleo ingentes caſei formas ad corruptionem euitandam, uetaturq; eius contactu à Tarmibus corru-

corruptio, parsq; etiam in uria tabefacta eodem oleo illinitur, probèq; curatur. Pueris autem lumbrici ſunt infeſti, ac nonnunquàm interniciosi uſq; ad ſeptennium, quo exacto, remotiores à corruptionibus, & firmiores fiunt, ut docet Hippocrates in libro de Carnibus, ubi magnam naturæ uim inſitam eſſe ſeptennio innuit, & ſeptimo figurarum numero contingi notitiam hominibus à natura probat, libro primo de Dieta. Idemq; libro quarto de Morbis. Naſci etiam in utero pueruli, dum materno aluo includitur, lumbricos docet. Auicenna autem notat, etiam ex dentiũ emiſſione corripi dolore infantulos, ac uermibus ſubinde infeſtari. Ego uerò etiam ex diuerſi àëris mutatione idipſum accidere animaduerti. Deniq; ſiue illi nimis dulcia edant, ſiue horarios fructus, quos cupidè, & furtim rapiunt, immoderatè comedant, ſiue etiam triſtitia, aut improuiſo pauore perculſi, in languores incidant, facillimè a lumbricis, niſi præuideas, torquentur. Ad olei autem uirtutes rediens, Impetiginem à capite frequenti unctione prohibet. Haſtas quoquè, & tabulas opportunè illinitas à uetuſtate ſeruat. Vtinam ſimiliter poſſet ab hominibus uetuſtatem auertere, pueres enim ungi ſ: ab imo ad ſummum circunquaq; paterentur. Expræſſo oleo remanent in torculari reliquiæ oleoſæ materiæ, quas noſtri Paneolos uocant, ſiue quòd quaſi panes oleoſi uideantur, ſiue quòd à pannis, quibus obuoluti erant in olei expræſſione extrahantur. Hos igitur Paneolos, ſiue Pannillos tollunt, ſeruantq; donec exiccentur, ſiccos autem Autumno exacto frangunt, & tritant, ac pinguefaciendis Iumentis furfuri commixto pro beſtiarum edulio proponunt. Tumeſcit pinguedine Bos eiuſmodi eſca ſaginatus, carnisq; mole excreſcente, penè immobilis efficitur. Inualeſcente gelu, Decembrio exeunte, in publicum educitur. Dominorum hæc gloria eſt, præcipuè macellariorum; nam qui pinguiores Boues pro macelli uſu ad publicum decorem mactauerit, honorificentior eſt cæteris. Bobus in publicum deductis, inclamant admiratione iuuenes ſingulorum magnitudine conſpecta. Illi pinguedine onuſti, artubusq; trementes ægrè attollunt pedes, ac teſtudineo inceſſu lenti, grauesq; pergunt, hedera ornatis cornibus, ac famulis hincinde circumſiſtentibus ne gelu lubricitate prolabantur, ac corruant. A quo ſpectaculo Boues Papienſes per Italiæ urbes tanquàm mirabiles fama celebrati ſunt, uno præcipuè ex his, & eo quidem ſpectantiſſimo, à noſtris oris Ferrariam naui aduecto, cuius rei cauſa Bos Papiæ Ferrarienſibus, tãquàm aliquid uiſu mirabile, hodie etiam in prouerbio eſt. Et Atteſtij inſuper Duces uiri Illuſtriſſimi locatis ſæpè Comacli lacubus, ſtagnisuè Papienſibus. Bouem etiam Papienſem ſaginatum menſe Decembrio importari Ferrariam præter locationis prætium pacti ſunt.

De Vitibus, & Labruſca, Vinoq;. Cap. XII.

AD VITES conuerſus, dubito quid magis probem; Vites ne quadrato ordine, ac ſpacio in agminis ſpeciem diſpoſitas palisq; ſubnixas; Aut Opulis, ut Varro ait, coniugatas; an uilles, & in ſyluis abditas, neglectasq; Labruſcas,

bruſcas,

bruſcas. Vites enim ſicut fructu longè excellunt, ita etiam magni impendij, & in Læumellina fallaces ſunt, triplici uexatæ malo, aut pruina, aut uredine, aut grandine, & à pruina incipiens, illa alienis menſibus ſcilicet æſtatis initio, Læumellinæ faciem operit; Apennino maximè niuibus onuſto, ac Cœli ſerenitate inſecuta, uentoq; noctis initio increbeſcente. Qua quidem effuſa pruina, infœlices Pampini gelu torridi è palmitibus pendent, Soleq; inualeſcente arent, euaneſcitq; ſpes uindemiæ. Pruinæ etiam tranſacto periculo, uredo à niuoſis montibus æſtate timetur, quæ uento ſpirante frigore acinos perſtringit, inficitq;, nec ſinit ad maturitatem uerti, itaq; cum Vuas cernas, fruſtra uindemiam expectas, an uerò ita etiam gignatur uredò, ut Plinius notat libro XVIII. Cap. XXVIII. dubito, uario temporis caſu acinos afficiente, nam & à maritimis oris interdum uredinem efflaſſe Læumellinates obſeruarunt. Quid horribilius grãdine? oritur ab Aquilone ſæpius Cœli obtenebratio, fragor inſequitur, corruſcant fulgura, increbeſcunt tonitrua, adſunt iam iam, capiti imminent, malumq; minantur, tandem ruit ſine hymbribus ingens grando, ac præcipiti caſu uites petens fructum excutit, antequàm in fructu ſit, ſternitq; in uineis omnia racemos, frondes, pampinosq;, ac palmites etiam ictibus comminuit, raro tamen uniuerſam regionem conterit ſicut pruine, quæ interdum quicquid uitium in Læumellinæ dorſo patet, totum uerrit, perimitq; futuros fructus. His igitur Cœli caſibus ſubiectæ Læumellinæ uites incertum fructum dominis promittunt. Contra uerò Labruſca ſine ullius cura, aut labore tuta in ſyluis latet, expers pruinæ à terræ humilitate arborum adminuculo, ac proceritate elata, ſpernit tonitrua, ac grandinis ictus eludit, arborum frondibus, ramisq; contecta, uredinem non ſentit munita ſitu, quoniam uel ab Aquilone, uel ab Occaſu Aquiloni proximo, frequentius uredo Læumellinam aggreditur: quo quidem in latere raro Labruſca adoleſcit, ſed aut ab Oriente, aut à Meridie in altum ſurgit, ſyluasq; complexa demittit palmites, Vuarum pondere depreſſos quos Oppidani uinearum fructu amiſſo populatim ſpoliant, Lectosq; botros pedibus calcant, & præmuunt prælo, ſoliq; Labruſcæ uindemiæ nomen honorem, laudesq; canunt: Ob ingrati Viri, cur non eidem culturam, putationes, aliaq; opera impenditis, ut gratior, ac uberior fructus uobis à natura fiat: Minimè ergo deſpicienda Labruſca eſt, cum fructus ab ea certior quàm à uitæ prodeat. Attamen ſi uini præſtantiam ſpectas, non eſt quòd Læumellinæ uites, etiam tot caſibus obnoxias, cum Labruſcæ ruditate conferas: Excellunt quippè Læumellinæ uina, alba, rubraq;, claritate, odore, ſapore, ac ſtatu, omnibus finitimis, & circumpadanis uinis (Mediolanenſe ſemper excipio, approbante Varrone, quod alio loco à me fortaſſe commodius referetur) Ipſius autem Vini præcipuè gloriam habent Vineæ in Læumellinæ ſummitate ſitæ iuxta uallem Ticini, inter Grupelium, & Burgum ſancti Syri, ubi leuis, ac ſabuloſa tellus in ſuperficie patet, ſub qua extat iocunda, udaq; arena, tactu mollis, ac uliginoſa, uitibus alendis, ac probo Vino ferendo apta: Hic neq; aſſiduæ pluuiæ obeſſe uitibus poſſunt, arenæ ſiccitate ſuperfluum humo-

rem

rem ſenſim adimente : Neq; urgente æſtu tellus ipſa dureſcit, cum ſit ſuapte natura reſoluta, ac leuis. Prodeuntq; ex huiuſmodi ſolo Vites ligno ſubruffo, gemmis denſibus, breuibusq; internodijs, ac folijs penè anguſtis : Vuæ autem ipſæ graciles ſunt, ac duriuſculæ, quibus nihil ferè aquei humoris, ſed uinolentus liquor ineſt, tactu ipſo quaſi applicabilis, Vinumq; ab hoc liquore confluit, præſtantia, ac diuturnitate præcipuum, de quo ſcribere mihi nota operæprætium puto. Quod Album eſt, Vernaculum appellatur, & in ſeptennium aucta potiusquam diminuta bonitate durat : Septimi enim anni Vinum Vernaculum, mirabilis potentiæ delibaui, mihi allatum ex cella uinaria Xenodochij Diui Matthæi, quod uulgò Hoſpitale Infirmorum, Papienſes uocant : Rogatusq; à me Præfectus Hoſpitalis, cuium eſſet Vinum, à Burgho ſancti Syri reſpondit, ſeruariq; pro Infirmis nimio morbo languentibus, ad nares, & pulſos madefaciendos, & ſenſus excitandos, irruente ſyncopi, ideſt defectu animi ; Vernaculumq; opinor appellari hac ratione, quod Verno tantum tempore bibere eo liceat, nam ſi æſtate biberetur aqua non infuſa, præcordia ſanè nimio calore incenderet. Rubrum autem Vinum eiuſdem loci ad triennium tantum ſeruari accæpi. Poſt Burgum Diui Syri, Grupeliumq;, non modicam Vini Rubri laudem, Plebs Albcncola, & Caldiſolium, ac Vicobianum habent, quorum coloni ſumma diligentia curant ſuorum dominorum Vineta, in mobili, ac lato ſolo elegantiſſimè conſita : Hæc ea potiſſimum cauſa retuli, ut multorum inſcitiam detegerem, qui Læumellinam regionem deſpiciendam ex ſoli (ut aiunt) ariditate putant : Ego uerò è conuerſo nullius terræ partem paruifaciendam cenſeo, ubi enim Frumenta, Farraq; ad frugem peruenire non poterunt, ibi Auenas, & Milia ſerere aptum erit ; Vineæ etiam plantari, Morusq; poterunt, atq; inter uitium ordines addi Aſparagos utile erit ; Poſtremò ſi neq; tibi rei ruſticæ peritia, neq; facultas ſuppetit, ſine quæſo ieiunum agrum in ſaltum, Syluamq; conuerti, omiſſa cultura : quercu enim ſe ſe ſponte ueſtit, ac paſſim ornat Læumellinus ager, ferisq;, & Auibus nidos, & latebras breui æuo parat; à qua re, uenationis, & Aucupij oblectatio, Regio Viro digna, in eo exereetur, de qua mihi ſcribendum eſt.

De Venatione, & Aucupio. Cap. XIII.

NVLLA in Europa regio aptior eſt Aucupijs, ac Venationibus, quàm Læumellinæ tractus inter Ticinum, & Agoniam poſitus, ſyluæ enim hic ſpacioſæ, atq; antiquæ ſunt, apricis campis finitimæ, quas etiam ſub hyemem pluuia ingruente, ſicco ueſtigio adire licet, æſtate uerò umbris opacæ, & gratæ, tam uiatori, quàm uillico eſſe ſolent. Quercus hic ingentes intactis à ferro ramis brachia tendunt, ſimulq; implicantur, ac ſolis radios frondibus excipiunt. Luſtraq; ferarum hic adſunt, quæ temerè interdum quærens imprudens uenator intima ſyluæ petit, & amiſſa ſemita, errabundus per obliquos calles hùc, & illùc ſe

trudit, ratusq; interdum ſe uiam inire, aliò pergit, longiusq; aberrat, & fruſtra tandem errore cognito cornu ora laceſſit, ut diſperſos Canes reuocet, & in cætum cogat, comitesq; conuerſi itineris habeat. Alter uerò peritior capturæ ſatagẽs circumſpicit in primis ſyluarum aditus, ferarumq́; ueſtigia dum terra adhuc rore madet catulis, oculisq; perluſtrans indagat, ubi autẽ earũ latebras perſcrutatus fuerit, abdita quæq;, & ſuſpecta loca pertentat, ac infeſtis catulis latens feras ab occultis ſedibus depellit. Illæ in apertum campum actæ fugam tentant, inſequitur uenator, celeresq; canes, quos leuiores appellant, dimittit, dimiſſi curſu certant, fera laceſſitur circumcurſans hûc, atq; illûc, ac refugium quærens, inſtant ardentius canes, dominiq; circumſtant, curſu, clamore, minisq; proripitur, tandem illa morſibus, ſterniturq; dilanianda catulis, ſuperueniens autem curſu laſſus, & uix anhelans puer feram ſemilaceram tollit, canes uoce magiſtra increpans, eamq; exenterat, uiſcera canibus pro præde lenocinio diuidens. Cautior ijs omnibus uillicus operator, inſidias molitur feris, fraudeq; agere, non uirtute cogitat: Prona enim ad fraudem plerunq; eſt ruſticitas, ſolicitus ergo ſyluam petit, aditus explorat, ubi plagas funibus in textas, laqueosq́; ſuſpendat, ſuſpenſos obſeruat fingens opus facere, paululumq; à tendiculis ſecedens noctem expectat, præſtolaturq́; feræ caſum, quæ ubi ſe ſe doli ignara præcipitem in funes dederit, rapitur extemplo uillici manu, ac premitur ne uocem edat, atq; dolum detegat, fruſtraq; reluctans, ac pedes iactitans, retibus obuoluitur, & furtiuo gradu illius boni uiri humeris quaſi uehiculo noctæ exportatur (nox quidem ipſa uillici facinoris hora eſt, tenebras illi adeſſe ſuis rapinis cupiunt, uotisq; precantur.) Atq; hoc fraudis genere non ſolum innocui Ceruuli, ac Damæ, Capreoli, Herinacei, Lepores, ac Cuniculi, quorum copiam Læumellinam uel magnam habet: ſed etiam Vulpes decipere aſſuetæ, decipiuntur, ac pereunt, nihilq; eis calliditas à natura tributa prodeſſe ad euitandas Vafri uillici artes prodeſt, ſuperat ille ingenio Vulpes, & earum pellibus, ſibi pro gloria indumentum ſuit, defertq́; hyeme, & ſuis gloriatur artibus. Alio etiam deceptionis genere ferociora animantia, ut Lupum, & Aprum, ſiue periculo captare Læumellinates ſolent, funibus enim hi noſtri retia texunt in ſacculi formam, ac longitudinem, oriq; uincula circumponunt, burſamq́; à facilitate claudendi, atq; aperiendi hoc rete uocant; Aptatur huiuſmodi burſa funicularis in ſyluarum egreſſibus, Lupis, Aprisq́; peruijs, aptataq; tegitur frondibus, ne à fera diſcernatur, procul deinde inuigilat inſidiator, attenditq; feræ ingreſſum, ubi enim illa priores pedes intulerit leui motu uincula contrahuntur; ipſaq; fera irretita manet, caſum agnoſcens nititur euadere, & dum rætia tentat à dorſo excutere, uincula arctius comprimuntur, ac tenent, tum ferro agendum eſt, promptaq; manu necandum incluſum animal, ne mora interueniente, dente aut agitatione funes conterat, atq; euadat. Scrobem etiam altiorem alij fodiunt, anguſti oris, & latioris fundi, atq; egeſtam terram longius exportant, ne Lupus dolum reſciſcat, os ſcrobis leuiter tegunt ſtramentis, aut frondibus, cui ignobilem catulum, aut an-

ſerem

ſtrem conſtrictis nodo pedibus ſuperimponunt, querulam ille uocem emittens excitat ad prædam Lupos, Vulpesq; Lupus, quidem natura auidior, uoracitate percitus, inuadit ociùs catulum, ruitq; in profundum unà cum ſtramentis, & catulo, tum catulo omiſſo periculum agnoſcit; & circumagitur ſuſpiciens an pateat refugium: Accurrit è ueſtigio ſtrenuus uenator, atq; ab alto immanem uoratorem cauea depræhenſum ludens, uenabulo interimit: Raro huiuſmodi arte Vulpis fallitur, cauet illa ſibi ab expoſito de induſtria cibo, fraudemq; ſubeſſe ſuſpicatur, uidet, ut ille ait, & abſtinet, uertitq; prædandi ſtudium ad animantia, quæ ſua ſponte uagari, non autem noſtra arte compererit: Cuniculosq; temerè à fouea egreſſos, longiusq; aberrantes, ac colludentes, ipſa uepribus latens obſeruat, expectans locum, tempusq; inſultandi, & ubi eos abeſſe à ſuis latibulis perſpicit, prodit ex inſidijs ſtatim, ac intercæpto fouearũ abditu imbecilliores rapit, Lepuſculos quoq;, aut cubantes herbarum ceſpitibus, aut Solis radios excipientes, ſimili dolo circumuenit, Faſianos etiam, ac Perdices ad ſe ſpectare ſua calliditate probat: dum enim oua pariunt, dum incubant, & dũ implumes pullos, ſemipennatosq; per prata, ſaltusq; clocitando deducunt, Vulpium dolis, ac rapinis patent: Quid quòd etiam ipſos parentes Faſianos interdum dolo rapit, illi quidem rore madidi è ſyluis ſæpè in apertum locum prodeunt, & ad Solis radios humi iacentes alas extendunt, & ſenſim calorem percipientes pennas deſiccant, puluеremq; ungibus, ac roſtro è terra excitant, ac ſe ſe uolutando pennis conuerſo ordine erectis quatiunt: Vulpis autem à tergo iocum ſpectans gradus gradatim mouet, uentre terræ tenus inclinato, & ſæpè etiam gradum ſiſtit, & inſidioſa latet, tandemq; uicinitatem adepta incautum opprimit, prædam ferens catulis, quos è latebris agnita uoce euocat, & alitem expennare docet, ſuisq; gnatos imbuit dolis. At ſi præda onuſta, Vulpis Lupum ſortaſſe obuiam exire aſpexerit, dimittit illico Heluoni prædam, ac uolucri greſſu fugam parat, ille uerò ieiuni uentris cauſa per fas & nefas, dimiſſam rapit, eſcamq; quam non meruerat, improbè degluit, atq; Vulpem interdum imitatus per ſæpes, & ſaltus cubantes Ceruulos perquirit, ut morſu tantum non autem curſu opus perficiat, dumq; uaſto corpore, ac graui inceſſu ſtationes explorat, ſtrepitu catulos à ſomno excitat, & in fugam uertit, atq; irrita captura incoſſum errat, caudaq; laſſitudine demiſſa turpi inedia actus fœtida morticinia ad amnis ripas petit, uoratq;. Quid innumera uolucrum genera referam in quibus aucupia diuerſis ſtudijs exercentur. Ille Bubonem uolatu colludere docet, eiusq; ſpectaculo retibus in altum explicatis, Garrulas Corniculas, Gracchulosq; decipit: Falco etiam, Accipiterq; eadem deceptione irretitur, & uterq; hominis conſuetudine, ac blandimento poſtea familiaris factus, à nobis euolare, rurſusq; reuolare ad nos inſtituitur. Neq; nobis tantum, ſed etiam noſtris catulis obſequitur, à quibus excitatæ è terra aues in prædam Accipitri, dominoq; feruntur. Falco autem alia magnanimitate fretus domini manu in altum commiſſus, alarum remigio ad Cœlum tendit, atq; ab alto deſpiciens in emergentem ab aquis alitem extemplò ruit, contractis in

Vmbonem ad percutiendum alis, præcipitemq; anſerem, ſiue anatem ictu alarum in imum deicit, quæ terram moribunda uerſans apertis alis, edocti catuli ore excipiuntur. Quid mirabilius, iocundiusq́; Gruarum captura, petunt illæ agmine facto medios campos, atq; à uiarum frequentia, & à ſyluis procul inſident, quibus appropinquare Sagittarius ſtudens inſtructo ad fallendum equo in campum exit, latensq; ab equi latere, equum obiter per circuitum ad Grues impellit, quæ equum ſine inſeſſore ſpectantes nihil ſuſpicatæ perſtant, paſcuntq; per agrum, ubi uerò is ſatis ſe uicinum agnoſcit, ſiſtit equum, ac emiſſis è baliſta iaculis incautas ſternit, ſimiliq; dolo, & arte anſeres, & olores excipit. I nunc tu, & diſquire an poſſint pennata animantia ab hominis aſtu uſquam tuta fore. Iis alijsq; maiores noſtri capti oblectationibus Præfectum aucupijs, ac uenationibus in Læumellina conſtituerunt, qui uenatui locum, tempus, legemq; præſcribit, uetatq; pedicas, ac laqueos in mitiores feras tendi, Vulpes autem, & Lupos utpotè dolo agentes pariter decipi fraude, ac dolis ſinit. Is itaq; Præfectus, uulgò Capitaneus appellatus, cuſtodes paſſim diſponit, & prohibitoria edicta Oppidis affigit, curamq; agit ne uenatoriæ legi fraus fiat, depræhenſusq́; tranſgreſſor iam dudum pœnas ſubit: Qua quidem ex re creuit in immenſum apud noſtrates aucupij, & uenationis gloria, eiusq; oblectationis ſtudio maiorum noſtrorum memoria Reges maximi Læumellinam inuiſere, ſuaq; manu uenari, atq; aucupium exercere, Cyri exemplo, Regium putarũt: Franciſcus Galliarum Rex Inſubria armis recepta in Læumellinæ agris admirabilem uenatorem ſeſe præbuit. CAROLVS QVINTVS Imperator Mediolano ſoluens curis oppreſſus Læumellinam petijt, ibiq; captus Falconum uolatu, atq; àerea cum Gruibus pugna, ſecluſit à mente curas, atq; hilaritate, quæ rariſſima ei ineſt, perfudit animum, iuſſitq; fines præſcribi, intra quos uenatio Regum, ac Principum uoluptati ſeruaretur. Huc ſi tu ſine catulorum caterua tardo greſſu cõceſſeris, ſpectabis in ſyluarum limine cuniculorum agmina ſolem demiſſis auriculis captantia, qui ubi te te aduentare ſentient inſurgent confeſtim, atq; alterius pedibus ſupplodent, periculum adeſſe gregi ſuo indicantes; Longè uerò ſecurius quieſcunt ſub ſyluarum umbra Ceruorum armenta, teq; uenientẽ ad teli iactum expectant, mirantur nec timent, atq; ſi iuxta eos tendens iter aliorſum perrexeris, te abeunte Ceruuli poſt terga gement, & humano aſpectu ſeſe oblectari muta uoce cient: Candida hic Cerua Antonio Fregoſio apparuit, Sertorij Cerua non inferior, at longè quidem fœlicior Cerua Marcelli Ceruini, quæ me hæc ſcribente, heũ iam inanes depaſcit ariſtas, eius domino terna exacta hebdomada in Pontificia ſede expirante menſe Aprilis, Anno à partu Virgineo Quinquageſimo quinto, ſupra Milleſimum & quingenteſimum; Age nunc tu futurorum ſcrutator, & Marcelli exemplo prædictionibus, quibus illæ mentem imbuerat, crede; Ego uerò ſyluas repetens præſentia ſequar. Non ſolum uoluptatem nobis ſyluæ afferunt, ſed etiam fructus noſtris uillicis multiplices publico ferè iure tribuunt: Arida in primis ligna è ſylua cedere, glandes legere, Fungosq;, ac Labruſcas populatim

latim licet, nihil ſibi ex his ſyluarum domini arrogant. Romanosq; derident, qui tanti glandem fecerint, ut edictum de glande legenda propoſuerint, ac antiquis legibus inſeruerint. Nimis ſanè rerum curioſa illa ætas fuit, quæ ad glandis perquiſitionem oculos adiecit: Noſtri autem liberalius agentes, huiuſmodi omnia ſinunt eſſe communia, Glandem, ſpicilegia, racemationes, nuces deciduas, arida ligna, ſtipulam, & alia plura, quibus ali pauperiores æquum eſt.

De Fatali Aquarum illuuie. Cap. XIIII.

OCCVLTVM naturæ opus referre hoc loco neceſſe eſt. Surgit in Læumellinæ dorſo (mirabile uiſu) ingens interdum Aquarum illuuies, non ſolum ab imbrium aſſiduitate, ſed etiam ab Aquarum ſcaturigine, quæ præcipuè fit in locis ſabuloſis, ueluti circa Tromellum, & alibi; fit inquàm certis tantum annis, tempore à Deo naturæ domino conſtituto, ut ſeptimo quoq; anno, interdum nono, interdum alio, & quæ quidem Scaturigo Aquarum, ob eius uehementiam in plurali numero prolata à noſtris maioribus fuit. Voragines enim prius dictæ, poſtea Vargine; uel Bargine à popularibus nuncupatæ hæ Aquarum ebullitiones fuêre: Videre enim tum licet flumina quæq;, ac riuulos, & fontes Aquarum copiam euomere, ſuosq; alueos paſſim euadere, & per uiarum longitudinem defluere, uallesq; inundare, & ſublimes ſæpè occupare agros. Item quòd eſt mirabilius, ceſſante pluuia terra tamen madet, ceditq; Iumentorum ueſtigijs, uoratq; incautum equitem, ipſo equo uſq; ad aluum, terræ, ac latenti Aquæ ſimul immerſo. Item in ſabuloſo loco, ubi nulla extat in ſuperficie Aqua, madetq; tantum terra humore, ſi eodem loco infixeris haſtam, uix fundi duritiem attingens Aqua ſtatim proſiliente ex foraminæ terræ ubi haſtam fixeris: meritò igitur uoragines dictæ ſunt à Vorato, quia deuorantur Aquarum hiatu Iumenta in locis, in quibus illo tranſacto anno, quanuis altius terram effodias, nulla tamen ibi aderit Aquæ guta: nec ſolum campis, aut uallibus infeſta hæc moles Aquarum eſt, ſed etiam domibus: Nam me puero Ceſtellum quod Mariciorum erat, ſitum in extrema parte Pagi ſancti Nazarij, irruēte huiuſmodi Aquarum illuuie, familia uix effugiente, diſiectum à cliuo fuit. Lapidea materia nuſquàm reperta, paulòq; poſt Maricia familia, quæ antiquiſſima erat, deficiente ſobole, finem habuit, finemq; ego ſimiliter meo libello faciens, ad pinguiora arua deſcribenda, relicta à tergo Læumellina, deſcendo.

Explicit Liber Quartus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER QVINTVS.

De Sicomario tractu. Cap. I.

INTER Læumellinæ rupem, & Ticini Oppidi cliuum humilis iacet planicies, Sicomaria appellata, ut retuli libro ſecundo capite quinto; Quæ quidẽ planities ſicut Padi ſeceſſu amplificata fuit, ita eo etiam retrocedente, & priora, ut ſolet, interdum repetente coartatur, & languet, abduciq; ui fluminis tecta, ac uiridaria uidet, Allabitur huic regioni Padus à meridie, ſed cum flexuoſo, ac uaſto ambitu ruat, ſede ſæpè mutata Cœli regionem ſua mobilitate non ſeruat: hodieq; tuo prædio ab Oriente uicinus erit, & uno, aut altero intercedente anno, à meridie tibi aderit. Ticinus uerò à Septentrione Sicomariũ pertingens. Pado hoc loco coniungitur, diſcretis ab initio mirabiliter alterutrius aquis. In hoc itaq; tractu frequentes adſunt uiculi, pluraq; ſuburbana rura regio ferè ornatu condita, de quibus nihil ſcribendum puto, ad ea quæ naturæ propria, & potiora ſunt orationem uertens. Eſt enim ipſa regio ſitu humili inter Læumellinæ, & Ticinenſis agri altitudinem abdita, atq; depreſſa, neq; Aquilonari, neq; Occidentali uento prorſus expoſita: Nam ipſum Aquilonem Ticinenſis Campania, & Occidentem Læumellina excipit, Sicomaria ualle innoxia plerunq; ſeruata, qua ex re pomis ferendis aptiſſima uidetur, uenti enim florentes arbores ſæpè in apricis Læumellinæ locis, aut flatus uiolentia, aut pruinis infeſtant, fructuumq; genituram uetant, quo periculo ac detrimento Sicomarium abeſt, diciq; Pomarium à pomorum ubertate, ac uarietate potiusquàm Sicomarium deberet. Tellus etiam eius Inſulana (ut incolarum utar uocabulo) prorſus eſt ex argilla, & limo conſtans per antiquum Padi receſſum. Cuiuſquidem terræ pinguedine breui æuo adoleſcunt arbores, ac mira, & incredibili copia frutificant. Cingitur aggeribus ex parte, ubi ſitus eſt paulò humilior, ad Padi inundationes cohercendas. Conſitaq; eſt paſſim aut uitibus, aut pomiferis arboribus, de uitibus pauciferum uinum elicitur, Mantuano, ac Ferrarienſi, & Rauennati ſimillimũ. Si quis igitur ualetudinarius Galeno annuens uinum pauciferum appetat, ex Sicomario bibat, nec ebrietatis periculum pertimeſcat, ſed

tempeſtiuè

tempeſtiuè potius à bibendo mnctum eat, in ſitus enim huic terræ ſuccus plus humiditatis uitibus infert quàm oportet, ex qua ſuperfluitate fit mollis, & craſſa uua, & ab ea aquoſum uinum, cui euaneſcere ſub caniculares æſtus, niſi prouideatur, facile eſt. Ipſa autem humiditas Sicomario ſolò ineſt à natura tribus ex cauſis; primo à ſitus humilitate: item à planiciè: tertio à circumlabentibus fluminibus. Fatali igitur ſiccitate ab anno contingente uinum ipſum minus aquoſum percipitur, ac probè ſeruatur. Vitium itaq;, & uini huius regionis mentione omiſſa, referam quæ ſoli ubertas in alijs fructibus ferendis uideatur. Incipiamq; ab ijs quæ à ſemine in herbas, deinde in fructus prodeunt: Primum hîc tibi adeſt æſtatis initio gratum ſua immaturitate Eruilium, à noſtratibus Herbilium nuncupatum, à Varrone autem Erulia fœminini generis, cuius non ſolum grana edere, ſed Thecas etiam ſugere libet. Comes Eruiliæ ſuccedit, ac præferri uellet Faba, quæ dum tenella eſt coctione non eget, & cuius mira uidetur proprietas, floret enim uno, & altero menſe, ſed non omnes flores fructus ferunt, flores enim tantum fructus fiunt, qui ſub una, & eadem luna concurrunt, ideſt florent, & frutificant, flores uerò ſub una luna emiſſi, uelut circa finem eius, ſub altera ſubſequenti luna non uertuntur in fructus, quanuis tenues thecas aſſumant, ſed euaneſcunt niſi itaq; ſub eadem luna floruerit, fructuaueritq; faba, ſpes eius annonæ irrita eſt, quòd ab anni temperie, quæ ſub Diuina Prouidentia poſita eſt, euenire neceſſe eſt, qua ratione uel obſeruatione recepta, apparet fabam ſub una, & altera luna florere, ac alios fructus ferre poſſe, ſi ſub uniuſcuiusq; lunæ euolutione florum, & fructuum generatio ſimul contingat, & coniungatur, nec ad inſequentis lunæ tempus ipſa generatio reiciatur. Subſequitur triplici colore cicer, album, ruffum, nigrumq;, quòd dulce eſt dum uiret, gratum adoleſcentibus, ſed ſcabioſis gratius ex rore ſalſo, in quo nuda uolutari corpora ad ulcera emundanda ridiculum eſt uiſu, ſed dictu mirabile: Aiunt enim poſt æſtiui ſolſticij noctem ex cicerei roris madefactione ſabiem depelli, quam quidem noctem Beatiſſimi Ioãnis Baptiſtæ natali àſcribunt, quod ſiue Diuini illius uiri numine, maiora emeriti, ſiue naturali operatione eueniat, quia Ros ciceribus eo tempore ſalſior per occultam ſolſtitij uim ineſſe ſoleat, atq; ipſa ſalſedo matutino algore acrius impellente, morbum excutaneum penitus comprimat, perimatq;, Doctioribus iudicandum relinquo. Clarè quidem conſtat ab ea fœditate plures emundari, fœditatem enim potiusquàm morbum ſcabiem appellari doctiſſimo uiro placuit, qui de affectionibus librum conſcripſit inter Hippocratis opera relatum, & rectè ſanè ſenſit, nam ſcabies plerunq; immundo, & pigro corpori hæret, ſuoq; pruritu domino exercitationem præbet, & dum ille putat ſcatendo, & ſcalpendo pruriginem tollere, materiam auget, ac maius ſibi ipſi negotium unguibus faceſcit. Ruffum uerò cicer calori, ac ſalubritati pennatorum animãtium aptiſſimum eſt, qua ex cauſa paſcere ciceribus gallinas oua fouentes uillicæ ſolent; idem etiam cicer equo ueſcendum datur ad tollendam oris inflamationem in ſuperiori parte natam, quàm à palato, palatinam uocant. Aequari ciceribus uellet impudens Cicercula, quam Sicomarij cultores è ſuis

prædijs eiecerunt, quia Ciceris nomine aſſumpto ab eodem abhorret, & dum uiret, nullam edulij iocunditatem habet; at Lentibus contra duplicem honorem tribuunt, ruffam hîc, albam illic ſeminant, & utranq; naſcentem, mulierculæ manibus, leuibusq; ſarculis, ſiue ligonibus terra admota, curant. Ridiculus ſe ſe in medium effert Faſellus, de quo ſcribere non audeo, ne me Cremonenſes præripuiſſe eis ſui leguminis præconium putent, à quo inter Tranſpadanos uno ore celebrantur, quòd Faſellos cum Pipere edere abundè ſoleant, habeant itaq; ipſi eius deſcribendi curam, qui. & uoluptatem, & ſacietatem ab illius æſu quærunt. Adeſt nobis poſt ſolſtitium ingens Melo humo incumbens, latisq; opertus folijs, aſpectu gratus, ſed bonitate ſæpe fallax, hunc enim niſi in tempore tollas, actum eſt, aut immaturè ſublatus cucumerino ſubolebit odore, aut mora maturitati facta, aquoſus, & inſipidus fiet, agendum ergo non ſolum in tempore, ſed etiam in temporis momento, interdum eſt, ne præter temporis detrimentum, operam ſimul, fructumq; perdas, terræ nouitatē ipſe Melo, ac ſubuernationē quàm maximè appetit; eſt autem noua tellus, quæ uel ex ſaltu, aut prato, uel ex ſylua, uel ex Padi adiectione in cāpum uertitur. Subuernatio uerò fit, cum terra ante hyemale tempus aratro ſcinditur, aut dolabra eruitur, ſubigiturq;, impinguari enim ſolum huiuſmodi euerſione hyeme ſubeunte conſtat. Suauis eſt autē ante cibum melo, corporiq; æſtu oppreſſo refrigerium inducit, ac ſucculento humore ſitim ſedat, & leue nutrimentum præbet, urinam ciens, ſi uerò poſt cibum edatur, natat in ſtomacho, & uomitum excitat. Duo ſunt Melonum genera, albū, & rubrum interius, Albi Melones formæ rotundiores ſunt, & muſcati ſiue muſcatuli à noſtris appellantur, Rubri uerò ſunt oblongiores, ac craſſiores, & ſæpe finduntur cum matureſcunt, & in cibo ſolidiores, & gratiores ſunt, ſi à planta ad prandium transferantur. Proſper Columna Vir belli peritia clariſſimus, dum in Inſubria ageret, Melonum maturitate aduenīēte, Ticinum adire conſuerat, ut huius fructus bonitate opportunè frueretur, laudemq; rubro ſtatuebat. Iaſon etiam Maynus Iureconſultus, rubro Melone optimi ſaporis delibato, quem Sicomarius detulerat dixit. Si in Terreſtri Paradiſo eſſem, ac ueſci Melone prohiberer, in diſcrimen fortaſſe transgreſſionis Adæ exemplo deducerer. Habet etiam in Sicomario ſuas partes Cucurbita, cuius ſimiliter duo ſunt genera, Aeſtiua, & Autumnalis, Aeſtiua duas ſpecies fert alterā longam, & alteram orbicularem, utraq; unius eſt alimenti, frigefacit, & humectat, atq; præcedere in cibo debet, ſomnum conciliat, & uentrem exonerat per ſeceſſum; ex orbiculari autem cucurbita tranſactæ maturitatis, uentris Siliquas extrahunt, & uentre interius purgato, ac exiccato Cantharum formant, quo uinum operatores deferunt; ipſa itaq; Sicomaria Cucurbita ligni duritiem maturitatis diuturnitate ſuapte natura aſſequitur, quòd proprium eſſe Cucumeris tantum Plinius exiſtimauit libro Decimo nono cap. quarto, de hortorum cura. Autumnalis Cucurbitæ tres ſunt ſpecies, Alba, Crocea, & Viridula in Nigrum tendens, quæ omnes frigore matureſcere, ac etiā ſub frigoris diuturnitate ſeruari ſolent. Legenda poſtremò eſt terrulenta rapa tenui ſubnixa radice,

quàm

quàm elegantiſſimæ uillicæ molli manu euellunt, atq; emundant, ſeruantq; à gelu illeſam, à quibus ſanè rapis, illudentes Romani Plinio aſſentiente, nos Traſpadanos Rapiphagos uocant: At tu Roma neq; in tuo agro eiuſmodi Rapas, finitimis exceptis, neq; Rapilegas mulieres habes. Horrent enim urgente æſtu agri tui, ſulphureoq; putore ab Oriente infeſtantur, qua ex moleſtia cultores afflicti ſæpè tabeſcunt, & niſi à planicie ad montium umbracula confugiant, æſtu, & ſiti conficiuntur, ac languent. Noſtra ergo non eſt ſpernēda, ſed probanda Rapa, noſtra præſertim coctione adhibita, quæ adiectis ſalſamentorum fruſtulis fieri debet, & ut rapæ nobilitatē teneas, accipe quæ Phyſici de ea ſcribunt. Aperit illa probè cocta meatus corporis ex inſita penetrandi ui, & urinam prouocat, ac ſomno uirtutem addit, & præcordia calefacit ſimul, & humectat, ac melancholiæ aduerſatur, conaturq; eam ab intimis ſedibus euellere. Ideo quartanarijs propinatur, generationi etiam non eſt inepta; quid tibi plura referam? fama apud populares eſt. Euam cum à Paradiſo pelleretur, humo inclinatam, rapam raptim rapuiſſe, rapamq; dictam exinde, potiusquàm à ruapa, ut Varro ſcribit, fuiſſe. Eſt præterea ipſa Sicomaria Regio diuiſa in prædia: ſingula autem prædia ſuas domus, ſua uineta ſuaq; pomaria diſcreta habent. Pomaria uerò duplicia ſunt, uiuaria quæ uocant alia, & alia conſita, Viuarium appellant locum in quo nouellæ plantę, & præſertim Syluestres dēſo ordine poſitæ curantur, & grandiuſculæ factæ ſecus terram ſeruntur, deinde biennio ſaltem exacto aliò transferuntur, arsq; ſumma iſtic uiget circa huiuſmodi plantaria conſtituenda, ut uenales plantæ in ſingulos annos adeuntibus Vere, uel Autumno pateant: Conſitum pomarium eſt, ubi pomiferæ arbores ſpacioſo ordine diſpoſitæ generatimq; diſcretæ ad rei perpetuitatem continentur, quod capaci interuallo fieri ſolet, ne planta plantæ alimentum rapiat, neuè alterutri umbra officiat. Et nuſquam iſthic arbores, quæ alterius generis ſunt, in aliarum filo ordine ue collocantur, ueluti inter Prunos, Perſicæ, uel inter Ceraſas Pirus, ſed ſingula genera ſingulis ordinibus diſpoſita conſpiciuntur; de quorum arborum fructibus, alio loco, & tempore ſcribendum erit, ſatis enim trans Ticini oram uerſatus ſum, opportunūq; uidetur me citra Ticinum, quæ ſcribenda ſunt colligere, capitulatimq; referre.

De Planicie inter Ticinum, & Adduam ſita.
Cap. II.

ELEGANS ſeſe hoc loco aperit, atq; aprica planicies intra Ticinum, & Adduam ſita, quæ quadrata fermè poſitione patet, à Ticino enim ad Adduam, & à collibus Inſubriæ ad Padum, quadraginta ferè millia paſſuum intercedunt. Quæ uniuerſo ambitu Centum ſexaginta millia paſſuum colligunt, à collium uerò prædictorum initio ad Alpium iuga, & terminos, olim Inſubriæ proprios, Eluetijs finitimos triginta ad ſummū millia paſſuum interſunt, quæ omnia in unum collecta, Ducenta, & uiginti millia paſſuum, aut paulò amplius ſuo circuitu

perficiunt. In ſuperioribus itaq; oris lacus ampliſſimi pelago ſimillimi in alto à natura locati, ab utroq; latere regionis ſupercilium tenent, pluribus quidem minoribus lacubus, & riuis, inter utrunq; lacum interiacentibus, ex quibus quidem duobus lacubus, is qui ab Orientali ora patet. Larius olim, nunc Comenſis dictus eſt, à Como inſigni Vrbe, ciuium, & incolarum nobilitate clara, quæ illi ipſi inſidet, ac antiquo, patrioq; iure dominatur. Exiens à montibus Addua hunc lacum inuadit, ac præterlabitur, celeri, ac leui meatu alueum ſibi formans, & inferiora petens, Alluitq; aquarum copia Laudis Pompeiæ fines, eius amœnitatem augens: deinde in Cremonenſium agros imperioſa fluit, tumetq; irata aquarum hoſpitio, ac inferiora loca, uiasq; ſæpè infeſta occupat, Padumq; tandem petit, Placentinorum agris ſimul contactis. Alter Lacus ab occaſu eminens Verbanus olim, nunc Maior appellatus eſt, ex quo elabens quoquomodo Ticinus aquarum ubertate furit, ac citatis fluctibus Mediolanenſium fines ingreditur, Nouarienſibus ab altero latere relictis. Mediolanenſemq; ingreſus agrum, Ticinus non ſuapte natura, ſed humana arte diuiditur, antiquo à Turrianis olim Mediolani principibus effoſſo, atq; formato alueo, quo tertia ferè aquarum pars, à ueteſto Ticini utero extrahitur, ac per aggeres, & repagula egregiè communita, campisq; ſupereminentia miro ordine Mediolanum perducitur. Quam quidem Ticini deriuationem, Nauigium, à Nauigãdi uſu, incolæ uocant, ſcriptores uerò Emiſſarium appellant. Circuit hoc nauigium ex parte Mediolani ambitum, onerarias naues à ſuperioribus oris in ciuitatem ferens, Effunditurq; poſtea ab Vrbis foſſa in partes, quarum altera gradatim deſcendens per portarum obices, paſſim in aquæductu locatos, Ticino rurſus reſtituitur, ut ſubuehendis ab ipſo amne nauibus ab inferioribus oris, ac Mediolanum traducendis deſeruiat. Altera pars per Riuulos accolarum uſibus diſtribuitur, hortos ſuburbanos reticenda pinguedine irrigans. Deinde per prata, agrosq; dilabens, omnia finitima urgente æſtu humectat. Altera uerò maior Ticini pars antiquo continuato Alueo, à Mediolanenſium, & Nouarienſium finibus in Ticinenſes properat, Padoq; illapſa claritatem turbiditati ſociat, & paſſim etiam à Padi aquis ſuos fluctus ſegregat, datq; clarum potum nautis Pado inuito. Inter hæc nobiliſſima flumina, egregij amnes à lacubus, & fontibus formantur, atq; è collibus, (diuiſis à natura ſpacijs) in planum ellabuntur, ſpecioſamq; ſuo ſtatu regionem, ſpecioſiorem faciunt: Ex quibus quidem amnibus, ij celebriores ſunt, Olona, Lambrus, & Martiſamnis, Olona ex Mediolanenſibus collibus, uallibusq; dilapſa Circiatum, ac Caſtaneatum petens, ipſis primum Mediolanenſibus uſui eſt, quibus potu exhibito, Ticinenſem oram magnis circuitibus ambit, rigatq; undis, tandemq; Padum petit inter uicum Spiſſiæ, & Diui Zenonis, longè à Ticino Vrbe decẽ millia paſſuum. Cui quidem Olonæ publico iure Præfectus eſt Iuſdicens, qui curare amnis aquas habet, ut ſuo quiſq; tempore, ac loco, modoq; ſine alterius iniuria, ac damno aquarum quotam in ſuum traducat. Maior Olona eſt Lamber, ſiue Lambrus amnis, oriũ habens ex fonte ab antro manante, quod ad Pedeplumbei Montis radices patet, &

ſub

ſub Plebis Alcini collibus præterfluit, Bubea àqua recepta, à qua paulò poſt diuiditur. Ipſa quidem Bubea in Eupolim Latum deſcendente, quem hodie Mongutij, ſiue montis acuti Lacum uocant, & Lambro amne ad Modoetiam oppidum elabente, quàm Montiam uulgus appellat, quæ fortaſſe Montia, quaſi montium initia attingens dicta fuit. Illabitur deinde Lambrus Mediolanum uerſus, aquarum parte ciuitati tránſmiſſa ad naues ferendas, referendasq́; aptiſſima, & reliquis undis Laudenſes, & Ticinenſes alluuit; Pado ſe immergens propè Cuneolum pagum, ubi nobiles Cuſani inſignem Arcem, ac Ditionem habent. Scio hæc ſcribendo me diſſentire à nonnullis ſcriptoribus, qui Lambrum, Vmbronem inaudito nomine appellauêre, orto ei aliter attributo, ſed qui ſitus norunt, minime à me diſſentient; Martiſamnis quoq; deſcendens ex Mediolanenſium, Comenſiumúe collibus, Laudenſis agri totus efficitur, tenuiq;, & exili riuo in Padum æſtate illabitur, uniuerſo penè humore in terrarum irrigatione abſumpto, hyeme uerò collectis in unum aquis tumidè, ac ſuperbè confluit; uiatoribus nonnunquàm infeſtus, diſtatq; Martiſamnis ab Addua circiter decem millia paſſuum, uulgòq; Martiſana dicitur, cui fluuio ſicut Ollonæ præfectus Iudex publica lege fuit, ut noſtris conſtitutionibus patet.

De Irrigationis commodo. Cap. III.

H*IS Igitur fluminibus diſtincta Inſubria, humiliorà quæq; loca ſubiecit aquis, deductis per prædià riuulis, ex quibus ſaliunt per uillici curam aquæ, demiſſis paſſim ſtato loco, ac tempore per incilia portis, quibus inhibentur undæ, lætoq́; ſpectaculo in Arua traducũtur. Virentia hic patent ſub æſtiuum ſolſtitium prata, paſcuaq;, per quæ effuſæ uerſicolores iuuencæ latè uagantur, rubent illæ igneo colore, aliæ fuluæ apparent, corruſcant ſparſo candore aliæ, uariaſq; oſtentant in uaſto corpore maculas, replentur omnes uirenti pabulo poſt Solis ortum, ſaturæq; demum tardiore greſſu in turmas coeunt, mugiuntq; uiciſim, ac Sole in meridiem pergente, riuulos, & umbras petunt, procumbuntq; per herbas, & ut noſter cecinit Virgilius, opaca frigora captant, aut lætis undis immergunt uentres, æſtusq; depellunt. Vitulorum ex ijs copià nobis ſuperfluit, quorum carnibus, tam ignobiles quàm nobiles parua ſtipe ſaturi fiunt. Quòd ſi alantur ad opus uituli, ingentes, ualidiq; boues poſt triennium fiunt, biniſq; iugis trahunt immenſa plauſtra, biniq; etiam inſtructa aratra uoluunt, telluremq; ab imo altius uerſant. Lác tibi hæ noſtrates boues, non ſolum ad menſuram, ſed præter menſuram effundunt, redundantq; ſpumantia uaſa. Lacte leni multra ab ubere exiliente, moraq; noctis ſecuta, inſurgunt ſedulæ uillicæ, ac panacem lenta manu ex lactis ſummitate legunt, formantq; Butyrum, quod Olei uicem in pluribus obtinet, longèq; ſubſtantialius eſt, ac educandis infantibus aptiſſimum. Poſt Butyrum uerò Caſeo formando accinguntur, componuntq; ingentes formas, à quibus Formacei nomen propriè noſter caſeus ſumpſit, tanquàm formæ magnitudine, alijs potior, atq; præſtan-*

M ij tior

tior : cuius bonitatem admirantes Romani idem in ſuis paſcuis facere conati, noſtris abductis armentis, ſæpius à natura eluſi ſunt. Natura enim hoc proprium noſtris Circumpadanis tribuit, ex quibus Inſubres palmam obtinent, & ex Inſubribus Laudenſes, quibus maiorem Lactis quàm Vini copiam ſuppeditare probatum, ac in prouerbium uerſum eſt: Brixiani ſecundum locum haberent, niſi à formis ad formulas declinarent: Parmenſes copia, Placentini cura gloriantur, quæ niſi aſſidua adhibeatur, malè cum Caſeo etiam ritè formato agitur. Tumeſcunt enim intimis ueſcis formæ, atq; in inſuauem ſaporem, ac male olentem recidunt, ſuæq; improbitatis cauſa à Caſearia ſede reiectæ conficiendo glutino relegantur: Atq; omiſſis pratis, paſcuisq;, pullulat hic ſimiliter ab aquis campo diffuſis, uirenti calamo oriza, pedali aggere circumſepta, quæ uno ſanè tempore natat aquis, terrisq; cobaleſcit: Et poſt maturitatem ad aras delata occupat ariſtarum cumulis terram, & trituratur Autumno. Attritaq; ab aris ad Priſtinum tranſuecta rurſus Piſtillo Aquarum caſu ſublato, demiſſoq; contunditur, donec rudi excuſſa thecula, granis niteat. Tum demum ſubacta pilo, atq; contuſa, mundatur Cribro, edulijsq; ſeruatur: Principium itaq;, & medium, finemq; huius olim peregrini grani habetur ab Aquis, quas ſi interdum libeat à foſſa diuertere, nudoq; pede fundum præmere, & Piſciculos diſquirere: Aderit tibi in limo latens, ac ſe ſe torquens, retorquensq; Lampetra forma exigua, ſed Chimi bonitate magna, quæ longè probabilior in cibo eſt Romanis Lampetris, Anguillisq; ſuapte uiſcoſitate, ac ſuperfluitate ſtomacho infeſtis. Multa ſimul aderũt Piſciculorum genera in Aquarum reliquijs deſtituta, quæ manu capere tuo arbitrio ſine naſſa, & excipulo poteris: Aderit etiam in tempore, aut rubeus, aut nigreſcens Cancer, rubet ſane priore exuto tergore, ac ueris initio renouato, mox nigreſcit, uaſtusq; nunc in noſtrorum riuorum ſeceſſibus latet, nunc obliquis greſſibus apparet, natatq; ſub Aquis, quarum diuerſione agnita, obſtupet, & feſtinus regreditur, quæritq; riparum foramina, quibus ſe ſe obſtruat, atq; recondat. Illisq; non compertis hæret uirgultis, & fugam parat, appræhenſusq; manu reluctatur, & conuerſis in Viri manu Chelis quaſi forcipibus certat, & fugæ ineptus effugium tentat: Coax quoq;, ut ille ait, Rana, ſiue Ranarum chorus hic infeſtis uocibus aderit, quæ ſubductis Aquis, è foſſa proſilient, herbisq; latentes ignaro pede prementur, nimia earum in pratis exuberante copia, quarum magnitudine pellectus Camillus Borromæus Mediolanenſis patritius, ut admirationem rei adderet, in Ticinenſi agro uiuaria Ranis ingenti uallo, tanquàm Ranipiſcinam muniuit, ac pullorum more aluit, Veruq; aſſari, & condi tanquàm auiculas, atq; in ciborum elegantiam referri uoluit: Easq; Alphonſo Aualo Viro ſplendidiſſimo in Cœna apponi iuſſit, ut ex re antea ingloria, communiq;, primus ipſe ſibi in Epulis gloriam exciret, ut omnino exciuit. Sed in tanta fontium, amniumq; uarietate, & frequentia, nulla ibi Palus, nulla infeſta Stagna patent, aut äërem inficiunt, ſed fluunt ſuis riuis Aquæ iucundæ, tenues claræ, ac temperatæ, quæ neq; facili gelu rigent, neq; feruent æſtu:

æſtu: temperies in Aquis non minus quàm in terris, & äëre paſſim ineſt, cuius quidem temperiei cauſam aperio.

De Salubritate Regionis. Cap. IIII.

TENET fermè medium hæc planicies inter Adriaticum Mare, & Alpium fauces Galliæ finitimas: Itaq; ſiue ab Oriente, & Mari exeant uenti, quos nubiferos eſſe Libro primo retuli, ſiue ab Occidente, & niuoſis Alpibus deſcendant, leuiore impetu noſtram regionem perflant, quàm uicinos Maris Adriatici tractus, aut ſubiectos Alpibus Taurinos populos, ex qua re fieri in ipſa regione äërem temperatiorem docet Hippocrates libro ſecundo, De uictus ratione, uel dieta. Quoniàm ſpirantes è Mari uel Montibus uenti nequeant è ueſtigio in ipſam oram infracto impetu irruere, ſicut in uiciniores ſolent, cuius ſententia uera eſt. Quemadmodum enim Ferreæ pilæ ictum ab Abenco tormento, ſiue Bombardea emiſſæ, loci diſtantia infirmiorem facit, ita ingruentem à quocunq; loco uentorum turbinem, ipſa longinquitas ſuo interuallo emollit, & inualidiorem facit, quod primo Libro attigimus. Exemplum utrinq; manifeſtum habes, exurgens ab Adriatico Subſolanus uentus imbribus, ac procellis inferiores agros Adriatico uicinos infeſtat. At minimè eadem imbrium continuatio noſtram regionem occupat: Item flantes ab Occiduis Alpibus uenti, Pedemontanos ſæpe gelu, & pruinis perſtringunt, at minimè eadem uis frigoris, agros cis Ticinum ſitos corripit, rariusq; noſtra uineta, morosq; decoquit. Diſtans enim medium ab extremis, temperamentum iuxta interualli proportionem conſequitur, quod quidem temperamentum paulò minus abeſt quàm à frigore, plura tibi poſſem exempla referre, ſed uno, aut altero propoſito ad alia conuertar. Quercus arbor ſeptem diebus ante frondet cis Ticinum amnem, quàm in Læumellinæ dorſo. Item flaueſcunt ariſtæ maturius inter Lambrum, & Ollonam amnes in campis ſuperioribus, quàm alibi; Vnde quæſo hæc uarietas, ab äëre, & ſitu, quoniam ij campi in pari ſitus altitudine poſiti, propinquiores Orienti ſunt, & mitius ab Occidentali uento attinguntur, quàm Læumellinates, & ideo plus caloris ab Oriente, & minus frigoris ab Occiduo ſentiunt, citiusq; propterea ſiccantur, arantur, ſeminantur, & maturitatem naturæ, & culturæ ſuo ordine aſſequuntur. Minimè tamen eadem maturitate, ac promptitudine Placentini, Parmenſesq; ſua Frumenta metunt, minusq; Mantuani, & Ferrarienſes Orienti uiciniores, quia ſcilicet eorum campi ſitu ſunt inferiores, & per conſequens longè etiam humidiores, ad quam humiditatem eſicandam maior, ac diuturnior Solis decoctio requiritur, quàm ad altiores agros. Et ideo eorum frumenta tardius quàm noſtratia Solis potentiam ad maturitatem aſſequendam expectant, ſitus humilitate ob nimium humorem ſegnius Orientem Solem percipiente: Hinc etiam euenit, ut urgente ſiccitate, ipſi inferiores campi lætiores remaneant quam ſuperiores, eorum humore, ſata uberius nutriente, & in ſuperioribus campis

pis humore ipſo, ob minorem quantitatem, minus etiam æſtui reſiſtente. Clarius quoq; diſcernitur aëris differentia inter Læumellinum, & cis Ticinum agrum, ex Ficu, & Mali granati planta, ut alia omittantur, utraq; enim arbor probè cis Ticinum fructificat, in Læumellina uerò egrè, tardeq; adoleſcit, & male fructificat, fructusq; exiles, & inſuaues parit, frigore ſcilicet maiore ui Læumellinam corripiente. Sed quò frigidior Læumellina eſt cis Ticinenſi ora eò calidior probatur nobilis Regio citra Adduam in ſuperioribus oris ſita, Glarea Adduæ appellata, ubi Crema Oppidum munitiſſimum, & inſigne Charouagium, claris refertum uiris, ſuperbè eminent, ac ſuo tantum honore fulgent, pluribus Ciuitatibus eorum dignitati, ac famæ fruſtra inuidentibus. Hacq; ipſa ratione uigent oleæ uberrimæ in Brixienſi colle, præcipuè circa lacum Benacum, quæ in noſtris collibus Mediolano finitimis, pari fœlicitate cohaleſcere nequeunt, maiore uidelicet æſtu circa Benacum montibus occluſum, quàm in Inſubribus uigente. Spectare tibi in hac planitie elegans naturæ opus licet: ſurgit enim propè Lambrum amnem in Laudenſium, & Ticinenſium finibus egregius tumulus Vitium, & Ficuum ubertate, & præſtantia amænus, longitudinis quinque millia paſſuum, & latitudinis trium milliarium, cui ab Oriente Sancti Columbani inſigne Oppidum adiacet, & ab Occidente Miradolium cohæret, ita porrò appellatum à Mira doliorum, quibus Vina infunduntur magnitudine: Vina etenim præcipua uetuſtatis expertia, Moſcatula uulgò dicta, ex eo colle percipiuntur, quæ ob magnam copiam, magnis pariter uaſibus ferreis circis communitis, reconduntur. Quo quidem excepto tumulo, reliqua omnia fluuiorum, alueis omiſſis, plana uidentur; Flumina enim interlabentia Aquarum latitudine magna ſpatia occupant, quæ quidem ſpatia ualles appellantur: In medio iſtorum fluuiorum Mediolanum ſitum eſt planiciei centrum, quaſi corporis Vmbilicum occupans, pariq; fermè interuallo uiginti miliarium à Ticino, & Addua, Padoq; diſtans, à qua re nomen accepiſſe arguitur, nam à medio Amnium ad Mediolanum translatum nomen dicitur: Quam quidem magnificentiſſimam Vrbem, nonnulli Aſtrorum contemplatores Meridionalem eſſe ſcribunt, à quibus diſſentio; exiſtimans potius eam Orientalem uideri, cum ex ſitus aptitudine hiberno, æſtiuoq; Solis exortui apertiſſimè pateat, portaq; ipſius Vrbis Orientalis appellata nullum obiectum habeat ad Solis ortum excipiendum. Item quia plures Aquarum riuuli, à Ciuitatis regione in Laudenſium oram defluentes, in Orientem pergunt, & Claræuallis prata, deinde Vicoboldoni conualles ſuis undis alluunt. Laus quoq; Pompeia in uallis Adduæ crepidine ſita, Orientalis uidetur, quæ diſtat à Mediolano uiginti millia paſſuum, & in Orientem elegantiſſimè uergit. Diſſimilis à Mediolano, & Laude eſt Ticini ſitus, qui nunc amplificata Ciuitate cernitur, de quo quidem ſitu capitulatim ſcribam. Sed dum à Mediolani amplitudine ad Ticinum uertor, abſtrahit me ab itinere nonlongè à Ciuitate, noua rerum moles, cogitq; admirari Carthuſina tecta in Cœlum uſq; porrigenda: Quorum altitudinem, atq; ſtructuræ elegantiam ſuſpiciens, rogito. Cuius hæc mirifica ſtatio

erit,

erit, Principis ne, an ſummi alicuius Antiſtitis, Reſponſum fuit ſolius Dei, cuius honori quicquid hîc cernis dicatum eſt, & cuius ſummi Dei Maieſtas, atq; Potentia ſicut æterna eſt, ita hæc ampla ſedes eius perpetuo eſt inſtauranda, ac renouanda decore, ne unquam uetuſtatem ſentiat, nunquamq; ſimiliter finem habeat: Viri autem religioſi in ea degentes ſacris incumbunt ſtudijs, ac parentum opibus, honoribusq; reiectis in ſolitudine uitam agunt, uno cuncta moderãte Præfecto, ſiue Priore, Damiani illius olim magni Viri, qui poſtea Generalis fuit, ſucceſſore: Perge nunc, quo cœperas itinere, ac Ticinum tuo arbitrio pete.

De Ticini Vrbis ſitu, & amænitate. Cap. V.

PORRIGITVR ad Ticinum amnem non longè à Pado mollis, ac fermè ſemirotundus cliuus extra planitiem in Meridiem procurrens, ſuper quo Vrbs Ticinum ab antiquo condita fuit: qui quidem cliuus ex parte in Orientem ſpectat, & pendet, ueluti à ſancti Olderici ædibus, uſq; ad hortos inferiores ſub Diui Epiphanij monaſterio in ualle poſitos. Idem uerò cliuus à Foro Linario, ubi Hieronymi Sacci, olim Viri clariſſimi antiquior domus extat, Ticinum fluuium uerſus in Meridiem decliuis eſt, nihil ferè Aquilonares flatus ſentiens; qua ex re, ficus, & malus punica mirabiliter in ijs hortulis adoleſcunt, fructificantq;. Item à Templo Sancti Georgij in Monte Falcone Occidentem uerſus, paululum etiam in Occiduum Ciuitas uergit. Ab eodem autem Foro Linario (quod Mercatum uocant) Septentrionem uerſus, ubi Arx, uel Caſtellum eminet, plana eſt Ciuitas, & Aquilonari uento apertiſſimè patet. Ex qua quidem ſitus uarietate in omnem oram uerſa, tenuitatem äëris Vrbs ipſa à natura aſſequitur longè præſtantiorem, quàm ſi tota plana eſſet. Perflantur enim facilius uici, et domus à circũambiente äëre ob ſitus accliuitatem, atq; apricitatem, quàm ſi uniuerſa Vrbs æqualis eſſet, quia pars plana altior eſt ſitu, quàm partes decliues, ex qua altitudine liberius ab äëre exploratur. Quos itaq; ſanos recipit noſtra Vrbs, ſanos plerunq; ſeruat, niſi ipſi ſe ſe, aut fatali caſu, aut ſuo arbitrio uentri indulgentes, ante naturæ diem atterant, atq; conficiant, aut ſummus Deus noſtra non ferens crimina, temporum rationem conuertat, atq; confundat. Quos uerò minus benè habentes ſuſcipit, ſolo äëris intuitu, halituq; ſæpè recreat, infirmaq;, ac proſtrata natura ſi ullo äëris commodo uſquàm erigenda eſt in Italia, noſtro iuuatur äëre, noſtriſq; attollitur oris: Rarò hic obæſa noſtrorum hominum corpora conſpicimus, raroq; podagroſi ſimus. Ineſt enim äëri puritas, à qua excitari etiam ad prudentiam ingenia ipſa, puritate ad cerebrum permeante, docet Hippocrates in libro de Flatibus. Hinc animi promptitudinem uigere ait, faciliusq; adiecto ſtudio, homines ſapientiam conſequi, quàm in diuerſo äëre, ac ſitu: Senectus quoq; non ingrata, neq; morboſa, ſed ſine dolore ſubire, ac finem afferre per annorum ſeriem ſolet, adiuuatq; quàm maximè puritatem äëris ipſa tellus, quæ non ſolum in Ciuitate,

ſed

ſed etiam foris, præcipuè ab Oriente uſq; ad quintum lapidem ſabuloſa eſt, Vineis potiusquam noualibus à natura apta, ob innatam ſiccitatem, quam notat Plinius libro decimoſeptimo capite quarto, de qualitate regionum ſcribens, Sabulum album in Ticinenſi agro eſſe infœcundum: Cuius ſententiæ applaudens, dico huius partis infœcunditatem âëris ſalubritati aptiſſimam eſſe, quia aſſidua ingruente pluuia, uentisq; ab hac ora afflantibus, neq; nubila nobis ualdè officere, neq; caliginoſæ tenebræ diù increbeſcere poſſunt, arida humo confeſtim pluuiam ſugente, nullumq; humorem à ſe emittente, quòd ſi fœcunda tellus eſſet, modica humiditate ſuſcepta, lutulenta, atq; cœnoſa fieret, limoq; putreſcente emitteret Oriente Sole nubeculas, quarum aſcenſu matutinus âër caliginoſus fieret, turbaretq; ſuapte impuritate, âëris ſinceritatem, & morbiferam uim accolis inferret. Proſpexit igitur natura nobis longè accuratius per Soli ariditatem, quàm proſpexiſſet, ſi fœcundum campum Ciuitati propius adieciſſet: Nec propterea nobis Suburbana prata æſtate irrigua, atq; elegantes, & ſpacioſi horti deficiunt, quibus undiq; cingimur, præter quàm à Meridie, ubi Ticinus labitur. Vicit noſtrorum uirorum ingenium, ſolicitudoq; terræ infœcunditatem, atq; ipſius terræ naturam cura, & cultura perdomuit, uertitq; in ſolum lætum, ſingulis ferè glebis equino fimo impinguatis, grauiq; ligone ſæpius euerſis, atq; ſubactis. Qua ex re ſapidiſſima olera paſſim ſuccreſcunt, onerantq; dominorum menſas nouis, atq; inemptis dapibus. Primum hîc tibi Lactuca folijs cõferta adeſt, quæ renouato in menſes ſemine; perpetua æſtate durat, atq; delitioſa ſapit, non ſolum Galeni ſcripti, ſed Gordiani quoq; Imperatoris celebrata præconio: & quæ quidem Lactuca præſtantior cæteris in Ticinenſi ſolo finitimorum teſtimonio probatur. Alia quoq; ſemina hîc primũ in herbas pullulant, promptiusq; maturant, oleraq; non ſolum noſtratibus, ſed etiam alienis in dies, ac in horas ſuppeditant, & bonitatis famam inter uicinos Populos publico conſenſu captant: Quos demum ſi ſpectaueris hortos, Maronis tibi, & Collumellæ muſa præ rerum uarietate, atq; admiratione poſthabenda uidebitur: Nam etiam frigore urgente, ac niuium appropinquante caſu, ſpectare licet eximiam holitorum curam, ramis enim terræ faciem ubi olera uigent, operiunt, ſuperſtrata palea, duraq; frigora arcent, foliculis ea induſtria ſub niuis tegmine uirentibus, qua reiecta niue, apparet tibi Ver adeſſe in hortis cum longè abſit, âërq; iam dudum gelu horreat. Quid quòd etiam in pratis, ningente Cœlo, uillici niues prohibent, immittunt illi altius in prata Aquarum riuulos, clauduntq; meatus, ne alior-ſum Aquæ defluant, cadens autem Nix in Aquis liqueſcit, ubi uerò ningere deſijt, dimittuntur ſubinde à pratis Aquæ, riuuliq; in ſuos alueos auertuntur, patent tum miro proſpectu nuda prata cæteris omnibus circum niue, ac gelu albicantibus: Trudit ſe ſe hûc ſereno meridie læta iuuentus, curisq; ſoluta ſuos ludos ciet, mouetq; riſu, ac uoluptate plena rerum certamina. Aeſtate etiam in eis ſubeunte Sole, iucunda nobis deambulatio patet, ſeſſioq; gratiſſima eſt, molli te recipiente herba: Somnia in iſtis pratis ſæpè laſſus uiator capit, ſtertitq; ſub umbra, mox re-

fectis

ſectis ſopore artubus reſurgit ocius, ac iter ſuum repetit, promptiusq; graditur: Nulla tibi in his locis infeſta animantia quietem impediunt, aut interturbant, ſiue noctu, ſiue interdiu æſtate recumbas, ſoporq; etiam ſub äere urgente æſtu uidetur innocuus, abſunt ab his locis exoſæ Cincidulæ, à noſtris Cinciſulæ dictæ. Tarantalà nusquam in his terris uiſa fuit. Silet infœlix Cicada, timetq; ſibi, ne ſtridulo clangore prodita, roſtratis auibus præda fiat. Muſca etiam infrequens eſt, Alpinis ſæpè eiecta flaturibus, inſurgunt paſſim modulatæ auium uoces, paſſimq́, compoſiti à natura concentus audiuntur, ſtrepunt äërà cantu, uolatuq;. Agè uerò ſi libet, ſeccede aliquando ab Vrbe, & ſuburbanis prædijs, noſtraq; flumina pete.

De Fluminibus Cap. VI.

HIC tibi Aquarum puritas alto gurgite patet, editq; leuia murmura, & ad moram inuitat, allicitq; morantem, atq; allectum oblectat, & plura naturæ commoda uno in loco oſtentat. Triplici hìc ſe ſe meatu noſtra flumina pandunt, triuioq; aditu, tam peregrinis, quàm noſtratibus nauigationem aperiunt, nam ſiue Adriatico Mari ſoluens aduerſo Pado Inſubriam, aut Liguriam petas, ſiue à Taurinis oris recedens ſecundo Pado delatus Inſubres adeas, ſiue Ticino euectus ad Eluetios pergas, aut ab eorum anguſtijs exiens in Padum deſcendas, Ticinenſis tibi omnino attingenda regio eſt. Triuium tibi iter, ſua ditione claudit, aperitq; Ticinum, aquis ipſis ex diuerſis effluentibus oris, & in Ticinenſi regione tanquam pelago corriuantibus, & in Orientem poſtea decurrentibus. Cuius rei cauſa, ſcribens de Inſubrium dominio, & rebus Georgius Merula libro primo Hiſtoriarum in fine, Ticinum Vrbem interlabentium fluuiorum dominam appellat, ut omnino ſuo iure domina eſt, ac antiqui dominij iure nauigationis præfecturam, & tribunal obtinet, de quo alio loco ſcribendum erit. Primus itaq; Ticinus fluuius magnis potitur naturæ bonis. Claritate in primis eximia, qua colludentes Piſces, etiam in imo fundo cernimus, hamoq; captamus, quos quidem Piſces ea ratione ſaluberrimos eſſe, ac nulla humiditate noxia ſuperfluitare conſtat, præcipuè Temulum, Lucium, & Strigulos, Ocellosq; fama notiſſimos, Temperie anni uiciſſitudini aptiſſima, hyeme enim nunquàm ad rigorem alget, nunquam etiam gelu corripitur, ut Padus, ſed fontium paſſim manantium natura adiutus fumantibus plerunq; undis profluit, æſtate uerò gratiſſima frigiditate uiget, quaquidem frigiditate pellecti Equi, Bouesq; immiſſi fluuio diu ſubſiſtunt, iucundumq; frigus poſt potum ab aquis hauriunt. Item purgatione, & curatione, ſoluuntur enim tumores circa uentrem, & iuncturas enati, aſſidua Aquarum lotione, ac mora. Item legumina natura duriore iiſdem Aquis impoſita emolliuntur, ac coctibiliora fiunt. Telæ etiam, ac linea ſtamina eadem Aqua purgata adeò albeſcũt, ut nihil uideatur candidius, undè candidatrix mulier huiuſmodi curæ aſſiduò uacans dicta fuit, quæ quidem mulier, & ſi candida rarò conſpicitur, Sole faciem exurente,

nitore tamen, ac munditia ita fulget, ut amore digna habeatur. Petrarum quoq; genere celeber eſt Ticinus, nam conuulſa à montibus ſpecioſa ſaxa, ſolus euoluit undis, nulloq; alio operante in Ticinenſem oram deducit, ſiſtitq; ripis. Quæ quidem ſaxa, Vitrearij artifices colligunt, nauibusq; excepta Venetias important, uaſaq; ex eorum materia igne ſoluta celeberrima conflant, auro circumlinita, & uarijs reſperſa coloribus, quæ ob eorum elegantiam Regibus uſui, ac in delitijs ſunt. Meritò quidem, ut humani regni infirmitatem Vitreo, aut Chryſtallino calici ſimilem eſſe ob rerum uiciſſitudinem, uolubilitatemq; agnoſcant: quod pleriq; minimè cogitant: deinde urgente fato animis æſtuant, longè etiã celebrior eſt aurifera arena, quam ſeminudus operator ſub Solis feruore perquirit, confertq; in aceruos, ac uiminea crate ſe cernit, reiectis ab arena lapillis, & qua demũ arena rudi panno leniter innecta collucent panno hærentia aurea minutila, uiſu quidem uix conſpicabilia: Vide quò ſe obruat ſtudio hominum cupiditas, quæ interdum auro inhians, auram pro auro captat, & in caſſum laborat. Padus autem ipſe limoſus, turbidusq; fluens per Ligurum, & Taurinorum oras in Septentrionalem plagam Orienti proximam fluctus ſuos uertit, ubi uerò Ticinenſes campos iniuit, tum ſinuoſo anfractu fluctus in Orientem torquet Ticino recepto, indignum fermè ſe ſe Orientali proſpectu ſua turbulentia atteſtans, ſine Ticini amnis claritate, & copula. Adeò etiam flumina ædere aliquid memoratu dignum in noſtra regione à natura coguntur, ut à naturæ actu, ipſa etiam illuſtrior fiat: Syluis quoq;, & arboribus circumſeptus eſt Ticinus amnis, ſurgunt enim ſua ſponte hincinde denſiſſimæ syluæ, quærcusq; ingẽtes alto cacumine in Cœlum tendunt, ex quibus lignorum ſtrues noſtris, atq; alienis ſuppetit, ſiue quis fornacibus flammas ſubdere, ſiue materiam Fabro lignario, aut Architecto parare uelit, ſucciſio hic facilis eſt, facilisq; ſimiliter extractio Ticino nauigationem aptè ferente. Ferraria inſignis Ciuitas teſtis eſt, quæ cùm Padi ripas eminenti ponte, me puero, iungere uellet, ex Ticinenſi ſylua trabes euexit, elegantiſſimumq; Pontem conſtruxit. Atq; ex eadem materia currus & alueos aheneis tormentis ſubiecit, quibus ipſa Ciuitas Principum ſuorũ cura munitiſſima eſt: Omiſſisq; ſyluis, ubi Ferarum, ac Venatorum ſtatio & exercitatio eſt. Adeſt tibi ad Ticini ripas flexibilis Buxus folijs hyeme uirentibus, uiridariorum magiſtro ſuapte flexibilitate gratior quàm uillicis. Adeſt Tamarix grata Apibus, & æquinoctium ſuis floribus indicans, exornansq;, Mirices etiam dicta, cuius raritas in Italia nota eſt, notiorq; uirtus, præſertim ſpleneticis, qui poculis ex eo ligno fabrefactis bibunt, cõpeſcuntq; tumorem. Surgit paulò altius ad Ticini fluenta ſpinoſa potius quàm frondoſa Iuniperus, hyeme quàm æſtate gratior, præbens cibum Turdis, qui eius ſemine ſaturi, fontes circumuolant, & in aciem diſpoſiti ſimul colludunt, colludendoq; in occultos laqueos incidunt: Hoc lignum maiores noſtri Deo optimo ſacrum eſſe uoluerunt, tum quoniam neq; cariem, uel uetuſtatem ſentiat, tum quod gratum odorem eius incendio emittat: Appropinquanteq; ſolemni die Natiuitatis Domini noſtri IESV CHRISTI, ædium poſtes Bu-

xo, Hederaq; exornantur, penetralia uerò maioris honoris gratia Iunipero operiuntur: Nullum enim apud nos lignum aptius explicat Diuina myſteria, quàm Iuniperus. Nam uirore perpetuo æternitatem indicat Domini noſtri IESV CHRISTI, ſpinarum autem acumine, quæ idem Deus, & Homo paſſus fuerit, repræſentat, præcipuè cum Spinea Corona eluſus pro Rege fuerit ab ijs à quibus pro Deo coli debuerat, odoris emiſſione, admirabilem Reſurrectionem eius teſtatur. Sicut enim ex ignito ligno odor manat, ipſo paulatim conflagrante ligno, ita per interitum Domini noſtri ſecuta eſt gloria Reſurrectionis eius, quæ Cœlum, Terramq;, & Tartara Diuinitatis Maieſtate eius humanitati ſociata impleuit, atq; concuſſit. Sed ad Ticinum redeo: Augent ipſius fluminis undas duo uicini amnes ab Oriente, & Occidente Ciuitatem ad teli iactum ambientes. À Nauigio Mediolanenſi riuo defluentes Aquæ, alijs coniunctæ Riuis, Fontibusq;, Nauigij, ſiue Nauilij nuncupationem retinent, & ab Occidente Suburbana prædia alluunt, magnæq; ſeptæ repagulo, atq; munimine Caronam inſignem Riuum in Ciuitatem tranſmittunt: Carona autem quam ab autore aliqui Cadroniam uocant, Vrbis foſſam per fiſtulam tranſgreſſa, manat per Vicos, plura parans, præſtansq; ciuibus commoda: Nam Rotarum machinas ſuis undis impellens, molendina paſſim exercet. Fullo quoq;, & Coriarius, alijq; opifices eiſdem Aquis intra tecta deriuatis ſinguli operi ſuo incumbunt, laboremq; labori addunt. Contra Garrulæ ancillæ ripas circumſtant; & pro rerum ablutione, nugas ſerunt, ac dominas ſupplantant, amatoribusq; locum, & tempus uoluptati aptum conducunt. Reliquæ uerò Nauilij partes præcipiti lapſu, ac fragore ab alta, & præcipiti ſepta ruentes, antiquum alueum replent, alijsq; exceptæ ſeptis, atq; obicibus alia opera mouent. Ingentes hîc mallei Rotarum furore in altum elati, demiſſisq; duris ictibus ſtrident, teruntq; ferrum, atq; contundunt. Alibi autem diſpari ſonitu, ac pene tremore fremunt illigneæ clauæ unius trabis circumuolutione ſummotæ, pinſuntq; liquorem, ex quo molli addito glutino Papirus componitur: decidunt deinde ab alto Aquæ, & ſinuoſo anfractu prata Sancti Saluatoris adeunt, ubi in Orbem deriuatæ duo iucunda ſpectacula parant, Egregiam Piſcinam ex qua per uertebri ora captare Piſces ſine negocio licet, quod quidem Vertebrum rete longuſculum eſt, à quo egredi Piſces ſemel ingreſſi nequeunt, funiculis conuerſo ordine exitum impedientibus: Piſcina autem Inſulam ſuo circuitu format, in qua tuta ſtatione cuniculorum greges degunt aquis circunuallati, ita ut neq; ſubterraneo meatu euadere, neq; à feris ſicco ueſtigio inuadi poſſint. Subdolus hîc ſæpe catus circumſtat torquens occulorum aciem ad cuniculorum greſſus, atq; Aquarum fluctus fallere ſaltu tentat, ac fruſtra tandem inſidiatus ieiuno ore prædam inhiat. Minore Aquarum impetu Vernaſiua amnis ab Oriente labitur ſpecioſam uallem ambiens, in qua Molendina paſſim firmata ſtrepunt: quo uigente ſtrepitu, molendinarij ſurreptioni ſtudẽt, nullaq; legge arceri à fraudibus poſſunt. Imminent huic ualli humiles tumuli, uineis undiq; amicti, ex quibus clariſſima uina, mireq́; fragran-

tia rubra, atq; cerulea percipi ſolent, quæ hauſta ex uaſibus ſplendent in poculis, ſaliuntq;, teq; inuitum ad potum alliciunt, epotaq; hærent ſtomacho, & leniter permeant, fouentq; naturæ uires, & pituitam extenuant, nullos illa capiti uapores, aut ori ructus, nullum uentri tumorem, aut ueſcice impreſſionem faciunt, ſed cibo ſe ſe commiſcentia facile conquieſcunt, abſterguntq; mordaces curas humanis mentibus infeſtas, ac mollia inducunt ſomnia ægris aptiſſima: Hoc guſtato Vino Boetium Seuerinum Romanum Patricium carceri incluſum, ac ſeminecem, reſipuiſſe aiunt, ſuſclamaſſeq;, ob fœlicia huius regionis Vina, quæ labantem mœrore animum, curiſq; depreſſum modico hauſtu erigunt, firmantq; nutantem. Atq; his dictis ad ſcribendum de Conſolatione librum uiribus inſtauratus conuerſus eſt. Cuius rei fama multi ea Vina mirantur. Sed ad Aquas rediens, quæ in Suburbanis prædijs circa Ticinum defluunt, proditum à maioribus noſtris memoriæ fuit, eaſdem Aquas frequenti ablutione impetiginem in pecorum corporibus compeſcere, eaq; mundare, & rutilantes pilos iumentis circumenatis plerunq; inducere.

De Fontibus. Cap. VII.

ABSIMILIS à Riuulis, Amnibusq; comperta eſt Fontium, & Puteorum Aqua tam Vrbana, quàm Suburbana. Alio enim loco oritur Aqua potu ſaluberrima à natura coctionem nacta, præcipuè illa quæ ex fonte celeberrimo manat, qui intra hortos Monaſterij Diuæ MARIAE ſcatet ubi Longobardorum Regum olim uenatio eſſe conſueuerat, cuius adhuc nuncupatio durat: Contra autem alibi adeſt Aqua ab ea diuerſa, nimioq; algore iumentis pernicioſa, quaquidem epota, Iumenta confeſtim horreſcunt uillis, ac rigore torpent, ideoq; ab ea arcentur, proprieq; ad indurandum uis, & natura eius prona eſſe diſcernitur, præſertim in duobus, uidelicet in ferri acie perſtringenda, & in Sale obdurando, dealbandoq;, Candens enim ſiue ignitum Ferrum his Aquis immerſum fit durius, & acie penè irrefragabili, quod agnoſcentes Fabriferrarij apud nos magno ſtudio cultellos excudunt, quos huiuſmodi Aqua, alijs commixta liquoribus feruentes iteratò imbuunt, eaq; (ut aiunt) temperatione, acutiores, ac durabiliores reddunt. Sua quoq; induſtria noſtri Salinarij, Salem nigerrimum, ac turpem liquefaciunt, purgantq; Aquis: liquefactum deinde lento igni deſiccant, formantq; ex eo Pyras, ſiue Pinnas, quas uulgò Panes uocant: Quibus edoctus Pictor nobiliorum inſignia leui manu imprimere, donoq; eos Principibus tranſmittere egregium putat, illoq; munere ſuam oſtentans artem compoſiti Salis gloriam, albedinemq; Ticinenſibus Aquis tribuit. Diſquire nunc tuo arbitratu prudens Lector, num altera in Circumpadanis Ciuitas ſuo ſitu tot elementorum commoda tam facili, ac copioſo aditu incolis præbeat, äëris (ut dixi) clementiam, terræ benignitatem à noxijs rebus alienam, aurum etiã perquiſitoribus efferentem, Aquas cibum in Piſcibus, fructus in irrigatione, commodum in nauigationibus, induſtriam

in decurſu,

In decurſu, ac uoluptatem ſolo intuitu exhibentes. Quid memorem opaca frigora urgente æſtu ſub Caniculares dies ab ijs Aquis manantia, inſtaurantur animi, & corporis uires te lento gradu Ticini ripas adeuntε: Ignis quoq; materia ad manum eſt poſita ceduis ſyluis hic paſſim ſua loca occupantibus, ſuccisaq; ligna triennio, aut quadriennio reponentibus. Deus has maioribus noſtris ſedes, hæc naturæ bona, atq; eiuſmodi opportunitatis commoda ſumma benignitate contulit, præuidens (ut exiſtimo) hanc Vrbem religionis ſtationem aliquando futuram: Nec Diuinam mentem feſellit rei euentus. Prima enim ex Circumpadanis Chriſtianam religionem ſtabili Fide ſuſcepit, Prima ſibi Epiſcopum ſuo iure aſciuit, prima Eccleſiam, ideſt Populi conuentum Chriſtiano nomine adunauit: prima delubra, ac Templa eo iure ſtatuit, prima deniq; Regiones, ſiue Tribus, ſiue Dioceſes, in unum quaſi Collegium compoſuit, ſibiq; coniunxit: quod infra aperiam. Atq; hoc modo à ſitu ſcribendo, ad incolarum dignitatem, atq; ad Diuina Sacramenta explicanda aſcendam.

Explicit Liber Quintus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER SEXTVS.

De Syri Aduentu, & Concione. Cap. I.

ADVERSANTE ubiq; gentium Chriſtiano nomini Romano Imperio, inhibenteq́; ne Diuina Fides, iam permulgata latius ſerperet: Inceſſit Dei religio Ticinenſium animos, uno apud eos ſermocinante Syro Aquileienſi, qui Ticinum ingreſſus anno ab ortu D. IESV CHRISTI fermè Quinquageſſimo, Petro Apoſtolo Romæ agente, ſpectansq; populum Idolorum cultum priſco more ſectantem, palàm illicò concionari, cùm ignotus, & peregrinus eſſet, noluit: ciuium deinde aliquorum notitiam aſſecutus, de Fide Chriſtiana diſſerere cœpit: Nulla tum Ciuitas in eo tractu Chriſtianam Religionem nouerat. Primus igitur Syrus in ipſam oram, gentemq́; delatus, Euangelicam inſtitutionem aperuit, poſuitq; apud nos fundamenta Fidei nullo unquàm interitura ſæculo. Familiarium ille conuentu habito, hæc dixit,

Quò quæſo amici uos traducit is error, ut ſimulacra pro Dijs colatis, quæ ſine ſenſu, & poteſtate ſunt? Qua demum ratione ſigna iſta manu facta Deos uobis repræſentare exiſtimatis? Erratis certè, & Dei cognitionem non habetis, quàm nuper nobis aliqui præclari uiri ab Oriente Romam deuecti aperuêre. Vnus eſt Deus, unaq́; ſumma, inuiſibilisq; maieſtas, Cœlo, Mundo, & Inferno imperans, cui omnia parent. Luminaria Cœli, ac Stellæ ſtato ab illa ordine mouentur, ſtantuè: nubes euocatæ ad illius nutum prodeunt, terramq́; obumbrant. Excita tonitrua illa iubente inſurgunt, fragoreq́; edito terreſtria tremefaciunt: eademq́; permittente conquieſcunt, ac ſua receptácula repetunt. Illa uerò ipſa Diuinitas, quæ ſuo nutu cuncta commouere poteſt, immota, & ſempiterna eſt, Cœloq́;, & non in iſtis ueſtris illigneis, fictilibusq́; ſtatuis inſidet: omnia ſub oculis, ſiue præſentia, ſiue futura ſint, habet, omnes rerum euêtus præuidet. Regna ubi regni nomen, ſpeſuè non erat, conſtituit, auget, diuidit, atq; cùm uult diſſipat, âëra mutat, uetat imbres, terræ faciem ignea ui exurit, areſacit plantas, & animantia perimit. Illius ergo Dei quærenda nobis, & expetenda notitia, atq; Religio eſſet, quæ non aure

& argento, ſed fidei uirtute quæritur, ac propagatur. Ille quidem ſummus Deus fidem habenti, atq; habituro fit obuius, credentemq; ſpiritu occupat ipſe prior, atq; illuſtrat. Non credituros autem præcipites ruere in perditionem ſinit, ſui arbitrij poteſtate unicuiq; permiſſa; ad quem Deum agnoſcendum, ſi uobis mentes errigere atq; excitare libet, omnis mihi ſubeundus eſt labor, ut uoti compotes uos efficiam. Annuêre Syri dictis Ticinenſes, dieq;, ac loco ſtatuto, alijs accitis ciuibus concionantem eum audiuere, cuius hæc fermè oratio fuit.

Syri Aquileienſis oratio. De Deitate.
Cap. II.

QVI uiſibilem rerum magnitudinem, uarietatemq; mirantur, unum eſſe Deum tot mirabilium autorem, compoſitoremq; teſtantur, una maximè nos ratione monente. Quis enim tam excors eſt, quis tam iudicij expers, ut cùm Cœlum, eiusq; luminaria uideat, ſimul etiam nõ intelligat ſupernam omnino unam extare, ac regnare potentiam, quæ ſydera ſuo imperio, & ordine regat, diſponat, & in tempore lucem emittere, ac tempore etiam abdere, & occultare, rurſusq; reſurgere faciat? Quis porrò Ticinenſes uiri, Solis, & Lunæ ambitus, aſcenſus, deſcenſus terminos, ſolſtitia, æquinoctia, defectusq; in ſupernis illis conſtituiſſet, niſi una ſumma poteſtas (ut dixi) Cœlo ſupereſſet, ipſisq; cœleſtibus ſignis ordinem, atq; ſucceſſum præfixiſſet. Si ergo maiorem extare poteſtatem in Solis, ac Lunæ motore, & domino, quàm in ipſis, & alijs syderibus agnoſcitis, cur non potius illam ſupernam poteſtatẽ, quàm iſtas inferiores Cœli uirtutes ipſius Diuinitatis famulas excolitis? Seruo enim honorem impendens multò impenſius cognito domino tribuere dignitatem debet: Sic etiam cœleſtia contemplantes, multò accuratius ſupercœleſtia mirari, & perſcrutari debent, quæ maiora iſtis quæ cernuntur, exiſtimanda uidentur. Cùm itaq; agnoſcenda nobis ſuperna poteſtas ſit, ſcire nos oportet unum eſſe Deum tantæ poteſtatis autorem, dominum, ac poſſeſſorem, qui Deus ab æterno eſt, neq; principium habens, neq; finem habiturus, quiq; principium ijs, quæ principio conſtant, ipſe dediſſe probatur: cuius quidem Dei cælſitudo tam eximia, tam præpotens eſt, ut elementorum omnium, atq; cœleſtium naturam ſuperet, propriamq; ſibi naturam ſtatuat, hoc quo referam ordine. Deus ab æterno ex ſe uerbum ſuum gignens, idem uerbum ſibi ipſi conſubſtantiale, atq; æquale facit. Deum de Deo genitum, quod uerbum proprie cenſetur eſſe Dei conceptus, diſtans ſignificatu ab eo Dei uerbo, quod pro eloquio, ac ſermocinatione ad priſcos Hebræos facta per uocem dicitur, ut innuere uidetur ipſorum Hebræorum pſalmus Centeſimus, & decimus octauus, per illa uerba, In æternum domine uerbũ tuum permanet &c. Permanet uidelicet, ut ens, & ſubſtantia ipſi Deo coæterna, & inſeparabilis: A qua quidem una ſubſtantia Dei genitoris, & Dei à Deo geniti, procedit ab æterno unus Spiritus Sanctus, genitori, & genito Deo conſubſtantialis,

ſtantialis, coæqualis, & coæternus Deus: nominatione tantum, & ſignificatione diſcretus, ſed Diuinitate unitus, & inſeparabilis. Deus igitur eſt genitor, Deus eſt Verbum genitum, Deus eſt Spiritus Sanctus, in una, & eadem Deitatis ſubſtantia, & æqualitate conſiſtentes. Cuius unitatis ratione Deum appellare unum, & trinum poſſumus, unum quidem ratione unius, & eiuſdem ſubſtantiæ, in qua Deitas à ſe ſe conſiſtit; trinum autem ratione trium nominum, ac perſonarum, quibus eandem Deitatem ſignificamus: quod Dauid Hebræorum Rex doctiſſimè fecit Pſalmo Trigeſimo ſecundo, his uerbis trinitatem in unitate conſiſtere clarè oſtendens.

Verbo Domini Cœli firmati ſunt,
Et ſpiritu oris eius omnis uirtus illorum
Congregans ſicut in utre Aquas maris. &c.

Tribus enim ueluti perſonis, nominibusúe Deo aſcriptis, uidelicet Domino, Verbo, & Spiritu, ſingularem numerum eis adiecit, dicendo Congregans, ut per ſingularitatem numeri unitatem ſubſtantiæ in trinitate demonſtraret: Quod & in formatis à natura rebus ferè ſimiliter cernimus: Trifolium herba notiſſima, ſuapte natura tria folicula inter ſe pediculis coniuncta ex tenui caule emittit, eaq; tria folicula, non Trifolia, ſed Trifolium, ut unum ens, uſus appellauit. Linum quoq; unicam plantam è terra diuulſam, plures in ſe habentem fibras, uel fillula, uſus hominum ſingulari numero ab unius ſubſtantiæ cauſa dixit, fibrarum pluritate non attenta. Si ergo in minimis diſcernimus unam ſubſtantiam diſcretas res in ſe à natura habere, quantò amplius in Deo naturæ opifice trinitatem perſonarum eſſe probabimus, æternitatis maximè æthimologiam ſpectantes: quæ æternitas cùm ſoli Deo iure tribuatur, ſolutis ab alterutra unaquaq; uocali, ac ſillaba, trinam unitatem Deum eſſe atteſtabitur, hoc modo; A, & E, diphthongo diuiſo per A, Alpha dicitur, id eſt principium, quod eſt Deus, per E, eſt, per Ter, terna, per nitas, unitas, quæ colligendo dicemus, Deus eſt terna, uel trina unitas, indeq; fluxit æternitas. Plura me de Deitatis unitate in unitate perſonarum diſtincta diſſerere tempus non patitur. Referam nunc à quibus gentibus habita Dei notitia, & celebrata, & nobis etiam tradita fuerit. Diuinam Maieſtatem primi omnium coluēre antiqui Hebræi, cuius rei gratia aliquis eorum Deum ſuis oculis cernere, eloquium audire, leges uiuendi ab eo capere, alij cibum, & potum indies ſine labore ſumere, multaq; mirabilia facere, Diuina eis opitulante potentia digni fuēre. Promiſſaq; iccirco eis fuit Diuini regis generatio ex ſtirpe Dauid, minimeq; uana illa promiſſio fuit (ut quanti faciat Deus gentis religionē Ticinenſes agnoſcatis: diſcatiſq; hoc exemplo huic uni Deo honorem impendere) pluribus poſt dictam promiſſionem euolutis ſæculis, orta eſt Virgo Hebræa MARIA nomine, patre Iohachino, & matre Anna, Auguſto Cæſare imperante; quæ quidem puella illa ipſa eſt, quæ illius Diuini regis mater fieri meruit. Deſcendit quippe in illius Virgineum uterum ordine naturæ ignoto, uerbum Dei, ut dixi, ex Deo genitum, ipſa Virgine humili aſſenſu tanti conceptus annuntiationem per Angelum ſuſcipiente.

O concedens

conceptumq; ſine uirili ſemine Dei Verbum, Virgo permanens in tempore peperit: qua pariente, Cœli Regis ſui ortum reuerentes, nouam, ac mirabilem Stellam edidêre, annuntiauêreq; extremis Mundi nationibus, ſydera obſeruantibus, unum enatum hominẽ, qui in Cœlo imperium haberet, nouaq; natura, omniũ naturarum dignitatem tranſcenderet, natusq; ſub poſtrema Cæſaris Auguſti tẽpora eſt. Iſte igitur MARIAE Virginis Filius Deus, & Homo natus eſt, duas ſubſtantias in ſe habens, Diuinam, & Humanam: Diuinam quàm patri Deo conſubſtantialem ante ſæcula habet: Humanam quàm à Matre humanitus aſſumpſit: Quæ quidem naturarum, ſubſtantiarumq; diuerſitas, uniri in uno corpore à nullo præter quàm à Deo potuiſſet, naſciq; ab ea Virgine, & educari uoluit, quam non ſolum Iudæorum parentes, ſed Italicæ etiam Sibillæ parituram Regem Orbis terrarum prædicauêre: noſterq; Virgilius, ſiue eas ſecutus, ſiue uaticinio præter hominis captum ſcribendo infuſus, propè eſſe hoc Carmine eſt atteſtatus.

Iam noua progenies Cœlo demittitur alto.

Demitti enim è Cœlo in Terras noua progenies, ſi humana tantùm eſſet, nullo modo potuiſſet: Diuinam igitur naturam è Cœlo deſcenſuram, ac humanitatem aſſumpturam, nouamq; progeniem ex illa unitate affuturam Virgilius prædixit, ſpiritu quidem, qui à Deo agitur poſt ſe futura complectens. Atq; hoc tanto Rege enato Iudæa ſceptri deiectionem innaniter ſuſpicata expauit, molitaq; inſidias in puerulum fuit, quas prudens Ioſeph eo in Aegyptum delato euitauit: Iudæa uerò furens omnes illius ætatis infantes perdidit. IESVS igitur uocatus nomine, ac Gentilitio ritu circuncifus, creuit mirabiliter, & in Iudæã reuerſus plura ædidit miracula à natura aliena, quibus ſeſe Dei filium in humana ſpecie conſtitutũ probauit: cæcis uiſum, mutis ſermocinationem, claudis rectitudinem, ueſanis emundationem, ſui uerbi poteſtate contulit, defunctos etiam fœtente carne ad priſtinæ uitæ ſtatũ reuocauit. Idem in elementa conuerſus imperium in eis exercuit, Aqua in Vinum commutata, ingreſſusq; Mare ſicco pede Aquarũ uertices pertranſiuit, & fluctuantes undas ſuis diſcipulis infeſtas increpauit, uentosq; ſilere iuſſit, illi uerò ſiluêre, procellaq; in auram commutata læti eius iuſſioni acquieuêre: Neq; ſibi ſoli Maris fremitum, uaſtitatemq; ſubegit, ſed uni etiam Petro, olim rudi, & ignaro uiro, dũ fideret, ſtabile iter ſuper Aquas præbuit, & idem Petro mox dubitanti ſtabilitatem ademit, & dubitationem tanquàm Fidei labem increpauit. Idem poſtremò (ne ſingula enarrem) ad Diuinam ſui ipſius figuram Petro, alijsq; amicioribus patefaciendã, ſeceſſit in Montem, ubi magno fragore intonante Cœlo facie humana transfigurata Diuinus illuxit, rurſusq; ad ſuam humanitatis ſpeciem redijt. Hoc ergo Domino IESV Deo per multa argumenta, & hominum peritorum teſtimonia comprobato, ac uobis ipſis Ticinenſes per me denuntiato, euigilandum, & animaduertendum eſt, ne iſte ueſter error colendi pro Dijs ſigna, quæ Deitate carent, fiat inexcuſabilis, ac tanti Dei ira in uos tanquam Diuinitatis contumaces excitetur. Ante enim quàm ego uobis ueritatem aperirem, ſubeſſe excu-

ſatio ueſtræ ignorationi uidebatur, quòd colebatis ea quæ parentes ueſtri coluêre: nunc uerò parētum nube à ueſtris depulſa oculis excuſatio ceſſat, qua ceſſante quæro à uobis, quis honore, ac cultu dignior eſt, Sol ne, aut Luna? Venusuè ſupernæ Maieſtatis famula, an Deus ipſe, à quo terra firmamentum, aquæ motum, ignis uim, aër puritatem, Cœli uirtutes, tempora uiciſſitudines recæperunt: à quo homines formam, corporisq; lineamenta, ingenij aciem, mentis uim, animæq; immortalitatem ſuſceperunt? At quid dixi immortalitatem, corrigendum eſt uerbū: immortalis ſane anima conſtituta fuit, ut Deum hunc ipſius autorē agnoſceret, ſuamq; immortalitatem eius Diuinitati applicaret, eoq; actu compos Diuini boni fieret: Sed ſi in contrariū anima perrexerit, & Dei agnitionem auerſata tenebras pro luce ſpeculari maluerit, nihil ei immortalitas proderit, imò oberit, quoniā æternæ damnationis rea facta anima, in Tartara ruet, & pro immortalitatis dono immortales cruciatus recipiet. Agnoſcere ergo nos Deum, illiq; honorem impendere, aut ab immortalitatis bono nobis oblato excidere, & in malum decidere ſi illum non agnouerimus neceſſe eſt.

Stetêre immotis oculis Ticinenſes, Syro conticente, miratiq; hominis grauitatem, nouitatem religionis, ac eius ſermonis uim, hæſitauêre quid illi reſponderent: ſeniorum tandem cōſilio magnas gratias agere Syro, lautiore hoſpitio ſuſcepto, rogareq; ut altera die graue non cenſeret, referre quo ritu, quo initio hæc noua religio accipienda eſſet: quod condicto tempore Syrus, ut exponam, effecit.

De Chriſtianæ Religionis primordijs Syri Oratio. Cap. III.

DIVINAE Maieſtatis gratiam, ágnitionemq; habituros prius fidem, ac reuerentiam erga Deum habere mundo corde oportet, quoniam arcana Dei ijs, qui ab illo alieni ſunt, grata, & intelligibilia eſſe nequeunt, Deo ipſo malos, ac pertinaces, incorrigibilesq; homines auerſante: Fides autem noſtra, eſt uirtus credendi ea, quæ Dominus IESVS docuit, ac ſuis Diſcipulis edocenda mandauit, quæq; ſuis ſcriptis unusquisq; Apoſtolorū, ac ſociorum collegit: quorum omnium principium eſt Baptiſmus, qui Latinè intinctio, ſiue ablutio appellatur, & ab unoquoq; Chriſtiano futuro Trinitatis nomine ſuſcipitur, in quo ſuſcipiendo, duo actus eodem momento efficiuntur: In primis homo Deum ſe agnoſcere, & Dominum ſuum eum eſſe confitetur, ex quo actu fides, & confeſſio noſtra in Dei honorem extollitur, alterq; hoc cernens noſtro exemplo ad eundem Deum honorificandum commouetur: Item homo eo actu offerre Deo ſui ipſius ſponſionē uidetur, qui actus iuſtitiæ pars uel maxima eſt, implens mandatum Domini IESV, edicentis, Qui me confeſſus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, quaſi dixerit, honorificantes me honorificabo: quod per Baptiſmi Sacramentum fieri decet: Nam ſi olim Romanæ militiæ aſcribendis nomen edere,

& militare Sacramentum ſubire mos erat, ut Catonem ſcripſiſſe Cicero monet, quanto præſtantius Deo militaturos decet Baptiſmo ſe inſignire, ſimulq; Deo nomen ſuum edere, ac uouere, Deo ipſo hoc depoſcente; Niſi quis renatus fuerit ex Aqua, & Spiritu ſancto (inquit) non aſcendet in regnum Dei. Deniq; ſicut priſcis Iudæis circuncisio mandata fuit, ut ſcirent ſe tali ritu diſcretos ab alijs gentibus eſſe, ac propterea Deo gratiores: ita Dominus IESVS ad ſuos populos ſecernendos ab alienis, ſibiq; fœderandos pro circunciſione Baptiſmum ſanciuit, ſeq; illo inſigniri uoluit, ut tantò excellentior Baptiſmus eius approbatione fieret, quãtò ipſe maior Abrabam primo circunciſore erat. Circunciſio enim, ut Paulus Apoſtolus ſuis Epiſtolis notat, perfectione carebat, & Iudæorum maribus tantùm adbibita, fœminas eorum relinquebat intactas: At noſter Baptiſmus Diuinà æquitate cõſtitutus, utriq; ſexui adhibẽdus eſt, ad utrunq; ſimiliter ſexum Spiritus ſãcti uirtute purificãdum, Deoq; acceptabilẽ faciendũ; à cuius gratia uterq; ſimul deciderat. Exciderat enim ut ſciatis, humanũ genus ab æterni Dei gratia ſuapte lubricitate, et fallacia, ſuoq; lapſu ſe ſe infecit, poſterosq; ſimiliter carnis ſuæ cõtagine ex carnis copula concipiendos labefecit, originalis delicti macula, prægnantis matris, aliquidq; concupiſcentis more in nos trãſmiſſa, à qua labe emundatur homo, fœminaq; Baptiſmi uirtute, Diuina ſcilicet gratia, in humana anima operante, & corpore tantùm ipſo ſub uetuſti ponderis grauitate uerſante, à qua leuari, eximiq; non poteſt, niſi ualida, conſtãtiq; uirtute carne ſubacta. Hoc fermè modo, anima noſtra corporis conſors, poſt receptam Baptiſmi gratiã fit habilis, & idonea ad errigẽdum, & iuuandum corpus contra carnis ſuæ depreſſionem, & ad recuperandam originalem innocentiam, quæ ante Adæ lapſum generi noſtro inhæſerat, Diuina prouidentia, ita nobis proſpiciente, ut quod primi parentis reſupino actu in corpore amiſerunt, nos contrarijs ſucceſſibus id eſt uirtute non ſolùm animæ, ſed etiam corporis recuperemus: corpusq; ipſum quaſi ſpiritnale, ut Paulus innuit, efficiamus, ac reformemus: Quo quidem innocentiæ bono corpore noſtro recuperante, fit homo in uita tanquàm beatus, ac penè Angelicus, carne ſua ſubacta, & ab omnibus uitijs ſecluſa. Aditus igitur ad innocentiam, introitusq;, & ab innocentia ad excellentiam humanitatis noſtræ ex Dei indulgentia conſequendam Baptiſmus eſt, Fidei uirtute in eo ſpiritualiter operante, à quo initiari unumquemq; Chriſtianum futurum oportet. Et quamuis Cornelius Centurio Italus genere, & alij eius amici in Cæſarea Paleſtinæ Spiritu ſancto afflati ante Baptiſmum fuerint, minimè tamen alij tanti ſe facere debent, ut ſua opinione elati Baptiſmum reſpuant, quando eundem Cornelium, amicosq; ſuos conſtet de Petri Apoſtoli manu poſtmodum Baptiſmum ſumpſiſſe, & in omni uirtutis actione, arrogatio ſiue arrogãtia uitanda ſit: Atq; ut ad Baptiſmi uirtutem maiorem gratiam, & dignitatem Dominus IESVS adijceret, per Sacerdotes ſuos Baptiſmũ conferri uoluit. Primusq; Ioãnes Baptiſta nuncupatus iſtius Sacramenti annuntiator à Deo emiſſus, & poſtea miniſter fuit, qui Dominum IESVM ad ſe Baptiſmi gratia uenientem, à longe aſpici-

aſpiciens exclamauit; Ecce Agnus Dei, aliaq; mirabilia dixit, tam Diuinitatis, quàm Humanitatis eius amplum teſtimonium perbibens. Poſt quem Ioannem Dominus IESVS Baptiſmi poteſtatem multò ampliorem, gratioremq; Diſcipulis tribuit, miſſitq; eos in regionem gentium ad gratiam ſuam credituris impartiendam, & à IESV CHRISTI Diſcipulis ſucceſſiuè plures Viri ſacris initiati, emiſſi ſunt ad Baptiſmum prædicandum, & prædicatum conſerendum. Ego etiam indignus miniſter ad huiuſmodi opus obeundum inſtitutus ab Hermagora Marci Euangeliſtæ ſocio fui: Nemo itaq; Baptiſmum tribuere: cuiquàm poteſt (neceſſitatis cauſa excepta) niſi ſit Chriſtianus Sacerdos. Sed uidete quæſo quanta ſit Domini IESV clementia in nos ipſos, agnoſciteq; nos, non tam noſtris meritis, quàm eius gratia, & miſeratione ſaluandos fore. Præuidens enim ipſe, quòd homo licet Baptiſmi Fide purificatus, facilis tamen ſuapte imbecillitate ad relabēdum in deſideria carnis futurus eſſet, adhibere etiam noſtris erroribus ueniæ remedium, atq; ſolamen per Sacerdotum manus dignatus eſt. Ob nimis pie, nimiſq; noſtri generis curioſe Pater, & Domine, qui ut nos ſaluos faceres, nobis ignota Sacramenta aperuiſti. Quiſquis igitur poſt Baptiſmum in errorem humana fragilitate inciderit, reſurgere ab erroris macula, atq; emundari poterit, pœnitentia in primis animum ſubeunte, cui benè uiuendi in poſterum coniuncta uoluntas adſit: Ab hac enim mentis excitatione humanæ uitæ correctio, atq; emendatio initium ſumit, cui Dominus IESVS adiumentū addidit, non ſolum ipsā emendationē perficiēs, ſed etiā reſtituens eundem hominem pœnitentem ad priorem innocentiā, gratiamq; Baptiſmi: Quod quidem adiumentum eſt ſpontanea confeſſio Sacerdoti facta, erroriſq; deprecatio ad Dei Maieſtatē, clementiāq; relata. Quo humili actu præmiſſo, Sacerdos Diuina poteſtate, in eius uerbis operāte, penitētem à cōfeſſi erroris noxa ſoluit; penitētiæ nomine adiecto onere toties ſupplicandi, uel alterius operis in Dei gloriā efficiendi: qua abſolutione ſecuta, ac pœnitentiæ peracto negotio, in Diuinæ gratiæ ſtatum, à quo aberrauerat, homo reſtituitur. Chriſtianæ itaq; religionis primordia, quæ exquiritis Ticinenſes, hæc ſunt quæ dixi, quæq; ſummatim colligo. Fidem Deo æterno in unitate, ac trinitate conſiſtenti ex corde habere, eiuſq; trinitatis nomine Baptiſmi ſignaculum, ſtrenui militis more, ſuſcipere, ac innocenter uiuere, quod ex Fidei lege præſtandum eſt: ſi uerò noſtra infirmitate prolapſi, ab innocentia exciderimus, ad eandem innocentiam, pœnitentia duce, redire, ac per confeſſionis ſacramentum receptum habere debemus. Ad quæ quidem Religionis ſacramenta tria uos euocant, tria uos hortantur, ac monent: ratio, neceſſitas, & gloria, ſiue dignitas: Ratio enim humanæ menti inſita eſt, quæ uera ſunt quærere, quæſita ſectari, conſecuta ſeruare: Dei ergo omnipotentiam iam patefactam, religionemq;, & quærere uos, & ſectari, & conſequi, & obſeruare, ac reuereri ius eſt. Neceſſitas quoq;, ut ita faciatis urget, quoniam cùm unam omnino ſupernam, ac ſupercœleſtem poteſtatem adorare nos oporteat, nec ſine unius Deitatis numine ſtare genus humanum, & orbis regimen queat, quem nam Deum eſſe exiſtimabimus,

mabimus, ſi illum excelſum Deum omnium conſtitutorem, rectoremq; non adorauerimus? Aut quem demum alium in noſtris anguſtijs, ac perturbationibus, quæ huic ſæculo imminent implorabimus? ſi illum quem Deum eſſe Cœleſtia, Terreſtriaq; conteſtantur, non inuocauerimus? Dignitas præterea ueſtra mouere animos, atq; impellere adhoc uidetur, quæ nullo alio actu acquiri, retineri, aut augeri poteſt, quàm Chriſtiana religione, ſiue gloriam quærere, ſiue beatitudinem aliquis maluerit. Gloria enim homini eſt, Chriſtianum ſe, ideſt, Domini IESV CHRISTI Dei, & hominis ſectatorem, ac militem profiteri, cuius imperium æternum erit, & iſta quæ cernitis imperia, illi aduerſantia, ſua poteſtate delebit; Ignotis penè gentibus ab extremis mundi partibus excitis, ac in Italiam (quod prædicere tædet) traductis; Beatitudo autem, quam aliqui fœlicitatem appellant, ſumma eſt ſtatuere ſibi ipſi gratiam apud Deum æternum. Cuius merito ſoluta à corpore anima, Diuini boni compos fiat, quod huius Religionis ſuſceptione, ac obſeruatione fieri demonſtratur, quæ ſola uirtutibus aſpirans, uitia reſpuit, fugat odia, pietatem colit, ſeruat concordiam, concupiſcentiam frænat, fouet modeſtiam, & in omni actione, ac ritu humanæ ſocietatis ius cuſtodit, & auget. Quare ſi rationem ſequi, ſi ſuæ ſaluti prouidere, ſi dignitatem quærere, ſi gloriam ſibi adijcere, ſi deniq; æternæ beatitudinis fruitionem aſſequi hominis proprium eſſe exiſtimatis, huc animum intendite, ad hanc Religionem properate, in qua ineſſe hæc omnia apertè cernitis; Mihiq; antequàm ad alia Sacramenta edocenda conuertar uoluntates ueſtras patefacite.

De Ticinenſium conuerſione. Cap. IIII.

DISSIDENT hoc loco ſcriptores, aliquis enim affirmat Populum poſt Syri orationem in uniuerſo ad Chriſtianam religionem fuiſſe conuerſum. Alter uerò magis probatus ſcriptor, qui ſine nominis æditione, antiquorum patrum uitas collegit, ait, partem Populi Syro aſſenſiſſe, ac Fidem habuiſſe. Ille igitur in credentes conuerſus, ò felices inquit animas, quas non mea oratio, Sed Diuina ad ſe pellexit gratia. Plebs eris tu ſingularis, ac præcipua, in qua Fidei candor eluceſcet. Cuius quidem Fidei documenta, quæ ſcire in præſentia uos oportet ſummatim attingam. Diſſeruit ſubinde Syrus perſtricto, ſummiſſoq; ſermone, quomodo Dominus noſter IESVS CHRISTVS, per Iudæorum ſectam reprobatus, traditusq; morti fuerit. Cœna prius eum ſuis celebrata, in qua corpus ſuum, & ſanguinem, eiſdem ſub cibi, & potus figura communicauit, & qua ratione ille ipſe ſe Iudæis deridendum, & crucifigendum permiſſerit, cum poſſet ſola uoluntate ſuplicium euitare, & omnia illorum conſilia, uireſq; ſubuertere: Quomodo deinde ad eorum impietatem conteſtandam, & eludendam irritis naturæ legibus ſuapte potentia reſurexerit, corporaliter apparens, & ueſcens cum diſcipulis ſuis, mandanſq; præcepta ſeruari, ne quis per paſſionis eius myſterium

ſolutam

ſolutam eſſe uiuẽdi rationem legibus præſcriptam exiſtimaret. Quomodo etiam eiſdem diſcipulis reſurrectionis gloriam ad ſui ipſius imitationem, omnibusq; fidelibus ſuis promiſſerit. Cæteris uerò à fide auerſis perhorreſcendum iuditium interminatus ſit. Quomodo demum firmatis in mutua beneuolentia, & fidei unitate, amicis ſuis, illis uidentibus Cœlum conſcenderit, & decimo poſtea die Spiritus ſancti grâtiam, & uim in eos effuderit: Vnde repens illa, atq; mirabilis tot linguarũ peritia, ac uarietas momentaneo dogmate Diſcipulorum pectora imbuit: Qua fracti; egreſſi è Iudæorum finibus uniuerſum orbem perluſtrarunt, Deiq; notitiam ſingulis nationibus, ad quas patere aditus uidebatur, annunciarunt, ut ab Idolorum errore cauere gẽtes poſſent, ueramq; Deitatem ex Apoſtolorum uerbis, atq; miraculis agnoſcerent. Et quomodo inter apoſtolos, unus Petrus ex uerbo Dei ſedem Romæ fixerit, ac primatum in ea ſtatuerit, firmataq; apoſtolica poteſtas in terris fuerit, ad quam ſe ſe humana diuinis immixta uerterent, atq; referrent. Petruſq; pro Deo in terris eſſet, claueſq; in ſignum cœleſtis, nedum terrenæ autoritatis in manu haberet: Declarauitq; quid ſit claues in manu habere, hoc eſt, ſe ipſum in primis, deinde alios ſibi creditos ad clauium rectitudinem, & regulam componere, nihilq; decernere, quod ab earum ordine, & circumferentia aberret, quoniam Diuina lege illæ ipſe claues dimiſſe Petro fuerunt. Quibus omnibus explicatis, Baptiſmo ſingulis nominatim accedẽtibus collato fidei Chriſtianæ lucem Ticini erexit, conſtitutusq; à fidelibus locus in ciuitate fuit, in quo familiæ conuenirent, & concionantem Syrum de fidei præceptis, ac ſacramentis audirent, quem locum Atrium Diui Syri poſt eius obitum, ciues appellarunt. Ciues autẽ qui ab initio Chriſtianæ religioni non acquieuerunt, uiſis aliorum operibus, prorſus in uirtutem declinantibus, ac miraculis à Syro æditis, multorum languoribus ſolo Dei uerbo, nomineq; curatis, tandem ueritati adhæſerunt, Syroq; Epiſcopo conſtituto paruerunt. Decipitur hoc loco quidam ſcriptor narrans Syrum poſt Ticinenſium conuerſionem Genuam profectum fuiſſe, cuius errorem corrigo: Genuenſes ab alio Syro, non autem ab hoc noſtro Pontifice, multis poſt annis, Chriſtianam doctrinam audierunt, ut in antiquorum patrum uitis, diſtinctè ſcriptum legimus, quem librũ mihi ſæpè Diui Michaelis canonici (honorabiles uiri) exhibuerunt. Compoſitis igitur Ticinenſibus in Chriſtiana religione Syrus, Domum tamen ipſe in Ciuitate non habuit, ſed in ſub urbio extra Maricam portam, quæ Occidentalis eſt: ſacra autem fecit eo in loco, ubi templum uetuſtate collapſum hodie cernitur, quod Domum uocãt, cui poſtea creſcente religione, & populo, ac perſequtione ſublata, adiecta pars templi longè maior apparet, quæ Turri coniungitur. Excitataq; in Syrum à Magiſtratibus, qui Romani Imperij nomine Mediolani præſidebant, inquiſitio fuit, qua nam ratione, atq; autoritate religonem introduxiſſet à Romano cultu, rituq; diuerſam, ille reſpondit, ueritatis cauſa, multaq; luculenter dixit, ac ſcripſit, quibus Domini noſtri IESV CHRISTI diuinitatem, humanitatemq; probauit: dimiſſus itaq; fuit, publicè tantum concionandi, ac ſacra faciendi poteſtate ſublata. Ille ergo (ut poterat) in priuatis, abditiſq;

tisq;

tisq; ſacellis ſacris incumbens, populum continebat, erudiebatq;. Firmatosq; cernens in religione ciues, ſeceſſit in Ligures, quibus ea qua potuit cura per ſermocinationes Chriſti religionem aperuit, ut enarrabo.

Contra Suetonij in Chriſtianos dicacitatem, Cap. V.

NERONE Imperatore Chriſtanorum carnifice Romæ extincto, minor in Chriſtianos ſæuitia uigait, nõ tam Romanorum principũ, ac Magſtratuũ pietate, quam neceſſitate: Tribus uidelicet Imperatoribus poſt Neronem citra biennium mutatis, Galba, Othone, & Vitellio. Cui ſucceſſit Veſpeſianus. Dum enim principes imperio acquirendo uires intendebant, & dum prouinciales magiſtratus mutationes pertimeſcerẽt, Chriſtiani minus periculi ab illis circa alia occupatis ſentiebant, ſuæq; religioni liberius incumbebant. Nec ueneficia exercebant, ut notat Suetonius Tranquillus in Neronis uita his uerbis. Afflicti ſupplicijs Chriſtiani (genus hominum ſuperſtitionis nouæ, ac maleficæ.) Cui reſpondetur: ſcribẽti hiſtoriam genus maleficij, in quo uerſari Chriſtianos audiuit, enarrandum fuit, quo omiſſo calũniantis, ac mentientis eſt opus, & non hiſtorici. Nec omnino ipſe fœdus homo ob adulterij ſuſpitionẽ ab Adriani Imperatoris Aula ſũmotus, benè ſentire de noſtra Religione poterat. Si .n. moribus corruptus Sabinæ Imperatoris uxoris inire thorũ (ut modeſtè ſcribã) phas putauit, quod meritò facinus leges deteſtãtur, ille legũ obſeruatores Chriſtianos maleficos ſcripſit, maleficũ exiſtimãs ſuum adulterium Chriſtianorũ continentia improbatum iri, mali quippè uiri contrarios mores, ſibiq; diſſimiles improbant, ſic etiã Suetonius ſuo ingenio malus bonos improbauit. Quòd uerò nouæ ſuperſtitionis homines dixit, indoctius fuit. Nouam ſanè religionem non profitemur, cum Deum æternum, quo nihil eſt prius, confiteamur cuius Vnigeniti incarnatio, ſi cuiquàm noua res uiſa eſt, minimè tamen nouum eſt, Vnigenitum à Deo eſſe genitum ante omnia ſecula. Neq; ſimiliter nouum erat, Sybillas Itallicas illius unigeniti conceptionem, natiuitatemq; uerbo, ſcriptisq; prænuntiaſſe. Quibus quidem Sybillis, ſi in minimo quoq; rerum tumultu, ac diſcrimine fidem habuerunt, multò equidem æquius in tanta re credere, ac ueritatem incarnationis perſcrutari magiſtratus debuerunt, ut certiores fierent, ſuperſtitio nè, an ueritas tot hominum millia ad Chriſtanum nomen conuertiſſet, quod cum omiſſerint imprudenter illi, prudentiſſimèq; Chriſtiani ueram religionem inſecuti ſunt, illi maledicendo, noſtri colendo. Genus prætereà hominũ chriſtianos appellat Suetonius, quaſi gentem ab alijs gentibus diuerſam, rectè ſanè, genus quidem hominum Chriſtiani ſunt, ſed boni, & humiles, non autem turpes, à quorum moribus, ac uirtutibus, dignitateq; ipſe longè abfuit, ſed ne uidear cum mortuo Laruarum more luctari, eius reiecto iudicio, ad Syrum redeo.

De Liguſticorum Oppidorum conuerſione.
Cap. VI.

ANNO igitur ab Ortu Domini IESV CHRISTI fermè Septuageſſimo tertio. Neronis, ut dixi, proſtrata tyrãnide, Syrus in Ligures profectus, Tanari amnis accolas primum adiuit, ratus Gentem ipſam antiqua conſuetudine Ticinenſibus coniunctam, facile ad Ticinenſium imitationem Fidem ſuſcepturam, initiumq; prædicandi in Oppido Baſignana fuit. Eſt autem Baſignana (ut uulgato uerbo utar) antiqua, nobilisq; collonia, quam Georgius Merula libro ſexto Hiſtoriarum inquit; Auguſtam Batiennorum olim nuncupatam: ſed ſi Plinij lectio uera eſt libro tertio capite quinto, Vagiennorum, & non Batiennorum legendum eſt. Quomodo autem ab Auguſta ad Baſignanam traſlata nuncupatio fuerit, neq; ipſe Merula apertè narrat, neq; Blondus in Italiæ deſcriptione regione ſeptima ſatis memorat: Paſſinauia quidem olim appellata fuit à paſſu Nauis eo in loco perpetuo ordine deſtinatæ, ad Padum traijciendum, ubi commodiſſimè traijcitur, ita ut interdum etiam urgente diuturno æſtu, tuto uado tranſiri equitando poſſit, quod tamen rarò contingit. Ponte deinde illigneo Pado ſuperædificato de quo, & Blondus, & Merula, & acta Epiſcopi Papienſis mentionem faciunt, Nauis opus ceſſauit, & Paſſinauiæ nominatio in Baſſinauiam pertranſiuit, cui uulgus g. interpoſito Baſſignanæ nomen tribuit: Mihi tamen Baſſignaniam ſcribere Latinè placuit. Iſthûc ergo delatus Syrus non ſe Oppidum, ſed Ciuitatem intueri dixit. Aderant uiri ætate, aſpectu, moribusq; conſpicui, Iuuentus frequens, ac permodeſta, Matronæ ornatæ, Artifices ſeduli, ac curioſi, qui ubi adeſſe Syrum Ticinenſium Epiſcopum conſpexerunt, populatim accurrunt, hominem hoſpitio recepturi: nam ſi hoſpitalitas in ullo uiget loco, iſthîc uiget, famamq; munificentiæ Baſſinanitæ habent. Ille hoſpitio lautè receptus, aduentus ſui cauſam enarrat, auditur ſemel atq; iterum, tandemq; pro parente, ac inſtitutore ſuſcipitur. Opportuna autem maximè ea profectio Syro fuit, Veſpeſiano mitiſſimo principe Imperium ineunte, minusq; ad Chriſtianorum perniciem ſtudente, uſusq; temporis commodo diu circa Padi accolas Tanaro amni finitimos ad Fidem uertendos moratus eſt, nulloq; ſe oponente magiſtratu perfecit opus, & triangularem regionem quam Padus à Septentrione alluuit, ab Oriente Tanarus, à Meridie uerò ſtatielenſes campi attingunt, ad Chriſtianam religionem traduxit, & ſub iſtius ſanctæ Fidei uinculo cum Ticino coniunxit; omniaq; illa Oppida, & Pagi, uſq; in preſens tempus Syri religionem, ac nomen celebrant, & Ticinenſis dioceſis ſe eſſe aſſeuerant, ut Valentia olim Valentiũ inſigne Oppidum, Pizetum, Ticinetum, Pomarium, Mugaronium, Monſcaſtellius, Riparonium, Petra Maritia, Pauonium, & alia. Fama autem illius Viri latius diffuſa, impulit Liguſticos populos citra Tanarum poſitos ad eum audiendum, & ut cõmodius audirent accerſendũ, primosq; Pioperanos ferunt fortaſſe à pio opere tunc ef-

ſecto poſtea nuncupatos (ante enim Maricorum pagus erat) Syrum accerſitum ſtudioſè audiuiſſe, coluiſſeq;, & fidei dogmata tenuiſſe. Quid memorem Saleum nobile Oppidum, cuius uiri, mulieresq; accedenti Syro obuiam prodiêre, reueritiq; illum ſunt, ſolo hominis aſpectu, ac grauitate commoti, ubi uerò eum audierunt dicto confeſtim omnes aſſenſerunt. Eſt autem Saleum frequens Oppidum ſitu ſuo munitum inter Padum, & Fraſcheiam poſitum: Fraſcheia autem, ſiue Fraſchelia dicta ex eo eſt, quòd humiles arbuſculæ è terra, quæ arrida, & ſabuloſa eſt, inſurgent, folijs tantum ferendis aptæ, quæ folia Liguſticè fraſchæ dicuntur, & quoniam cubitales, aut paulò longiores arbuſculæ manent, Soli ariditate idoneum humorem non habente ad proceritatem formandam. Ideo Fraſcheia appellata eſt campania recondendis Lepuſculis grata, ſed uenatoribus hyeme gratiſſima. Durum enim eſt ſolum minutis Lapillis obductum, ſolidum iter ſine luto præbens: Excurrere itaq; per eam ſicco ueſtigio, & Venatores, & Catuli hyeme ſolent, nec Lepores ſimiliter ad fugam ineundam ſignum expectāt. Lento primum curſu denſiora uirgulta petunt, curſitant paululum, mox flectentes gradus in latera diuertunt, & euadunt. Videre tum licet inſanum Venatorem ob læpuſculum ſaluum factum ſocios, canes, arbuſtaq; increpantem. Quid ſi ille imprudens lepuſculum cæpiſſet, quaſi de Leonis, aut Vrſi captura gloriatus eſſet, cum igitur ex captura periculo uacante gloria quæratur, nimirum eiuſmodi uenatio aptiſſima ocioſis uidetur. Habet autem ipſa campania ſub æquinoctium paſtionem pecudineo gregi ſaluberrimam, ſalſedine quadam herbis innata, qua & humoris ſuperfluitatem in herbis corrigi, & gratiorē paſtum pecudibus fieri dicitur: Et quoniam Saleū illius campaniæ partem ſuo territorio colligit, à ſalſedine paſcui nomen inditum regioni, deinde Oppido plures arguunt, inter quam regionem, & Padum humiliores agri, ſed longè fertiliores iacent, Glaſto ferendo apti. Eſt autem herba, uulgò Gualdum à noſtratibus, ab Etruſcis Guà appellata, orta ex tenui grano in ſubacto ſolo, pinguiq; ueris initio ſato, quæ herba quinquies æſtate decerpitur, decerpta in aceruum congeritur, congeſta caleſcit, caleſcens putreſit, putrefacta mola ſubigitur, ſubacta colligitur, Soliq; exponitur, & in pilas ad manuum rotunditatem componitur, moleſtum paſſim emittens fœtorem. Pilæ ſuper uiminea crate collocatæ ad Solis aſpectum deſſicantur, deſſicatæ in puluerem ſoluuntur: Soluta igitur hoc ordine herba in puluerem, Tinctorio operi, Fullonicóue in precio eſt: de quo Glaſtho parce ueteres rei ruſticæ ſcriptores uerba fecerunt, cum tamen Flamminea, ſiue Romandiola, Picenni, & Etruſci, alijq; Italici in eo grano ſerendo ſtudium habuerint, quod fortaſſe apud ueteres minus uiguit. Sed ad Syrum redeo, qui ratus illius temporis tranquillitatem Chriſtianis diuturnam non fore, regreſſus ad Pagos, & Oppida in quibus Fidei noſtræ diſciplinam ſeminauerat, populos in religione firmauit, diuq; Baſſinaniæ ſedens circumuicinos populos in religione continuit. Quorum tamen omnium religionem Baſſinania ſuperauit, non ſolum in ipſo Syro, dum in humanis fuit, liberaliter recipiendo, ac obſeruando, ſed illo etiam mortuo in bo-

nis ſuis

nis ſuis eius Eccleſiæ conferendis, eademq; bona Ticinenſi Eccleſiæ ſupponendo, ac cenſualia conſtituendo: cuius Religionis cauſa Deus Omnipotens ipſius Eccleſiæ princeps, quandiu religio in populo uiguit, tandiù ei rerum ſuarum ſucceſſum, ac quietem tribuit, floruitq; Baſſinania uiris, quos neq; Roma in ſuis Magiſtratibus, neq; Apoſtolica ſedes dedignata fuit, quos quidem ſi recenſuero uiros, ſcientia, ac religione conſpicuos, præſens hiſtoria Baſſinanita fiet, ipſorum numero uolumen occupante. Tu tamen Gerardia familia ſcriptorum meorum tarditatem non aufugies, Gerardia planè dicta quaſi gerens ardua, & quæ nobis, potiusquam tibi ipſi præſtantes ingenio, & eruditione uiros ſæpè effudiſti, ex quibus adhuc eminet in ciuium oculis., atq; obſeruatur Ioannes Michael Gerardius, qui toga aſſumpta inter Ticinenſes patricios, atq; Iuris peritos ſedem obtinet. Dum itaq; Syrus rerum euentu uſus Chriſtianam religionem prædicat, repetit, ac firmat, exacta ſunt Veſpeſiani, & Titi tempora. Imperiumq; Romanum ad Domitianum tranſijt, ſub quo quid euenerit referam.

De Chriſtianorum perſecutione, ſub Domitiano factá, & Syri Epiſcopi obitu. Cap. VII.

COMPOSITIS in Liguſtico tractu rebus, ac Sacerdotibus pro Oppidorum opportunitate in locis diſpoſitis, dum Syrus longius ire, & Euangelica præcepta patefacere in mente haberet, continere ſe in ſua dioceſi, ac Ticinum regredi neceſſe habuit. Inualuerat enim atrox Chriſtianorum inquiſitio ex Domitiani Imperatoris iuſſu anno eius Imperij tertio, & Natalis Domini Octogeſimo ſexto, maiorq; in annos ſingulos illo nephario uiuente futura uidebatur: quare tueri quod quæſierat noſter Epiſcopus ſua præſentia, ſuiſq; monitis, atq; conſtantia ſtatuit, potiusquam latius ea durante procella euagari: quam perſecutionem perpetuò fermè duraſſe omnes ſcriptores trádunt uſq; ad ipſius Imperatoris interitum, cubicularij ſui inſidijs interrēptum, anno ferè ſalutis noſtræ Nonageſimo octauo, & Imperij ſui quintodecimo, in quo temporis interuallo Syrus grauis annis, curiſq; grauior exceſſit ab humanis, Cleto Pontifice (ut pleriq; ſcribunt) Romæ uiuente. Fleuit Syri obitum Ticinenſis populus, fleuēre Cāpaniæ incolæ, Lumellinateſq;, & ipſa Circumpadana Liguria patrem ſuum ingemuit, Diuina (aiebant omnes) bona amiſſimus, hoc uno uiro ſummi Dei nuncio, ac deprecatore amiſſo. Compeſcuit populi luctum, Iubentius, ſiue Iuuentius Syri Sacerdos, & Comes apta oratione, demonſtrans tria precipuè homini preſtituta eſſe: Primum eſt patienter ferre ea quæ noſtræ infirmitatis, & ſubiectionis ſunt, de quibus ſentiēs Dominus noſter dixit. Abnega temetipſum, ideſt affectus tuos comprime, & tolle Crucem tuam, ideſt onus uitæ tuæ, & ſequere me, ideſt mea ueſtigia, mea præcepta atq; inſtituta: Alterum eſt mori, quæ mors finis, & ſolutio corporeæ compaginis eſt, nullum in ipſa anima imperium habens, ſed ea tan-

tum ſoluens, quæ à natura ſunt ſeparabilia. Morti ſubſequitur iudicium, ut Paulus in Epiſtola ad Hæbræos affirmat ijs uerbis, Et quemadmodum hominibus ſtatutum eſt ſemel mori, & poſt hoc iudicium &c. Niſi enim morti iudicium appoſitum fuiſſet, nobisq; immineret, à recto tramite pleriq; deuiarent, ac naturæ illecebras ſecuti animum à bonis moribus, & uirtutibus auerterent. Retinacula itaq; humani ingenij, humanæq; ambitionis ſunt mors, & iudicium, quibus demptis natura inficeretur, ac in ſe ſe pernicioſa rueret: Perſtare inſuper in hoc ſæculo omnes homines impoſſibile eſſet, ſi naſci, & non mori à natura contingeret, quia incapax eſſet orbis terræ tot gentium, ac populorum multitudine, quæ iam diù infinita, & innumerabilis effecta eſſet, ideoq; ſicut in diuerſorio abeuntes illi, iſtis aduenientibus locum cædunt, ita nos ipſos in hoc orbiſpicio cõmoratos has ſedes, olim ab alijs per nos accæptas, alijs dimittere æquum eſt, ut æqua remaneat priorum, poſteriorumq; conditio. Atq; eo ordine, & tempore quo in naturam uenimus, ac adoleuimus, ſimiliter ordine, & tempore à natura præſcripto, minui nos uiribus, ſenſimq; deficere neceſſe eſt: corpusq; hoc noſtrum, quod elementorum uirtute, & temperamento compactum conſtat, iiſdem elementis à compagine ſecedentibus, & in ſuam naturam abeuntibus diſſolui naturale eſt: & quicquid deniq; ex rerum acceſſu natum ex corruptione apparet, in corruptionem redire ex earundem rerum deceſſu oportet, quæ corruptio mors ipſa eſt: Nemo igitur ueſtrûm Syri patris præſentiam appetat, nemo affectus ſuos Diuinæ, naturaliq. legi præferat, ſed neceſſitati acquieſcat. Diſcedendum Patri noſtro à corpore iam diù infirmo, & languente fuit, ut languori finem faceret; & corporea mole ſolutus ipſe deinde ſpiritu in æternum uiueret, nobisq; fauêret, noſtraſq; ſupplicationes Deo offerret. Cuius rei gratia ſi uobis conſultum iri uultis, omittite confeſtim lachrymas, ac uirili prudentia luctum cohibite, Deoq; æterno mecum ſimul gratias agite, quòd nullo ante hac uobis cognito uiro in Cœli faſtigio recæpto, hodie Syrus noſter illuc euectus ſit, nobis ſemper pater, patronuſq; futurus, noſtraſq; aliquando peccatorum ſordes ſuis præcibus diluturus, atq; ante Dei thronum pro nobis aſtiturus. Dixit longè ornatius ille Sacerdos quàm à me ſcriptum ſit, populoſq; uerborum ui, ac ratione à luctu auertit, & in Fide, conſtantiaq; firmauit. Curare tum Syri funus magno honoris ambitu Ciuitas aggreſſa eſt Iuſtitio per triduum indicto, atq; ut tanti uiri memoria à poſteris pro uitæ eius dignitate celebraretur, tria publico conſenſu ædita fuêre. Primo ut Nona dies Decembris, in qua ipſe obijt, Sancta, ac Feſta in perpetuum eſſet, quæ hodie etiam colitur. Secundò, ut ahænea ſtatua Epiſcopali habitu paludata in Templo cathedrali erigeretur; quæ elegantiſſimè conflata, & in eodem Templo poſtea ſtatuta fuit. Tertium ut ſinguli Ciuitatis ordines Cæreum hominis ſtatura longiorem conficerent, & pro Syri memoria Deo offerrent cateruatim omnes diuiſis ordinibus incedentes, & Cæreum ſuum in ſede erectum in templum deferentes octaua die eiuſdem menſis, ut altera die feſta ſinguli Cærei in alto collocati, incenſiq; lumen ederent, ſacriſq; faciendis honorem adderent. Quam

Cæreorum

Cæreorum delationem, non ſolum ſummo ſtudio Ticinenſes hodie faciunt, ſed niſi prohibeantur, addunt pugnorum certamen. Nobilioribus enim ordinibus præcedentibus, ſubſequuntur artifices, qui dum properato gradu præcedere alij alijs conantur, per mutuas impulſiones in concurſantium agmina ruunt, atq; è loco alij alios trudunt, tandemq; pugnis pugnam ineunt, ceduntq; infirmiores, & uictores in pugna Cæreum uictis pro præmio auferunt, ſuoq; Cæreo in Templum prius delato Cæreum deuicti ordinis cuipiam ignominiæ cauſa pignori tradunt, deluduntq; deuictos. Augetur ſpectaculum, ſi lutum in uijs in eſſe ex diuturnis imbribus contingat, nam ſine diſcrimine in luto figentes ueſtigia pugnant, decidensq; aliquis luto obuoluitur, ac fœdatur, aſſurgensq; reſperſus limo, turbam ad riſum excitat, nemo tamen cadentem cedit, cedere enim cadentem nephas putant, quia ludicra pugna eſt, in qua ad perditionem non certatur, ſed ſatis eſt pugili deieciſſe pugilem, nullumq; ex hac pugna odium oboritur. Obijt autem Syrus in ſuburbanis ædibus propè Ciuitatem ſitis, ubi Sacellum Diuis fratribus Prothaſio, & Ieruaſio occultò dicauerat, ad quos quidem fratres ſibi ipſi amicos antequam Mediolani paterentur dum in uinculis eſſent in memorata Domitiani perſecutione Iuuentium ſuum deſtinauerat, ut eius hiſtoria probat. Sedata deinde poſt multos annos Chriſtianorum procella, translatum Syri funus ab eo Sacello intra Ciuitatem fuit, & in Cathedrali Templo egregiè collocatum, Sacellumq; illud in ampliorem formam inſtauratum, receptum eſt intra Ciuitatis ambitum in poſtrema eius amplificatione Ieruaſij, & Prothaſij nuncupatione perdurante, Syriq; immago in fornice Templi portæ ſuperfixa ob eius rei monumentum etiam in præſenti cernitur, & translationis dies à Papienſibus profeſto habetur.

De Ticinenſibus Epiſcopis poſt Syrum conſtitutis.
Cap. VIII.

PROCVRATO *Syri funere Ticinenſes abſtinendum tantiſper ab Epiſcopi electione cenſuêre; donec Domitiani Imperatoris furor deferbuiſſet, dimiſſisq; ea ratione Læumellinatibus, ac Liguribus, Ciuitas ſine Epiſcopo quieuit uſq; ad Domitiani interitum, cui ſuccedens in Imperio Nerua anno (ut dixi) nonageſimo octauo, nullo odio Chriſtianos inſectatus eſt. Securitate igitur ſub huius Imperio Chriſtianis oblata, creatus à Ticinenſibus Epiſcopus Pompeius fuit, cui non opes, aut genus ſed probati mores, populi ſuffragium conciliauerant. Is anno ſalutis humanæ centeſimo, & quarto Sacerdotibus aſſumptis, uniuerſam Diœceſim peragrauit, adiecitq; Ticinenſi Eccleſiæ alia Liguriæ Caſtella, quæ poſt Aſtam ciuitatem conditam in eius finibus compræhenſa fuêre, ſed Ticinenſis interim Diœceſis, iuriſq; remanſêre, ut Coſtileola, in qua hodie Aſinaria familia antiqua nobilitate dominatur, Cortaſonium ubi Pelletæ gẽtis ſplendor uiguit, Tegulæ etiam eiuſdem Iuris ſed amplioris dignitatis ſunt, ut ſuo loco patebit, in quibus*

inſignis, claraq; Montaphia familia magnificam ſedem habet. Omitto alia in quibus ditionem tantum (ut aiunt) ſpiritualem Ticinenſis Eccleſia exercet, creuitq; in immenſum ea ætate Chriſtiana religio. Quod quidem incrementum nonnullum poſtea Chriſtianis detrimentũ attulit ſuſpitione ſub Traiano, Neruæ ſucceſſore oborta, ne quid ipſi per ſectæ conſpirationem aduerſus Romani Imperij maieſtatem molirentur. Qua inualeſcente ſuſpitione, tertia edita fuit Traiani iuſſu Chriſtianorum clades, in qua Anacletus Romanus Pontifex ſupplitio affectus interijt. Compeſcuit deinde Chriſtianorum cædem Traianus lege lata, ne Chriſtiani ex ſolius Iudicis Imperio inquirerentur, ſed ab accuſatore delati, aut Dijs ſacrificare CHRISTI religione reiecta, aut capitis pœnam ſubire cogerentur. Moderatior aduerſus Chriſtianos Adrianus Imperator Traiano ſucceſſit, permiſſitq; ut accuſati Chriſtiani, conuictiq; dumtaxat capitis rei eſſent, nullo alio adhibito ſupplicij genere, quo antea interdum uiui ad impietatem cruciabantur. Nec deſtitêre propterea mali uiri Romanos Pontifices religionis crimine reos facere, quaſi religio ipſa crimen eſſet, traditiq; morti ſunt ſub Adriano Euariſtius, & Alexander Romani Pontifices. Diuerſa apud Ticinenſes ratio fuit, nemine Chriſtianum dogma impugnante, nemineq; etiam religionis cultores deferente: quod quidem delatoris nomen, ac munus in quacunq; cauſa, infame apud Ticinenſes habetur. Curata igitur ſua Diœceſi Pompeius, ab humanis exceſſit anno à partu Virginis Centeſimo & decimoſeptimo, cui ſucceſſit in Eccleſia moderanda Iuuentius (de quo diximus) doctrina conſpicuus: Eoq; ſacra curante inferior Liguriæ pars Placentino agro finitima ab Arena Oppido uſq; Ruuiſcallam in Apennini latere ſitam, unà cum pluribus uicis, caſtellisq; CHRISTI fidem ſuſcepit, ac Ticinenſi Eccleſiæ, & ditioni ſe coniunxit. Eſt autem Arena Oppidum iuxta Padum infra Ticini oſtium, ubi Padi traiciendi opportunitas ſumma adeſt, feruntq; aduerſus Iuuentium in Ticinenſibus Oppidis erudiendis occupatum, Porphyrium ducem cum militum manu prodijſſe, ut Epiſcopum è medio tolleret, ne ipſa religio latius ſerperet: Exiuit Iuuentius obuiam aduenienti duci, molliq; oratione allocutus hominem, animi ferociam primo congreſſu deliniuit, mox dixit ſe non ſua ſed Dei præcepta edocere. Porphyrius autem uiri modeſtia, ac innocentia longo ſermone perſpecta, Epiſcopum ſine iniuria dimiſit, interdixitq; tãtum ne in poſterum ad populos (ut iam cœperat) concionabundus prodiret. Veritus igitur Epiſcopus, ne per eius prædicationem perſecutio, & cædes in populos excitaretur, abſtinuit concionibus, & familiari tantum ſermone in abditis locis bonos in fide continuit. Secutiq; eius ueſtigia ſunt alij Ticinẽſes Epiſcopi ſucceſſiue creati poſt annum Centeſimum & quinquageſimum quartum, quo deceſſiſſe Iuuentius ſcribitur, nullo alio confecto negocio, niſi populis in ſuſcepta Fide, & Religione firmatis: quibus quidem temporibus ſæpe Imperatorum iuſſu Romæ, & alibi in Chriſtianos ſæuitum eſt, præcipuè Seuero Imperante: circa cuius Imperiũ Criſpus Niger Ticinenſis Epiſcopus conſtitutus fuit, qui apertè concionari uetitus, alio labore, ac ſtudio

Ticinenſes

Ticinenſes fouit: Nam rerum publicarum adminiſtrationem complexus, populum ad Ciuitatis ornamentum excitauit, ſuaſitq; in primis opportunum fore uias Ciuitatis lapide ſternere, Fluminis ripas infixis altius palis munire, ne facili incremento, ac raptu euadere ab alueo efractis ripis poſſet, docuitq; iuxta fluminis latera in locis humilioribus aggeres formari, tellure in altum congeſtá, ut intra aggeres concluſa, prædia tuta eſſent fluuio inundante, ac precioſiora fierent. Ponte inſuper Ticinum omnino iungendum eſſe ad Ciuitatis decus, & commodum dixit, eiuſq; dicto populus audiens fuit, & opus perfecit, ut ſequenti capite referam.

De Ponte Ticino impoſito. Cap. IX.

CRISPO Epiſcopo huius nominis primo hortante, Populus Ticinenſis lapideum Pontem in Ticino fluuio ædificauit, circa annum Ducenteſimum à Natali Domini. Diſtabant eo tempore muri Ciuitatis à Ponte, & à Fluminis ripa ad iactum lapidis, extantq; ipſius antiqui muri monumenta in domo Salaria, & apud ædes Diui Theodori, & Diuæ Agathæ diſtantiam quam ſcribo atteſtantia. Addere etiam ad rei confirmationem libet, quòd Gothis Ticinum occupantibus Belliſarij milites Ticini fluminis Pontem ab Vrbe ſeparatum tranſierunt. Felice Mediolanenſi Equite eorum ductore à tergo relicto, quem poſtea ſubſecutum Gothi ab Vrbe, egreſſi citra Pontem, ideſt, inter Fluuium, & Vrbem interfecerunt, quod omnes Gothicæ hiſtoriæ ſcriptores referunt. Quæſitum hoc loco à peritis hiſtoriarum fuit circa Pontis ſtructuram, deriuatæ nè Ticini aquæ in alterum alueum, quem uulgus Graualonum uocat, prius fuerint ad maiorem operis facilitatem, an uerò in ipſis aquis locata Pontis fundamenta ſint. Reſpondeo ex ijs quæ mea ætate uidi; Deriuari, auertiq; Ticini aquæ ab antiquo, & urbano alueo in ſuburbanum alueum Graualonum dictum prorſus nequeunt: quod tentatum magnificentiſſimo apparatu à Franciſco Gallorum Rege, anno Milleſimo quingenteſimo & uigeſimo quinto fuit. Hyeme Ticini aquas eo tempore quàm maxime cogente (Serena enim Hyeme Ticinus à natura anguſtior fluit) Ille igitur ſummus Rex deſperata Ciuitatis expugnatione, Vrbem obſidione cinxit, nauiculari ponte Fluuio ſupra Vrbis ſitum propè Sanctum Saluatorem compoſito, ut cõmeare hinc inde milites poſſent, binisq; deinde exactis menſibus, Ciuitateq; obſidionem conſtanter ferente, aggreſſus eſt Rex fluminis diuerſionem, ratus auerſo flumine facilius ſibi ab eo latere expugnationem patere, ubi muri in plano ſiti, nullius foſſæ munimine præcingũtur. Ita ut muris proſtratis, armati Equites inuadere Vrbem per ruinas poſſe uiderentur. Innumero itaq; columnarum numero triplici ordine defixo, atq; firmato, urbanum fluminis alueum obſtruxit telis lineis, canabeisq;, liquefacta cera imbutis in ſingulis columnarum ordinibus, mirabili arte diſpoſitis, atq; coniunctis. Auerſus quidem illo opere curſus fluminis in alterum alueum fuit, ueruntamen non ſunt exinanitæ aquæ ab urbano alueo, redierunt, ſcilicet aquæ ab infe-

ab inferiori parte, ubi uterq; alueus ante Ciuitatem in unum coit, redierunt inquam, & redundarunt in urbanum alueum, & durante Ciuitatis longitudine, & amplius aluei fundum operuerunt, ita ut ad Ciuitatem expugnandam ab eo latere minime Regi, ut opinatus fuerat, patuerit aditus Aquarum altitudine aggreſſuram impediente. Aquarum igitur exinanitio in Ponte conſtruendo fieri ab antiquis non potuit, aluei fundo ſuapte æqualitate ab inferiori ora Aquas reſumente. Alia itaq; ratione, alioq; opere quàm per deſiccationem aluei pilarum fundamenta locata fuære, quàm quidem rationem, artemq; à peritis ſcriptoribus perquiſitam, & non agnitam aperio. Accuuntur in cuſpidem ab uno capite altæ, rectæq; columnæ, & ab eodem capite torrentur igni, ut durior cuſpis fiat, ſingulis deinde columnis in duobus lateribus per longitudinem, inſecatur ſcalpro, rectiſſima inciſura ad tabulas, ſiue aſſeres recipiendas apta. Figuntur poſtea hæ columnæ ſuo ordine tabularum menſura quàm maxime obſeruata, ita ut inter ſingulas duas columnas tabulæ committi in laterali columnarum inſectione poſſint, figunturq; columnæ nauali machina adhibita, in qua ingens maleus, Hircus uocatus, fune deductus, demiſſusq; figendi opus perficit: Inter fixas columnas committuntur tabulæ ſuo quæq; ordine, & loco in lateribus, ubi inciſuræ fabrefactæ ſunt, tabulæq; à ſummitate columnarum per inciſuras demiſſæ infra impelluntur: quibus tabulis ſub aquas deſcendentibus aliæ ſuper imponuntur, quæ maleo, aut claua adactæ inferiores tabulas ſeriatim inferius detrudunt, & ad fluminis fundum comprimunt, atq; diſtringunt, uno uidelicet, & eodem ictu ſuperiori tabulæ admoto ſingulas tabulas per compaginem concutiente: Atq; hoc modo à quatuor lateribus periti fabri caſtellum ex trabibus, & tabulis in flumine componunt, eo in loco, ubi pilæ pro pontis fundamento locandæ ſunt. Quo caſtello compoſito terram poſtea intrò conijciunt iuxta tabulatum ad obſtruendum interuallum ſi quod extaret inter fundum fluminis, & infimas tabulas, quod euenire poſſet ex fundi inequalitate: Hoc opere perfecto plures tubas ſiue fiſtulas ad extrahendum aquas in Caſtello collocant, quæ tuba eſt inſtrumentum ex quatuor tabulis quadratò coniunctis compactum, cui immittitur tabella haſtæ confixa, quæ per impulſionem, & deductionem prompta manu factam educit aquas ex Caſtello per tubæ meatum ab imo ſurſum, perinde ac ſi quis aquam ex uaſe per ſufflatorium extraheret; ſufflatorium, uel conflatorium appello inſtrumentum longiuſculum in cuſpidem deſinens ex electro fabrefactum, deductile lignum continens, cuius quidem ligni deductione aqua per cuſpidis foramen ſiue fiſtulam ab imo ſurſum trahitur per ſpiritus obſtructionem. Hæ enim tubæ ſiue fiſtulæ aquæ immiſſæ ex parte, & ex parte ſuper aquam inclinatæ per immiſſilis tabellæ traductionem euomunt exceptã interius aquam; aliamq; recipiunt ſtatim euomendam, uſq; ad Caſtelli exinanitionem. Intra quod Caſtellum aſtare uiros oportet breui cimba inſidentes, qui Aquis exeuntibus explorent iuncturas tabularum, & ubi penetrare aquam per rimas deprahenderint, ſtupa, aliaue materia rimis immiſſa obturare meatus neceſſe habent, ut aquarum exinanitio intra Caſtellũ fiat:

fiat: ſed Angelus Taliata Miranduleus mihi in eo Oppido agenti formas paruularum tubarum oſtendit, quibus putabat fieri poſſe, ut ſpiritu tantum atraherentur aquæ, atq; defluerent, hominis manu ſemel tantum operante, quod an perfecerit ignoro, nota enim, uiſaq; ſcribo. Exinanito Caſtello ſi humus altius egerenda fuerit, erit architecti iudicium, ſed noſtrates palos præacutos, igneq; ambuſtos in fundo figunt, & ſolo æquant, poſtremo ſuperædificant quadrato marmore, aut ſaxo ſuperlocato, opereq; Caſtelli ſummitatem ſuperante, interuallum implent humo, interuallum uidelicet, quod eſt inter Caſtellum & pilam, ne excreſcente flumine, aquiſq; caſtellum ſuperantibus muri iuncturæ detrimentum ante obductionis tempus ſentiant, quò enim diutius caſtellum circa pilam durauerit, & pertingi ab undis pilas prohibuerit, eò durabilior muri compago erit. Hæc eſt ratio ædificandi in flumine, in qua Antonius Gallus Ticinenſis, me puero, quàm maximè excelluit, minimè tamẽ pons Ticini, quem hodie uidemus, ille ipſe eſt, qui ædificatus ſub Criſpino Epiſcopo fuit, ſed diuerſus ab eo tempore, & autoribus. Nunc redeo ad ea quæ Fidei firmamenta ſunt.

De Inuicta Chriſtianorum Fide. Cap. X.

MAIOR ſemper Chriſtianorum Fides, atq; conſtantia quàm clades, & perturbatio in unoquoq; ſæculo probata eſt, præcipuè in hoc de quo ſcribimus tempore, quod à Seueri Imperio, ad Flauium Claudium fluxit, quem conſtat Imperatorem factum anno ab Ortu Domini Ducenteſimo & ſeptuageſimo primo; Maximo Epiſcopo uiro innocentiſſimo, & eximio Ticinenſibus præſidẽte. In hoc enim Septuaginta annorum interuallo, à tribus Imperatoribus Chriſtiana Eccleſia, ſiue congregatio accerrimè exagitata fuit, aliјs Imperatoribus Alexandro, Gordiano, & utroq; Philippo minus acerbè in Chriſtianos ſæuientibus. Primum enim poſt nepharias Seueri, & filiorum leges in Chriſtianos latas, Tetrum illud exiuit Deciј Imperatoris edictum, mandans Chriſtianos ubiq; gentium ſine Iudicis decreto impunè tolli, atq; aboleri: Valeriani deinde impietas in Chriſtianos excitata, multa uirorum millia funeri dedit, ceciditq; poſtremò ipſe in Perſarum manus ex Diuina ultione, ut ab Imperiј maieſtate, & faſtigio corruens, captiuitatis probrum, dedecuſq; ſubiret. Galeno quoq; Valeriani filio improbè imperante, nuſquàm circa Romam, Mediolanumq;, & alias Metropoles Vrbes tuta ſedes Chriſtianis patuit. Rapti paſſim ad ſupplicia miſeri, & innocentes fuêre, uno propoſito liberationis remedio (ut Deum abnegarent) Fide, ac Religione reiecta; Illi contra in tot conſtituti anguſtiјs, per mortis aditum, atq; contemptum, Fidem, ac Religionem obſeruare, & in Fidei confeſſione occumbere maluêre: Quorum conſtantiam admirata poſteritas didicit in Fide ſtare, tormentiſq; reſiſtere, non quidem corporis uiribus reluctando, ſed patientia, animiq; magnitudine, quàm Paulus meritò longanimitatem appellat, ſupplicia perferendo. Claudio deinde Im-

perium adminiſtrante, minui atrocitas in Chriſtianos cæpit, creuitq; maior credentium numerus quàm antea in perſecutione decreuerat, ſiue quòd morte præuentus Claudius inſæuire in Chriſtianos nequierit, ſiue ex alia cauſa Chriſtianorum perturbatio ceſſauerit: Conſtat enim Dionyſium ſummum Pontificem ſub Claudio Romæ diem ſuum obijſſe, nec anteceſſorum ſuorum exemplo neci affectum fuiſſe: Durauit autem tantiſper credentium incrementum, etiam ſub Aureliano Claudij ſucceſſore, quoad ille bellis occupatus ab Vrbe abſuit. Ex quibus quidem bellis, quod in Italia tantum circa Padum geſſit, referam, Aureliano in Germania aduerſus Suenos, & Sarmatas bello occupato. Marcomani qui non longè à Danubio ſedes habuêre, quiq; Marco Antonino Imperante, excitis finitimis Pannoniam infeſtauerant, repulſiq; ab eo intra ſuos limites conquieuerant: Coacto in unum agmine per Heluetiorum fines Inſubriã petiêre, & uſq; in Flaminiam euagati. Aurelianum à Germania in Italiam euocauêre. Qui triplici cõgreſſu eos fregit, fugauitq;. Primo ad Metaurum fluuium: Altero ad Placentiam: Tertio in Ticinenſi agro: Belloq; in Germanos cõfecto Aurelianus, & capta in Aſia Palmyra Vrbe, Zenobiaq; eius regina in triũphum deducta ex proſpero rerũ ſucceſſu elatus, ad ocium, & ad Chriſtianorum cædem cõuerſus eſt. Fæliceműq; Romanũ Pontificem Dionyſij ſucceſſorem, & alios interimi iuſſit: Minor deinde impietas in Aureliani ſucceſſoribus fuit uſq; ad Diocletiani Imperium, qui omnem animi atrocitatem in Chriſtianos fudit, nam Imperator factus circa annum Octogeſimum ſeptimum ſupra ducenteſimum coli pro Deo uoluit, à qua re cum Chriſtiani refugerent per uiginti fermè annos eos cladibus affecit, Templa ſolo æquauit, libros cremari, & incendijs perimi iuſſit, Fideiq; monumenta labefactare, atq; abolere conatus fuit; obſtitit tamen eius furori, atq; nequitiæ bonorum uirtus, qui ab illa clade euadentes ab hominum cætu exularunt, diſperſiq; per ſolitudines, & horrida loca hũc, atq; illũc intruſi, reconditiq;, uitam morti ſimillimam traduxerunt. Quo quidem in diſcrimine recenſendo, meditandoq; diſſentio prorſus ab ijs, qui ſcripſerunt ex diuina ultione eam cladẽ Chriſtianis illatam ob Tyrannidis ambitum, qua Sacerdotes eo tempore laborabant: Ego uerò contra reſpondeo; Quiſnam ambitus, quæ nam Tyrannis fingi in Sacerdotio potuit, in quo appetẽdo, & exercendo apertũ uitæ diſcrimen pluримorũ exẽplo uerſabatur. Item quid peccarunt delubra, quid libri, quid Sacerdotij expertes homines, quid deniq; imbecilles fœminæ ad ſupplitia abſtractæ. Sed heu nimis à pietate aberrarunt Platina, & alij, qui hæc temerè ſcripta retulerunt. Diſſimilitudo morum non autem Chriſtianorum ambitio in cauſa fuit, uiguit ſcilicet in illius temporis Principibus impietas, ambitioq; Diuini nominis ſibi ipſis arrogandi: Nam adorari, & pro diuis uocari etiam uiuentes uoluêre, eâq; de cauſa Diuinos honores CHRISTO Deo, & Homini deferri uetuêre, Chriſtianoſq; iccirco nepharia iuſſa abnuentes necauêre. Qui enim Dei cultum, & religionem odit, odiſſe etiam bonos tanquàm ſui diſſimiles ſuapte immanitate ſolet, præcipitiq; arbitrio bonorum perditioni ſtudet. Talis Diocletianus, uniuſq; & alter eius ſucceſſor fuit;

ſed

ſed ne ſingulorum improbitatem efferam, ad alia tempora properabo. Perſecutionis licentiam, impunitatemq; cõpeſcuit Lex lata à Maximino Imperatorem Chriſtianorum carnifice, qui morbo correptus, corruptusq; deſperata ſalute ſtatuit Chriſtianis licere in poſterum ſuis ritibus, ſuisq; inſtitutis impune uiuere. Contulit ſecuritatem legi, Chriſtianisq; Conſtantinus Helenæ filius Imperio potitus anno (ut quidam aiunt) Tricenteſimo & trigeſimo nono, potiores ſcriptores notant, Trecenteſimo & quartodecimo, Syluestro in Petri ſede, inopiaq; uerſante, quoquidem anno quieuêre à ſupplicijs Chriſtiani uiri, ac fidei confeſſionẽ in ſuâ quisq; prouincia extulêre. Fluctuauit igitur Chriſtiana claſſis, non Pelagi procellis, aut fluctibus, ſed humano, ideſt ſuo ſæpe fædata, ac demerſa cruore, annis ducentis fermè & octoginta à Domini noſtri IESV CHRISTI obitu, aſq; ad Conſtantini Imperium, ex quibusquidem annis poſtremi Chriſtianis ſuper humanas uires exitiales fuêre, omnibus penè huius nominis uiris, ac mulieribus ab Oppidis, & Vrbibus procul exulantibus. Latuêre tum etiam Ticinenſes Epiſcopi, Sacerdotesq; ac populares, deterritiq; ſuppliciorum genere, atq; atrocitate, pars Alpium iuga Comenſibus finitima petijt, pars in Apennini lateribus è regione ubi Staſfũa amnis, Staphora uulgò dicta, fluit abditas manſiunculas poſuit, extatq; hodie ingens lucus montis ſupercilium, ab Oriente, & ab Occidente tegens, ſub quo eſt ſpecus uaſtæ amplitudinis mira diuerticula, ac latebras continens, ubi latitaſſe Ticinenſes Sacerdotes, aliosq; Montani perhibent, qui Cæcimant uocantur. Vicit ergo tandem Romanorum Imperatorum ſæuitiam, ac poteſtatem Chriſtiana uirtus, atq; per patientiæ diuturnitatem Fidei ſuæ uexillum in alto ſtatuit, Deoq; æterno religionis trophæum confractis Idolis erexit. Templa tum maximè ſublima Dei Imperium, ac gloriam atteſtantia, Romæ, & in uniuerſa Europa, & Aſia ædificata fuêre, in quibus Crux olim probro habita, conuerſo dedecore Diuini honoris gratia locata fuit, ut memoria Domini Noſtri, qui in ea pependit, in ſacris ædibus conſpectior haberetur. Illis inſuper ſummis uiris, qui per diuerſa ſupplicia anteà uitam duxerant, egregium honorem rependere poſteritas non deſtitit, eorum patientiam, atq; conſtantiã, tum picturis, tum etiam literarum monumentis recenſendo, ac repræſentando: firmataq; tandem tam longa temporum ſerie, totq; uirorum anguſtijs, ac cladibus, Dei optimi religio in Orbe fuit, Italia ipſa, Romaq; præcipuè perſecutionum acerbitatẽ quàm maximè ſubeunte. Lætare igitur Europa, quoniam æterni Dei ſedes atrium, atq; delubrum tuorum uirorum præſtantia effecta es. Luge tu Iudæa, atq; Ægypte, quæ Diuinitate non agnita eiecisti Regem apud te natum, atq; uerſatum, Regiq; ipſi inſignem Latronem prætuliſti. Lugeant, fremantq; Tartara, quoniam noſtra Fide, atq; conſtantia conculcata iam diu ſunt Idola, & ſummi Dei maieſtas mortalibus patefacta. Quàquidem in re animaduertendum tibi ipſi Europa eſt, ne temere aliquando amittas, quod tanto noſtrorum maiorum ſtudio, & labore, ac etiam ſanguine paratum habes.

De Eccleſiæ fluctuatione, poſt Conſtantinum.
Cap. XI.

QVIEVIT Chriſtianum genus, creuitq; in immenſum annis triginta, quibus Conſtantinus Imperauit; quo quidem tempore extulit ſe ſe extra bonorum cætum Arrius Sacerdos Alexādrinus, turbatoq; Eccleſiæ ſtatu poſt Conſtantinum in Romanum Pontificem, aliosq; cum eo bene ſentientes irrupit: Negans Dominum IESVM CHRISTVM Deo patri conſubſtantialem in Diuinitate eſſe, Eoq; errore imbutis, commotisq; penè uniuerſis Orientalibus, diſſenſionem inter Chriſtianos fecit Arriana ſecta in Græcia, & Aſia cōſtituta, quo quidem Arrio miſerabiliter defuncto, ſecta tamen ſuſcitata inualuit, eoq; progreſſa eſt, ut ſuper triginta annos partim ſub Conſtante, partim ſub Iuliano Imperatore, Chriſtianos uarijs cladibus affecerit, Felice ſecundo Romano Pontifice in exilium miſſo, mox interfecto: Diuiſa itaq; illo errore Chriſtiana Eccleſia fuit, alijq; Arriani dicti ſunt, alij Orthodoxij, ideſt Rectiſcij (longè enim præſtantius appellari Rectiſcius quis rectè ſentiens poteſt, quàm Orthodoxus; Doxa enim opinio eſt, quæ differt à ſcientia, ut notat Hippocrates de arte, ijs uerbis: Duo ſunt, Scientia, & Opinio, quarum altera ſcire facit, altera ignorare) Durauit hæc miſerrima temporum, ac religionis calamitas uſq; ad Valentianum Imperatorem, qui Rectiſcius fuit, & undecim annis imperauit. Valente deinde fratre ſolo imperante Arriana opinione infecto repullulauit eius fauore excita eadē hæreſis, diffuſaq; per Græciam, & Aſiæ partem, & Italiam, Mediolanum etiam tabefecit; qua demum latius ſerpente hæreſi, nullo tum principe tantam erroris labem compeſcente, Aliæ quoq; hæreticorum ſectæ inſurrexêre, bonisq; reiectis, ac in exilium depulſis, Chriſtianum gregē deteritis paſtoribus, ideſt Epiſcopis, inuaſêre. Gothis etiam in eum errorem traductis, Athanarico eorum Rege bonis aduerſante, mortemq; ex ea cauſa ſuis inferente: Illa igitur tempeſtate afflicti plures egregij, ac clari uiri, atq; perempti fuêre; Alij dilapſi ab Vrbibus ſolitudines petiêre, ſolis Hæreticis in Eccleſia dominantibus, & ſacra prophanis ſuo arbitrio commiſcentibus. Modum huic Hæreticorum licentiæ, atq; furori attulit eiuſdem Valentis Imperatoris pœnitentia, pauore potiusquam religione inducta, qui Gothis in Thraciam tum irruentibus occurſurus Orthodoxæ Fidei uiros ab exilio reuocauit. Eoq; deinde Valente in eadem Thracia Gothica pugna occiſo, fugatoq; exercitu, et Græcia à Gothis direpta, ſimul etiam Hæreticorum fauor, unà cum Græcorum opibus deſinit. Reſtitutaq; rectè ſentiendi, ac dicendi libertas religioſis fuit (Hæreticis tamen in ſuis ſedibus, moribusq; manentibus) anno à partu Virginis Octogeſimo primo ſupra tricenteſimum; Gratiano in occidente Imperium adminiſtrante; cuius mater Iuſtina Græca fouere pro uiribus ſuis Arrianos non deſtitit (uide quo adigatur Orientalis dominatio, quando Græca fœmina Eccleſiam Dei infeſtat, atq; deturbat) Arrianis igitur, & religioſis hominibus ſub Chriſtiano nomine diuerſa

ſentien-

ſentientibus, & in eiſdem Vrbibus confusè uerſantibus; Exorta eſt nobis tandem Valentiniano Imperante humana lux tenebras repellens, ac ignorationis caliginem à credentium mentibus, oculisq; detergens Ambroſius Mediolanenſis Antiſtes; à quo depulſa primum in Occidente Arriana doctrina, atq; contrita fuit, Illeq; tanti operis ergo, alijsq; meritis clarus non ſolum inter Diuos, ſed etiam inter quatuor Catholicæ, ideſt uniuerſæ Eccleſiæ Doctores relatus eſt. In Oriente quoq; plura lumina ea ætate enituerunt, ut Gregorius Nazianzenus, & Epiphanius Cyprius Salamine Epiſcopus, alijq; qui Hæreticorum nebulas, & dicendo, & ſcribendo pluribus in locis diſſipauêre quidem, minimè tamen Ambroſij exemplo funditus eradicauêre Orientalibus multis in Fidei rectitudine titubantibus. Ad unitatem itaq; Chriſtiana Eccleſia redacta in Italia tantum ea ætate fuit magnorum uirorum laboribus, atq; periculis anno fermè Nonageſimo ſupra triceteſimum Theodoſio Imperante, ac Chriſtianam Fidem optimè colente, cum antea circiter quinquaginta annos in fluctuatione, diſſenſioneq; iactata fuiſſet. Meminerint qui hæc norunt Antiſtites antiquorum patrum exẽplo, Religionis nomini, uitæq; integritatem, & literarum peritiam addere. Nihil enim efficacius adhiberi ad errantium correctionem, conuerſionemq; poteſt quàm magni uiri perſpecta probitas cum doctrina coniuncta, ineptè q; ad alterum emundandum compoſito ſermone accedit, quiſquis moribus immundus fuerit.

De Mediolanenſis Eccleſiæ dignitate. Cap. XII.

NEMO Mediolanenſibus maiorem dignitatem attulit, quàm Ambroſius ex Proconſule Antiſtes conſtitutus. Quamuis enim Vrbs ipſa populi nobilitate, ac frequentia, & rerum ferè omnium copia, & uarietate inſignis eſſet, ſedesq; Proconſulis, & interdum Imperatoris fuiſſet, & tamen omnia ſæpe humanis caſibus comminuta, & funditus etiam euerſa fuêre, ipſa ſemper Eccleſia tam in maximo quàm in minimo Ciuium ſuorum cœtu, ad nominis ſui amplitudinem repullulante, ac alijs finitimarum Ciuitatum Eccleſijs præſidente, unà tantum excæpta Ticinenſi Eccleſia, in qua Mediolanenſis Antiſtes nullam autoritatem habet: Cæteræ itaq; finitimæ Eccleſiæ, cum Mediolanenſem ſuperiorem haberent, itaq; plurima [illegible] præcipuè appellationes ad eam referrent, certoq; limite Apoſtolicæ lege præſcrip[illegible] eius Antiſtitem quam maſſimè obſeruarent; polluto tamen Arriano errore Mediolanenſi Antiſtite, unà cum pleriſq; nobilioribus ualde ab antiqua exiſtimatione Eccleſia ipſa prolapſa eſt, iacuitq; infirma languente capite uſq; ad Ambroſij electionem. Quo demum uiro in Arrianos (ut retuli) inſurgente, erroremq; à Ciuium mentibus diſcutiente, reſtituta in priſtinum illius uirtute, ac doctrina dignitas Eccleſiæ fuit; ac etiam in maius creuit: Ille enim ſummus uir horas canonicas ad Aeterni Dei gloriam indies recenſendam hymnis, & canticis interpoſitis, ac Sacroſanctum matutinum Sacrificium, quod Miſſam uul-

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER SEPTIMVS.

De Italiæ Excidio. Cap. I.

LVGVBRIS mihi Oratio ineunda eſſet, flebiliq; ſtylo repetendum Italiæ excidiũ, quod nõ tam humano cõſilio, aut caſu, quàm Diuina prouidẽtia hoc ſæculo patratum fuit, Italicis iandiu animis, moribusq; ocio, luxuq; corruptis, nimisq; iccirco, nimis in Religione, & uirtute labantibus; ſed cum Diuina à nobis pro dignitate ornari nequeant, meaq; ſcribẽdi facultas humilitati aſſueta humi tantum ſerpat, cõmodius exiſtimaui nudo, patrioq; ſermone rem aggredi. Tria ab alijs ſcriptoribus parum ſcitè explorata inquirẽdo. Primum, qua ex cauſa, quoue maiorũ noſtrorum tanto ſcelere ira Dei in Italiæ exitiũ adeò exarſerit, ut uniuerſa fermè, paucis exceptis locis, tradita hoſtili ferro, ac furori fuerit. Alterum, quibus nam modis Italia ipſa, olim potentiſſima, eo tẽpore uiribus hebetata, & denudata, ad ea mala patienda ita ſuo ſtatu parata fuerit, ut ignobilis uniuscuiuſq; gentis iniurijs, direptionibusq; patuerit. Tertium, cur ignoti pœnè populi, ab extremis oris commoti ad eam inuadendam ſeſe effuderint, potiusquam illuſtres Reges, ac Nationes, antiquarum rerum gloria longè celebriores. A primo itaq; exordiendo, animaduerto unum præcipuum præceptum humano generi à natura aſcriptum eſſe, quod eſt, VTERE tibi ipſi inſita ratione: Ratio autem eſt mentis rectitudo, bonum, malumq; diſcernens; quo quidem bono agnito, aut hærere illi, aut ab eo declinare, noſtri arbitrij, & poteſtatis eſt. Suadet quidem ipſa natura bonum rationem proponens: Diſſuadet contra noſtra mortalitas, ſiue infirmitas, carnis onere depræſſa, ipſum bonum, uel laborem pertæſa, uel concupiſcentiæ illecebris, ac uoluptatibus ſeducta: In huiuſmodi igitur naturæ, & carnis colluctatione, ac diſſenſione poſitus homo: Propriæ uoluntatis arbiter, & moderator. Si ratione uſus fuerit, bono adhærens, humanæ naturæ munus pbasq, impleuit, cõſumauitq; Fidei, & Iuſtitiæ actum; Quæ quidem Iuſtitia Fidei cõiuncta, dicta à Iuris ſcriptoribus fuit conſtans, perpetuaq;

hominis

hominis uoluntas tribuendi unicuiq; quod ſuum eſt. In quam ſententiam Paulus etiam Romanis ſcribens idem præcipit ijs uerbis. Reddite ergo omnibus debitum, cui Tributum, Tributum, cui timorem, timorem, cui honorem, honorem: Quiſquis igitur alteri ius ſuum tribuerit, uſus ratione erit. Porrò autem cum humana natura à Diuina, formam, ſtatum, atq; elementorum cõmunicationem ſumpſerit, ergo Diuinitati referre honorem, & gratiam ſtatus ſui debet; Rectè ſanè debet, ſed quis quæſo honor. Quæ demum digna gratia haberi, reddiq; à mortali uiro, Deo æterno uniuerſorum Domino poterit, unus ſcilicet ſupremus adorationis honos, unaq; Diuinæ maieſtatis reuerentia, atq; confeſſio; Quam antiqui Iuris ſcriptores Religionem uocant, & Iuris gentium, ideſt, ipſorum hominum propriam eſſe, probant in libro primo Digeſtorum, De Iuſtitia & Iure, lege ſecunda. Cùm itaq; Deo religionis honos, ac reuerentia humanæ naturæ iure, uinculoq; debeatur, uideamus an hæc religio ab Italicis Populis præſtita Deo fuerit; Reſpondeo, quàm minima quidem in eis fuit, quod ex temporum ratione probabo; Quadrigenti exacti erant anni ab Ortu Domini Noſtri IESV CHRISTI, tum imperare Arcadius, & Honorius, defuncto Theodoſio, cæperunt: Qui quidem anni à Petri, Pauliq;, & Ioannis aduentu in Italiam, treceenti, & quinquaginta erant, quibus patefactum palam Dei uerbum, atq; Apoſtolica tuba Populis annunciatum fuerat, ut omnes homines priſca ignoratione omiſſa, ſcirent unum eſſe Deum, tam Chriſtianorum atteſtatione, quam etiam ſuis miraculis clarum: In his igitur trecentis, & quinquaginta annis, ſi tempora recenſueris, quibus habitus in Italia publico cultu Deo honor fuit, uix ſexaginta annis uiguiſſe religionem diuerſis collectis temporibus inuenies. Reliquis ſeculorum partibus publico contemptu in Dei dedecus, ac deteſtationem uerſis, boniſq; omnibus, qui aſpirare religioni depræhenſi fuerant, in exilium, aut in uincula coniectis. Non ſolum itaq; boni, maliq; menſura impar erat, prægrauante malo, ſed longè etiam diſpar, triploq; maior Populorum iniquitas, in tanto annorum ſpacio ſuccreuerat; Atq, quod eſt deteſtabilius, adorationis honor, qui ſoli Deo impendendus erat, nephario Principum, ac Populorum aſſenſu, ipſis Principibus attributus fuit, Diuiq; illi non ſolum poſt fata, ſed etiam dum in ſcelerum fœditate uiuerent, appellati ſunt. Deo ipſo palam poſthabito; Quam quidem tranſgreſſionem nequaquam excuſabilem facit ipſa olim Imperatorum poteſtas, ac dominatio in terris habita, quoniam eum Populis, militibusue collibuit, uel leui ex cauſa plures Imperatores, aut ueneno, aut ferro perempti ſunt, ueluti Nero, Domitianus, Aelius, Verus, Comodus, Aelius pertinax, uterq; Antoninus Seueri filius, Alexander, Maximinus, Gordianus, uterq; Philippus, Galenus improbitate notus, & alij. Qui ferè omnes pari actu, aut caſu excipi, & mactari tuendæ religionis cauſa iure & meritò potuiſſent, ſi religio Populis cordi fuiſſet. Ingrata igitur Deo illa tempora, ingratiq; Populi, ingrati Duces, & milites, ac religionem pertæſi claris rationibus probantur; Quibus plura adijcere argumenta poſſem eandem impietatem, ac irreligionem atteſtantia. Sed ne in

R re cla-

ſecto poſtea nuncupatos (ante enim Maricorum pagus erat) Syrum accerſitum ſtudioſè audiuiſſe, coluiſſeq;, & fidei dogmata tenuiſſe. Quid memorem Saleum nobile Oppidum, cuius uiri, mulieresq; accedenti Syro obuiam prodiêre, reueritiq; illum ſunt, ſolo hominis aſpectu, ac grauitate commoti, ubi uerò eum audierunt dicto confeſtim omnes aſſenſerunt. Eſt autem Saleum frequens Oppidum ſitu ſuo munitum inter Padum, & Fraſcheiam poſitum: Fraſcheia autem, ſiue Fraſchelia dicta ex eo eſt, quòd humiles arbuſculæ è terra, quæ arrida, & ſabuloſa eſt, inſurgent, folijs tantum ferendis aptæ, quæ folia Liguſticè fraſchæ dicuntur, & quoniam cubitales, aut paulò longiores arbuſculæ manent, Soli ariditate idoneum humorem non habente ad proceritatem formandam. Ideo Fraſcheia appellata eſt campania recondendis Lepuſculis grata, ſed uenatoribus hyeme gratiſſima. Durum enim eſt ſolum minutis Lapillis obductum, ſolidum iter ſine luto præbens: Excurrere itaq; per eam ſicco ueſtigio, & Venatores, & Catuli hyeme ſolent, nec Lepores ſimiliter ad fugam ineundam ſignum expectãt. Lento primum curſu denſiora uirgulta petunt, curſitant paululum, mox flectentes gradus in latera diuertunt, & euadunt. Videre tum licet inſanum Venatorem ob læpuſculum ſaluum factum ſocios, canes, arbuſtaq; increpantem. Quid ſi ille imprudens lepuſculum cæpiſſet, quaſi de Leonis, aut Vrſi captura gloriatus eſſet, cum igitur ex captura pericolo uacante gloria quæratur, nimirum eiuſmodi uenatio aptiſſima ocioſis uidetur. Habet autem ipſa campania ſub æquinoctium paſtionem pecudineo gregi ſaluberrimam, ſalſedine quadam herbis innata, qua & humoris ſuperfluitatem in herbis corrigi, & gratiorẽ paſtum pecudibus fieri dicitur: Et quoniam Saleũ illius campaniæ partem ſuo territorio colligit, à ſalſedine paſcui nomen inditum regioni, deinde Oppido plures arguunt, inter quam regionem, & Padum humiliores agri, ſed longè fertiliores iacent, Glaſto ferendo apti. Eſt autem herba, uulgò Gualdum à noſtratibus, ab Ethruſcis Guà appellata, orta ex tenui grano in ſubacto ſolo, pinguiq; ueris initio ſato, quæ herba quinquies æſtate decerpitur, decerpta in aceruum congeritur, congeſta caleſcit, caleſcens putreſit, putrefacta mola ſubigitur, ſubacta colligitur, Soliq; exponitur, & in pilas ad manuum rotunditatem componitur, moleſtum paſſim emittens fœtorem. Pilæ ſuper uiminea crate collocatæ ad Solis aſpectum deſſicantur, deſſicatæ in puluerem ſoluuntur: Soluta igitur hoc ordine herba in puluerem, Tinctorio operi, Fullonicoúe in precio eſt: de quo Glaſtho parce ueteres rei ruſticæ ſcriptores uerba fecerunt, cum tamen Flamminea, ſiue Romandiola, Picenni, & Ethruſci, alijq; Italici in eo grano ferendo ſtudium habuerint, quod fortaſſe apud ueteres minus uiguit. Sed ad Syrum redeo, qui ratus illius temporis tranquillitatem Chriſtianis diuturnam non fore, regreſſus ad Pagos, & Oppida in quibus Fidei noſtræ diſciplinam ſeminaurat, populos in religione firmauit, diuq; Baſſinaniæ ſedens circumuicinos populos in religione continuit. Quorum tamen omnium religionem Baſſinania ſuperauit, non ſolum in ipſo Syro, dum in humanis fuit, liberaliter recipiendo, ac obſeruando, ſed illo etiam mortuo in bonis ſuis

nis ſuis

niſ ſuis eius Eccleſiæ conferendis, eademq; bona Ticinenſi Eccleſiæ ſupponendo, ac cenſualia conſtituendo: cuius Religionis cauſa Deus Omnipotens ipſius Eccleſiæ princeps, quandiu religio in populo uiguit, tandiù ei rerum ſuarum ſucceſſum, ac quietem tribuit, floruitq; Baſſinania uiris, quos neq; Roma in ſuis Magiſtratibus, neq; Apoſtolica ſedes dedignata fuit, quos quidem ſi recenſuero uiros, ſcientia, ac religione conſpicuos, præſens hiſtoria Baſſinanita fiet, ipſorum numero uolumen occupante. Tu tamen Gerardia familia ſcriptorum meorum tarditatem non auſugies, Gerardia planè dicta quaſi gerens ardua, & quæ nobis, potiusquam tibi ipſi præſtantes ingenio, & eruditione uiros ſæpè effudiſti, ex quibus adhuc eminet in ciuium oculis., atq; obſeruatur Ioannes Michael Gerardius, qui toga aſſumpta inter Ticinenſes patricios, atq; Iuris peritos ſedem obtinet. Dum itaq; Syrus rerum euentu uſus Chriſtianam religionem prædicat, repetit, ac firmat, exacta ſunt Veſpeſiani, & Titi tempora. Imperiumq; Romanum ad Domitianum tranſijt, ſub quo quid euenerit referam.

De Chriſtianorum perſecutione, ſub Domitiano factâ, & Syri Epiſcopi obitu. Cap. VII.

COMPOSITIS in Liguſtico tractu rebus, ac Sacerdotibus pro Oppidorum opportunitate in locis diſpoſitis, dum Syrus longius ire, & Euangelica præcepta patefacere in mente haberet, continere ſe in ſua dioceſi, ac Ticinum regredi neceſſe habuit. Inualuerat enim atrox Chriſtianorum inquiſitio ex Domitiani Imperatoris iuſſu anno eius Imperij tertio, & Natalis Domini Octogeſimo ſexto, maiorq; in annos ſingulos illo nephario uiuente futura uidebatur: quare tueri quod quæſierat noſter Epiſcopus ſua præſentia, ſuisq; monitis, atq; conſtantia ſtatuit, potiusquam latius ea durante procella euagari: quam perſecutionem perpetuò fermè duraſſe omnes ſcriptores trâdunt uſq; ad ipſius Imperatoris interitum, cubicularij ſui inſidijs interreptum, anno ferè ſalutis noſtræ Nonageſimo octauo, & Imperij ſui quintodecimo, in quo temporis interuallo Syrus grauis annis, curisq; grauior exceſſit ab humanis, Cleto Pontifice (ut pleriq; ſcribunt) Romæ uiuente. Fleuit Syri obitum Ticinenſis populus, fleuêre Câpaniæ incolæ, Lumellinatesq;, & ipſa Circumpadana Liguria patrem ſuum ingemuit, Diuina (aiebant omnes) bona amiſſimus, hoc uno uiro ſummi Dei nuncio, ac deprecatore amiſſo. Compeſcuit populi luctum, Iubentius, ſiue Iuuentius Syri Sacerdos, & Comes apta oratione, demonſtrans tria precipuè homini preſtituta eſſe: Primum eſt patienter ferre ea quæ noſtræ infirmitatis, & ſubiectionis ſunt, de quibus ſentiēs Dominus noſter dixit. Abnega temetipſum, ideſt affectus tuos comprime, & tolle Crucem tuam, ideſt onus uitæ tuæ, & ſequere me, ideſt mea ueſtigia, mea præcepta atq; inſtituta: Alterum eſt mori, quæ mors finis, & ſolutio corporeæ compaginis eſt, nullum in ipſa anima imperium habens, ſed ea tan-

tum ſoluens, quæ à natura ſunt ſeparabilia. Morti ſubſequitur iudicium, ut Paulus in Epiſtola ad Hæbræos affirmat ijs uerbis, Et quemadmodum hominibus ſtatutum eſt ſemel mori, & poſt hoc iudicium &c. Niſi enim morti iudicium appoſitum fuiſſet, nobiſq; immineret, à recto tramite pleriq; deuiarent, ac naturæ illecebras ſecuti animum à bonis moribus, & uirtutibus auerterent. Retinacula itaq; humani ingenij, humanæq; ambitionis ſunt mors, & iudicium, quibus demptis natura inficeretur, ac in ſe ſe perniciosa rueret: Perſtare inſuper in hoc ſæculo omnes homines impoſſibile eſſet, ſi naſci, & non mori à natura contingeret, quia incapax eſſet orbis terræ tot gentium, ac populorum multitudine, quæ iam diù infinita, & innumerabilis effecta eſſet, ideoq; ſicut in diuerſorio abeuntes illi, iſtis aduenientibus locum cædunt, ita nos ipſos in hoc orbiſpicio cõmoratos has ſedes, olim ab alijs per nos acceptas, alijs dimittere æquum eſt, ut æqua remaneat priorum, poſteriorumq; conditio. Atq; eo ordine, & tempore quo in naturam uenimus, ac adoleuimus, ſimiliter ordine, & tempore à natura præſcripto, minui nos uiribus, ſenſimq; deficere neceſſe eſt: corpuſq; hoc noſtrum, quod elementorum uirtute, & temperamento compactum conſtat, iiſdem elementis à compagine ſecedentibus, & in ſuam naturam abeuntibus diſſolui naturale eſt: & quicquid deniq; ex rerum acceſſu natum ex corruptione apparet, in corruptionem redire ex earundem rerum deceſſu oportet, quæ corruptio mors ipſa eſt: Nemo igitur ueſtrûm Syri patris præſentiam appetat, nemo affectus ſuos Diuinæ, naturaliq. legi præferat, ſed neceſſitati acquieſcat. Diſcedendum Patri noſtro à corpore iam diù infirmo, & languente fuit, ut languori finem faceret, & corporea mole ſolutus ipſe deinde ſpiritu in æternum uiueret, nobiſq; fauêret, noſtraſq; ſupplicationes Deo offerret. Cuius rei gratia ſi uobis conſultum iri uultis, omittite confeſtim lachrymas, ac uirili prudentia luctum cohibite, Deoq; æterno mecum ſimul gratias agite, quòd nullo ante hac uobis cognito uiro in Cœli faſtigio recæpto, hodie Syrus noſter illuc euectus ſit, nobis ſemper pater, patronuſq; futurus, noſtraſq; aliquando peccatorum ſordes ſuis præcibus diluturus, atq; ante Dei thronum pro nobis aſtiturus. Dixit longè ornatius ille Sacerdos quàm à me ſcriptum ſit, populoſq; uerborum ui, ac ratione à luctu auertit, & in Fide, conſtantiaq; firmauit. Curare tum Syri funus magno honoris ambitu Ciuitas aggreſſa eſt Iuſtitio per triduum indicto, atq; ut tanti uiri memoria à poſteris pro uitæ eius dignitate celebraretur, tria publico conſenſu edita fuêre. Primo ut Nona dies Decembris, in qua ipſe obijt, Sancta, ac Feſta in perpetuum eſſet, quæ hodie etiam colitur. Secundò, ut ahænea ſtatua Epiſcopali habitu paludata in Templo cathedrali erigeretur; quæ elegantiſſimè conſlata, & in eodem Templo poſtea ſtatuta fuit. Tertium ut ſinguli Ciuitatis ordines Cæreum hominis ſtatura longiorem conficerent, & pro Syri memoria Deo offerrent cateruatim omnes diuiſis ordinibus incedentes, & Cæreum ſuum in ſede erectum in templum deferentes octaua die eiuſdem menſis, ut altera die feſta ſinguli Cærei in alto collocati, incenſiq; lumen ederent, ſacriſq; faciendis honorem adderent. Quam

Cæreorum

Cæreorum delationem, non ſolum ſummo ſtudio Ticinenſes hodie faciunt, ſed niſi prohibeantur, addunt pugnorum certamen. Nobilioribus enim ordinibus præcedentibus, ſubſequuntur artifices, qui dum properato gradu præcedere alij alijs conantur, per mutuas impulſiones in concurſantium agmina ruunt, atq; è loco alij alios trudunt, tandemq; pugnis pugnam ineunt, ceduntq; infirmiores, & uictores in pugna Cæreum uictis pro præmio auferunt, ſuoq; Cæreo in Templum prius delato Cæreum deuicti ordinis cuipiam ignominiæ cauſa pignori tradunt, deluduntq; deuictos. Augetur ſpectaculum, ſi lutum in uijs in eſſe ex diuturnis imbribus contingat, nam ſine diſcrimine in luto figentes ueſtigia pugnant, decidensq; aliquis luto obuoluitur, ac fœdatur, aſſurgensq; reſperſus limo, turbam ad riſum excitat, nemo tamen cadentem cedit, cedere enim cadentem nephas putant, quia ludicra pugna eſt, in qua ad perditionem non certatur, ſed ſatis eſt pugili deieciſſe pugilem, nullumq; ex hac pugna odium oboritur. Obijt autem Syrus in ſuburbanis ædibus propè Ciuitatem ſitis, ubi Sacellum Diuis fratribus Prothaſio, & Ieruaſio occultò dicauerat, ad quos quidem fratres ſibi ipſi amicos antequam Mediolani paterentur dum in uinculis eſſent in memorata Domitiani perſecutione Iuuentium ſuum deſtinauerat, ut eius hiſtoria probat. Sedata deinde poſt multos annos Chriſtianorum procella, translatum Syri funus ab eo Sacello intra Ciuitatem fuit, & in Cathedrali Templo egregiè collocatum, Sacellumq; illud in ampliorem formam inſtauratum, receptum eſt intra Ciuitatis ambitum in poſtrema eius amplificatione Ieruaſij, & Prothaſij nuncupatione perdurante, Syriq; immago in fornice Templi portæ ſuperfixa ob eius rei monumentum etiam in præſenti cernitur, & translationis dies à Papienſibus profeſto habetur.

De Ticinenſibus Epiſcopis poſt Syrum conſtitutis. Cap. VIII.

PROCVRATO Syri funere Ticinenſes abſtinendum tantiſper ab Epiſcopi electione cenſuêre; donec Domitiani Imperatoris furor deferbuiſſet, dimiſſisq; ea ratione Læumellinatibus, ac Liguribus, Ciuitas ſine Epiſcopo quieuit uſq; ad Domitiani interitum, cui ſuccedens in Imperio Nerua anno (ut dixi) nonageſimo octauo, nullo odio Chriſtianos inſectatus eſt. Securitate igitur ſub huius Imperio Chriſtianis oblata, creatus à Ticinenſibus Epiſcopus Pompeius fuit, cui non opes, aut genus ſed probati mores, populi ſuffragium conciliauerant. Is anno ſalutis humanæ centeſimo, & quarto Sacerdotibus aſſumptis, uniuerſam Dioceſim peragrauit, adiecitq; Ticinenſi Eccleſiæ alia Liguriæ Caſtella, quæ poſt Aſtam ciuitatem conditam in eius finibus compræhenſa fuêre, ſed Ticinenſis interim Dioceſis, iurisq; remanſêre, ut Coſtileola, in qua hodie Aſinaria familia antiqua nobilitate dominatur, Cortaſonium ubi Pelletæ gẽtis ſplendor uiguit, Tegulæ etiam eiuſdem Iuris ſed amplioris dignitatis ſunt, ut ſuo loco patebit, in quibus

inſignis, claraq; Montaphia familia magnificam ſedem habet. Omitto alia in quibus ditionem tantum (ut aiunt) ſpiritualem Ticinenſis Eccleſia exercet; creuitq; in immenſum ea ætate Chriſtiana religio. Quod quidem incrementum nonnullum poſtea Chriſtianis detrimentū attulit ſuſpitione ſub Traiano, Neruæ ſucceſſore oborta, ne quid ipſi per ſectæ conſpirationem aduerſus Romani Imperij maieſtatem molirentur. Qua inualeſcente ſuſpitione, tertia edita fuit Traiani iuſſu Chriſtianorum clades, in qua Anacletus Romanus Pontifex ſupplitio affectus interijt. Compeſcuit deinde Chriſtianorum cædem Traianus lege lata, ne Chriſtiani ex ſolius Iudicis Imperio inquirerentur, ſed ab accuſatore delati, aut Dijs ſacrificare CHRISTI religione reiecta, aut capitis pœnam ſubire cogerentur. Moderatior aduerſus Chriſtianos Adrianus Imperator Traiano ſucceſſit, permiſſitq; ut accuſati Chriſtiani, conuictiq; dumtaxat capitis rei eſſent, nullo alio adhibito ſupplicij genere, quo antea interdum uiui ad impietatem cruciabantur. Nec deſtitêre propterea mali uiri Romanos Pontifices religionis crimine reos facere, quaſi religio ipſa crimen eſſet, traditiq; morti ſunt ſub Adriano Euariſtius, & Alexander Romani Pontifices. Diuerſa apud Ticinenſes ratio fuit, nemine Chriſtianum dogma impugnante, nemineq; etiam religionis cultores deferente: quod quidem delatoris nomen, ac munus in quacunq; cauſa, infame apud Ticinenſes habetur. Curata igitur ſua Diœceſi Pompeius, ab humanis exceſſit anno à partu Virginis Centeſimo & decimo ſeptimo, cui ſucceſſit in Eccleſia moderanda Iuuentius (de quo diximus) doctrina conſpicuus: Eoq; ſacra curante inferior Liguriæ pars Placentino agro finitima ab Arena Oppido uſq; Runiſcallam in Apennini latere ſitam, unà cum pluribus uicis, caſtellisq; CHRISTI fidem ſuſcepit, ac Ticinenſi Eccleſiæ, & ditioni ſe coniunxit. Eſt autem Arena Oppidum iuxta Padum infra Ticini oſtium, ubi Padi traiciendi opportunitas ſumma adeſt, feruntq; aduerſus Iuuentium in Ticinenſibus Oppidis erudiendis occupatum, Porphyrium ducem cum militum manu prodiiſſe, ut Epiſcopum è medio tolleret, ne ipſa religio latius ſerperet: Exiuit Iuuentius obuiam aduenienti duci, molliq; oratione allocutus hominem, animi ferociam primo congreſſu deliniuit, mox dixit ſe non ſua ſed Dei præcepta edocere. Porphyrius autem uiri modeſtia, ac innocentia longo ſermone perſpecta, Epiſcopum ſine iniuria dimiſit, interdixitq; tātum ne in poſterum ad populos (ut iam cœperat) concionabundus prodiret. Veritus igitur Epiſcopus, ne per eius prædicationem perſecutio, & cædes in populos excitaretur, abſtinuit concionibus, & familiari tantum ſermone in abditis locis bonos in fide continuit. Secutiq; eius ueſtigia ſunt alij Ticinēſes Epiſcopi ſucceſſiue creati poſt annum Centeſimum & quinquageſimum quartum, quo deceſſiſſe Iuuentius ſcribitur, nullo alio confecto negocio, niſi populis in ſuſcepta Fide, & Religione firmatis: quibus quidem temporibus ſæpe Imperatorum iuſſu Romæ, & alibi in Chriſtianos ſæuitum eſt, præcipuè Seuero Imperante: circa cuius Imperiū Criſpus Niger Ticinenſis Epiſcopus conſtitutus fuit, qui apertè concionari uetitus, alio labore, ac ſtudio

Ticinenſes

Ticinenſes fouit: Nam rerum publicarum adminiſtrationem complexus, populum ad Ciuitatis ornamentum excitauit, ſuaſitq; in primis opportunum fore uias Ciuitatis lapide ſternere, Fluminis ripas infixis altius palis munire, ne facili incremento, ac raptu euadere ab alueo efractis ripis poſſet, docuitq; iuxta fluminis latera in locis humilioribus aggeres formari, tellure in altum congeſta, ut intra aggeres concluſa, prædia tuta eſſent fluuio inundante, ac precioſiora fierent. Ponte inſuper Ticinum omnino iungendum eſſe ad Ciuitatis decus, & commodum dixit, eiuſq; dicto populus audiens fuit, & opus perfecit, ut ſequenti capite referam.

De Ponte Ticino impoſito. Cap. IX.

CRISPO Epiſcopo huius nominis primo hortante, Populus Ticinenſis lapideum Pontem in Ticino fluuio ædificauit, circa annum Ducenteſimum à Natali Domini. Diſtabant eo tempore muri Ciuitatis à Ponte, & à Fluminis ripa ad iactum lapidis, extantq; ipſius antiqui muri monumenta in domo Salaria, & apud ædes Diui Theodori, & Diuæ Agathæ diſtantiam quam ſcribo atteſtantia. Addere etiam ad rei confirmationem libet, quòd Gothis Ticinum occupantibus Belliſarij milites Ticini fluminis Pontem ab Vrbe ſeparatum tranſierunt. Felice Mediolanenſi Equite eorum ductore à tergo relicto, quem poſtea ſubſecutum Gothi ab Vrbe, egreſſi citra Pontem, ideſt, inter Fluuium, & Vrbem interfecerunt, quod omnes Gothicæ hiſtoriæ ſcriptores referunt. Quæſitum hoc loco à peritis hiſtoriarum fuit circa Pontis ſtructuram, deriuatæ nè Ticini aquæ in alterum alueum, quem uulgus Graualonum uocat, prius fuerint ad maiorem operis facilitatem, an uerò in ipſis aquis locata Pontis fundamenta ſint. Reſpondeo ex ijs quæ mea ætate uidi; Deriuari, auertiq; Ticini aquæ ab antiquo, & urbano alueo in ſuburbanum alueum Graualonum dictum prorſus nequeunt: quod tentatum magnificentiſſimo apparatu à Franciſco Gallorum Rege, anno Milleſimo quingenteſimo & uigeſimo quinto fuit. Hyeme Ticini aquas eo tempore quàm maxime cogente (Serena enim Hyeme Ticinus à natura anguſtior fluit) Ille igitur ſummus Rex deſperata Ciuitatis expugnatione, Vrbem obſidione cinxit, nauiculari ponte Fluuio ſupra Vrbis ſitum propè Sanctum Saluatorem compoſito, ut cõmeare hinc inde milites poſſent, binisq; deinde exactis menſibus, Ciuitateq; obſidionem conſtanter ferente, aggreſſus eſt Rex fluminis diuerſionem, ratus auerſo flumine facilius ſibi ab eo latere expugnationem patere, ubi muri in plano ſiti, nullius foſſæ munimine præcingũtur. Ita ut muris proſtratis, armati Equites inuadere Vrbem per ruinas poſſe uiderentur. Innumero itaq; columnarum numero triplici ordine defixo, atq; firmato, urbanum fluminis alueum obſtruxit telis lineis, canabeisq;, liquefacta cera imbutis in ſingulis columnarum ordinibus, mirabili arte diſpoſitis, atq; coniunctis. Auerſus quidem illo opere curſus fluminis in alterum alueum fuit, ueruntamen non ſunt exinanitæ aquæ ab urbano alueo, redierunt, ſcilicet aquæ

ab infe-

ab inferiori parte, ubi uterq; alueus ante Ciuitatem in unum coit, redierunt inquam, & redundarunt in urbanum alueum, & durante Ciuitatis longitudine, & amplius aluei fundum operuerunt, ita ut ad Ciuitatem expugnandam ab eo latere minime Regi, ut opinatus fuerat, patuerit aditus Aquarum altitudine aggreſſuram impediente. Aquarum igitur exinanitio in Ponte conſtruendo fieri ab antiquis non potuit, aluei fundo ſuapte æqualitate ab inferiori ora Aquas reſumente. Alia itaq; ratione, alioq; opere quàm per deſiccationem aluei pilarum fundamenta locata fuære, quàm quidem rationem, artemq; à peritis ſcriptoribus perquiſitam, & non agnitam aperio. Accuuntur in cuſpidem ab uno capite altæ, rectæq; columnæ, & ab eodem capite torrentur igni, ut durior cuſpis fiat, ſingulis deinde columnis in duobus lateribus per longitudinem, inſecatur ſcalpro, rectiſſima inciſura ad tabulas, ſiue aſſeres recipiendas apta. Figuntur poſtea hæ columnæ ſuo ordine tabularum menſura quàm maxime obſeruata, ita ut inter ſingulas duas columnas tabulæ committi in laterali columnarum inſectione poſſint, figunturq; columnæ nauali machina adhibita, in qua ingens maleus, Hircus uocatus, fune deductus, demiſſusq; figendi opus perficit: Inter fixas columnas committuntur tabulæ ſuo quæq; ordine, & loco in lateribus, ubi inciſuræ fabrefactæ ſunt, tabulæq; à ſummitate columnarum per inciſuras demiſſæ infra impelluntur: quibus tabulis ſub aquas deſcendentibus aliæ ſuper imponuntur, quæ maleo, aut claua adactæ inferiores tabulas ſeriatim inferius detrudunt, & ad fluminis fundum comprimunt, atq; diſtringunt, uno uidelicet, & eodem ictu ſuperiori tabulæ admoto ſingulas tabulas per compaginem concutiente: Atq; hoc modo à quatuor lateribus periti fabri caſtellum ex trabibus, & tabulis in flumine componunt, eo in loco, ubi pilæ pro pontis fundamento locandæ ſunt. Quo caſtello compoſito terram poſtea intrò coniiciunt iuxta tabulatum ad obſtruendum interuallum ſi quod extaret inter fundum fluminis, & infimas tabulas, quod euenire poſſet ex fundi inequalitate: Hoc opere perfecto plures tubas ſiue fiſtulas ad extrahendum aquas in Caſtello collocant, quæ tuba eſt inſtrumentum ex quatuor tabulis quadratò coniunctis compactum, cui immittitur tabella baſtæ confixa, quæ per impulſionem, & deductionem prompta manu factam educit aquas ex Caſtello per tubæ meatum ab imo ſurſum, perinde ac ſi quis aquam ex uaſe per ſufflatorium extraheret; ſufflatorium, uel conflatorium appello inſtrumentum longiuſculum in cuſpidem deſinens ex electro fabrefactum, deductile lignum continens, cuius quidem ligni deductione aqua per cuſpidis foramen ſiue fiſtulam ab imo ſurſum trahitur per ſpiritus obſtructionem. Hæ enim tubæ ſiue fiſtulæ aquæ immiſſæ ex parte, & ex parte ſuper aquam inclinatæ per immiſſilis tabellæ traductionem euomunt exceptã interius aquam; aliamq; recipiunt ſtatim euomendam, uſq; ad Caſtelli exinanitionem. Intra quod Caſtellum aſtare uiros oportet breui cimba inſidentes, qui Aquis exeuntibus explorent iuncturas tabularum, & ubi penetrare aquam per rimas deprehenderint, ſtupa, aliaúe materia rimis immiſſa obturare meatus neceſſe habent, ut aquarum exinanitio intra Caſtellũ

fiat:

fiat: ſed Angelus Taliata Miranduleus mihi in eo Oppido agenti formas paruularum tubarum oſtendit, quibus putabat fieri poſſe, ut ſpiritu tantum atraherentur aquæ, atq; defluerent, hominis manu ſemel tantum operante, quod an perfecerit ignoro, nota enim, uiſaq; ſcribo. Exinanito Caſtello ſi humus altius egerenda fuerit, erit architecti iudicium, ſed noſtrates palos præacutos, igneq; ambuſtos in fundo figunt, & ſolo æquant, poſtremo ſuperædificant quadrato marmore, aut ſaxo ſuperlocato, opereq; Caſtelli ſummitatem ſuperante, interuallum implent humo, interuallum uidelicet, quod eſt inter Caſtellum & pilam, ne excreſcente flumine, aquisq; caſtellum ſuperantibus muri iuncturæ detrimentum ante obductionis tempus ſentiant, quò enim diutius caſtellum circa pilam durauerit, & pertingi ab undis pilas prohibuerit, eò durabilior muri compago erit. Hæc eſt ratio ædificandi in flumine, in qua Antonius Gallus Ticinenſis, me puero, quàm maximè excelluit, minimè tamē pons Ticini, quem hodie uidemus, ille ipſe eſt, qui ædificatus ſub Criſpino Epiſcopo fuit, ſed diuerſus ab eo tempore, & autoribus. Nunc redeo ad ea quæ Fidei firmamenta ſunt.

De Inuicta Chriſtianorum Fide. Cap. X.

MAIOR ſemper Chriſtianorum Fides, atq; conſtantia quàm clades, & perturbatio in unoquòq; ſæculo probata eſt, præcipuè in hoc de quo ſcribimus tempore, quod à Seueri Imperio, ad Flauium Claudium fluxit, quem conſtat Imperatorem factum anno ab Ortu Domini Ducenteſimo & ſeptuageſimo primo; Maximo Epiſcopo uiro innocentiſſimo, & eximio Ticinenſibus præſidēte. In hoc enim Septuaginta annorum interuallo, à tribus Imperatoribus Chriſtiana Eccleſia, ſiue congregatio accerrimè exagitata fuit, alijs Imperatoribus Alexandro, Gordiano, & utroq; Philippo minus acerbè in Chriſtianos ſæuientibus. Primum enim poſt nepharias Sæueri, & filiorum leges in Chriſtianos latas, Tetrum illud exiuit Decij Imperatoris edictum, mandans Chriſtianos ubiq; gentium ſine Iudicis decreto impunè tolli, atq; aboleri: Valeriani deinde impietas in Chriſtianos excitata, multa uirorum millia funeri dedit, ceciditq; poſtremò ipſe in Perſarum manus ex Diuina ultione, ut ab Imperij maieſtate, & faſtigio corruens, captiuitatis probrum, dedecusq; ſubiret. Galeno quoq; Valeriani filio improbè imperante, nuſquàm circa Romam, Mediolanumq;, & alias Metropoles Vrbes tuta ſedes Chriſtianis patuit. Rapti paſſim ad ſupplicia miſeri, & innocentes fuēre, uno propoſito liberationis remedio (ut Deum abnegarent) Fide, ac Religione reiecta; illi contra in tot conſtituti anguſtijs, per mortis aditum, atq; contemptum, Fidem, ac Religionem obſeruare, & in Fidei confeſſione occumbere maluēre: Quorum conſtantiam admirata poſteritas didicit in Fide ſtare, tormentisq; reſiſtere, non quidem corporis uiribus reluctando, ſed patientia, animiq; magnitudine, quàm Paulus meritò longanimitatem appellat, ſupplicia perferendo. Claudio deinde Im-

Q perium

perium adminiſtrante, minui atrocitas in Chriſtianos cœpit, creuitq; maior credentium numerus quàm antea in perſecutione decreuerat, ſiue quòd morte preuentus Claudius inſæuire in Chriſtianos nequierit, ſiue ex alia cauſa Chriſtianorum perturbatio ceſſauerit: Conſtat enim Dionyſium ſummum Pontificem ſub Claudio Romæ diem ſuum obiiſſe, nec anteceſſorum ſuorum exemplo neci affectum fuiſſe: Durauit autem tantiſper credentium incrementum, etiam ſub Aureliano Claudij ſucceſſore, quoad ille bellis occupatus ab Vrbe abſuit. Ex quibus quidem bellis, quod in Italia tantum circa Padum geſſit, referam, Aureliano in Germania aduerſus Suenos, & Sarmatas bello occupato. Marcomani qui non longè à Danubio ſedes habuêre, quiq; Marco Antonino Imperante, excitis finitimis Pannoniam infeſtauerant, repulſiq; ab eo intra ſuos limites conquieuerant: Coacto in unum agmine per Heluetiorum fines Inſubriã petiêre, & uſq; in Flaminiam euagati. Aurelianum à Germania in Italiam euocauêre. Qui triplici cõgreſſu eos fregit, fugauitq;. Primo ad Metaurum fluuium: Altero ad Placentiam: Tertiò in Ticinenſi agro: Belloq; in Germanos cõfecto Aurelianus, & capta in Aſia Palmyra Vrbe, Zenobiaq; eius regina in triũphum deducta ex proſpero rerũ ſucceſſu elatus, ad ocium, & ad Chriſtianorum cædem cõuerſus eſt. Fæliceimq; Romanũ Pontificem Dionyſij ſucceſſorem, & alios interimi iuſſit: Minor deinde impietas in Aureliani ſucceſſoribus fuit uſq; ad Diocletiani Imperium, qui omnem animi atrocitatem in Chriſtianos fudit, nam Imperator factus circa annum Octogeſimum ſeptimum ſupra ducenteſimum coli pro Deo uoluit, à qua re cum Chriſtiani refugerent per uiginti fermè annos eos cladibus affecit, Templa ſolo æquauit, libros cremari, & incendijs perimi iuſſit, Fideiq; monumenta labefactare, atq; abolere conatus fuit; obſtitit tamen eius furori, atq; nequitiæ bonorum uirtus, qui ab illa clade euadentes ab hominum cætu exularunt, diſperſiq; per ſolitudines, & horrida loca hûc, atq; illûc intrũſi, reconditiq;, uitam morti ſimillimam traduxerunt. Quo quidem in diſcrimine recenſendo, meditandoq; diſſentio prorſus ab ijs, qui ſcripſerunt ex diuina ultione eam cladẽ Chriſtianis illatam ob Tyrannidis ambitum, qua Sacerdotes eo tempore laborabant: Ego uerò contra reſpondeo; Quisnam ambitus, quæ nam Tyrannis fingi in Sacerdotio potuit, in quo appetẽdo, & exercendo apertũ uitæ diſcrimen plurimorũ exẽplo uerſabatur. Item quid peccarunt delubra, quid libri, quid Sacerdotij expertes homines, quid deniq; imbecilles fœminæ ad ſupplitia abſtractæ. Sed heu nimis à pietate aberrarunt Platina, & alij, qui hæc temerè ſcripta retulerunt. Diſſimilitudo morum non autem Chriſtianorum ambitio in cauſa fuit, uiguit ſcilicet in illius temporis Principibus impietas, ambitioq; Diuini nominis ſibi ipſis arrogandi: Nam adorari, & pro diuis uocari etiam uiuentes uoluêre, eaq; de cauſa Diuinos honores CHRISTO Deo, & Homini deferri uetuêre, Chriſtianosq; iccirco nepharia iuſſa abnuentes necauêre. Qui enim Dei cultum, & religionem odit, odiſſe etiam bonos tanquàm ſui diſſimiles ſuapte immanitate ſolet, præcipitiq; arbitriò bonorum perditioni ſtudet. Talis Diocletianus, uniusq; & alter eius ſucceſſor fuit;

ſed

ſed ne ſingulorum improbitatem efferam, ad alia tempora properabo. Perſecutionis licentiam, impunitatemq; cōpeſcuit Lex lata à Maximino Imperatorem Chriſtianorum carnifice, qui morbo correptus, corruptusq; deſperata ſalute ſtatuit Chriſtianis licere in poſterum ſuis ritibus, ſuisq; inſtitutis impune uiuere. Conſuluit ſecuritatem legi, Chriſtianisq; Conſtantinus Helenæ filius Imperio potitus anno (ut quidam aiunt) Tricenteſimo & trigeſimo nono, potiores ſcriptores notant, Trecenteſimo & quartodecimo, Syluestro in Petri ſede, inopiaq; uerſante, quoquidem anno quieuêre à ſupplicijs Chriſtiani uiri, ac fidei confeſſionē in ſuâ quisq; prouincia extulêre. Fluctuauit igitur Chriſtiana claſſis, non Pelagi procellis, aut fluctibus, ſed humano, ideſt ſuo ſæpe fædata, ac demerſa cruore, annis ducentis fermè & octoginta à Domini noſtri IESV CHRISTI obitu, uſq; ad Conſtantini Imperium, ex quibusquidem annis poſtremi Chriſtianis ſuper humanas uires exitiales fuêre, omnibus penè huius nominis uiris, ac mulieribus ab Oppidis, & Vrbibus procul exulantibus. Latuêre tum etiam Ticinenſes Epiſcopi, Sacerdotesq; ac populares, deterrìtiq; ſuppliciorum genere, atq; atrocitate, pars Alpium iuga Comenſibus finitima petijt, pars in Apennini lateribus è regione ubi Staſfiia amnis, Staphora uulgò dicta, fluit abditas manſiunculas poſuit, extatq; hodie ingens lucus montis ſupercilium, ab Oriente, & ab Occidente tegens, ſub quo eſt ſpecus uaſtæ amplitudinis mira diuerticula, ac latebras continens, ubi latitaſſe Ticinenſes Sacerdotes, aliosq; Montani perhibent, qui Cæcimani uocantur. Vicit ergo tandem Romanorum Imperatorum ſæuitiam, ac poteſtatem Chriſtiana uirtus, atq; per patientiæ diuturnitatem Fidei ſuæ uexillum in altoſtatuit, Deoq; æterno religionis trophæum confractis Idolis erexit. Templa tum maximè ſublima Dei Imperium, ac gloriam atteſtantia, Romæ, & in uniuerſa Europa, & Aſia ædificata fuêre, in quibus Crux olim probro habita, conuerſo dedecore Diuini honoris gratia locata fuit, ut memoria Domini Noſtri, qui in ea pependit, in ſacris ædibus conſpectior haberetur. Illis inſuper ſummis uiris, qui per diuerſa ſupplicia anteà uitam duxerant, egregium honorem rependere poſteritas non deſtitit, eorum patientiam, atq; conſtantiā, tum picturis, tum etiam literarum monumentis recenſendo, ac repræſentando: firmataq; tandem tam longa temporum ſerie, totq; uirorum anguſtijs, ac cladibus, Dei optimi religio in Orbe fuit, Italia ipſa, Romaq; præcipuè perſecutionum acerbitatē quàm maximè ſubeunte. Lætare igitur Europa, quoniam æterni Dei ſedes atrium, atq; delubrum tuorum uirorum præſtantia effecta es. Luge tu Iudæa, atq; Aegipte, quæ Diuinitate non agnita eiecisti Regem apud te natum, atq; uerſatum, Regiq; ipſi inſignem Latronem prætuliſti. Lugeant, fremantq; Tartara, quoniam noſtra Fide, atq; conſtantia conculcata iam diu ſunt Idola, & ſummi Dei maieſtas mortalibus patefacta. Quàquidem in re animaduertendum tibiipſi Europa eſt, ne temere aliquando amittas, quod tanto noſtrorum maiorum ſtudio, & labore, ac etiam ſanguine paratum habes.

De Eccleſiæ fluctuatione, poſt Conſtantinum.
Cap. X I.

QVIEVIT. Chriſtianum genus, creuitq; in immenſum annis triginta, quibus Conſtantinus Imperauit; quo quidem tempore extulit ſe ſe extra bonorum cætum Arrius Sacerdos Alexādrinus, turbatoq; Eccleſiæ ſtatu poſt Conſtantinum in Romanum Pontificem, aliosq; cum eo bene ſentientes irrupit: Negans Dominum IESVM CHRISTVM Deo patri conſubſtantialem in Diuinitate eſſe, Eoq; errore imbutis, commotisq; penè uniuerſis Orientalibus, diſſenſionem inter Chriſtianos fecit Arriana ſecta in Græcia, & Aſia cōſtituta, quo quidem Arrio miſerabiliter defuncto, ſecta tamen ſuſcitata inualuit, eoq; progreſſa eſt, ut ſuper triginta annos partim ſub Conſtante, partim ſub Iuliano Imperatore, Chriſtianos uarijs cladibus affecerit, Felice ſecundo Romano Pontifice in exilium miſſo, mox interfecto: Diuiſa itaq; illo errore Chriſtiana Eccleſia fuit, alijq; Arriani dicti ſunt, alij Orthodoxij, ideſt Rectiſcij (longè enim præſtantius appellari Rectiſcius quis rectè ſentiens poteſt, quàm Orthodoxus; Doxa enim opinio eſt, quæ differt à ſcientia, ut notat Hippocrates de arte, ijs uerbis: Duo ſunt, Scientia, & Opinio, quarum altera ſcire facit, altera ignorare) Durauit hæc miſerrima temporum, ac religionis calamitas uſq; ad Valentianum Imperatorem, qui Rectiſcius fuit, & undecim annis imperauit. Valente deinde fratre ſolo imperante Arriana opinione infecto repullulauit eius fauore excitata eadē hæreſis, diffuſaq; per Græciam, & Aſiæ partem, & Italiam, Mediolanum etiam tabefecit; qua demum latius ſerpente hæreſi, nullo tum principe tantam erroris labem compeſcente, Aliæ quoq; hæreticorum ſectæ inſurrexêre, bonisq; reiectis, ac in exilium depulſis, Chriſtianum gregē deteritis paſtoribus, ideſt Epiſcopis, inuaſêre. Gothis etiam in eum errorem traductis, Athanarico eorum Rege bonis aduerſante, mortemq; ex ea cauſa ſuis inferente: Illa igitur tempeſtate aſticti plures egregij, ac clari uiri, atq; perempti fuêre; Alij dilapſi ab Vrbibus ſolitudines petiêre, ſolis Hæreticis in Eccleſia dominantibus. & ſacra prophanis ſuo arbitrio commiſcentibus. Modum huic Hæreticorum licentiæ, eiq; furori attulit eiuſdem Valentis Imperatoris pœnitentia, pauore potiusquam religione inducta, qui Gothis in Thraciam tum irruentibus occurſurus Orthodoxæ Fidei uiros ab exilio reuocauit. Eoq; deinde Valente in eadem Thracia Gothica pugna occiſo, fugatoq; exercitu, et Græcia à Gothis direpta, ſimul etiam Hæreticorum fauor, unà cum Græcorum opibus deſinit. Reſtitutaq; rectè ſentiendi, ac dicendi libertas religioſis fuit (Hæreticis tamen in ſuis ſedibus, moribusq; manentibus) anno à partu Virginis Octogeſimo primo ſupra tricenteſimum; Gratiano in occidente Imperium adminiſtrante; cuius mater Iuſtina Græca fouere pro uiribus ſuis Arrianos non deſtitit (uide quò adigatur Orientalis dominatio, quando Græca fœmina Eccleſiam Dei infeſtat, atq; deturbat) Arrianis igitur, & religioſis hominibus ſub Chriſtiano nomine diuerſa

ſentientibus, & in eiſdem Vrbibus confuſè uerſantibus; Exorta eſt nobis tandem Valentiniano Imperante humana lux tenebras repellens, ac ignorationis caliginem à credentium mentibus, oculiſq; detergens Ambroſius Mediolanenſis Antiſtes, à quo depulſa primum in Occidente Arriana doctrina, atq; contrita fuit, Illeq; tanti operis ergo, alijſq; meritis clarus non ſolum inter Diuos, ſed etiam inter quatuor Catholicæ, ideſt uniuerſæ Eccleſiæ Doctores relatus eſt. In Oriente quoq; plura lumina ea ætate enituerunt, ut Gregorius Nazianzenus, & Epiphanius Cyprius Salamine Epiſcopus, alijq; qui Hæreticorum nebulas, & dicendo, & ſcribendo pluribus in locis diſſipauêre quidem; minimè tamen Ambroſij exemplo funditus eradicauêre Orientalibus multis in Fidei rectitudine titubantibus. Ad unitatem itaq; Chriſtiana Eccleſia redacta in Italia tantum ea ætate fuit magnorum uirorum laboribus, atq; periculis anno fermè Nonageſimo ſupra tricenteſimum Theodoſio Imperante, ac Chriſtianam Fidem optimè colente, cum antea circiter quinquaginta annos in fluctuatione, diſſenſioneq; iactata fuiſſet. Meminerint qui hæc norunt Antiſtites antiquorum patrum exẽplo, Religionis nomini, uitæ integritatem, & literarum peritiam addere. Nihil enim efficacius adhiberi ad errantium correctionem, conuerſionemq; poteſt quàm magni uiri perſpecta probitas cum doctrina coniuncta, inepteq; ad alterum emundandum compoſito ſermone accedit, quiſquis moribus immundus fuerit.

De Mediolanenſis Eccleſiæ dignitate. Cap. XII.

NEMO Mediolanenſibus maiorem dignitatem attulit, quàm Ambroſius ex Proconſule Antiſtes conſtitutus. Quamuis enim Vrbs ipſa populi nobilitate, ac frequentia, & rerum ferè omnium copia, & uarietate inſignis eſſet, ſedesq; Proconſulis, & interdum Imperatoris fuiſſet, & tamen omnia ſæpe humanis caſibus comminuta, & funditus etiam euerſa fuêre, ipſa ſemper Eccleſia tam in maximo quàm in minimo Ciuium ſuorum cætu, ad nominis ſui amplitudinem repullulante, ac alijs finitimarum Ciuitatum Eccleſijs præſidente, unà tantum excepta Ticinenſi Eccleſia, in qua Mediolanenſis Antiſtes nullam autoritatem habet: Ceteræ itaq; finitimæ Eccleſiæ, cum Mediolanenſem ſuperiorem haberent, itaq; plurima præcipuè appellationes ad eam referrent, certoq; limite Apoſtolica lege præſcripto eius Antiſtitem quam maſſimè obſeruarent; polluto tamen Arriano errore Mediolanenſi Antiſtite, unà cum pleriſq; nobilioribus ualde ab antiqua exiſtimatione Eccleſia ipſa prolapſa eſt, Iacuitq; infirma languente capite uſq; ad Ambroſij electionem. Quo demum uiro in Arrianos (ut retuli) inſurgente, erroremq; à Ciuium mentibus diſcutiente, reſtituta in priſtinum illius uirtute, ac doctrina dignitas Eccleſiæ fuit; ac etiam in maius creuit: Ille enim ſummus uir horas canonicas ad Aeterni Dei gloriam indies recenſendam hymnis, & canticis interpoſitis, ac Sacroſanctum matutinum Sacrificium, quod Miſſam uul-

gus nuncupat, tam religioſo ritu, ac ordine inſtituit, ut nullus Romanus Pontifex eius inſtituta abrogare, aut commutare tentauerit, cùm omnes aliæ Cathedrales, & Metropolitanæ Eccleſiæ celebrandi morem poſtea à Romana Eccleſia traditum paſſim ſuſceperint, ſolo Mediolanenſi Clero in Ambroſiano ritu permanente; Ab Ambroſio igitur in Mediolanenſes hæc gloria, ac dignitas Eccleſiæ emanauit, quæ Mille & centum quinquaginta annos uſq; ad præſentem diem in uſu fuit: Quibus quidem ſæculis clariſſimi uiri antiqui generis, atq; ſplendoris ipſi Eccleſiæ præfuerunt præcipuè ex Turriana, ac Vicecomite familia, quarum altera uidelicet Turriana Triginta fermè annos Mediolani dominio ex populi aſſenſu potita fuit: Eoq; deinde per aliquorum proditionem amiſſo à Patria profuga in Venetos, & Forojulienſes domicilium tranſtulit, ubi nunc etiam priſca nobilitate pollet. Vicecomes autem quomodo ab Archiepiſcopatu per Othonem adminiſtrato circa annum Milleſimum ducenteſimum & octogeſimum ad Vrbis dominationem irrepſerit, & quibus initijs, atq; artibus coniunctum, tunc cum Eccleſia dominatum ab ea ſeparauerit, atq; in Ducatus nuncupationem tranſtulerit repetito Romani Imperij nomine, atq; ſuffragio, ea ætate apud plurimos Italiæ populos in obliuionem uerſo; & ipſa Eccleſia à dominatu Ciuitatis deiecta, longa eſt hiſtoria, in alium tempus, locumq; reicienda: Sed omnium priorum Pontificum tempora una Atteſtia gens, uulgo Eſtenſis dicta, Ferrariæ domina tranſgreſſa fuit Archiepiſcopali dignitate ſupra ſeptuaginta annos, ab utroq; Hyppolito perpetuata. Iis igitur amplitudinibus illuſtrata Mediolanenſis Eccleſia, tanquam principum ſedes effecta eſt, recenſeriq; inter clariſſimos Principes, Mediolanenſis Præſul ſuapte honorificentia ſolet. Cur uerò eiuſmodi dignitate præditus ipſe Præſul in Ticinenſibus ius non habeat quemadmodum in plerisq; alijs finitimis Eccleſijs explicabo.

De Mediolanenſis, & Ticinenſis Eccleſiæ, ſiue Præſulis contentione. Cap. XIII.

ELATI *Ambroſij dignitate nonnulli Mediolanenſes Antiſtites ab Ambroſij moribus longè diſſimiles, ſubicere ſibi Ticinenſem Præſulem, Gregemq; conſtituere exiſtimantes, ea ratione qua aliæ finitimæ Eccleſiæ Mediolano ſuberant, ſimiliter etiam noſtram Eccleſiam Gregorio iure ſubigendam eſſe quorum conatibus reſtitit Ticinenſis Epiſcopus, req; autem traducta coram ſummo Pontifice Mediolanenſi Archiepiſcopo in hanc fermè ſententiam reſponſum fuit. Quod mihi Iacobus Pater ciuilium rerum curioſus lectitaſſe ſe in antiquis patriæ libris ante Gallicam depopulationem retulit, repetenſq; ſenili more ſæpius, quæ mihi adoleſcenti iam edixerat, omnia fermè ea uerba memoriæ meæ impreſſit: Si Mediolani dignitas, atq; amplitudo, rerumq; opulentia ſpectanda eſt, non ſolum Ticinenſis populus, Eccleſiaue, ſed quicquid inter Apennini, & Alpium iuga cœlo ſubeſt Mediolanenſium nobilitati adiciendum eſt? Verùm enimuerò cum*

Ticinen-

Ticinenſium religio in Dei gloriam, & Romanæ Eccleſiæ decus prior enituerit, prioriq; ſuis Oppidis lucem dederit, ac per omnes fortunæ caſus, rerumq; anguſtias fidei conſtantiam exhibuerit; nulla unquàm polluta hæreſi, fallacijſq; ſeducta deijci à loco, & ſede ſua Ticinenſis Eccleſia non debet, ob immenſam poſtea Mediolano ſuperadditam dignitatem; cui temporis ordo, ac natura legem præſcripſit, ut ad futura, & non ad præterita porrigi, & extendi dignitas eius Eccleſiæ poſtea attributa poſſit: Porrò igitur, cum Ticinenſes Romanam Eccleſiam ab origine religionis ſuæ pro capite, & principe habuerint ſolo Ciuitatis ſuæ Epiſcopo intermediato. Cur nunc quæſo Mediolanenſem Antiſtitem interponi ſibi, ſeſeq; ab Eccleſia Romana ſuo gradu amoueri ſine cauſa patiantur: quod minimè quidem paſſuri ſunt, quia quod eius Eccleſiæ per antiquiſſimi temporis continuationem publico iure adhæſit, euelli ab ea repentino motu ad alterius dignitatem amplificandam, nulla ratione decet, & quod fieri non decet à Pontificio actu quàm maximè abeſſe oportet. Quare aut Ticinenſibus ius Eccleſiæ ſeruandum in ſuo ſtatu eſt ſola Romana Eccleſia ei præſidente; aut retexere ab inſtitutis ſuis populum, atq; à Religione, & Fide reuocare neceſſe eſt, quàm erga ſacroſanctam Petri Sedem hactenus habuit; ut uni tantum Mediolanenſi Præſuli mos geratur, qui ſi fortè anteceſſorum ſuorum exemplo in hæreſim relaberetur, polluere omnino Ticinenſes utpote uiciniores eadem ambitione conaretur. Quòd quàm indignum dictu, audituq; futurum uideatur, ipſa Romana Eccleſia iudicare dignetur. Commotus ijs rationibus Conſtantinus Romanus Pontifex Cardinalium annuente collegio Mediolanenſem Antiſtitem curare, quæ ſui iuris erant, cenſuit: Ticinenſes uerò ſubeſſe tantum ſuo Epiſcopo, ac Sedi Apoſtolicæ iure ſuo permiſſit: Quo quidem iure Sedis Romanæ ad eundæ abſq; alicuius Metropolitani interpoſitione hodie etiam Ticinenſes utuntur, tam in ſuo quam in Liguſtico tractu eis coniuncto, alijs finitimis Ciuitatibus unà cum Cremonenſi Eccleſia Metropolitano ſubiacentibus. Atq; hac ſanè in re ſi Ciuitatis dignitas, cuius eſt Eccleſia ad Romanam Sedem relata ſpectanda eſt, dignior omnino ipſa Ciuitas probatur, quæ ſui tantum Epiſcopi interuentu Romano Pontifici iungitur, quàm illa quæ præter proprium Epiſcopum etiam Metropolitanum ſuperiorem patitur, diſtans à ſummo Pontifice per alterius interpoſitionem. Finis hic noſtræ contentionis fuit, de qua alibi. Nunc quæ quinto ſæculo ſecuta ſunt, ideſt poſt annum quadrigenteſimum quo Romanum Imperium in Italia corruit, referenda ſunt.

Explicit Liber Sextus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE

LIBER SEPTIMVS.

De Italiæ Excidio. Cap. I.

LVGVBRIS mihi Oratio ineunda eſſet, flebiliq; ſtylo repetendum Italiæ excidiũ, quod nõ tam humano cõſilio, aut caſu, quàm Diuina prouidẽtia hoc ſæculo patratum fuit, Italicis iandiu animis, moribusq; ocio, luxuq; corruptis, nimisq; iccirco, nimis in Religione, & uirtute labantibus; ſed cum Diuina à nobis pro dignitate ornari nequeant, meaq; ſcribẽdi facultas humilitati aſſueta humi tantum ſerpat, cõmodius exiſtimaui nudo, patrioq; ſermone rem aggredi. Tria ab alijs ſcriptoribus parum ſciè explorata inquirẽdo: Primum, qua ex cauſa, quoue maiorũ noſtrorum tanto ſcelere ira Dei in Italiæ exitiũ adeò exarſerit, ut uniuerſa fermè, muris exceptis locis, tradita hoſtili ferro, ac furori fuerit. Alterum, quibus nam modis Italia ipſa, olim potentiſſima, eo tẽpore uiribus hebetata, & denudata, ad ea mala patienda ita ſuo ſtatu parata fuerit, ut ignobilis uniuscuiuſq; gentis iniurijs, direptionibusq; patuerit. Tertium, cur ignoti pœnè populi, ab extremis oris commoti ad eam inuadendam ſe ſe effuderint, potiusquam illuſtres Reges, ac Nationes, antiquarum rerum gloria longè celebriores. A primo itaq; exordiendo, animaduerto unum præcipuum præceptum humano generi à natura aſcriptum eſſe, quod eſt, VTERE tibi ipſi inſita ratione: Ratio autem eſt mentis rectitudo, bonum, malumq; diſcernens; quo quidem bono agnito, aut hærere illi, aut ab eo declinare, noſtri arbitrij, & poteſtatis eſt. Suadet quidem ipſa natura bonum rationem proponens: Diſſuadet contra noſtra mortalitas, ſiue infirmitas, carnis onere depræſſa, ipſum bonum, uel laborem pertæſa, uel concupiſcentiæ illecebris, ac uoluptatibus ſeducta: In huiuſmodi igitur naturæ, & carnis colluctatione, ac diſſenſione poſitus homo: Propriæ uoluntatis arbiter, & moderator. Si ratione uſus fuerit, bono adhærens, humanæ naturæ munus phasq, impleuit, cõſumauitq; Fidei, & Iuſtitiæ actum; Quæ quidem Iuſtitia Fidei cõiuncta, dicta à Iuris ſcriptoribus fuit conſtans, perpetuaq;

hominis

hominis uoluntas tribuendi unicuiq; quod ſuum eſt. In quam ſententiam Paulus etiam Romanis ſcribens idem præcipit ijs uerbis. Reddite ergo omnibus debitum, cui Tributum, Tributum, cui timorem, timorem, cui honorem, honorem: Quisquis igitur alteri ius ſuum tribuerit, uſus ratione erit. Porrò autem cum humana natura à Diuina, formam, ſtatum, atq; elementorum cõmunicationem ſumpſerit, ergo Diuinitati referre honorem, & gratiam ſtatus ſui debet; Rectè ſanè debet, ſed quis quæſo honor. Quæ demum digna gratia haberi, reddiq; à mortali uiro, Deo æterno uniuerſorum Domino poterit, unus ſcilicet ſupremus adorationis honos, unaq; Diuinæ maieſtatis reuerentia, atq; confeſſio; Quam antiqui Iuris ſcriptores Religionem uocant, & Iuris gentium, ideſt, ipſorum hominum propriam eſſe, probant in libro primo Digeſtorum, De Iuſtitia & Iure, lege ſecunda. Cum itaq; Deo religionis honos, ac reuerentia humanæ naturæ iure, uinculoq; debeatur, uideamus an hæc religio ab Italicis Populis præſtita Deo fuerit; Reſpondeo, quàm minima quidem in eis fuit, quod ex temporum ratione probabo; Quadrigenti exacti erant anni ab Ortu Domini Noſtri IESV CHRISTI, cum imperare Arcadius, & Honorius, defuncto Theodoſio, cæperunt: Qui quidem anni à Petri, Pauliq;, & Ioannis aduentu in Italiam, trecenti, & quinquaginta erant, quibus patefactum palam Dei uerbum, atq; Apoſtolica tuba Populis annunciatum fuerat, ut omnes homines priſca ignoratione omiſſa, ſcirent unum eſſe Deum, tam Chriſtianorum atteſtatione, quam etiam ſuis miraculis clarum: In his igitur trecentis, & quinquaginta annis, ſi tempora recenſueris, quibus habitus in Italia publico cultu Deo honor fuit, uix ſexaginta annis uiguiſſe religionem diuerſis collectis temporibus inuenies. Reliquis ſeculorum partibus publico contemptu in Dei dedecus, ac deteſtationem uerſis, boniſq; omnibus, qui aſpirare religioni depræhenſi fuerant, in exilium, aut in uincula coniectis. Non ſolum itaq; boni, maliq; menſura impar erat, prægrauante malo, ſed longè etiam diſpar, triploq; maior Populorum iniquitas, in tanto annorum ſpacio ſuccreuerat; Atq, quod eſt deteſtabilius, adorationis honor, qui ſoli Deo impendendus erat, nephario Principum, ac Populorum aſſenſu, ipſis Principibus attributus fuit, Diuiq; illi non ſolum poſt fata, ſed etiam dum in ſcelerum fæditate uiuerent, appellati ſunt. Deo ipſo palam poſthabito; Quam quidem tranſgreſſionem nequaquam excuſabilem facit ipſa olim Imperatorum poteſtas, ac dominatio in terris habita, quoniam eum Populis, militibuſue collibuit, uel leui ex cauſa plures Imperatores, aut ueneno, aut ferro perempti ſunt, ueluti Nero, Domitianus, Aelius, Verus, Comodus, Aelius pertinax, uterq; Antoninus Seueri filius, Alexander, Maximinus, Gordianus, uterq; Philippus, Galenus improbitate notus, & alij. Qui ferè omnes pari aſtu, aut caſu excipi, & mactari tuendæ religionis cauſa iure & meritò potuiſſent, ſi religio Populis cordi fuiſſet. Ingrata igitur Deo illa tempora, ingratiq; Populi, ingrati Duces, & milites, ac religionem pertæſi claris rationibus probantur; Quibus plura adijcere argumenta poſſem eandem impietatem, ac irreligionem atteſtantia. Sed ne in

R re cla-

re clara ſuperflua conferam, Duo tantum attingo exempla ab alijs ſcriptoribus relata, cum ſub Honorio, ludi gladiatorij Romæ fierent, Thelematius Monachus, rei feritatem à Chriſtiana pietate abhorrere cernens, admonere Populum ſpectaculo intentiorem cæpit, increpatione etiam religionis cauſa adiecta, quàm ægreferens Populus uno impetu hominem contriuit. Nemine quidem in tanta turba ab integræ uitæ uiro periculum arcente; contra Symacus inſignis Rethor in Chriſtianam Fidem temerè inſurgens publicè concionari in Populo auſus fuit, noſtram omnino religionem tollendam, & idolatriam repetendam, pluribus etiam æditis Epiſtolis; cuius neſania à Romanis Magiſtratibus impunè perlata fuit; Addo etiam aliud à ſcriptoribus relatum, præſertim à Paulo Diacono libro Tertio rerum Romanarum, audita Romæ Gothorum in Italiam irruptione infremuiſſe in Deum turbas horribili uoce ipſum execrantes, & à CHRISTI cultu ad inania ſimulacra abeuntes: Quem quidem à religione in Idolatriam relapſum lõgè grauiorem Beatus Petrus exiſtimat, quàm ſi quis prorſus ab initio Deum non agnouiſſet, ijs uerbis in ſecunda Epiſtola ſcribens. Si enim refugientes mundi inquinamenta per cognitionem Domini noſtri, ijs rurſus implicati ſuccumbunt, facta ſunt in eis poſteriora deteriora prioribus: Melius ſanè erat illis non agnoſcere uiam Iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem retrorſum cõuerti. Paulus quoq; ad Romanos ſcribens, inexcuſabiles probat eſſe gentes circa Dei agnitionem dicens, quod cum cognouiſſent Deum, non ſicut Deum eum glorificauerunt, aut gratias egerunt, ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis. Hac ergo à Deo præuiſa in Italia publica religionis reiectione, iure ille quidem ac meritò ſuccenſuit noſtris maioribus, triaq; eis bona, in quibus excelluerant, lenta manu, ac poteſtate ademit, atq; hæc ipſa tria externis gentibus in noſtrum improperium contulit; Virilis prolis multiplicationẽ, atq; præſtãtiam; Imperij ſedem, ac poteſtatem, & Principum prudentiam, ac magnanimitatem; Quibus quidem tribus ſubtractis bonis ſimul etiam gentis decus concidere neceſſe eſt. Et in primis uirilis prolis defectus ſub Marco Imperatore uiſus fuit, dum Marcomanis tumultuantibus militum delectus in Italia habitus eſſet, fruſtraq; Imperator Italos milites conquiſiuiſſet, cuius defectus cauſa ſeruitia, & gladiatores armare, & extra Italiam milites conſcribere neceſſe habuit; Transferriq; paulatim ex uirorum inopia Belli gerendi ratio, & exercitatio in peregrinos Duces, & milites cæpit. Denudataq; eo modo ſuis auxilijs, ſuoq; antiquo robore, ac militari diſciplina Italia fuit. Et ſicut olim ante patefactum mortalibus Chriſtianæ fidei lumen Italicum genus innumerabiliter creuit, pluresq; colonias, & Vrbes condidit, atq; repleuit Deo ipſo antiquorum ſimplicitati, ignorationiq; non aduerſante, ſed potius errantium infantium more paterna ratione miſerante (Niſi enim noſtri erroris miſertus fuiſſet quomodo à nobis ipſius erroris caliginem abſtuliſſet) ita ex aduerſo poſtea fidei ſinceritate agnita, eademq; reiecta illa uirorum multiplicatio, atq; præſtantia deſtitit; Italiaq; ab incremento in declinationem uerſa, Diuino numine irritato, procubuit, magni fluminis exemplo: Quod areſacta cæleſti indignatione

terræ

terræ facie, fontibusq; aquarum ubertate exinanitis in exiguum cogitur, Ripisq; relictis per medium alueum exili unda elabitur, nomenq; tantum ſine aquarum copia habet. Et quod olim iumenta à uado, & tranſitu fluctuum uiolentia arcere aſſeuerat; Nunc durante ariditate pecudibus etiam tutum ingreſſum, atq; egreſſum pacatis fluctibus præſtat, ac ſine murmure ſilet; Similiter ferè Italia ceruice deflexa ab antiquo honore ex uirorum inopia cecidit. Alteram deinde plagam ab Imperij ſede mutata accæpit. Dum enim Imperatorum ſtatio Roma fuit, Magiſtratus, Præfecturæ exercituum, aliÿq; honores, aut Italicis uiris, aut ijs qui omnino Italici Iuris erant, deferebantur: Hinc rerum publicarum peritia; Hinc poteſtas, dignitasq;; hinc Imperij maieſtas, ac firmamentum in ipſa Italia erat, tueriq; ſeſe Imperator in Imperio nulla ratione poterat, niſi Italia ſimul eius armis in tuto poſita. Quo quidem poſtea Imperatore in Orientem ſedem transferente; exuta illis honoribus, illisq; præſidijs infelix Roma fuit, Illaq; olim Senatoria amplitudo, multiplexq; uirorum numero equeſtris ordo. Item Tribunitia poteſtas, inſignisq; Iuris prudentium preſectura, & omnes deniq; Fori autoritas, atq; frequentia, quaſi exautorata iacuit, atq; elanguit, & pro negotio, & exercitatione, turpe ocium, atq, deſidia Forum, Vrbem, Maritimaq;, ac Mediterranea paſſim occupauit: Nullus tum in Italia militiæ locus, Nullum fortitudini relictum præmium, Nullum uirtutis incitamentum patuit, creditaq; ſæpe Roma uni, aut alteri Duci, ſiue Præfecto, tanquam prouincialis Vrbs, quæ prouinciarum Domina erat, temerè ab Imperatoribus fuit. Quam quidem translationem minimè ille inconſtans animi, Vtæq; Conſtantinus feciſſet, ſi ſuos Roma Fabios, Metellos, Cornelios, Scipiones, Marcellos, Gracchos, Catones, Claudios, Brutos, Caſſios, aliosq; ſimiles in uita, ſtatuq; habuiſſet: Sed Diuino hæc numine (ut dixi) Imperij adminiſtratio, ſedesq; Italiæ adempta fuit: Atq; ut ipſa translatio nobis etiam infelicior foret: Nec omnino Aſſirij Regis ſomnium in ſomnum, recideret, ſecuta poſt translationem eiuſdem Imperij diuiſio fuit. Quam olim Iulia prudens mater Baſſiano, & Gethæ filijs lachrimis elocuta interturbauit; Occidentalisq; Italica pars appellata fuit, ſola nuncupatione finem Italico dominio minitans, atq; portendens, quaſi ad Occaſum uerti, atq; detrudi indicaret, quicquid Italiæ coniunctum eſſet; Et ex qua demum diuiſione contigit, ut utraq; pars infirmior ex alterius detractione, ac ſeparatione remanſerit; Eoq; modo infirmior facta, concuti etiam facilius, labefactariq; potuerit, quam ſi utraq; pars in antiqua rerum ſuarum mole, ac unitate conſtitiſſet, ut antea inuicta conſtiterat; Caruitq; nihilominus Roma poſt eam diuiſionem plerunq; ſui Imperatoris præſentia, & cum Occidentalis Imperij caput eſſet, ipſius Imperatoris ſeſſione raro potita eſt. Supremum tertio loco bonum in malum commutatum ad Italiæ profligationem refero Principum ſolertiam in imprudentiam, ac ſocordiam uerſam: Quam quidem imprudentiam, ſi explicauero, longè fortaſſe imprudentior ero, cum plura pateant de ea re uolumina: Sed colligam, tantummodo rei euentum. Reſidebant poſt Theodoſium in Imperio Archadius

& Honorius uterq; impubes, uterq; rerum expers, atq; ætatis lubrico ſuis Ducibus, atq; Præfectis contemptibilis, longè ab Italia, atq; à Prouincijs, in quibus rebellandi periculum uerſabatur agentes; Octauo igitur anno eorum Imperij Gothi, olim Viſigothi nuncupati; Romani Imperij ſtipendiarij, ſtipendio eis temerè ſubtracto, neceſſitate acti in Thracia rebellarunt, & nonnullis Imperatorum Ducibus è medio ſublatis Alaricum ſibi Regem conſtituerunt. Pannoniamq; ingreſſi nullo Duce, nulloq; exercitu obuiam facto Danubium flumen traiciunt, & per Noricum iter, ac prædam facientes Illiricum petunt: Iamq; Italiam ſine ſanguine, & puluere manu tenent, atq; hoſpitio premunt: Padoq; traiecto circa Rauennam conſiſtunt. Quid referã hoc loco immiſſum poſtea in Italicani Stiliconem, infido exercitu longè perfidiorem, qui fraudibus ſtudens remorando, potiusquam præliando in triennium bellum diſtulit, ut Italiæ exitio potiusquam auxilio eſſet: una ſententia ſingula perſtringam, nihil in tempore, nihil maturè ab Imperatore actum fuit; At opportunè quidem Gothi ſibi ipſis, & importunè nobis profligato Imperatoris exercitu, Italiaq; potiti, Romam ſemel, atq; iterum diripuerunt, anno ab Ortu Domini IESV CHRISTI Quadricenteſimo, & duodecimo. Romanorum ergo potentia Mille centum & ſeptuaginta annorum diuturnitate in tanta rerum amplitudine conſtituta, unius anni ſpatio Gothis ſuccubuit. Magno quidem æterni Dei conſilio, ut noſtri illi maiores Diuini Numinis contemptores cõtemptibilibus olim gentibus, ſuisq; ſtipendiarijs ſubicerentur. Et qui Diuinæ Fidei, ac Iuſtitiæ legem à natura ſancitam detrectauerant, mercenariorum hominum iuſſa, & direptiones, iugumq; ſubirent; Mirabiliorq; illa Italiæ ſubactio, Gothico tumultu perpetrata, uiſa fuit, quam ſi præclari, atq; antiqui nominis Reges Romani Imperij ſcæptrum deieciſſent, quoniam humana fortaſſe potentia, & arte, proſperoq; belli euentu deuictam Italiam ab eximijs Regibus unusquisq; cenſuiſſet; quæ quidem opinio in Gothorum gente, uictoriaq; ceſſauit, illius inopia, atq; nouitate perſpecta; Ignoti quippe illi, innominatiq; extra ſuas regiones, circa Caij Iulij Cæſaris Imperium fuêre: ignotaq; ſimiliter antiquis ſcriptoribus cauſa fuit, cur aut quo tempore Gothi ipſi, ſiue Daci, ſiue Gethæ fuerint, appellati ſint, quod quidem uerbum Germanicè bonos ſignificat; Primaq; eorum celebritas fuit poſt Chriſtianam Fidem promulgatam, quam ij maximè qui Viſigothi nuncupati ſunt, ab initio egregiè tenuere, rerumq; tandem ſucceſſoribus, & uirorum numero, ac robore freti ſuis egreſſi finibus, uarijs caſibus, & ſtipendia (ut dixi) & alimenta ab Imperatoribus recepêre: Electi igitur illi uiri, immiſſiq; fatali Numine ad Romanorum conſternationem fuêre, ut undè minus ab initio pertimeſcendum fuerat, indè poſtea exorta uis Diuinæ prouidentiæ nutu cõciſas, Romanas uires ab infirmioribus præter naturæ ordinem comprobaret: Et deuicti Imperij gloria Deo ipſi potiusquam Gothorum inopiæ cederet, ut omnino ceſſit. Et niſi aliquando Romanorum imperitatio concidiſſet, ſceptri quidem æternitatem ſibi ſoli Roma, & non Diuinæ Poteſtati arrogaſſet. Durauit autem in Italia Gothorum euagatio, atq; licentia

centia circa triennium, deinde pactione cum Conſtantio Honorij Duce facta, Italica præda onuſti in Galliam abiêre.

De Hunnorum, aliorumq; in Italiam eruptione, & Venetiæ Vrbis initijs. Cap. II.

STVDEANT qui Prouincijs præſunt, externos, arma circumferentes à ſuis finibus procul arcere, ne intra terminos admiſſi incolis detrimentum ferant: Ne ue etiam exautorata Prouincia abeuntes, alijs finitimis audendi ſuo exemplo; ac diripiendi facultatem præbeant; Quo quidem exemplo incitari quam maximè prædæ inhiantes conſtat, quod nobis Gothorum receſſus ab Italia probat. Quorum depopulationibus fama peruulgatis erexêre ſeſe in diripiendi ſtudium eorum exemplo Hunni, qui circa ea tempora numeroſo diuerſarum gentium exercitu in unum coacto Galliam inuaſerant, Aetijq; Imperatoris Ducis uirtute repulſis in Pannonia fractis uiribus conſtiterant; Anno itaq; Trigeſimo quinto poſtquam Gothi Italia exceſſerant Attila, ſiue Attilius Rex Hunnorum contractis undiq; Oſtrogothorum, Herulorum, Gepidarum, & aliarum Septentrionalium gentium auxilijs, Italiam Duce; ac milite deſtitutam, inuaſit, Valentiniano Imperatore tunc Romæ trepidante; primoq; impetu Foroiulienſes Populos diſſipat, Aquileia longa obſidione capta; atq; proſtrata, & omni Circumpadana regione direptionibus exhauſta. Quæ quidem ſecunda Italiæ plaga contigit circiter annum Quatricenteſimum, & quinquageſimum, durauitq; ſupra Triennium, Gentibus illis etiam in Ethruriam impetum uertentibus; Sed compeſcuit Attilæ feritatem Leo Pontifex humili oratione, ac prece elatum Regis animum demulcens, ac religioni ſummittens, relicta igitur in uaſtitate, & luctu Circumpadana Italia illi Gētium nimbi incruenta uictoria, prædaq; potiti in Pannoniam ab eorum incolatu Vngariam dictam rediêre: Sub idem tempus, quo Hunni, alijq; Septentrionales in Italiam ſeſe effuderunt, Venetiæ Vrbis initia Blondus Foroliuienſis reponit, in libro ſingulari de origine ipſius Vrbis, à quo diſſentit Sabellicus libro primo octauæ Enneadis, ſcribens eius Vrbis initia fuiſſe ſub annum Quatricenteſimum, & uigeſimum primum; quæ quidem quæſtio leuiſſima eſt, cum Vrbis ſtructura ad gentem; Gens uerò ad originem in ipſa regione habitam apertiſſimè referatur, ut ſecundo libro explicaui; Nec Veneti ſolum, alijq; finitimi Adriatico, eam Vrbem amplificarunt; ſed etiam Vicentini, Veronenſes, Mantuani, Brixiani, Mediolanenſes, & Ticinenſes, ut idem Blondus enarrat, nulla Cremonenſium mentione facta, cuius uiri fidem ſecutus hoc tantum attingo; Magno honori illis omnibus Ciuitatibus uſcribendum eſſe, quod eorum Ciues tantæ Vrbis, ac Reipublicæ incrementa unàcum Venetis populis erexerint; Italiæ enim libertatem quātum in eis fuit, decusq; & amplitudinem antiqua uirtute, atq; autoritate Deo propitio firmaſſe, non ſolum in Terra, ſed in ipſius Maris ſupercilio mirabiliter uidentur:

dentur:

dentur: Indicium quoq; ea res & idem ſcriptor facit, eos Populos inter Circumpadanos nobilitate, & uirtute quàm maxime fuiſſe conſpicuos, cum recepti à Venetis eo tempore in ipſius Vrbis communionem fuerint, cuius quidem honoris nulla Cremonæ pars competit, quæ ſubdita diu Venetis, Dominij autem particeps nūquam fuit. Atq; ad hiſtoriam rediens Leo Pontifex Romam reuerſus haud diuturna Vrbis tranquillitate potitus eſt. Nam hæreſes in primis plures in Clero, deinde nobilium diſſenſiones in Populis Romæ, & Rauennæ, quæ ſe Romanæ Eccleſiæ æquandam exiſtimabat, pullulauêre. Quibus inualeſcentibus Valentinianus Rauennæ, ubi ſtationem firmauerat, occiſus fuit. Maximo eius cædis impulſore ſubinde Romanam ditionem occupante, & quod inhumanum ferè fuit uiolētis nuptijs Eudoxam Valentiniani Vxorem ſibi coniungente; Quo quidem homine fœdè imperante, longè fœdior à Vandalis conſecuta plaga fuit.

De Vandalorum rapinis. Cap. III.

VANDALI Germanici generis uiri innumerabili multitudine Galliam ingreſſi, in Hiſpaniam etiam penetrauêre; Deinde magno rerum ſucceſſu ſub Genſerico Rege, Arriano Dogmate infecto, in Aphricam traiecêre, Romaniq; Imperij Prouincias tum ferro, & obſidione, tum etiam dolo, & fraude, atq; perfidia ſubegêre, acceptisq; ſub hoc tempus nuncijs de Maximi tyrannide, in Italia occupanda, & de uiolentis Eudoxiæ Regiæ Matronæ Nuptijs, ac Italorum inter ſe Principum emulatione, magna rerum celeritate Vandali Claſſe delati in Italiam ruunt, Leone Pontifice nequicquam illis, Genſericoq; illorum Regi obuiam eunte, ſpreuit impius Rex Summi Pontificis congreſſum. Atq; imparatam Vrbem aggrediens omnia dirripuit, ſacra prophanis miſcens, inuoluensq; & captiuos Ciues non ſolum ex Vrbe, ſed ex Latio, & Campania, exciſa Capua, Populatim abducens, ipſo in primis Maximo in Tyberim deiecto, quem Vrſeius Romanus in eo tumultu occiderat, adeò ſine Italorum conſilio, aut manu rarò Italia excidium patitur. Tanta igitur, ac tam inſigni præda onuſti Vandali, Roma deſolata in Aphricam redeunt; Tertia autem hæc Italiæ illata plaga fuit circa annum Quatricēteſimum & quinquageſimum ſextum à partu Virginis. Qua quidem in re mirari licet, quibus rerum uiciſſitudinibus Italiæ opes conſumptæ fuerint. Attila enim Circumpadanos depopulatus, Romanis, alijsq; eorum finitimis pepercit unius Leonis oratione commotus; Genſericus contra, Leone reiecto, Romanos, finitimosq; lacerauit: & Circumpadanos, quos Attila ſpoliauerat, intactos reliquit; Et ita alternis depopulationibus, atq; excidijs infelix Italia fatali ordine per partes lacerata, & deformata fuit, tantæ adeò eius opes erant, ut à pluribus nationibus diripi eas ſemel, atq; iterum eodem ſæculo oporteret.

De Alanis ab Italia depulſis, & Ritbimeri facinore. *Cap. IIII.*

AMISSIS *ſub idem fermè tempus pleriſq; Occidentalibus Prouincijs, Romani Imperij pars, Occidentalis dicta, à rerum amplitudine, & frequentia ad anguſtiam, & ſolitudinem redacta fuit; Minimeq; tot attrita malis, Italia requieuit. Sed Vandalis abeuntibus in Alanorum manus, qui Biorgum Regem ſecuti per Athesis fluminis anfractus, & Vallium fauces in Italiam euaſerant, recidit, adeò uni inflictæ plagæ altera confeſtim adiecta fuit; Hæ autem Gentes in Tranſpadanis regionibus inter Ádduam, & Hiſtriæ fines agros depopulantes ſedis diuturnitate caruêre, Ritbimero Duce cum Seueriani Imperatoris exercitu obuiam facto, ac prælio circa Benacum Lacum commiſſo: In quo Rege amiſſo, Alani unà cum auxiliaribus copijs diſſipati efugêre circa annum Domini noſtri Sexageſimum ſupra quatricenteſimum. Quieſcenteq; tum Italia ab externorum inſultibus, tumultuari ſuorum Principum, ac Ducum diſſidijs in Romano Imperio cæptum eſt, Ritbimero Circumpadanorum Præfecto in Anthemium Romanum Imperatorem eius Socerum arma mouente, quorum Principum motus Epiphanius Ticinenſis Epiſcopus morum præſtãtia inſignis, utriq; gratus paci ſtudens in pacis fœdera conciliauit: Nec tamen ea pax diuturna fuit, Ritbimero regnandi ambitione pellecto affinitate poſthabita, bellum exinde aduerſus eũdem moliente, in quo uictor, Soceram iam abdicato Imperio, priuatam uitam Romæ agentem neci dedit, ac deinde ipſe morbo correptus, parricidij pœnas Diuina ultione pertulit: Perpende hoc loco rerum ſucceſſus, breuiq; ſententia ſingula in unum collige. Repulit Alanos Ritbimerus, ut Romam liberam ab externis gentibus, ipſe deinde Soceri ſui ſanguine fœdaret, ac poſtrema eius impietas fraternæ neci, Vrbis initio patratæ, ſceleris immanitate reſponderet, aliquiſq; etiam in eum illud Satiricum aptiſſimè uerteret:*

Paterno extremi maduerunt, ſanguine muri
Cum Patris loco Socer habendus eſſet.

De Italico Tumultu ab Epiphanio Epiſcopo ſedato. *Cap. V.*

PRAECIPITI *hoc tempore lapſu Romana res ad interitum declinauit, diuiſione in Italia circa Imperatorem eligendum inter Populos exorta. Rauenna enim Exarchatus titulo magnificata pluribus finitimis excitis in Romæ dignitatem cornua impulit, inuitiſq; Romanis Lucerium, ſiue Glycerium, olim Senatorem ſuum Imperatorem edixit, Gundibare, ſiue Cuntbibaro Italici exercitus Duce eis fauente: Quod indignè ferens Leo Conſtantinopolis Imperator per Nepotem Patritium Romanos tuentem, Glycerium ab Imperio deiectum, ad*

Sacer-

Sacerdotium detruſit, qua ex re commotus Cunibibarus pro Rauennatibus aduerſus Romanos copias eduxit, ſtetit ex aduerſo Nepos Romanis fratus: Succenſi ira utrinq;, Itali arma parant, atq; ad ſua excidia ſatagunt. Quod audiens Epiphanius Ticini agens iis uerbis ingemuit. O nimium tui oblita, & futuri neſcia Itala natio, quæ de Imperio breui tempore abolendo, contendis, & in arma ruis: Exurgensq; extemplo naui delatus Ariminum petit, deinde ad locum in Flamminiæ finibus, ubi Caſtra erant, adueniens ab utroq; Duce præcibus impetrauit, ut ſtatuto loco, ac tempore pacifici ad eum audiendum pro communi re, & dignitate adeſſe uellent. Quibus condicto die unà cum proceribus ſuis conuenientibus, Epiphanius omnibus prius ſalutatis ita effatus dicitur.

Epiphanij Oratio.

NVNQVAM magis alieno tempore, aut caſu oriri in Italia contentio; ac belli prouocatio potuit, quam in præſenti, Principes clariſſimi, Italia ipſa recenti adhuc ſtrage languente, ac hominum, & rerum inopia laborante, quo quidem in malo curando, atq; leniendo cum magna recreationis ſpes in ueſtra uirtute, ac prudentia ſita eſſet, nunc uobis Principibus diſſidentibus, ueſtriſq; exercitibus ad mutuam perniciem irruentibus, omnis noſtra ſpes euanuit, recedereq; à noſtris Vrbibus illa optata recreatio uiſa fuit; Contraq; pro ſpe, deſperatio, pro hominum ſalute, perditio, & pro rerum noſtrarum inſtauratione ſuprema attritio, atq; calamitas pertimeſcitur, quoniam tam ex ueſtra utriuſq; Ducis, gentiſq; præſtantia, quàm ex incerto belli euentu exploratum eſt, neutrum aduerſus alterum ſiue ſuorum cæde confligere, & neutrum omnino incruenta uictoria potiri poſſe; Quod quidem malum à uobis, ueſtriſq; gentibus amoliri Deo propitio cupiens, ſupplex ego utriq; amicus ad uos ueni, ſupplexq; utrunq; oro per Italiæ ſalutem, quæ ueſtro conſilio, & non diſſidio credita fuit, per ueſtrorum parentum coniugum, & natorum lachrimas, qui in nos ſolos ſpectant, elatiſq; ad Cœlum palmis pacem implorant, & ſuis fletibus deſolationem ex futura pugna reformidant. Deniq; per ſummi, atq; æterni Dei iuſſionem pacem mandantis, uos compello, ſimul obſecroq;, ut ueſtra corpora, & bona, à ferro, & ui ſeruetis intacta, uiribusq;, & armis omiſſis, quicquid inter uos ſtatuẽdum eſt, ex iure et æquo ſtatuatis. Communis enim hæc cauſa eſt, ex qua contentio circa Imperatorem eligendum oritur; In qua quidem communi cauſa communem pariter, & æquam eſſe oportet Populorum conditionem, quibus ferendi ſuffragij ius eſt. Neq; ergo Romanis in Imperatore eligendo aliarum Ciuitatum ſuffragia per earum Oratores delata repellere, neq; etiam Rauennatibus ſibi ipſis Romanorum Iura arrogare permiſſum eſt: Quæ quidem Romanorum iura ſunt, ut Romæ, & non Rauennæ electio fiat, Ius enim, & æquitas ſuadet, ut communia Populorum Iura eo in loco in communione habeantur, in quo à partium quota uel diſcrimine in unum cohaluerunt: Qui locus

Roma eſt; Nulla itaq; ratione, nullo Gentium Iure euelli ab Vrbe Roma Imperatoris electio, & Rauennam transferri ſolo Rauennatum arbitrio debet, ſi iam probatæ, atq; antiquæ conſuetudinis lex ſeruanda eſt. Quoniam Roma, & non Rauenna communis omnium Patria conſtituta eſt; Quam quidem Patriæ communionem ſi diſſolueritis, aut ab alijs Italicis Populis ſeparaueritis, hei mihi, dimidiati antea per priorum Imperatorum diuiſionem, Romani Imperij partem in alias rurſus particulas diſſecabitis, Romæq; Romani, & Rauennæ Rauennates electionem facere, Italiamq; diuidere contendent; fietq; Italicæ partis ſectio: Quæ quidem ſectio, & bipartitio quam pernicioſa omnibus Populis futura ſit, præterita tempora, ac bella probant. Nam ſi uniuerſi Imperij amplitudo in duas tantum partes diuiſa, magna ex parte comminuta externorum inſultibus, & in anguſtum coacta cernitur, quantò facilius ſi ad minutiores partes redacta fuerit, ab alienis labefactabitur; Qui quidem alieni, ſi liberè affari licet, nimis unidò, nimiſq; impiè nos circumſpectant, linceoq; intuitu noſtros tumultus obſeruant, atq; expectant, & reliquiarum noſtrarum direptioni leonina feritate inhiant, ut oblata occaſione repente nos inuadant, obruantq;. Et quorum deniq; externorum inſidiis unà uobis Italiæ Proceres uia obſtruenda eſt, unuſq; præcludendus aditus uidelicet, ut ſeditio à uobis abſit, & unio, atq; conſilium ſubſit. Hac ergo tam clara, ac manifeſta ſalutis ueſtræ ratione in pace, atq; unione conſiſtente, & multorum malorum cumulo ex ueſtra diſſenſione orituro flectere uos animos ab odio ad amicitiam, à contentione ad concordiam, & à uirium ueſtrarum ſeparatione ad unionem opportunum eſt, ne contraria ſectando tot oblata bona communi culpa amittatis, & ſimul etiam in uitæ, ſalutiſq; diſcrimen incidatis. Quod ſi neq; ſalus ueſtra, Italiæq;, neq; mea oratio, atq; deprecatio auertere uos à ferri uiolentia, manibuſq; conſerendis poteſt, ferrumq; diſtringere, ac uires experiri in humana corpora decretum eſt; Vnum ſaltem corpus offerri uobis pro omnibus ſinite; Ecce me ipſum, uertite in me tela Itali, me me inquam ferro petite, atq; perimite, uoſq; omnes ſaluos facite, ut unius amici ueſtri funere, una tantum familia lugeat, & non tota Italia ueſtro ſanguine funeſta fiat. Dixit poſtrema uerba Epiphanius lachrimas fermè emittens, & in utrunq; Ducem honoris gratia caput ſummittens, quo conticente ſtetêre immoti omnes, ſilentiumq; tenuêre. Tandem Cunibibarus in Epiphanium uerſus, ſicut prior arma mouerat, prior etiam Epiphanio aſſenſit, pacemq; cum Nepote, & Romanis iniuit; Actæ ſubinde gratiæ à Ducibus, & militibus Epiphanio ſuêre, unoq; ore celebrare eius pietatem, atq; eloquentiam, una uoce laudare offitium, ac eius præſentiam reuereri, admirariq; quod duobus exercitibus ad mutuam cædē paratis, et in conſpectu poſitis, ille ſolo ſermone arma è manibus utriſq; excuſſerit. Diuina aiebant potiusquam humana uis in eius uerbis fuit, ita nos à belli ſententia ad pacem repente deduxit. Hæc de Epiphanio exili, ac perfracto ſtylo ſcripſit Paulus Diaconus libro ſexto, primo, & ſecundo capite; Quæ ſeiorſius reddit Flauius Blondus libro ſecundo primæ Decadis; Sabellicus quoq; ne ſuas En-

neades inanes huius uiri celebritate eſſe fineret, eadem probat libro ſecundo octauæ Enneadis. Sed nulla tam præclara unquam uirtutis actio in homine enituit, quæ inuidiæ, odijq; aculeos euitare potuerit, ita malum bono humana malitia ſuo ſæpe conſilio infundit; Pro pace enim odium Epiphanius in Patriam retulit, ut infra aperiam.

De Rauennatum ſimultate in Epiphanium.
Cap. VI.

CVM omnes Italiæ Ciuitates circa Adriaticum, & Padum ſitæ pace recæpta Epiphanium commendarent, ſola Rauenna pacis cauſam ægreferre uiſa fuit, aliquorum ſuaſionibus imbuta, quod ſi Epiphanij officium non interceſſiſſet, eligendi Imperatoris Ius ab Vrbe Roma omnino abſtuliſſet; Hoc igitur ſermone ab uno ad alterum perlato uulgus ſibi opinionem formauit, inclinaſſe Epiphanium in Romanos potiusquam in Rauennates, pacemq; ſolicitaſſe, quoniam ſuperiores in bello Rauennates futuri uidebantur; Addebant Sermoni alij in foro ocioſi, quid mirum ſi Romanis amicior quàm nobis in pace ſuadenda fuit; Ticinenſis genere eſt, cuius Patria, neq; noſtro principatui unquam adhæſit, neq; Archiepiſcopo Mediolani, cui finitima eſt, coniungi potuit, ſed ſola eſſe, ſolaq; uideri ſui iuris ſemper ſtuduit; Increbuit rumor iſte inter Rauennates ab ætate in ætatē, tandemq; nō ſolum Epiphaniū odiſſe, ſed omnes Ticinenſes eius cauſa cæpêre, odio etiā in poſteros tranſmiſſo. Itaq; pro pace Rauennatibus parta Epiphanius eorum ſimultatem in Ticinenſes detulit, meritoq; in hanc ſententiam arguens aliquis ſcripſit: In uanum plerunq; laborat, qui alienæ Ciuitati obſequium præſtat.

De Odoacris aduentu, & Romano Imperio ſublato.
Cap VII.

POST conciliatos ab Epiphanio Italiæ populos pax triennium fermè durauit, Cunthiberoq; ab Italia recedente, Nepos audita Leonis Imperatoris morte, & Zenonis cum Baſilico circa Orientis Imperium contentione, Romanis fauentibus Imperator factus eſt, Studensq; illis Galliæ prouincijs proſpicere, quarum partes in Romani Imperij fide perſtiterant, Horeſtem exercitui ad eam expeditionem comparato, præfecit, inſtructumq; dimiſit. Horeſtes Rauennam ingreſſus, pertentatis Ciuium animis, ab Exarchatu ad Imperium aſpirantibus copias ſiſtit, Auguſtuloq; filio Rauennatum tumultu Imperatore declarato, Nepotem inermem, improuidumq; repentina defectione inuadit, fugatq; ab Italia, & Imperij ſedem Rauennæ figit, Vandalis à quibus metuebat fedære coniunctis: Quæ quidem ſedis mutatio nouitatis perturbatione, tanquam ignis ſcintilla in incendium creuit; Et Italici Imperij perdendi origo ex parte fuit, Romani enim

ab Impe-

ab Imperatoris electione, ac ſede ab Horeſte, & Rauennatibus eluſi, occulto conſilio nuncios ad Nepotem in Dalmatiam mittunt, renuncianteſ ſe indignè ferre, Rauennates ſibi ab Horeſte prælatos, & ſeipſos contemptui habitos eſſe; Rogare igitur ut quoquomodo ſuam, & eorum iniuriam ſimul ulciſci ſtudeat, ei rei ſe minimè defuturos. Nepos nihil ſpei in Orientalibus Principibus inter ſe diſſidentibus eſſe cernens, ad Septentrionalium uires in Italiam pronas, promptasq; animum uertit, atq; eoſdem nuncios Ciues Romanos, ut Blondus innuit, in Pannoniam ad Odoacrem Herulorum Ducem fama conſpicuum, ire iubet, eademq; illi renunciare ſuo nomine mandat, quæ ſibi ipſi retulerant, addens etiam literas, ac præces, ne Romanorum poſtulata abnuat, ne ue potiundi Imperij occaſionem intentatam relinquat: cum puero Imperatore, Duceq; proditore, Italis inuiſo, non tam bello, quam itineris, atq; aduentus celeritate dimicandum eſſe. Odoacer cui in adoloſcentia apud Athilam militanti, nota Italia fuerat nuncijs benignè recæptis, auditisq; in Imperij ſpem erectus eſt. Solicitatisq; Herculis, ac Tulingis apud quos autoritate pollebat, in Pannoniæ finibus magnas copias parat, ac ſe ſe Ducem ad inuadendam Italiam illis Gentibus præſtat: Itur in Germaniam nemine obſiſtente, deinde in Italiam per Aquileiæ fines irruitur. Panduntur Transpadanarum Vrbium portæ Herulis, ab Aquileiæ, iamdiu deſtitutæ muris uſq; ad Adduam amnem, omniaq; eorum rapinis ſine contradictione, aut incolarum murmure patent: Illi longo agmine Adduam in Laudenſi agro traiciunt, auditoq; Horeſtis aduētu propè Lambrum amnem caſtra ponunt. Imprudens Horeſtes, qui aut Herulis ad Adduæ ripas obuiam ire, aut ſubſiſtere citra Padum, hoſtemq; in tranſitu prohibere debuit, temerè ſe ſe Odoacri in Ticinenſium finibus cum nouo exercitu obtulit, non longè à collibus Diui Columbani hodie nuncupatis; Odoacer ex aduerſo Lambrum amnem in ſuperiori regione uado traiciens, copiam dimicandi explicato exercitu Horeſti fecit, & immiſſo equitatu ad pugnam prouocauit; Ille militum numero, & exercitatione inferior, ſuosq; pauere hoſtium multitudinem, & æquitatum ſentiens, caſtris ſe continuit, quibus inſecuta nocte relictis, intra Ticinum Oppidum tumultuoſo inceſſu ſe ſe recepit, magna copiarum parte in diuerſa dilapſa: ſub lucem Herculi uacua Italorum caſtra inuadunt, atq; euertunt, à qua re nomen Incolæ indiderunt, campum Ruinatum agreſti ſermone regionem ubi caſtra fuerant appellantes, deinde circa Ticinum urbem excurrentes Heruli Oppidum, quod à Flumine tunc ad teli iactum diſtabat, corona cingunt, atq; quadraginta dierum labore, ac certamine oppugnant; Itali conſumptis miſſilibus telis muros tueri non deſiſtêre; Tum Odoacer incendio crematis portis, ſcalis muros conſcendere peditès iubet; Equitesq; portas inuadere, ſingulis turmis phaleratis equitibus premiſſis: hoc igitur ordine, atq; impetu pugnam ineunt, repelluntur à muris Heruli, ſed in portis pugnant atrócius equitès, ingeminatq; prælium: Odoacer multitudine frætus, ac militum uiciſſitudine ſuos recreat, pediteq; equitatui immixto Ciuitatis portas in Septemtrionem uerſas, quæ latiores erant, ingredi ten-

tat, pugnaq; uſq; ad noctem perdurante reiectis ab equitatu ex portarum limine Italis, Ticinum capitur, diripitur, atq; inceditur, anno Septuageſimo ſupra quadricenteſimum Horeſte ſimul capto, atq; ad necem abſtracto. Hæc Blondus, & Platina, & Sabellicus, alijq; probant, ab Aretino Procopij traductore diſſentientes. Cuius autem momenti Ticini expugnatio, atq; excidium fuerit accipe: omnes Italiæ Urbes, Venetia excepta, terrore concuſſæ Odoacris aduentu non expectato legatos ad eum, & munera ultrò deditione facta emiſerunt, & Auguſtulus infamis Imperator abiecta tunica delituit, Rauēnatibus eius Imperij fautoribus non expectato nuncio Odoacri ſe ſubmittentibus; Roma uerò ultionis quam ſolicitauerat compos facta, gratulabunda uenientem Odoacrem excepit, Regemq; Italiæ corona in Capitolio ornatum appellauit, Romani Imperij nomine eo actu abrogato, atq; ſublato; Populus itaq; Romanus, qui pullulante olim patritiorum uirtute regium nomen in ſuis Ciuibus inuiſum habuit, atq; aboleuit, ut populare ſibi regimen conſtitueret: Nunc mutato ſtudio, eademq; uirtute torpente idem nomen in Herulo Duce inſtaurauit, atq; hoc modo Roma ipſa Italici Imperij erigendi, ac etiam perimendi origo fuit, Rauennatum irritata iniurijs: Tuq; infelix Italia, tuarum Ciuitatum ambitione diuiſa, antiquo honore amiſſo alienum iugum ſubis, ac tu te perdendam, ac deuorandam externis gentibus ſciens, uidensq; tradis; Quantò autem ſatius fuiſſet, aut Romam, aut Rauennam ſorte uel aliorum Populorum ſuffragio Imperium retinuiſſe, potiusquàm utranq; ſimul libertatem, ac dominium amiſiſſe. Quæ quidem Imperij amiſſio, atq; abolitio Odoacris aduentu patrata, multorum malorum ſeriem in poſterum Italiæ aduexit: Nam neq; Heruli poſtea ſine Gothorum armis, neq; Gothi, ſine Longobardorum uiribus euelli ab Italia, depelliq; potuêre, adeo pede ſemel illato Septentrionalis uigor ſedem ſibi in noſtris Urbibus communierat. Diſce ergo Italia, præteritis edocta caſibus, futura malè præuidere, & ſi potes euitare.

De Italico Tributo, & Ticinenſium reſtitutione. Cap. VIII.

SUBACTIS pleriſq; Italiæ Populis Odoacer Regio iure imperauit, ut tertiam partem fructuum in annos ſingulos Herulis pro alimentis penderent, Romanis exceptis. Quo promulgato edicto, Ticinenſes, qui Urbis ſuæ excidio ſuperfuerant, conuocato nobiliorum concilio Epiphanio ſuadente, de mittendis ad Odoacrem legatis unà cum ipſo Epiphanio ſtatuerunt, ut ſcirent an ille quem in expugnationis ardore inexorabilem ſenſerant, nunc ne reſtinctis iræ incendijs placabilior poſt uictoriæ gloriam effectus eſſet. Adeunt itaq; Odoacrem Regem tunc Rauennæ agentem Ticinenſes, atq; Epiphanio uerba faciente, hoc fermè modo alloquuntur. Illa infelix Ciuitas, olim Ticinum dicta, quæ deſinit eſſe Ciuitas eximiæ

niæ Rex, ut per eius excidium tuipſe Italiæ Rex fieres, has ad te Populi ſui reliquias, atq; hos ſuos mærore attonitos uiros miſit, ut te Regem ſalutaret, ſupplexq; oraret, quòd cum tibi fata tuæ uirtutis merito uictoriam, Regnum, pacemq; contulerint, tu quoq; uictoriæ meminiſſe uelis, cuius lex eſt capta ſeruare, nunquamq; eos perdere, quibus Belli fortuna pepercit: iacet adhuc noſtra Vrbs (ut ſcias) in eadem tectorum ruina, quæ te ſpectante facta fuit, nemo refectionem aggredi, nemo ſua curaré uſq; in præſentem diem, quam uerius indignationem tentauit: Nunc uerò cum Italiæ Rex ſis, noſtraq; omnia cum nobis ipſis tuæ ditionis ſubſint, præclarius tibi futurum eſt unius Vrbis inſtauratæ, quam euerſæ dominium habere: Quod enim militaris manus demolita fuit, noſtræ calamitati, & tuorum fortitudini aſcribetur: quod autem in poſterum te permittente inſtaurabitur tuum dicetur, tuæq; gloriæ, atq; animi magnitudini attribuetur, quod in Regni ſolio conſtitutus inſtaurare Vrbem, quam deleueras tuapte pietate iuſſeris, Oramus itaq; ut placeat clementiæ tuæ nos noſtra exciſa tecta ſarcire, domusq; in quibus nati ſumus repetere, atq; Ciuitati noſtræ formam, nomenq; reſtituere, ad quod opus faciendum altera etiam à munificentia tua nobis indulgenda eſt gratia, ut ab Italico tributo tantiſper immunes ſimus, quo ad noſtræ Vrbis refectionē ad ſtatum perduxerimus. Dixit Epiphanius, cæteris Ciuibus eodem actu in Regem honoris cauſa terræ tenus genua inclinantibus, ſurgere iuſſis Odoacer reſpondit: Permittitur nobis noſtræ Ciuitatis refectio unà cum publicarum, ac priuatarum rerum cura, immunitas quoq; in quinquennium tribuitur, ut Ciuitatis inſtaurationi commodius impendatur, Ite læti, & res ueſtras bono auſpicio curate. Habuit gratiam Odoacri Epiphanius Ciuium ſuorum nomine, ſoluensq; Rauenna, Rauennatibus inuiſus propè Ticinum rediit, congregatisq; Ticinenſium reliquijs in diuerſa diſperſis, Publica ſupplicatione peracta ſacrificium celebrauit, ac diem condixit, quo populatim omnes conuenirent, ac Patriæ ſuæ ruinas reuiderent: Dies fuit uigeſimus quartus menſis Aprilis anni Septuageſimi ſecundi ſupra quadringenteſimum, poſt Chriſtum natum, quando Epiphanius exuli Populo comite in Patriam ſuam ruinis, ac ſitu deformem rediit, Templumq; pollutum in primis purgare, ac reconciliare ſacris ritè peractis aggreſſus eſt, Deo holocauſtum offerens in teſtimonium maieſtatis eius, ac infirmitatis noſtræ: ſua deinde ſingulos tecta ruderibus mundare, & reficere, uicinosq; iuuare edixit. Opere inchoato fama in finitimos euolauit, Ticinum refici, Ciuesq; immunitate potiri, tum Padi accolæ in Ticinenſium finibus prædia habentes, magno concurſu affuêre ultrò operas ſuas ſubnectis nauibus præſtare, ſucciſam in Syluis materiam importare, Oppidiq; inſtaurationi incumbere non deſtitêre, plures etiam ex Populi conſenſu deſtituta loca, & ſine domino, aut hærede relicta occupauêre, Refectaq; tertio anno pars Ciuitatis, atq; habitata fuit, ſed ſub Odoacris Regno inſtaurari tota Ciuitas non potuit, Epiphanio finitimos ad incolatum euocante, quod alio loco aptius demonſtrabitur.

De Ticini nomine in Papiam commutato.
Cap. IX.

FERVENTE inſtaurandæ Vrbis opere, rumor increbuit Ciuitatis nomen ob ipſius inſtaurationis memoriam mutari debere; ſatis diu (quis dixit) Ticini nomen noſtra Vrbs mille iam diù exactis annis habuit, in quo meditando nimis rudes, ignariq; maiores noſtri fuiſſe arguuntur: qui à prælabente amne nomen mutuati ſunt, quaſi illis rerum uocabula defuerint, me ſi audieritis nomen inueniemus, quod noſtræ pietatis officia in Patriam reſtituendam paucis ſyllabis poſteritati atteſtabitur, & Ticini nomen aquis reſtituetur, dic ſodes nomen alter reſpondit, Papia piorum uirorum Patria, ſiue pia ipſa, ideſt religionis ſtudioſa Patria elegantiorem demonſtrationem refert quam Ticinum, atq; hoc nomen antiquo honore refertum eſt, fuit enim olim (ut audiui) à Romanis condita lex Papia, renuntiat alter alteri inuentum nomen aptiſſimum, quo Ciuitas in poſterum nuncupari debeat, referunt ſignificatum Epiphanio, patribusq; aduenientibus: illi rei nouitate attoniti, nec aſſensére prorſus iunioribus, quibus labore oppreſſis morem gerere in re communi æquum putabant, nec etiam apertè diſſensêre; Iuniores autem rati patres tacitè eis acquieſcere, cum apertè non contradicerent, uno tempore uoce ſublata, Papia Ciuitas noſtra eſt uocanda exclamant, ſubdidit Epiphanius: cum ueſtro labore Ciuitas ruinis uindicata formam aſſumat, ueſtro etiam arbitrio hoc nomen, Deo propitio in futurum habeat, appellataq; exinde Papia à Ciuibus, ab externis uerò, finitimisq; dicta promiſcuè, & Ticinum, & Papia fuit; difficile enim eſt in Populis uetus nomen, longo uſu menti impreſſum repente abolere; Dubitat hoc loco Cremonenſis ſcriptor, idem ne ſit Papia, & Ticinum, addens nullum extare huius rei probatum ſcriptorem, ſed ne iſtius dubitatio lucem ueritati adimat, Scriptores addo, perlege Flauium Blondum in tertio libro Decadis ſcribentem, Symacum, & Boetium Papiam relegatos fuiſſe, circa Gothorum tempus, ac Regnum Ciuitatis noſtræ nuncupationem commutatã oſtendens, & Leonardus Aretinus Blondo longè antiquior, libro ſecundo idem ſenſit per hæc uerba; Hi ut amici Gothorum Ticinum amnem apud Papiam &c. Ineptè igitur ille ſcriptor, ne dicam inſcitè Ticini commutationem à Longobardis factam innuit: Sabellicus ſimiliter libro ſecundo quintæ Enneadis inquit; eſt Ticinus maximus omnium fluuiorum, qui Padum influunt, deditq; olim uicinæ Vrbi nomen, quam nũc mutata uoce Papiam nominant; Idem libro ſeptimo, Enneadis ſeptimæ ait: Quidam ad Placentiam poſtremo dimicatum ferunt, alij ad Ticinum, quæ nunc Papia eſt; Tertia autem hæc Ciuitas fuit, quæ in plana Italia nomen cõmutauit. Bononia olim Felſina dicta: deinde Padua olim Patauium: tertia Papia, quæ quidem nominis mutatio in Ciuitate liberi iuris eſt, ut innunt Iuris interpraetes libro ultimo Codicis, de mutatione nominis.

De Theodorici aduentu, & Regno, & Papiæ amplificatione. Cap. X.

PERTVLIT Italia Odoacris Regis iugum annos quatuordecim, in quibus militaris diſciplina longa deſuetudine in Italis exoleuit, quod etiam ipſi Odoacri poſtea detrimentum attulit. Perlata enim eius Regni fama in Oriẽtis oras circa fines Pannoniæ, ubi Gothi ab Oſtrogothia oriundi ſedes habebant. Solicitatus Theodoricus eorũ Rex Theodimeri filius ſpectatæ uirtutis uir Gothorum uocibus, de inuadenda Italia conſilium iniuit, accedensq; ad Zenonem tum Orientis Imperatorem, magnis precibus impetrauit Italiam ſibi, ſuisq; Gothis in Regnum deſignari: Declaratus igitur Italiæ Rex Theodoricus fractis Gepidarum, et aliorum Populorum iter impedientium obſtaculis, in Italiam magnis inſtructus copijs euaſit, Odoacremq; uno, atq; altero prælio ex Tranſpadano agro fugauit. Datur hoc loco à pleriſq; ſcriptoribus uitio Italis militibus, qui à Circumpadano tractu Oſtiliæ finitimo ſub Odoacre militabant, quod in ſecundi prælij ardore, in Veronenſi agro Herulos deſeruerint; quorum deſertionem nequaquam probans, addo Odoacrem nota dignum fuiſſe, qui Tyronem militem, ex uicina domo repente eductum, nulla præmiſſa militari exercitatione, in aciem ſtatuerit aduerſus Gothorum copias, diuturna militia, ac itineris longinquitate, recentiq; uictoria animatas; ſi itaq; ipſe Dux imprudentia lapſus, ſine belli ratione decertandum importunè putauit, Ducis errorem Tyronem fuga auxiſſe conſentaneum eius imprudentiæ fuit. Odoacre Ciſpadanam regionem ſuis præſidijs circa Padum tuente, Theodoricus Tranſpadanis Vrbibus receptis in Inſubria cum exercitu hyemauit, ſpectatoq; Ticini Vrbis ſitu, ad propugnaculum conſtituendum aptiſſimo, ac Ciuium animo in Herulos ob Vrbis ſuæ excidium infenſo, & propterea ſibi ipſi tanquam Herulorum hoſti propitio, Vrbem nouis munitionibus firmauit Matre, & Sorore unà cum Gothorum familijs, ac rebus in ea collocatis, quæ res amplificandæ à duobus lateribus, ac inſtaurandæ Ciuitatis ſubſidium fuit, Ticinenſibusq; inſuper perpetuam agri ſui immunitatem tribuit, Epiphanio Epiſcopo in Regis amicitiam, familiaritatemq; recepto omnia procurante, ut omnes ſcriptores probant. Ecce autem quod Theodorico in Tranſpadanis circa Ticinum, & Odoacre in Ciſpadanis circa Flaminiam ſe continente, Condibaldus Burgundiæ Rex à pleriſq; ſcriptoribus, Gundobaldus dictus, cum exercitu per Heluetiorum confinia Italiæ finitima in Inſubriam deſcendit, ratus inter duorum Regum, Gentiumq; contentiones ſe opportunè prædam facturum, quod impunè fecit: Nam Theodorico inferiora Oppida ſuis præſidijs muniente, cauenteq; ne ab Odoacre eo tempore motus fieret. Cõdibaldus ſuperiora Inſubriæ loca præſidijs uacua ab Addua amne uſq; ad Taurinos ſine diſcrimine diripiens, hominum, pecorum, ac rerum prædam tuto greſſu in Burgundiam abegit; Liber igitur à Condibaldi ſuſpitione Theodoricus, ſciensq; Romanos ab Odoacre iam abalienatos eſſe, ſolosq; Rauennates unà cum finitimis

timis in eius fide ſtare., in Odoacrem arma uertere, ac belli euentum experiri ſtatuit; Tranſpadanis itaq; populis in fide firmatis, inſtructo exercitu Padum traiecit, omnibusq; Vrbibus à Placentia uſq; ad Bononiam per deditionem receptis, circa Rauennam ubi Odoacer aderat, caſtra poſuit; Quo demum Odoacre, & dimicationibus, & triennali obſidione fracto, ac Rauennam ſub pactionibus dominij diuidundi dedente, Theodoricus rerum potitus eſt, Anno fermè Octogeſimo octauo poſt Chriſtum natum præter quatricenteſimum; Odoacremq; Regni Emulum, ne quid moliri in futurum poſſet, irritis pactionibus, unà cum ſuis proceribus è medio abſtulit, Herulorum turba ſeruata, ac ſupra Taurinorum fines circa Alpium fauces relegata, A quibus, poſt attritas Gothorum uires, conditum in planicie Oppidum Herulencum, hodie Veridenghum fertur Collige quæſo lector rerum euentus; Horeſtes, qui Nepotem exercitu ab eo in fide acceptio prodiderat, in Odoacris manus incidit; Odoacer uerò, qui Horeſtem captiuum præter Ius gentium Placentiæ occiderat, paulò ſerè impunitate præter fidem legum à Gothis occiſus eſt. Adeò mali attributio ſimili interdum fato in ſuum authorem regredi aliena etiam manu ſolet, facinorisq; euentus, & uiciſſitudo aptiſſimè in ipſos malos plerunq; reflectitur. Illud quoq; hoc loco memorabile eſt, Italiam Gothis, ex Viſigothia Occidentali parte oriundis, anno Duodecimo poſt quatricenteſimum ſuccubuiſſe; eandemq; Italiam anno Duodecimo ante quingenteſimum Gothorum iugo, ab Oſtrogothia, Orientali parte tranſlato, colla ſubdidiſſe, ſuoq; fato in exitiale nomen genus, tempusq; recidiſſe, ut ſuis omnino ſtipendiarijs Romana Maieſtas ſubiaceret, ac ſubiectionis dedecore ſpretæ religionis pœnas rependeret.

De Italiæ ſtatu, ſub Theodorico & Diuina Vrbis Romæ electione. Cap. XI.

QVAE bene geſta ſub Theodorici Regno fuerunt, rerum Scriptores latè, & diſertè retulerunt, atq; orationis gratia illius Regis acta exæquarunt; quæ uerò minus perbelle perpetrata ſunt, nudis, paucisq; uerbis perſtringunt, rati longè præclarius eſſe commendanda commendare, quàm abhorrenda in memoriam reuocare. At mea diuerſa eſt ſententia, bonum enim, & malum æqua lance in hiſtoria perpendo, plurimiq; facio, ut mala ipſa noſtris maioribus illata pateſiant, ſimulq; etiam eorum cauſæ appareant, ne illiuſmodi erroris deceptione capta poſteritas præceps ruat. Nam malorum cauſas ſcire, & earum quaſi anteceſſiones mente colligere ſummæ prudentiæ eſt, monemur enim aliorum periculo illa nobis præcauenda fore, quæ præteritorum malorum initia, & fomenta fuerunt, quæq; anteceſſores noſtros in rerum detrimenta pepulerunt: Potitus igitur Regno Italico Theodoricus, Roma quàm maximè applaudente, Rauennam ſedem Regni elegit, ipſa Roma minimè quidem ſpreta, imo exornata, quod latiſſimè Aretinus, & Blondus explicant, quos ſecutus Sabellicus mutatis uerbis uolumen confecit.

confecit. Quærunt hoc loco Scriptores, cur Rauenna Romæ in Regia ſtatuenda à Theodorico prælata fuerit; quorum ſententijs adſcribens meam quoq; addere hiſtoriæ aptum puto; Fato potiusquam humana ratione Theodoricum impellēte Rauenna electa fuit, ut Italicum Regnum iam ad externos translatum à Roma ſecederet, eiusq; ſeceſſu Roma ipſa liberior, ut ita dicam, aptiorq; paulatim fieret ad Diuinum, humanumq;, Imperium in Petri Apoſtoli ſede, ac Pontificatu coniungendum, ſtabiliendumq;: quod quidem Pontificale Imperium nunquam in eam autoritatis magnitudinem ſe ſe extuliſſet, ſi Italici Reges Romæ conſediſſent, Diuina enim tantum, & non humana poteſtas Pontifici permiſſa fuiſſet, ut præteritorum temporum, & Principum hiſtoria probat. Dominus igitur IESVS Deus Omnipotens, qui olim fugientem Petrum ab urbe Roma ſuis uerbis Romam redire compulit, indicans illis uerbis, illoq; actu Romam ſuo Vicario ſedem futuram, Italiæ Reges ſpiritus ſui uirtute à Roma abalienauit, ut ipſa tandem Vrbs, quæ dignitate alias anteceſſerat, Sacerdotalis Imperij tribunal aliquando fieret, ut facta eſt: Regia Rauennæ collocata Theodoricus agrorum diuiſionem, quàm Odoacer in multis Italiæ regionibus fecerat, & ſuis Herulis pro tertia parte fructuum in poſſeſſionem tradiderat, Gothis ueteranis uiritim diſtribuit; cuius rei autor eſt Procopius libro primo, quem Aretinus ſequitur. Quibus autem in regionibus huiuſmodi agrorum ademptio Italicis populis ab Odoacre facta fuerit, aut quo ſeruato ordine minimè patet. Vnum tantum monumentum in Ciſpadano agro iuxta Ticinenſium fines ſupereſt; Caſtronouum Oppidum à Gothis conditum in ijs agris; qui Gothis poſt Herulos deſignati fuerant, ut eorum culturæ commodius uacarent. Qui quidem Caſtronouenſes agri inter Ciſpadanos optimi ſunt, & Ticinenſium fines à Dertonenſibus diuidunt. Non ſolum itaq; uniuerſali dominio quod Regno continetur, ſed etiam particulari, quod in proprietate conſiſtit, Italiæ Populi ex parte priuati ſunt: Militum quoq; hoſpitio, atq; onere planam Liguriam idem Rex exhauſit, cui deinde pro damni reſtitutione immunitatem indulſit: Armorum inſuper uſui Italis omnibus ſummo ſtudio interdixit, telis è domibus ablatis; quod poſt Blondum notat Sabellicus, ut militiæ deſuetudine Itali prorſus imbelles fierēt, ac imbecillitate torpentes Gothicum iugum patientius ferrent, minimēq; ad Imperium aſpirarent. Nullus itaq; ſub eo Italus miles, nullus armiger militauit, & bellica re cogēte Gepidarum copijs Gothorum phalanges adiunit, Hilba Duce uſus; Itum Italiæ fines, Alpibus uiciniores, ſuis proceribus in poſſeſſionem dedit, clauſitq; Italiæ aditus Oppidis etiam communitis præcipuē Tridento, ita ut neq; uicinitas Italis cum externis gentibus, neq; familiaritas conſtitui poſſet. Quos præterea uiros, aut ingenio, aut potentia ſuſpectos habuit, aut ex ſuis Ciuitatibus in remotiora loca relegauit, aut carceribus indicta cauſa, aut etiam morti deſtinauit, Symacho, & Boetio Seuerino Romanis patritijs, ac Conſularibus è medio ſublatis, de quo Boetio alibi ſcribam. Nunc quæ bona ad eodem emanauerint referam.

De Italarum Ciuitatum inſtauratione. Cap. XII.

STVDVIT Ciuitatum inſtaurationi Theodoricus uarijs artibus. Primum armato milite Italiam in pace continens, ſine quo milite tuta eſſe Regio rariſſimè poteſt. Item finitimos Reges, & Principes, à quibus moueri bellum facilè potuiſſet, ſuarum matronarum nuptijs ſibi coniungens, & præcipuè Claudium Francorum Regem, quem poſteriores ſcriptores Gallicam uocem ſecuti Clodoueum nocant, Galli enim Clodo Claudium materna lingua appellant. Franci autem nobiliſſimi Galliæ Populi ſunt à Germania oriundi, tenentes mediam Galliæ partem, in qua Pariſium Regia Vrbs, ampliſſima, ac populoſiſſima eminet, nulli hac ætate Ciuitati opibus, atq; hominum, & rerum copia inferior. Refectione quoq; collapſorum ædificiorum non ſolum Romam, Spoletum, Rauennam, & alias nobiles Vrbes ornauit, ſed noua ſtructura plura condidit, & præcipuè Arcem munitiſſimam in urbe Papia propè Ticini ripam in eo loco, ubi nunc Domus publica eſt Salaria dicta, à Salis repoſitione, extant enim ibi adhuc ueſtigia, ac monumenta ipſius Arcis, à qua Flumen, & Pons fluminis impoſitus facilè proſpiciebatur, Arce ipſa cliuo mediocri, qui uerſus Flumen porrigitur inſidente, ita ut & ad ſecuritatem, & ad nauigationis commodum, & ad amænitatem ſtatio ipſa opportuna eſſet. Ciuium quoq;, et Oppidanorum perquiſitione, ac reductione, Inſubriam, ac Taurinos populos quam maxime iuuit, non ſolum ijs qui in Villis, & Pagis uitam ſuo arbitrio agebant, à ruribus in Vrbes euocatis, & hijemare iuſſis, ne Ciuitates prorſus desererentur, ſed alio quoq; ordine, longè munificentiore regiones replens; quod uno ore ab omnibus Scriptoribus relatum eſt: Rogauit enim Epiphanium Papiæ Epiſcopum, ſanctitatis fama conſpicuum, ut nomine ſuo Condibaldum Burgundiæ Regem pro captiuorum, quos ab Italia abduxerat redemptione adiret, auro eidem ad legationem perficiendam pro captiuorum numero, quorum notitiam habuerat, tradito, quod quidem legationis munus quam prudenter, ac potius admirabiliter obierit, ſequens caput indicabit.

De Epiphanij legatione, ad Regem Burgundiæ. Cap. XIII.

PROFECTVS in Galliam Epiphanius ætate, ac uiæ longitudine laſſus triduum Lugduni quieuit, quæ Ciuitas diſtat à Papia quadrigenta Italica milliaria, atq; à porta Occidentali uno aditu, plura itinera aperit, quorum medium in Franciam tendit, proximum à dextera in Burgundiam, alterum in Germaniam; arrepto igitur ſuo itinere Epiphanius in Burgundiam perrexit. Quæ fæcundiſſima, atq; ampliſſima pars Galliæ eſt, ut Cæſar in Cōmentarijs docet, à Gallis, Heduis, & Sequanis habitata, deinde à Burgundionibus ex Germania oriundis, qui bellica uirtute eam prouinciam Gallis ademerunt, & incolatus diuturnitate ſe

ſe ad Gallicos ritus, ac ſermones conformarunt, Galliq; effecti ſunt: Natura enim hoc effecit, ut unaquæq; Regio proprium ſermonem effingat, ad quem omnino declinare peregrinos uiros eam incolentes temporis tractu neceſſe eſt: Quod in Rhetbis populis eueniſſe Liuius præclarè notat, ſcribens libro Quinto eos Alpium incolatu Tuſcum ſermonem efferaſſe. Conſtitit autem ad Condibaldi Regis conſpectum Epiphanius in Diuione Oppido, Gallicè Digione dicto, expoſitaq; ſummatim Regi aduentus ſui cauſa, mandatum negotium Regio quæſtori fuit, ut accepta pecunia, quam uiritim captiui Itali pro libertate pepigerant, ſinguli dimitterentur; Captiuorum itaq; numero, & pactionibus in ſummam relatis, pecuniaq; ab Epiphanio Theſaurario numerata, compertum eſt, alios extare in captiuitate Italos pleroſq; Inſubres, quorum notitiam Theodoricus nullam habuerat, liberatis igitur ijs, pro quibus pecuniam attulerat, de alijs etiam liberandis cogitare cœpit, impium ferè facinus cenſens Italorum parte redempta, aliam partem in captiuitate relinquere, conuerſuſq; ad Quæſtorem præcibus obtinuit iterum à Rege audiri. Ad quem in atrio cum ſuis Primoribus ſedentem, ſtatuto tempore, Latinè in hanc ſententiam locutus eſt.

Epiphanij Oratio ad Regem pro captiuis Italis gratis dimittendis.

MAGNO Dei Aeterni conſilio eueniſſe puto Rex ampliſſime, quod longè maior captiuorum numerus repertus apud te ſit, quàm pecunia à me delata, ad eos redimendos ſatisfuerit, ut deficiente in me redimendi facultate, una tantum ſpes captiuis ſupereſſet, quæ in tua ſola animi magnitudine poſita eſſet; Quam quidem animi tui magnitudinem ſi ad eos liberandos conuertes, maior tibi gloria futura eſt, quàm fuerit, aut eſſe poſſit eorum captiuitas, atq; detentio: capti enim iſti dicuntur fuiſſe fortunæ caſibus, ac militum tuorum manibus: quæ gloria, & ſi magna uidetur, minimè tamen ſolius Regis eſt, Sed Regis, & militum, atq; ipſius fati communis cenſetur, quæ tria in bello gerendo ita coniuncta ſunt, ut diuidi nequeánt, liberare uerò eos, quos ſub tua manu habes, neq; fati, neq; exercitus tui, ſed uirtutis tantum tuæ opus eſt; Quod quidem opus ſi nunc effeceris, gloriam præclariſſimi facinoris ſolus obtinebis, eos etenim uiros liberabis à quorum attauis, ſiue maioribus olim hæc nobilis Prouincia, & libertatem, & honorem aſſecuta fuit. Florentibus enim Italicis rebus, ac Romano Imperio Galliæ dominante, Burgundia ius Italicum, ac etiam immunitatem agri ſui ab Italis impetrauit, ut in Digeſtorum legibus, titulo de cenſibus, pro rei atteſtatione ſcriptum fuit, quæ Italorum in ueſtram gentem beneficentia nullo caſu, aut merito aptius rependi, quàm iſtorum dimiſſione poteſt. Diuulgabitur ſcilicet in omnes Galliæ, Italiæq; regiones, tuam Maieſtatem uno actu, unoq; uerbo exæquaſſe uniuerſa Italiæ merita, in tuã gentem antiquitus collata. Et quò antiquior Italorum beneficentia fuit, & quaſi

bliuioni tradita, eò potior, ac glorioſior tua remuneratio, uel rememoratio exiſti-mabitur, cum uetuſta etiam officia, perinde ac ſi recentia eſſent, præſenti animo, ac liberalitate excipias, atq; rependas; Nullaq; unquam ætas, aut rerum mutatio hanc tibi immenſam benignitatis gloriam admere, aut à Burgundiæ nomine diuidere poterit; Sed quemadmodum Pirrhus Rex captiuos Romanis gratis remiſiſſe Aennij Poetæ, & Marci Tullij ſcriptis celebratur; Tu quoq; Populorum præconio, ac uocibus Inſubres Patrijs laribus reſtituiſſe tuapte liberalitate diceris, atq; huiuſmodi pietate ſuper omnes noſtræ ætatis Reges animi magnitudine excelluiſſe uideberis: Egoq; indignus Sacerdos non deſinam pro mea humana infirmitate tuũ hoc munus inter Italiæ Principes, & Gothorum Duces magnificare, & ut par eſt meis uerbis, ſcriptisq; extollere, futurumq; tandem reor, ut pro tuo hoc beneficio Inſubribus indulto Deus Omnipotens Burgundio generi longè maiores honores in Italia poſt noſtra ſæcula aliquando tribuat; extare enim Sanctorum hominum uaticinia audio, dominaturum in Italia per annorum diuturnitatem Regium genus, nomenq;, quod à Burgundia oriundum erit; Imperiumq; non ſolius Italiæ limite ſed Oceano etiam mari, alijsq; finibus terminabit, ac linguarum uarietates ſub unius ſcæptri regimine, non ui, & armis, ſed æquitatis moderamine continebit. Quare ne tanto tibi, Regnoq;, aut generi tuo futuro honori impedimentum fata interponant, flecte obſecro Rex eximie fata ipſa pietatis opere, noſtroq; Italos gratis Deo dimitte, ut Deus ipſe ſupremus Rex pro Inſubrum liberatione maius tibi, aut poſteris tuis dominium tribuat, tuamq; gratiam ſuæ Diuinitatis potentia in tuum genus cumulatius referat, atq; reflectat. Grata fuit Regi Epiphanij Oratio, & quanuis ferus à natura Rex eſſet, acquieuit tamen Epiphanij uotis, omnibus captiuis eidem dono traditis. Et quibus demum liberatis, Epiphanium familiariter rogauit, ut aliquid memorabile pro ſui nominis recordatione eo in loco ederet, ſe ſcire eum Deo accæptum eſſe. Reſpondit Epiphanius, una tantum mihi ſupereſt facultas, in qua Deo, & non mihi memoriale ſtatuam, quod per ſacrificij oblationem te aſtante craſtina die faciam.

De Sacroſancta Eucharistia in Diuionis Templo ab Epiphanio collocata. Cap. XIIII.

ALTERA die celebrauit Epiphanius in Diuionis Tẽplo Sacrificiũ, quod Miſſam uocant, Rege, & Populo ſpectante, ac ijs captiuis, qui gratis dimiſſi fuerant; nudis pedibus incedentibus, conſecrauitq; duas Euchariſtias, una in communicatione ſumpta, & altera ſeruata; Finito Sacrificio Sacroſanctam Euchariſtiam dextera manu ſuſtulit, conuerſusq; ad Regem, & Populum hæc dixit. Hanc immaculatam Hoſtiam, ſub qua Diuina potentia latet Corpus Domini noſtri IESV CHIRSTI, ego uobis Rex optime, ac Principes Illuſtriſſimi, & Diuionenſes uiri relinquo ob memoriam pietatis Regiæ, qua in Italos gratis dimittendos

mittendos Rex hic præſens uti ſua benignitate dignatus eſt. Et ſicut pietatis opus ad Deum pietatis fontem referri debet, ita ego in Diuino Sacramento Deo ipſi huius rei memoriam ſtatuo: quod Sacramentum perpetuum erit, amoueriq; à Burgundiæ finibus nunquam impunè poterit. Atq; ijs dictis Euchariſtiam in Tabernaculum ſuper Altari collocatum, repoſuit, atq; dimiſit. Quam Euchariſtiam hodie etiam in Diuione Oppido intra Templum Sãcta Capella nuncupatum Diuionenſes habent, & incorruptam oſtendunt in die Natalitio Domini Noſtri IESV CHRISTI, poſt repoſitam Euchariſtiam, Rege, ac Proceribus ſalutatis Epiphanius collecta captiuorum Turba, quæ Quindecim millia capitum fuit, Lugdunum rediji; Vigeſimoq; exinde die omnes ſuis regionibus reſtituit anno noſtræ Salutis Octogeſimo nono ſupra quadrigenteſimum; Quæ quidem de Epiphanio ſcripta à pluribus autoribus approbata leguntur, & in primis à Paulo Diacono libro Sexto, & à Blondo libro Tertio, breuius à Platina in uita Gelaſij Pontificis, latius à Sabellico libro Secundo octauæ Enneadis, religioſius à Burgundijs, apud quos uerſatus in Gallia, didici quæ retuli.

De Epiphanij Epiſcopi obitu. Cap. XV.

SVPREMVS ille labor noſtro Epiphanio fuit, qui Rauennam profectus, ac legationis ſucceſſu Theodorico relato, utrunq; Regem in amicitiam conciliauit, reuerſusq; in Patriam Epiphanius conſumpta ætate expirauit. Tum uexata Ciuitas tanti Viri iactura publico mœrore, & luctu funus extulit. In quo eferendo increbuêre ex tectis matronarum uoces lachrimis immixtæ, Oh tetra nimis, nimiſq; infeſta dies, quæ te à nobis abſtrahit optime Pater, ac Domine; cui quæſo nos infelices in tanta rerum nouitate relinquis, cui committis hanc turbam; per teipſum intra hæc ſemicollapſa mœnia traductam, Oh uerè luctuoſam Patriam tam præclaro, atq; amabili amiſſo Patritio, parenteq;; Siccine demum uno Epiphanio autore inſtaurata fuiſti, ut eo nunc decedente tu ſimul concideres: Siccine tibi Priſcum nomen illo annuente mutatum fuit, non ut omnino inſignior fores, ſed ut tandem tanto Patricio, patreq; ſublato, tu quoq; ſimul decus, ſpecimenq; tui nominis exueres. Luge igitur nobiſcum antiqua tellus, tuo à te auulſo colono, lugete Turres, tectaq; refecta ueſtro nunc inſtauratore defuncto, lugete nobiſcum Padi, & Ticini accolæ, quoniam qui ueſtræ quieti, ac ſaluti ſtuduit, atq; proſpexit, nunc uos ſine Duce, & protectore relinquit. Finem luctui funeris depoſitio uix attulit, Ciuium corda publico mœrore altius premente; Conditum autem Sepulcrum Epiphanio fuit in Diui Vincentij Templo, quod ab inde citra à Papienſibus ſub Epiphanij nũcupatione celebratum fuit, Gelaſio Romano Pontifice eo tempore ſedente; Nullas Epiphanius opes, nulla alia prædia, niſi quæ à Maio patre acceperat, Sororibus reliquit. Ex quibus quidem Sororibus honorata religione, & moribus celeberrima fuit; cuius oſſa in Sacello Monaſterij ueteris, uulgò Hiſtoriarum ap-

pellatum,

pellatum, collocata ſunt; Cumq; ab eo loco exportari tentatum eſſet, ut in eminentiore delubro conderentur, amoueri nulla humana induſtria exinde potuere. Scio ſcriptis meis in hac parte aduerſari Blondi opinionem, exiſtimantis Epiphanium Aquileienſem fuiſſe, quod minimè uerum eſſe omnes alij Scriptores, & Epiſcoporum annales probant, decipiq; facillimè Blondus potuit Syri primi Epiſcopi origine, qui Aquileienſis fuit, poſt cuius Syri tempora, ante Epiphanium Aquileiæ deſtructio inſequuta eſt, ita ut eſſe Aquileienſis Epiphanius nullo modo potuerit, ipſa Ciuitate iam antea ſolo æquata, & nundum ſub Epiphanij ortum inſtaurata.

De Burgundiæ Regis amicitia cum Theodorico.
Cap. XVI.

POST Epiphanij obitum uiguit ſumma beneuolentia inter Condibaldum Regem Burgundiæ, & Theodoricum, quæ etiam affinitate firmata fuit, ornatiſſimis inter eoſdem muneribus tranſmiſſis, ex quibus ſpectatiſſima fuère duo Horologia mirabili artificio Romæ fabricata, Boetio Seuerino autore, ad quę extat ipſius Theodorici Regis Epiſtola à Caſſiodoro relata, cuius uerba in parte refero.

Boetio Illuſtri patritio Theodoricus Rex.

BVRGVNDIORVM Dominus à nobis magnoperè poſtulauit, ut Horologium, quod aquis ſub modulo defluentibus, & quod Solis comprehenſa illuminatione diſtinguitur, cum magiſtris rerum ei tranſmitteremus, quaſi ei miraculum eſſe uideatur, quod quotidianum apud nos eſſe ex legatorum ſuorum relationibus intellexit. Hoc te multa eruditione præditum ita noſcere didicimus, ut artes quas uulgò literarum ignari exercent, tu in ipſo diſciplinarum fonte potaueris; Quare cum uos ornet mirabilium rerum notitia, horologia nobis publicis expenſis ſine ueſtro diſpendio deſtinate, Primum ſit, ubi ſtylus diei index per umbras exiguam horas diſtinguat, Secundum ſit, ubi præter Solis radios hora dignoſcatur, noctes in partes diuidens, prædicta horologia nobis quantò ocius tranſmittere maturabis, ut extere gentes tales nos habere nobiles autores, quales leguntur agnoſcant, minimèq; audeant ſe nobis æquales eſſe exiſtimare, cum tales ſapientes apud nos eſſe, taliaq; mirabilia ſcire excogitare cognouerint. Subſequitur altera Epiſtola, ex qua patet Boetium opus egregiè curaſſe, ac ipſa Horologia gratiſſima Theodorico fuiſſe, moxq; ab eodem Theodorico ad Burgundiæ Regem deſtinata fuiſſe.

Condibaldo Regi Burgundiorum Theodoricus Rex.

AMPLECTENDA uidentur munera, quæ expetita fuiſſe probantur, ut per precioſa opera cupientis animus expleatur. Quapropter ſalutantes uos gratia conſueta per harum latores præſentiæ ueſtræ duo dele-

Ctabilia

ſtabilia Horologia cum ſuis diſpoſitionibus deſtinamus. Vnum in quo humana ſolertia, arteq; colligitur, quicquid totius Cœli ſpacijs noſcitur peruagari. Alterum ubi Solis meatus ſine ipſo Sole cognoſcitur, & aquarum guttis horarum ſpacia terminantur; Habeatis itaq; in ueſtra Patria quod aliquando uidiſtis in urbe Roma, dignum eſt enim, ut his bonis ueſtra gratia perfruatur, quæ nobis etiam affinitate coniungitur.

De Horologijs. Cap. XVII.

NON ab re erit referre hoc loco, Horologia quibus hodie utimur, ignota fuiſſe antiquioribus, ut indicant ſcripta à Plinio libro ſecūdo capite ſeptuageſimo ſexto, & Libro ſeptimo capitolo ultimo naturalis hiſtoriæ, ubi de Horologio fit mentio. Dignusq; propterea celebritate Boetius fuit, qui primus illa memoranda Horologia Romæ componi curauit, poſt cuius Viri interitum diu Italia eiuſmodi opificio caruit. Dominante deinde in Tranſpadanis Ioanne Galeatio Vicecomite fabricatum fertur eiuſmodi Horologium, non ſolum horarum, ſed etiā Syderum expreſſis notis, atq; temporibus, ac Solis, Lunæq; meatibus, cuius operis autor ignoratur, collocatumq; illud Horologium in Arce, uel Caſtello Papiæ fuit, ubi defuncto Principe tam mirabile opus deſpectum iacuit circulis etiam à ſuo loco ſublatis, exacto poſtea ſæculo Anni Milleſimi & quingenteſimi, circa annum Vigeſimum nonum, quo CAROLVS QVINTVS Bononiæ Imperialem Coronam ſuſcepit, allatum eidem Imperatori illud Horologium incompoſitum (ut erat) ſitu, ac rubigine fœdatum fuit, quo conſpecto, machinam admiratus, curari tanti operis inſtaurationem fabris undiq; euocatis iuſſit, quibus circa opificij reſtitutionem fruſtra laborantibus, unus acceſſit Ioannes Cremonenſis, cognomēto Ianellus, aſpectu informis, ſed ingenio clarus, qui tantum opus ſpeculatus refici poſſe machinam dixit, ſed nequicquam profuturam ferris rubigine atritis, exeſisq;, niſi nouum Inſtrumentum ad illius uetuſti ſimilitudinem, ac Symmetriam componatur, aggreſſusq; opus, ſiue priorem artificem immitando, atq; æmulando, ſiue exæquando diuturno labore opificium abſoluit, quod deferri in Hiſpaniam Imperator uoluit, magiſtro Ianello ſimul deducto; Mirari igitur noſtra ætas non minusquàm antiqua ſuos artifices poteſt, profiteriq; Hiſpaniæ licet, quod ſicut olim Burgundiæ Regi, ita etiam ſuo Regi, à Burgundia Auia genus trahenti, affuēre artifices Italici, Cœlum fermè intra Horologij metam effingentes. Nec omittendus hoc loco eſt uir Boue capitoſior Bernardinus Carouagius oculis emiſſitijs, ore exporrecto, linguaq; bleſus, qui Horologicam artem Papiæ diſcens, mirabilia fecit, inter quæ illud memorabile fuit, quod ut Andreæ Alciato eximio Iuriſconſulto morem gereret, Horologium compoſuit in quo per æris ſonitum, quàm quisq; ſtatuiſſet horam exaudiebat, atq; eodem ictu ignis ſcintilla ab inſerto ſilice in ſubiectum ſulphur excuſſa in flammam ibat, quæ repente ardentis ſulphuris miniſterio, ac continuatione

accendebat appoſitæ lucernæ fila, lucemq; reddebat, ita ut compoſito Horologio ad quam dominus deſtinaſſet noctis horam, & à ſomno excitari, & lumine iuuari ſolius Horolgij ope unusquiſq; accubans poſſet, quæ ſimiliter Horologij compactio per æris crepitum pulſans, ac notans horas, Plinij temporibus in uſu non fuit.

De Boetio Seuerino. Cap. XVIII.

PRAETERMITTENDVS minimè à me eſt tanti uiri caſus, qui cum ſummæ autoritatis, & exiſtimationis apud Theodoricum eſſet, ut plures eius Epiſtolæ ab Aurelio Caſſiodoro relatæ declarant, mox ab eiuſdem Regis gratia decidens in præceps ruit, ex ſola ſuſpitione, quod Patriæ libertatem affectaret, relegatus itaq; Papiam Turri incluſus diù retentus eſt; quæ Turris ſita eſt propè Monaſterium Beatæ Annunciationi dicatum, nomenq; à Boetio ſumptum hoc tempore ſeruat, uulgò Turris Boetij nuncupata. Quo deniq; uiro Theodorici iuſſo interempto conditum eius corpus honeſtiſſimè à Papienſibus fuit in Templo Sancti Petri in Cœlo aureo, quod nunc Diui Auguſtini dicitur, eiuſq; Sepulchrum ornatis uerſibus inſcriptum aſpicitur, qui & defuncti Viri præſtantiam, caſumq;, & Theodorici iniuſtitiam atteſtantur. Caueant igitur, qui magnorum Principum aura elati honoribus funguntur, ne leui rerum motu aura in procellam uerſa, à ſedibus deijciantur, quod mea ætate Romæ, & Pariſijs pluribus contigiſſe memini, qui utriq; curiæ aliquando imperantes, tandem in curialis calamitatis caſus demerſi ſunt.

De Burgundiæ Regno digreſſio.

MAGNI intereſſe puto Burgundiæ Dominos, qui nunc Archiducis titulis funguntur, olim Regum ſtemmate fuiſſe celebriores, quoniam Regno etiam exciſo, Regiam fuiſſe prouinciam honorabile eſt. Cur autem titulus fuerit immutatus, non ſatis teneo, ſed in coniecturam eo, quod quandiu Burgundia uno dominio continebatur, nec alterum ſuperiorem agnoſcebat, tandiu Regio nomine inſignis fuit. Dominio deinde ipſius prouinciæ in partes diuiſo, quod poſt Condibaldi tempora primum contigit, Claudij Francorum Regis filijs materno iure, ac iuſſu Burgundiam inuadentibus, ac pro parte ad Crothochilidis màtris nutum ſibi ipſis adijcientibus, imminuta prouinciæ poteſtas, ſimulq; Maieſtas fuit, ac temporis tractu Regia nominatio in alium titulum tranſmiſſa.

Explicit Liber Septimus,

BER-

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER OCTAVUS.

De Aennodio Epiſcopo Ticinenſi ad Hæreticum Imperatorem miſſo. Cap. I.

ALTERA lux poſt Epiphanium in Italiæ decus, ac Romanæ Eccleſiæ propugnaculum à Papienſibus tumulis emerſit, Aennodius Iuuenalis genere inter Ticinenſes claro, atq; antiquo, ſed rerum peritia, ac dicendi acumine ipſe præclarior; Is Patriæ Epiſcopus conſtitutus tanquam biceps gladius, aut quaſi coluber in Orietales Principes hæreſi pollutos inſurrexit; Deſtinatusq; legatus ab Hormiſida Romano Pontifice ad Anaſtaſium Conſtantinopolitanum Imperatorem in hæreſim collapſum, unà cum Fortunato, Venantio, & Vitali, audacter, conſtanterq; Pontificis iuſſa Imperatorem increpando executus eſt, ut refert Paulus Diaconus libro Septimo; & Platina in uita Hormiſidæ: Iratus itaq; Imperator eos uiros Pupi, naufragio faciendo aptiſſima collocari, ac ſine ueli, clauiq; regimine maris periculo committi iuſſit, adiecto interdicto, ne Greciæ littora attingerent. Sed maior Dei uirtus, ac bonorum uirorum fortuna, quàm Anaſtbaſij impietas fuit, nauicula enim miraculo ſeruata in portum omnes euaſêre; Cuius uiri merita ſtudens Romanus Pontifex omnibus teſtata facere, Ticinenſi Pontifici plura indulſit priuilegia, quibus nihil ferè ab Archiepiſcopo, dignitate differret. Inſuper etiam primum ſeſſionis locum illi ipſi à ſiniſtra Romani Pontificis certis caſibus inter alios Epiſcopos tribuit. Vixit in Epiſcopatu Aennodius annos circiter Viginti ſex, ab anno Quadrigenteſimo, & nonageſimo, uſq; ad annum Quingenteſimum & ſextum decimum; In quo tempore colligendo accuratus fuit Paulus Diaconus; contra autem quidam meus Ciuis temporibus minus ritè collectis, apertos errores ſcriptis ſuis inſeruit; Notant hoc loco Scriptores primam hãc animaduerſionem fuiſſe, quam Romanus Pontifex in aberrantem Imperatorem exercuerit, cum lenitate uerborum potiusquam Anathematis poteſtate anteacti Pontifices uſi in Principes fuiſſent; in qua poteſtate exercenda cum Aennodius, eiuſq; Collegæ inermes, Imperatorem furore, ac telis armatum adierint, & Romanæ

Eccleſiæ nomine corripuerint, præclarum facinus, longèq; memorabilius ediderunt, quam ſi armata manu in hoſtili acie confliixiſſent, quoniam ad certum penè uitæ diſcrimen ſola animi uirtute freti in alienas uires ſe ſe coniecerunt, nullis ipſi uiribus dimicaturi, ſed ratione tantum Chriſtianam religionem aduerſus Imperatoris furorem aſſerturi quæ quidem animi uirtus maior quam humana, ritèq; Diuina uiſa fuit. Prohibet me plura de Aennodio ſcribere eius Sepulchri inſcriptio, quæ in Diui Michaelis Templo Papiæ inſpicitur literarum figuris fermè uetuſtate exeſis. Quod Templum ante Gothorum incolatum ædificatum fuiſſe conſtat, ipſius autem Sepulchri Carmina ſubſcripſi.

Aennodius uates lucis rediturus in ortum,
Hoc poſuit Tumulo corporis exuuias.
Clarus prole quidem, Generoſior ipſe propinquis
Quos functus laudum iuſſit habere diem.
Reddidit hos Cœlo uiuacibus ille figuris;
Cum fecit famæ uiuere colloquijs.
Quid mirum ſi morte caret poſt buſta ſuperſtes.
Qui conſanguineos reſtituit ſuperis.
Quantus ille foret mundi celebratur in oris;
Nec ſilet occidui cardinis oceanus.
Schiſmata coniunxit dudum diſcordia legi,
Atq; fidem Petri reddidit Eccleſijs.
Pollens eloquio, doctrinæ nobilis arte,
Reſtituit CHRISTO innumeros Populos.
Largus, uel ſapiens, diſpenſatorq; benignus,
Diuitias credens, quas dedit ipſe ſuas.
Templa Deo faciens hymnis decorauit, & Auro
Et Paries functi Dogmata nunc loquitur.

Depoſitus ſub D. XVI. Kal.. Auguſtas
Valerio V. Conſule.
Anno 516.

Monere Lectorem libet me ſcripſiſſe uerba omiſſa priſcæ ſculpturæ ruditate, in qua b. pro u. ueluti exubias pro exuuias ſcriptum eſt, & i. pro e. ut uatis, & ſuperſtis pro uates, & ſuperſtes, & alia quæ indicant uiguiſſe in noſtris regionibus ea ætate ruditatem priſcorum Populorum. Familia autem Iuuenalis ipſa fuit, à qua fuit ædificatus Pagus non longè à Carthuſio Monaſterio Papienſi celeberrimo, Iuuentianus appellatus; Quæ quidē nobilis Familia centum fermè ab hinc annis deſijt eſſe in humanis, Iuuentiano pago, uulgò Giouenzano, in diuerſos diſtracto. An autē Iuue-

tè Iuuenalis Familia à Latio, Sabiniſq; , et finitimis oriundà, coniuncta noſtris Ticinenſibus agnatione fuerit, diuinare potiuſquā ſcire poſſem ; Agnoui enim Romæ Latinum Iuuenalem uirum præſtantem, quare illis omiſſis ad meumopus redeo.

De Pontificia Imperatoris Coronatione , & Vnione. Cap. II.

MAGNA hoc tempore acceſſio Chriſtianæ Religioni in ipſo rerum humanarum turbine facta eſt, Anaſthaſio in primis Orientali Imperatore, peſſimo homine fulgure interempto, cuius loco ſuccedens Iuſtinus Modeſtus Princeps in hæreticos inſurrexit. In Occidente quoq; Claudius Francorum Rex qui Crotbochilidis genere Burgundiæ nuptijs, & religione ad Chriſti fidem deuenerat in hæreticos ea ætate Gothos, Galliæ partem Pyrreneis finitimam incolentes, arma exercuit, atq; intra Vaſconiæ terminos magnis cladibus compulit; In meridie pariter Hildericus à Vandalis oriundus, & in Aphrica natus, omnes Chriſtianos ex anteacta Parentum ſuorum perſecutione ab Aphrica profugos in ſua reſtituit, & hæreticos confeſtim à ſuis finibus fugauit: At non ſimilis tibi ſucceſſus infelix Italia fuit; Theodoricus enim Rex à recto tramite fidei torquens oculos, fouere hæreticos contra Iuſtini Imperatoris inſtitutum aggreſſus eſt, itaq; Ioannem Romanum Pontificem, aliosq; claros uiros, ad ſe euocatos, minisq; terrefactos Conſtantinopolim pergere iuſſit, ut Iuſtinum Imperatorem qui hæreticos ab Eccleſijs eijcere cæperat, ab incepto reuocarent. Perrexit mitiſſimus Pontifex, ac ſua dignitate poſt habita Italicæ ſalutis cauſa legatus Conſtantinopolim iuit, ne hæreticorum gratia in iram percitus Theodoricus aduerſus Italos (quod iam minabatur) inſæuiret; Sed fregit ipſius Regis rabiem ſatorum ſeries, atq; potentia, & quò maior Pontificis ſummiſſio fuit, eò dignior effecta eſt legatio, atq, profectio; Iuſtinus enim Pontifice, & Comitibus honorificentiſſimè receptis, eius monita ſecutus Hæreticos ad tempus ferre minus malum cenſuit, quam Italiam Theodorico ſubiectam eius furori prodere, ac furentem magis irritare: rectè quidem, ueluti ſiquis inuadente incendio tecta, partem in qua furit ignis demoliatur, ac ſeparet, ut quod corrumpi cæptum eſt, tantum pereat, reliqua parte ſeruata, ſic tollerare eo tempore malos, bonosq; eodem actu à pernicie ſeruate prudentius fuit, quàm hæreticos expellendo. Italos ſimul perditioni dedere; Sed aliud longè maius decus, aliudq; excelſius honoris culmen in ea profectione Romanæ Eccleſiæ, Deoq; æterno noſtro Principi adiectum fuit. Pronus in Pontificis Maieſtatem Imperator Imperij Coronam ſolemni pompa, & reuerentia de manu eius ſumere, ac geſtare dignum putauit; O felix fauſtumq; Regnum, quod non impia, aut inquinata manus, ſed Diuina Maieſtas in terris ſanxit, ſicq; Vicarij autoritate firmauit, ut alter ab altero Princeps firmamentum ſumeret, ac religionis dignitatem ſocia poteſtate cuſtodiret; Ioannes enim Pontifex tanquam ſummus Dei Sacerdos Imperatoris con-

ſenſu ipſi Imperatori eo actu prælatus eſt; Iuſtinus uerò Imperator, tanquam eiuſdem Sacerdotis, Sacerdotijq; miles, & Chriſtiani gregis cuſtos, ac propugnator Apoſtolico ſtemmate inſignitus, & approbatus eſt. Coniuncta itaq; diuinitus, ac connexa inter ſe hæc munera ſunt, quæ ſi quis diuiſerit, aut Chriſtiano Ouili periculum, aut ſibi ipſi labem contraxerit. Verumenimuerò illa tanta dignitas non ſine ipſius Pontificis moleſtia acquiri Romanæ Eccleſiæ potuit, adeò honoris magnitudini appoſita plerunq; hominum inuidia, & obtrectatio eſt. Audita enim huiuſmodi coronatione Theodoricus, expauit, & mutatis, ſiue præcipitatis moribus in ſacrilegium ruit, Ioanne Pontifice unà cum ſocijs à legatione reuerſis, carceribus incluſis, ubi diu malè habiti (impium dictu) defecerunt; Tertioq; exacto menſe Theodoricus, Diuina ultione ex pauore in languorem uerſus, illorum uirorum funus ſecutus eſt.

De Gothici Regni uariatione. Cap. III.

DECLINARE mortuo Theodorico Gothicum genus in Italia, & Regnum cæpit, quod ab eius aduentu circiter ſeptem, & triginta annos durauerat: Primaq; Gothis plaga illata à Gallis fuit, Prouincia, quæ iuris Italici erat, Athalarico Regi puero ab ipſis Gallis adempto; Quo puero mortuo Amaliſuntha matre, prudenti Regina ſuperſtite, & Theodato in Regni adminiſtrationem aſcito, recuperata poſtea eadem Prouincia à Gothis fuit, Italis militibus, eo primum tempore aduerſus Theodibertum Metenſium Regem conſcriptis, ipſisq; Gothis in bello gerendo coniunctis, ſtetitq; tantiſper in Principum exiſtimatione hoc Regnum quoad ipſa Amaliſuntha Theodorici filia illud rexit; qua ſublata Theodati conſilio, atq; facinore, labare ſimul Regni autoritas eius detectis flagitijs cæpit; inter quæ Arrianam perfidiam, ingratitudinem, auaritiam, & ebrietatem, ſiue uinolentiam ei præcipua fuiſſe omnes ſcriptores tradunt. Contemptibilis itaq; morum ſuorum uitio Theodatus effectus, contemptibile ſimiliter Regnum ſuum Principibus fecit. Irritauitq; ualde Iuſtiniani Imperatoris animum, qui Iuſtino auunculo in Orientali Imperio ſucceſſerat, hoc maximè facinore, quod Agapito Romano Pontifice defuncto, Theodatus ſpreto antiquo ritu, Siluerium Sũmum Pontificem eligi ſine Imperatoris approbatione iuſſit; excanduit tum in Gothos Iuſtinianus, bellumq; diſſimulato apparatu, quaſi in Aphricam claſſem tranſmiſſurus, Gothis in Sicilia intulit, qua ſubacta Sicilia, Belliſarius Iuſtiniani Dux in Italiam copiàs traiecit, àc Neapolim, & Campaniam ſimul ſubegit. Sed dum facile putat eodem militum apparatu Theodatum imbellem hominem, ac ſuis odibilem è Regno pellere, eoq; conſilio Belliſarius in Latium tenderet, Gothi è contrario Vitigio Rege conſtituto, & Theodato occiſo, omnem belli rationem mutant, atq; in quinquennium ſub ipſo Vitigio aduerſus Belliſarium uario rerũ euentu bellum gerunt; Quo quidem in quinquennio plura Italis Populis, quàm Gothis illata detrimenta

uenta fuère, præcipuè Neapoli, Romæ. & Mediolano; dum nobiles Ciuitates, aut uni, aut alteri parti adhærere ſtudent, ac ſub eiuſdem partis præſidio ſe tutiores futuras opinantur, mox deſtitutæ, ab eo, cui ſe ſe dederant ſub alterius ſibi infenſæ gentis poteſtatem recidunt, ac direptionibus lacerantur: quod omnino malum, ſiue nimia Belliſarij audacia, cuncta præter uires ſuas aggredientis, ſiue affectata Populorum credulitate, ſiue fato euenerit, ſatis ſuperq; conſtat plures Populos tam à Iuſtiniani Ducibus, quam à Gothis conſumptos fuiſſe. Quinto anno Belliſarius ſæpe, & uirtute, & dolis præcipuè ſub induciarum tempus uſus, Vitigium Regem intra Rauennam obſeſſum, uarijs promiſſionibus ad deditionem traduxit, quo Rege recepto, claſſeq; cum Theſauro impoſito tanquam uictoriæ compos Conſtantinopolim ad Iuſtinianum nauigauit, Italia ſuis Ducibus, militibusq; commendata; Illi autem Græca, ac militari rapina imbuti, poſt Belliſarij receſſum ad perniciem Italorum Populorum intenti ſolis exactionibus, ac tributis animum adiecerunt, quod Iuſtiniani etiam iuſſu, iam ad auaritiam declinantis, factum fuiſſe omnes ſcriptores aiunt. Et in primis Procopius in principio tertij libri: Leonardo Aretino tertio ſimiliter libro idem ſcribente, Blondus quoq; libro quinto primæ Decadis idem ait, Sabellico, & Merula, alijsq; aſſentientibus. Bellum itaq;, quod ad delendum in Italia Gothicum Regnum à Iuſtiniano ſuſceptum initio fuerat, uerſum poſtremò ad Italiæ expilationem eius iuſſu manifeſto apparuit. Gothi itaq; in hac Orientalium præfectorum, ac militum auaritia, & ſegnitie excitati, reſumptis animis, uiribusq; plures Italiæ populos præſertim Tranſpadanos, à Græcis auerſos, ſibi coniunxerunt, creatoq; Idoualdo Rege, & exercitu contracto Orientales Duces à Circumpadana Italia eiecere. Atq; eo modo Gothicum Regnum quod penè interierat, ante biennium gentis uirtute, & Orientalium incuria, & auaritia inſtauratum fuit, circa annum Salutis noſtræ Quadrageſimum ſecundum præter quingenteſimum.

De Regia ſede Papiæ conſtituta. Cap. IIII.

INSTAVRATO in Italia Tranſpadanorum ope Gothico Regno, Iuſtinianiq; militibus in inferiores oras circa Flamminiam depulſis, ſedes ipſius Regni Papia omnium aſſenſu conſtituta fuit. Cur autem in ea potiusquam in alia Ciuitate locata Regia fuerit, uaria eſt Scriptorum ſententia, alio aliam cauſam recenſente. Blondus in Italiæ deſcriptione Regione ſeptima, ſitus amœnitati, & aëris ſalubritati hoc tribuit. Merula libro primo Hiſtoriarum alias plures cauſas refert: In primis quod Ciuitas ſit fluuiorum præterlabentiũ domina; Item quòd illis interſecta fiuminibus Regio ipſa ſit munitior, et per cõſequens Vrbs ipſa, & ad expugnandũ, et ad obſidendũ difficilior, fluuiorũ ſcilicet tripartitione caſtrametationis diuiſionẽ neceſſariò exigente, cuius rei impendio omnes Principes æque non ſufficiunt, Vrbe ipſa ſi ab una tantũ parte oppugnata, uel obſeſſa ſit, ab altera ſine diſcrimine au-

ne auxilium recipiente, hoſtemq; remorante; Item quod fructuoſis (ut ait) campis, & præcipuè frumentarijs circummunita ſit, quorum annona & populi, & exercitus copioſè ali poſſunt, ipſis fluminibus commodiorem, ac promptiorem importationem facientibus, maximè cum tripliciter, ut ſuperius retuli, in unum flumina coeant ab Occidente, ac Oriente, & Septentrione, Sicida etiam, & Tanaro Carinas à Liguriæ, & Læumellinæ finibus in Padum deferentibus, clarumq; Papienſis annonæ, ac ubertatis documentum ad huius rei approbationem ſumere ex eodem Blondo licet, libro tertio primæ Decadis, ubi notat, ſub Theodati regimine, tributa fuiſſe Liguribus, & Aemilienſibus populis alimenta ex Papienſi, & Derthonenſi boreo, Italia tum in ſumma penuria conſtituta; Magna igitur Deo naturæ domino habenda à nobis Ticinenſes gratia eſt, quod eiuſmodi facultatem ueſtris agris, coloniſq; tribuerit, ut aliorum ſubleuare egeſtatem in publica Italiæ inopia ueſtra annona licuerit, quod & alijs temporibus contigiſſe Scriptores memorant, & mea ætate eueniſſe anno illo inſuetæ penuriæ Milleſimi quingenteſimi & quadrageteſimi, memorabile fuit, in quo mille, & amplius colonorum familiæ, collectis ſarcinulis, famem fugientes à Bononienſi, Mutinenſi, & finitimis agris in Papienſe ſolum, frugibus refertum commigrarunt, exemptaq; apud nos fame, & rerum penuria fugata, noſtrates effecti ſunt, ac ſoluti inopiæ curis noſtris imperant aruis, & frumenti aceruos ſuo labore in noſtra rura conferunt, alieniſq; nedum noſtris incolis uictum tribuunt, quaſi in noſtri territorij copia, uel inopia fatalis aliorum etiam Populorum ſaturitas, uel indigentia ſita ſit. Quod autem ad Regiæ ſedis conſtitutionem pertinet, ſiue aëris puritas, & clementia, ſiue ſitus munimen, atq; aptitudo, ſiue annonæ uarietas, ubertasq;, ſiue perſpecta ex præteritis rerum periculis, & caſibus Ciuium fides, ac integritas, ſiue potius, ut ego arbitror, Dei prouidentia Papienſium religioni, tunc maximè uigenti fauens in cauſa fuerit, ſatis mihi eſt dicere, Vrbem, ac Populum dignum illa ætate exiſtimatum fuiſſe, apud quem ſedem ſuam locarent illi ipſi Principes, qui Italiæ imperitabant; Qua quidem ex re, & ſi Regij nominis honor in Papienſibus tunc conſtitutus non fuit; Regiæ tamen familiaritatis, ſeſſioniſq; compos, ac digna effecta Ciuitas ipſa eo actu fuit; Et qui demum honor quanti faciendus ſit, Regno etiam abolito alibi patebit. Nunc ad Gothos redeo.

De ſupremo Gothorum bello, & Longobardorum dimiſſione. Cap. V.

GOTHICI Regni ſede Papiæ locata, ac Totila uiro pugnaciſſimo Rege conſtituto creuēre mirum in modum Gothorum uires; Ille enim ex Duce Rex effectus, redeuntem è Thracia Belliſarium militari uirtute deterruit, Roma ipſa in eius propè conſpectu, et in Iuſtiniani Imperatoris contemptum excidio tradita; Quo demum Gothorum inualeſcente robore, & Græcorum ſiue Orientalium

talium flaceſcente uigore, ac Belliſario intra quinquennium nihil in Italia præclarè gerente Iuſtinianus ſiue rebus ſuis timens, ſiue uerecundia motus, Italico bello conficiendo animum adiecit. Reuocato itaq; Belliſario, Narſeum Ducem, ab alijs Narſetem appellatum, cum magnis, uarijsq; copijs gentium apertis illi Græciæ Theſauris ad exercitum traducendum, in Italiam deſtinauit. Quo quidem Narſeo impigrè, ac prudenter res gerente Gothicum Regnum quatuor fermè certaminibus egregiè commiſſis deletum fuit. Primum certamen Nauale fuit apud Anconam Vrbem in Adriatico Mari, Narſeo nundum Italiam ingreſſo, ubi triginta ſeptem Naues ex Gothica claſſe periêre. Alterum terreſtre fuit ad Brixillum Oppidum Pado finitimum, quo in loco Totila Rex prælio incumbens à Longobardis equitibus, qui in Iuſtiniani auxilium ad quinq; millia è Pannonia uenerant, interfectus fuit, Narſeo tum in Flamminia agente; quod quidem prælium ſuboſcurè Aretinus libro quarto, Procopium minimè hac in re ſecutus enarrat, Blondus autem latè explicat libro ſeptimo, In cuius ſententiam concesêre reliqui Scriptores præſertim Platina in uita Pelagij, & Sabellicus libro quarto Enneadis octauæ; ita ut Procopij hiſtoria in libro tertio à nullo uideatur approbata. Addendo ex Pauli Diaconi, & aliorum atteſtationibus Longobardos equites poſt Brixillianam uictoriam magnis muneribus ornatos à Narſeo confeſtim dimiſſos fuiſſe; cuius repentinæ dimiſſionis cauſam, Gothico adhuc uigente bello, Sabellicus paulò infra ex Theiæ Gothici Regis oratione aperit his uerbis. Enimuerò Longobardi poſt Brixillianam pugnam, quia ſuſpecta erat illorum fides, tanquam ſibi potius uellent uincere quàm Græcis, continuò ex Italia dimiſſi ſunt, docens ueritum fuiſſe Narſeum, ne Longobardorum manus nimis in eo bello inualeſceret, quandoquidem in primo campeſtri certamine tam feliciter Totilam uirum acerrimum cum ſuo exercitu ſuperaſſet; Cuius Narſei ſuſpitionem ſubſecutus poſtea Longobardorum in Italiam aduentus apertiſſime comprobauit. Totila igitur Rege cum exercitu à Longobardis cæſo, nono Regni ſui anno, fractæ Gothorum uires ſecundo loco fuêre. Inſurgens tamen Theias uir genere Gothus in Italia natus, Regno ſuſcepto, Gallos ſibi fœdere iunxit, ac inſtaurato in Tranſpadanis Vrbibus exercitu bellum renouauit, & Narſei uictoriam uario rerum euentu præter biennium remoratus fuit: Deniq; in Nucerinis montibus Brunduſina proditione amiſſa claſſe, quæ eius exercitui uictum ſuppeditabat, Narſeo congreſſus ipſe Theias fortiſſimè dimicando occubuit, pugna ſcilicet inter utrunq; exercitum uſq; ad noctem protracta; quæ quidem pugna tertio loco commiſſa memorabilis fuit Gothis Rege amiſſo, & commeatu deficiente nuſquam pedem referentibus. Luce inſecuta ſupremum ſine Rege Gothi certamen renouant, aut mortem, aut pacem ferro aſſecuturi. Pugnatur utrinq; acerrimè, ſtant inuicti animi corporibus inædia, prælioq; defeſſis, deniq; Gothorum conſtantiam admiratus Narſeus, pacis potius conditiones admittere, quam ſuos in incerto prælij euentu, atq; diſcrimine periclitari ſtatuit. Signoq; edito pacis in eundæ ſuos à cruēto certamine retraxit; Paxq; inita fuit, Gothici Regni mentione ab Italia ſublata; &

tã; & Gothis ipſis ſine Romani Imperij ſubiectione, priſtina libertate retentã, cum ſuis rebus ab Italia recedere permiſſis. Pace confecta anno Septuageſimo ſecundo, quo Gothi in Italia regnare cæperant, & anno Quinquageſimo quarto ſupra quingenteſimũ à partu Virgineo; Narſeus Romam rediens religionis cauſa, ut bene inſtitutum uirum decuit, ſupplicationes publico ordine, ac conuentu Deo ſoluit ob Gothicam uictoriam, ut memorat idem Platina in Pelagij uita. Quod poſt Theodoſium Imperatorem rarò factum obſeruauimus, adeò Diuini nominis honor illis Ducibus, ac Regibus parum cordi fuit. Recedentibus autem ab Italia ijs Gothis, qui, ut dixi, apud Nuceriam pacem pepigerant, minimè quieuêre ab armis aliæ Gothorum reliquiæ per Italiam diſperſæ. Sed coniunctis cum Gallorum copijs ſuis turmis uarios tumultus excitauêre, quos partim Narſeus, partim Dagiſthæus compeſcuêre, Italia ipſa ab externorum dominatu liberata, & Orientali Imperio reſtituta; Finis is Gothici Regni, Belliq; in Italia fuit. In quo deſcribendo omnes Autores uno conſenſu Gothorum gentem in bello gerendo, & uiribus, & diſciplina enituiſſe tradunt. Præcipuè Aretinus in fine operis ſui, & Blondus libro ſeptimo, Sabellicusq;, cuius hæc ſunt uerba: Nec deleri poterant Gothi, cum animum morti deſpondiſſent, ſine inſigni cæde eorum, qui uictores futuri eſſent. In qua quidem gentis commendatione, tot clarorum ſcriptorum teſtimonio approbata, unus poſt mille annos Rethor repertus fuit, qui in Gothorum oſſa, & cineres conuitia ſuſcitauit, latrones eos, ac prædones inſcribens. Et Papiam Vrbem non Principum Regiam & ſedem, ſed illarum belluarum infame luſtrum, ac latrocinij Haram, & receptaculum fuiſſe; minimèq; Gothis Regem habere licuiſſe, ac ſubſequenter etiam nullam Ciuitati, quæ illius gentis Regia fuerit, dignitatis memoriam impendi oportere, cum ſerua potius alienorum, quàm Regia ſtatio uiſa fuerit. Addens idem Scriptor Oſtrogothorum gentem, Longobardorumûe irrupiſſe in Italiam anno à partu Virginis Quingenteſimo ſexageſimo octauo, Iuſtino ſecundo imperante. Cuius Viri ſcripta cum Oſtrogothorum aduentum Longobardis immiſceant, ſatis ſuperq; indicant, parum ſcitè eum ſcripſiſſe, qui eas nugas effudit, cum diuerſi inter ſe Gothi, ſiue Oſtrogothi, & Longobardi fuerint gente, lingua, Regno, atq; aduentus Tempore: octogintaq; & ſex anni interceſſerint inter utriusq; Regni initia, in Italia habita. Ne igitur tam impudens ſucclamatio notæ inſignia impingat, atq; inurat illis ipſis, qui notæ expertes, & à calumnia mundi ſunt, huius declamatoris ſcripta abeſſe à ueritate oſtendam.

Abolitio notæ in Regiam Papiæ Sedem confictæ.
Cap. VII.

OMNES ſui Iuris gentes, Regem ſibi conſtituere poſſe Iure naturæ, quod etiam Gentium dicitur, receptum eſſe patet, in lege quinta libro primo Digeſtorum, de Iuſtitia & Iure his uerbis; Ex hoc Iure Gentium fuerunt

runt diſcretæ gentes Regna condita, Dominia diſtincta, Bellaq; introducta &c. Quæ conſtituendi Regis poteſtas permiſſa in primis à Deo eſt, ut Samuelis hiſtoria probat libro primo Regum, octauo capite, ubi ad Populi poſtulationem inuitus Samuel Regium Ius ſancire, ac conteſtari Dei monitu iuſſus eſt. Idemq; alijs gentibus tributum Diuina permiſſione Iſaias Propheta in Cyri Regis perſona notat capite quadrageſimo quinto. Paulus inſuper gentium Doctor paſſim in ſuis Epiſtolis Regium Ius prædicat, atq; obſeruat. Cum itaq; unaquæq; gens alteri non ſubiecta Regem ſibi aſciſcere queat, ergo etiam Gothi, ſui iuris effecti, Orientalis Imperatoris dominio, ſtipendioq; reiecto, Regem ſibi ſtatuere Gentium Iure potuêre; Item cum habere Regem ſuo Iure potuerint, eodem ſimul Gentium Iure bellum indicere, atq; inferre aliarum nationum ritu, & exemplo potuêre. Etenim ſi Aſſirij, Perſæ, Medi, Scythæ, Parthi, Galli, Macedones, Aphri, Romani, & alij ſuis egreſſi finibus aliena Regna euertere, Bellaq; de Imperij dignitate gerere præclarum exiſtimarunt, laudemq; in ea re aſſecuti ſunt, quis planè dubitet, hoc itidem alijs Nationibus, ſiue Gothis, ſiue Longobardis aduerſus illos populos, quibus cum Imperij contentio extiterit, licuiſſe, quis inquam bellum gentibus, ex cauſa inferre, referreue, uiceſq; fato rependere, ac uictorem olim populum ſibi uirtute ſubigere; lege Naturæ inhiberi dixerit; cum in priuatorum etiam contentionibus idem fermè Romano iure conſtitutum ſit, ut quod quiſq; iuris in alium ſtatuerit, ipſe eodem Iure utatur, legeq; etiam Diuina caueatur, eadem menſura remetiendum unicuiq; fore, qua ipſe aliquando menſus fuerit: Naturæ igitur ratione probatum eſt, ut quod unaquæq; natio ſibi licuiſſe, in alteram cenſuerit, illi alteri ſimiliter idem in ſeipſam licere caſu eueniente conſentiat. Si itaq; dominari, atq; imperare Gothis Romanis Imperatoribus interdum licuit, pari ratione Gothis Italiam ſuo dominio adicere fato permiſſum fuit: fatoq; omnino, ac Diuino ordine huiuſmodi humanarum rerum, & Regnorum uolubilitas, ac uiciſſitudo conſtituta uidetur, ne à nobis ipſis ſtare, ac perdurare in ſceptri ſemper dignitate exiſtimaremur, ſed ut ſtandi, & cadendi, reſurgendiq; cauſam ad ſummi Dei prouidentiam referre cogeremur. Nullaq; meo iudicio facilior, aut aptior cauſa ad mortalium mentes, moreſq; in religionis officio continendos introducta fuit, quam regnorum diuerſitas, atq; æmulatio, ut unaquæq; gens in Imperio conſtituta perſpiceret, ab alterius gentis Rege, uel Regno periculum ſibi oriri à uicinitate, & æmulatione poſſe, eoq; periculo edocta ſciret, unum eſſe Deum omnium Regnorum compoſitorem, eundemq; deſtructorem, à quo poteſtas uni adimi, & alteri accreſci, unus erigi, & alter è ſolio deici ad ipſius Dei uotum, nutumq; poſſet. Clarumq; nobis huius rei experimentum Hebræa gens per Prophetarum ſuorum hiſtorias præbet; Et præcipuè per Zachariam ſecundo capite ita diſſerentem. Ecce ego leuo manum meam ſuper eos, & erunt præde ijs qui ſeruiebant eis; Apertius etiam capite ſeptimo ait, Et diſperſi eos per Regna quæ neſcierunt, & quæ demum Hebræa gens, quamuis à Deo electa fuiſſet, Attamen in Regni dignitate poſita poſt Solomonem ſæpe Regum

ſuorum errores ſecuta à Dei cultu auerſa eſt, Regnoq; deiecta, interdum reſipuit. Inſtant heu nimis humanas mentes perpetui honores, & à religionis tramite ſeducunt, niſi manus Dei continuo nobis adſit, abigatq; ambitionis nubem, aut per deiectionis, depreſſionisq; pudorem nos cobibeat, & ad officij legem, ac rectitudinem redigat. Quiſquis ergo uni tantum genti ius Regni conſtituendi ex Imperatorum ſcitis, ac conſtitutionibus ſuis ſcriptis aſſeruit, nimis ſanè ab humani, & diuini Iuris agnitione receſſit, quoniam quod iure gentium conſtitutum fuit, multo firmius eſt, quàm quod Imperatorum promulgationibus edicitur, quæ mutari unà cum Imperatoribus, uſuq; abrogari ſæpe contigit. Ius uerò gentium minimè eo modo mutabile eſt, ſed omnium gentium conſenſu perpetuatur, ac durat: Ex quibus quidem gentibus cum Gothi, & Longobardi fuerint, iure etiam gentium potitos illos fuiſſe; eodemq; Iure, & Regem, & Regiam habuiſſe ſuo arbitrio, ſuaq; poteſtate clarum eſt. Ridiculus iccirco magis quam argutus ille Scriptor probatur, qui tranſacta ſeculis, ſilentioq; ſepulta Gothorum iura, in Regibus olim conſtituendis hac ætate retexere uertereq; retrorſum aggreſſus eſt, longèq; ridiculoſior eius cõuitiatio in mortuos iactata uidetur, qui dum latrones Gothos appellat, latrones Patriæ ſuæ in primis imperaſſe affirmat; Cuius ego honori uicinitatis cauſa impenſius ſtudens Reges fuiſſe in Italia Gothos legitimis titulis præter id quod dixi, Gentium Ius, oſtendo: Primum Imperiali conceſſione à Zenone Theodorico facta, quàm Procopius, Paulus Diaconus, Aretinus, Blondus, & alij referunt: Secundo Iure poſſeſſionis; Neq; enim Gothi Italiæ Regnum per Italorum iniuriam, aut priuationem adepti ſunt, ſed per Odoacris Heruli Regis deiectionem, à quo Italia occupata fuerat; Tertio populorum admiſſione, & conſenſu, conſtat enim Odoacrem ab Vrbe Roma excluſum fuiſſe. Theodorico ſubinde ſponte recepto, & Italiæ Rege ſalutato; Si itaq; Roma, & Italia Gothicum regnum ſibi conſtituit, minimè igitur latrones Gothi, ſed Italiæ Reges, Duceſq; fuêre; Neq; Papia latronum, ut ille mentitur Hara, ſed Regia ſedes, fidaq; Regum Italiæ ſtatio fuit. Verumenimuero ut hac etiã in re, in qua ille diſertus Scriptor ſe ſe iactitat, ſuaſq; ſine cauſa, & ratione oſtentat maledicendi uires, ut in hoc ipſo pateat, quã procul ille ipſe à ratione ſeceſſerit, ac in ſe ſe, ſuoſq; maiores ignominiæ labem uerterit, fingamus, quæſo, ueritate ſemper excepta, Gothos Sicarios, ac immanes Viros, Neroneſq; fuiſſe; Quid tum turpius, quid ignominioſius obici uniuerſæ Italiæ ab hoc Scriptore potuit, quam quod hæc nobiliſſima Regio per annorum ſpacia latronibus ſubiecerit. Non ne potius cogente Fato honeſtis, clariſq; uiris ſubieciſſe, quam per noſtrum dedecus, & ignominiam ignobilibus ſeruitutem præſtitiſſe dicendum eſſet. Non ne nos ipſi ſubiectionem noſtram eò turpiorem facimus, ac confitemur, quò improbiores, atq; indigniores fuiſſe noſtros Principes atteſtamur. Latronibus porrò Gothis nuncupatis, in Italos, qui eos pro Regibus receperunt, conuitium tranſmittitur, in primiſq; illa Italiæ pars cõuitio afficitur, quæ prior ipſos Gothos aduenientes excepit, quæ quidem pars illa ipſa fuit, quæ inter Adduam amnem, & Aquilien-

ſes campos ſita eſt, ubi fugatis Herulis primum conſediſſe Gothos palam eſt; et qua Italiæ parte ſubacta Adduam poſtea traieciſſe Gothos relatum eſt, Ticino Vrbe, Papia ue eo tempore ab Heruliano excidio, quod perpeſſa fuerat caput uix attollente, & in ſuis adhuc ruinis ægre uerſante. Si itaq; inuri culpa, notaq; ulla Italicis Populis ob Gothicum iugum (ut ille ait indignè perlatum) poteſt, ipſa certe Papia ab ea nota quam maximè abeſt, quoniam excuſabilem languentis Vrbis deditionem recens Populi clades, atq; calamitas fecit, quam quidem excuſationem minimè in Ciſadduanis Ciuitatibus temporis, & belli ratio æquè admittit, quas antea à depopulationibus, & ruinis intactas fuiſſe conſtat, & integras repugnandi opes ſub Gothorum aduentum ueriſimiliter habuiſſe patet, aut igitur Gothos Dominos, Principesq; in Italia fuiſſe noſtris progenitoribus turpe fuit, quo quidem caſu omnis turpitudinis labes in eos recidit, qui Gothorum dominio priuſquam Papienſes aſſenſère; Quos quidem Papienſes poſtremo tempore, & loco Gothis adhæſiſſe itineris ratio, omnisq; hiſtoria probat, cum omnia iamdudum Tranſpadana, quæ inter Adduam amnem, & Liburniam iacent, eorum armis ceſſiſſent. Aut Gothos Italico Regno potitos fuiſſe, Italis turpè non fuit, cum fato, potiusquã caſu, huiuſmodi rerum commutatio eueniat; quo quidem caſu nimis ſanè inepta, nimisq; inſolens illius Rethoris conuitiatio fuit, qui rabidi canis ritu in Regum ſepulchra infremuit, fædaq; ſimul oratione Proauos, & maiores ſuos, olim Gothorum receptores, & ſubditos, eodem impetu momordit, quos tueri, potius quam prodere, rebus iam obliuioni traditis, rationis officio omnino debuerat. Indignius quoq; eſt quod obicitur; Seruam alienorum ex Regiæ Sedis conſtitutione Papiam fuiſſe; cui reſpondeo, quæ nam Ciuitas Italiæ, una excepta maritima, Gothis ea ætate non ſubiecit, immo uerò ſi ſuppoſita Gothis Papia fuit, ſubiectiſſima prior eiſdem huius Scriptoris gens, & Patria fuit, longèq; illi ipſi Ciuitati inhoneſtius fuit Gothorum miniſtris, ſeruisq; ſubeſſe, quam Papienſibus, ipſorum Gothorum Reges, & Duces hoſpitio recipere, cum nobiliorum familiaritas, ac præſentia honori, ignobiliorum uerò contubernium oneri, & moleſtiæ eſſe ſoleat. Item quæ porrò Ciuitas Regia intra Italiæ fines ſita eſt, quæ ſemper gentis ſuæ Reges, aut Principes in ſolio habuerit, ipſa nobis Roma rerum olim Domina teſtis ſit. Quoties enim illa Aphros, Græcos, Hiſpanos, aliosq; externos ſibi imperantes etiam inuita ſenſit. Quoties nepharios, & infames homines, ne dicam turpia paſſos in Imperio pertulit. Quoties immites, ſacrilegiosq; Viros pro Dictatoribus, Imperatoribusq; ſalutauit, atq; in Italiæ exitium recepit, qui non ſolum Italiæ partes, & membra, ſed Vrbem ipſam proſcriptionibus, incendijs, cedibusq; fœdarunt. Si igitur alieni generis Virum Principem recipere, ſi immite Imperium perferre indignum fuit, noſtram indignitatem ſuo exemplo Roma honeſtiorem facit, quæ non ſolum alienos pro Imperatoribus, ſed ſuos etiam longè turpiores diu ſuſtinuit, & quam demum Romam iſte Scriptor pro ſuæ gentis genitrice obſeruat, ſimul notatq;, ac ſibi ipſi contradictionem parat. Vt ergo noſtra digreſſio finem habeat, una ſententia ſin-

gula perſtringam. Si Italia eiectis (ut dixi) Herulis, Gothos pro Regibus recepit, habuitq; ; ergo Vrbes ipſe Regiæ conſtitutæ ſub Gothorum dominio, Italico iure Regiæ fuère, cum Italicum ius Gothis Regibus tributum fuiſſe manifeſtum ſit. Et quamuis poſtea humanarum rerum more Regnum illud euanuerit, ipſas tamen Ciuitates regali ſede potitas fuiſſe honorabile eſt, Conſulis, atq; Prætoris exemplo, qui finito Magiſtratu, Conſularis, uel Prætorius dicitur, & à præteritæ dignitatis functione honoris elogium in Ciuitate, uel Prouincia, ubi Magiſtratum geſſit, perpetuum habet, quanuis ſine Magiſtratu poſtea uitam ducat; A' qua ſimilitudine ſequitur, quod ſi quis Ciuitatem, uel Prouinciam Regali ſede olim ornatam, nullo honore dignam duxerit, quoniam Regnum eius finierit, perinde uerſari in honoris diſtinguendi ignoratione uidebitur, ac ſi Conſularem, uel Prætorium uirum geſtæ dignitatis nomen retinere nullo modo arbitretur, quod retineri palam eſt; Conſularis enim à Conſulatu præterito, & Prætorius à Prætura dimiſſa dicitur. Sicq; etiam Regalis Ciuitas à Regia Sede habita appellatur. Et quemadmodum unusquiſq; Ciuis Conſulari, uel Prætorio Viro æquari honoris ratione non poteſt, niſi pari dignitate functus ſit. Ita una quæq; Ciuitas æquari Regali Ciuitati in dignitatis exiſtimatione non debet, niſi in æquali honoris gradu aliquando fuerit, uel libertatem aſſecuta ſit, quo caſu anteferenda etiam erit; Differuntq; inter ſe hæc ipſa, Ciuitatem Regiam olim fuiſſe, & aliam Ciuitatem hodie Regiam fieri poſſe, ſicut differt actus à potentia, & conſtitutus à conſtituendo; Actus enim eſt, quicquid fuit aut eſt: Potentia uerò in ſpe, aut in expectatione actus futuri eſt, ad quem ſanè actum ſemper non deducitur, ſed interdum impeditur; Dici itaq; Regia Vrbs ex ſolo ſtatu, quod apta Regno uideatur quælibet Ciuitas nulla ratione poteſt, Regia Sede nundum in ea locata; Et cum exiſtimari Regia antequam fiat nequeat, Regali pariter Ciuitati æquari nequit, quanuis ipſa Regalis Vrbs functa Regio honore iamdudum arguatur, quoniã Regni ſubſiſtentia finita, minimè tamen uidetur finita memoria dignitatis habitæ, quam uigere, & honorem poſt functionem exhibere demonſtrauimus: Nec conuenit hoc loco, obiecta ſimilitudo de Rege ſumpta, qui Regno eiectus in alieno ſolo ſine dignitate uerſatur, ut ſuo etiam argumento Cremonenſis Scriptor refellatur. Nam cum Rex Diademate amiſſo profugus uagatur, peregrinus, & hoſpes eſt in alieno ſolo, Itaq; cum peregrinus ſit, nullum Ius Ciuitatis, aut Prouinciæ ubi moratur habet, quia externus eſt. Quare neq; Patritijs, aut Decurionibus, neq; alijs Prouinciæ, aut Ciuitatis Magiſtratibus præferri ea ratione, quod Rex olim in Lybia, aut Scythia fuerit, poteſt, quoniam nullum Ius patrium in eo loco habet, nullaq; dignitatis inſignia poſſidet, ex quibus honorem ſibi ipſi æqualem Prouincialibus eo in loco ſuo Iure aſſumat. Sed diuerſa ratio eſt in Ciuitate olim Regia exiſtente, nunc uerò Regia eſſe deſinente, quia ſtat ſuo loco Ciuium uniuerſitas, quamuis Regali ſolio careat, priſcæq; dignitatis memoriam in eodem loco quoquomodo ſuo ſtatu repræſentat; Stant Arces, Prætoria, Atria, Sepulchra, Inſignia, & alia plura monumenta, & ſcripta Re-

gni

gni ſedem atteſtantia, quæ nuſquam in altera Ciuitate, ubi Regni ſtatio nunquam fuerit, uiſuntur: Et quæ quidem omnia arguunt, quicquid honoris Ciuium uniuerſitati contigerit, in eiuſdem ſemper uniuerſitatis decus, nomenq; referri, quia perpetua uniuerſitas eſt, ſuoq; loco perſtat, nec mortis caſum unius Regis more ſubire poteſt, cum prole ſua Ciuitas ſe ſe muniat, atq; decedenti alteri, alterum in uniuerſitate repræſentanda ſufficiat; quod clarè iuris ſcriptor Modeſtinus explicat, dicens tam diu Ciuitatis ius durare, quam diu ipſa permanet, Dig. Quibus modis uſusfructus amittatur l. ſi uſusfructus Ciuitati &c.

De Iuſtiniano Imperatore, & Romanæ Eccleſiæ Iure. Cap. VII.

INDIGNE' facere uiderer, ſi Iuſtiniani acta memoratu digna, mihi ante oculos poſita prætermitterem, De quo illud præcipuè commemorare decet; Quod ab initio Imperij ſui Romanæ Eccleſiæ, atq; eius Pontificis quàm maximè ſtudioſus fuit, promulgata conſtitutione, in qua ipſe Imperator declarat Romanam Eccleſiam eſſe Matrem, & Principem, caputq; omnium aliarum Eccleſiarum, tam Orientalium, quam Occidentalium, & Romanum iccirco Pontificem omnibus præeſſe; Summittens idem Imperator Romano Pontifici dictæ conſtitutionis ſuæ decretum: Qui Pontifex Ioannes nomine recepta Iuſtiniani Epiſtola, auditisq; Hippacio, & Demetrio eius legatis, Reſpondit ut infra.

*Glorioſiſsimo, & Clementiſsimo Filio Iuſtiniano,
Ioannes Epiſcopus Vrbis Romæ
Sal. Dicit.*

INTER claras ſapientiæ, & manſuetudinis ueſtræ laudes Chriſtianiſsime Principum puriore luce tanquam ſydus irradiat, quod amore Fidei, & Charitatis ſtudio edocti, Eccleſiaſticis diſciplinis Romanæ ſedis reuerentiam cõſeruatis, & ei cuncta ſubijcitis; Cætera collige ex ipſa Epiſtola relata quarto loco, libro primo Codicis. De ſumma Trinitate, & Fide Catholica, In qua Epiſtola inſerta eſt Iuſtiniani conſtitutio in hæc uerba; Nos reddentes honorem Apoſtolicæ ſedi, & ueſtræ ſanctitati &c. Cui deinde addiecta eſt approbatio Romani Pontificis per huiuſmodi uerba, liquet igitur glorioſiſſime Imperator, ut lectionis tenor, & Legatorum ueſtrorum relatio patefacit, uos Apoſtolicis conditionibus ſtudere, & reliqua. Quæ quidem omnia in unũ collecta probant Iuſtinianum pluris feciſſe Romanam Eccleſiam, quam ſui ipſius Imperium, quandoquidem non ſit auſus edere legem à ſe conditam, circa fidei noſtræ prædicamenta, niſi impetrato prius Romani Pontificis, quem Patrem appellat, Decreto, apertè conſentiens Romanum Pontificem Petri uices, Petrum uerò Domini IESV CHRISTI poteſtatem

tem in terris repræſentaſſe, ut etiam hoc tempore repræſentat. Is autem Ioannes Pontifex Secundus huius nominis fuit, Romanus genere, de quo Platina, & alij breuiuſculè ſcripſêre prædicta hiſtoria omiſſa, quæ mihi pluris facienda uiſa eſt, quam declaratio multis poſt annis à Phoca Imperatore edita in Romanæ Eccleſiæ honorem, quoniam dum Iuſtinianus Pontificis decretum per ſuos Legatos circa legem ſuam firmandam petit, ſuperiorem Imperio in ea re Sedem Apoſtolicam facit, qua ſuperiore extante Phocæ declaratio parum neceſſaria fuit, cum Diuina, & non Imperatoria poteſtate Sedes ipſa ſtatuta in terris ſit, à qua qui aberrauerit, Deum illius autorem, & Dominum uindicem habebit. Durauit autem hæc Iuſtiniani religio uſq; ad Agapithi Pontificis tempora; deinde refrigere cæpit ipſo Imperatore in fidei rectitudine ſæpè titubante: lege Platinam, & alios; qua quidem animi inconſtantia etiam in ferendis legibus, latiſq; abrogandis uſus eſt, ut à pleriſq; notatur. Nec illa Iuris compoſitio, quam aliqui mirantur, & celebrant, digna cõmendatione eſt: Ordo enim rerum omiſſus in componendis legibus fuit. Realia paſſim cum Perſonalibus, Ciuilia Iura cum ijs, quæ Iuris gentium ſunt, Prætoria cum alijs, & è contrario immiſcentur. De acquirendo rerum Dominio, & poſſeſſione, quæ ſunt prima hominum Iura, in extremis fermè digeſtorum partibus translata leguntur; De rerum diuiſione Titulo præpoſito, longèq; collocato; Item quod uni Titulo, ſiue inſcriptioni ſubijciendum erat, procul ab eo alibi refertur. Pacta quæ contractibus interponuntur, ante contractuum notitiam, ac traditionem collocantur. Publica Iura ueluti de Iure Fiſci, de re Militari, de Decurionibus, & alia priuatorum obligationibus poſtponuntur, quæ multo aptius coniungenda uidebantur, cum iuribus ad publicas perſonas referendis, ubi tractatur de Senatoribus, de Officio Conſulis, Præfecti Vrbis, Quæſtorum, Prætoris, & aliorum Magiſtratuum; Deniq; ut agnoſcas inconditum, atq; inordinatum opus in ipſo Digeſtorum limine, inſpicere licet Titulum primum, de origine Iuris, Paragrapho Iuris Ciuilis ſcientiam, ubi cum proponuntur enumerandi Iuris Scriptores, Quinquaginta Viri omittuntur, à quibus maior Digeſtorum pars confecta fuit: Quos quidem hic recenſeo.

Ariſto	*Caliſtratus*	*Iulius Tertullianus*
Arianus	*Flauius Mella*	*Mauritianus*
Archadius	*Florentius*	*Martianus*
Aphricanus	*Furius*	*Marcus Blandus*
Aurelius Maximus	*Haburnius Valens*	*Macer*
Celſus Iulius	*Hermogenes*	*Octauenus*
Celſus Iubentius	*Herennius Modeſtinus*	*Priſcus Iabolenus*
Celſus Marcellus	*Iulianns*	*Priſcus Neratius*
Claudius Hermonianus	*Iunius Gratianus*	*Priſcus Marcellus*
Coceius Campanus	*Iuſtus Papirius*	*Priſcus Fulcinius*
Caius Flaccus	*Iulius Paulus*	*Papinianus Aemilius*

Puteo-

Puteolanus	*Scæuola*	*Valerius Seuerus*
Paternus Valerius	*Saturninus Claudius*	*Vindius*
Paternus Terentius	*Saturninus Mutius*	*Voluſius Mætianus*
Rutilius	*Saturninus Venuleius*	*Vrſeius*
Ruffinus	*Triphonius*	*Vlpianus*
Sextus Pedius	*Tertullius*	*Valentinianus,*
Sextus Pomponius	*Terentianus*	*Et alij.*

Iſtorum enim Virorum mentio babenda in illa enarratione fuerat, ut eorum induſtriæ, ac diſciplinæ ratio exigebat. Plura alia referre poſſem ad indicandum operis Iuſtinianici incompoſitionem. A qua demum effectum eſt, ut fuerit neceſſaria poſterorum cura, atq; ſedulitas in coniungendis Codicis, & Autenticorum innouationibus cum Digeſtorum Iuribus, in multis abrogatis, & indiſtinguendo caſus, ſiue propoſitiones, aut ſimilitudine pares, aut ex parte diſſimiles, & in ijs conciliandis, in quibusuis cõtradictionis ineſſe apparuit. Quo quidem in negocio Actius Bononienſis, uulgò Azo dictus, diligens ſcriptor fuit, & ſeſe Tribuniano, & alijs collegis eius doctiorem in eo munere obeundo probauit; Sed beu infelix nimis ſæculorum ſtatus iuris ſcriptoribus fuit; Mille enim, uel paulò minus anni interceſſerunt à Iuſtiniani Imperio ad CAROLVM QVINTVM Imperatorem, in quibus uix quiſquã ex Imperatoribus iu Iuris communis uolumina detergenda oculos uertit ſed ſuo quiſq; arbitrio in ſubiectis prouincijs leges tulit Iuri cõmuni aduerſantes; Hinc Scriptorum copia creuit, creuitq; ſimul diſſenſio, caſuum etiam uarietas, ac multitudo excreuit; Rerum deinde, & perſonarum, Principatuum, ac Regnorum immutatio ſubſecuta multa ademit; uertitq; in diuerſum, Pontificium quoq; Romanornm ſcita, canones, interdictaq; plura ſubuerterunt, aliaq; immenſa introduxêre uolumina. Populorum deniq; Iura, quæ municipalia uocant, ſuam ſimiliter copiam, ac uariationem effuderunt. Quæ quidem omnia Iuris peritiam in opinionum certamina deduxerunt. Vnde communis opinio, dicta illa eſt, quæ numero, non quæ ſenſu præſtantior apparet: Hinc etiam conſilia peti, ſcribi, ediq; neceſſe fuit. Tandemq; Iuris facultas, atq; peritia ab artis ſimilitudine, in diſſimilitudinem, ac difficultatem traducta eſt. Dolere itaq; uicem iſtius confuſæ artis non ſolum Iuſtiniani cauſa, ſed etiam ſucceſſorum poſſumus, qui expurgandis deſuetis, antiquatisq; iuribus peritos Viros ſua quiſq; ætate non adhibuerunt, ſed Imperatorum culpam leuiorem facit Pontificum incuria, qui ſuum Ius Pontificium infimili ferè rerum cõmixtione paſſi ſunt uerſari. Nemo tamen bæc legens deterreatur à Iuris facultate agnoſcenda, quoniam ingenio præditis, ſtudiumq; adbibentibus ſcientiæ, etiam confuſæ, in lucem uertuntur; & quamuis plurima circumferantur Iura Regnorum, & Populorum, Iuri communi aduerſantia, Attamen ad iſtius Iuris fontes peritiæ cauſa deſcendere oportet. Ab eo enim rerum, & perſonarum obligationum, actionum, exceptionumq; capita, ſiue argumenta elicimus. Ab eo petimus regulas contractuum, ſucceſſionum, ſubſtitutionum, legatorum,

Dotium,

Dotium, Alimentorum, & cætera ad impuberes ſpectantia. Ab eo diuiſiones bonorum facere, ſeruitutes conſtituere, & communionem inter ſocios nectere diſcimus. Quiſquis igitur iſtius facultatis penetralia adire optat, minime difficultates à me enarratas pertimeſcat, ſubeat laborem uirtute Duce, labor enim uirorum eſt, quem ſequitur oblectatio cognitæ diſciplinæ; diſciplinæ autem cognitionem ſequitur præſtantia animi, qua quis honorificentia dignus efficitur. Cum unus peritus plura ſcire uideatur, quam uniuerſa Ciuitas, illum unum omnes adeunt, conſulunt, audiuntq;. Ludouicus olim me puero Gallorum Rex, & Mediolani Dux, Iaſonis Maini fama commotus Papiæ moram fecit, ut tantum Virum Iura legentem audiret. Ingreſſusq; Auditorium manu ſilentium indixit, uetuitq; ſcholaſticos Iuuenes loco cedere; Sedit itaq; Rex quaſi unus exillis, Centum illic aſtantibus nobiliſſimis Proceribus. Auditum deinde Iaſonem commendauit, ſociumq; ſibi adeſſe à latere operto capite in egreſſu honoris cauſa coegit. Togæq; auratæ, ideſt aureo filo contextæ, munere ipſum honeſtauit. Vide igitur quid unius Viri præſtantia in orbe poſſit, quando Regi Francorum in Italia Iuriſperitum audire iocundum ſit. Commodè quoq; Iuris facultas adhibito ordine percipi poterit ſcribendi cura adiecta, de qua alibi fortaſſe aptius. Reuocat nunc me ad hiſtoriam proſequendam Longobardorum genus, cuius originem Paulus Diaconus, qui Longobardus fuit, & Sigibertus ad Vuinulos refert, quod ridiculum, & fabuloſum puto, præſertim quod de Gambara muliere fertur; longè quidem antiquior Longobarda gens eſt, quam cenſeant Neoterici, ſiue poſteriores Scriptores, quod apertiſſimè probat Cornelius Tacitus Longobardos eos appellans, cuius Cornelij autoritatem ſequens, referam ſequenti capite, quæ ad eoſdem attinent Cornelij uerbis ſimiliter recitatis.

De Longobardis, & eorum reditu in Hungariam. Cap. VIII.

REVERSI in Hungariam Longobardi, qui Brixilienſi uictoria inſignes, à Narſeo dimiſſi fuerant, Regi, & proceribus, ac ſuis quiſq; familiaribus referre, quæ Regio Italia ſit, quæ planities, quæ Flumina, quæ Oppida, Vrbes, opeſq; illius ſint; Qui uictus, qui mores, quæ hominum ingenia, aliaq; explicare, & in populi cætum ſæpe enarrare rogati ſunt. Vicit tamen omnium relationes unius Landulphi Ducis oratio. Alboino Regi, & Proceribus, Italiæ ſitum in Circumpadano tractu deſcribētis: Ampla ait planities eſt illa pars Italiæ, quam perluſtrauimus, Montium corona ab omni latere præterquam ab Oriente circumcluſa, à quo Oriente Adriatici maris ſinu Regio circumuoluitur: Medium fermè planitiei latiſſimus fluuius interſecat; ab alijs fluminibus aquarum incrementa ſumens, & ab ipſo Montium Occidentalium limite in Adriaticum Mare diuiſis partibus fluens, Padus is dicitur, quaſi omnia ſibi finitima aliquando pandens, undiſq; ſubijciens. Vtraq; Regio Ciſpadana, & Tranſpadana fluminibus, & riuulis aptiſ-

ſime

ſime diſcreta, ac referta eſt, quibus facili aquarum meatu humiliora loca irrigantur, paſſimq; etiam molendina euoluuntur. Patent ibi ad proſpectum diſpoſitæ ſuo ordine arbores, aquarumq; ductus circumſtant, & uirentia prata in medio excipiunt, hæc autem prata durante æſtate alternis menſibus ſecantur, & ipſa deniq; abeunte æſtate paſcuntur, longa nimis oratio erit ſi referam Campos, Vineta, Paſcua, Saltus, Colles, Nemora, Venationes, Aucupia, hiberna, æſtiuaq;, Lacus, piſcationes, nauigationes, & alia commoda, quid dicam maius, Aurum, et Vitrum flumina, olei materiam innumeræ arbores, fructicesq; ferunt: Salem quoq;, & Ferrum, Montes, incolis inquirentibus pluribus in locis euomunt. Adeò omnia in rerum opulentiam à natura uergunt. Incolæ ipſi benigni, & hoſpitales ſunt, & agrorum culturæ quàm maximè incumbunt, gregesq;, & armenta per cateruas ſine numero alunt, ſed equitio parum delectantur, cuius rei cauſam inquirens à ſenioribus accæpi, ex herbarum luxuria à plano ſolo, Cœliq; clementia prouenientę, equorum artus molles, & eneurues fieri, paruoq; labore, & æſtu plerosq; laſſari, quanuis quàm diù pulli ſint, probè adoleſcant, & corporis habitudine conſpicui euadant, ideoq; Circumpadani ipſi, aut ex propinquis montibus, aut ex aridis, & lapidoſis ſaltibus equos petunt. Celebrari igitur eo tempore, & Longobardis in deſiderio eſſe tum primum Italia cæpit. Annunciatur deinde bellum Gothicum in Italia finitum eſſe, parte eorum ab Italia dimiſſa, & parte in Italicum nomen, moresq; recepta, fertur eodem fermè tempore Iuſtinianus Imperator uita functus, Iuſtino ſecundo Imperij ſucceſſore relicto, cuius ingratitudo in Narſeum Ducem inſignis fuit, Sophia maximè inſolentiſſima fœmina conuitia ſuggerente, & quem demum Narſeum ab Italica præfectura amotum, per Epiſtolas, & inter nuncios temerè inſectata fœmina fuit. Ille igitur iniuriarum impatiens audito Longini Italiæ præfecti aduentu, Roma ſecedens Neapoli ſe continuit, fataliq; indignatione percitus, Longobardos ad Italiam inuadendam excitauit, literis, ac nuncijs ad Alboinum Regem ſibi amiciſſimum emiſſis, quibus adeſſe tempus aiebat, quo ſedem ſibi aptiſſimam, ac ornatiſſimam ſuis uiribus comparare poſſent, nullo tum idoneo Duce, nulloq; ualido exercitu Italiam cuſtodiente; Auderent itaq; in tempore facinus memorabile, aggrederenturq; Regionis Dominium ultro eis quaſi fato oblatum. Animati igitur Longobardi ad Italiam occupandam profectionem parant. Nunc quæ gens ea fuerit aperiam.

De Longobardorum origine. Cap IX.

OMNES qui de Longobardorum origine hactenus ſcripſere, à Scandinauia, ut aiunt, Inſula oriundos, in Pannoniam commigraſſe tradidère: Nihilq; aliud de Scandinauia, quam Plinij uerba referunt, poſita in libro quarto caput XII. de Inſulis Ponti. Ego uerò ab eis diſſentiens puto Longobardos habuiſſe originem à Peninſula, quæ inter Saxoniam, & Scandinauiam

ſita. utriq; proxima eſt, hodie Langla nuncupata, cuius Peninſulæ ſinus à Plinio Lagnus dicitur, & in Orientem uergens Mare pertingit, Cimbrorum Promontorium ab altero latere habens, in illo itaq; Lagno ſinu, continenti fermè applicato, iſtius Gentis origo fuit. Primumq; Lagnoaudri, ideſt Viri à Lagno, poſtea compoſito uocabulo Langobardi quam diù Patrias tenuêre ſedes Romana uoce appellati ſunt, ut peritiſſimus Vir Cornelius Tacitus memorat libro undecimo, referens Italium Flauium à Romano Imperatore Regem datum Cheruſcis Germaniæ populis, eorum deinceps factionibus Regno pulſum, Langobardorumq; poſtea opibus refectum, res Cheruſcas bello affiixiſſe; Quæ quidem Cornelij uerba apertiſſimè probant antiquam Gentem eam fuiſſe, & opibus inſtructam, cum Regem Regno à quo pulſus erat, reſtituerint; Arguuntur autem ineptiæ illi, qui à Barbis longiuſculis, uel à Bardis denominatam Gentem ſcriptitarunt, quaſi ipſi ſoli barbati fuerint; quid quæſo Lango, cum longo, quid Bardi cum Barbis ſimilitudinis habent. Eſto etiam quod Longobarda inuenta ab eis, & uſui habita ſit; Attamen illud teli genus rationabilius à ſuis autoribus nomen ſumpſiſſe uidetur, quam ipſi ab illo. Cum inuentor nomen rei imponat, potiusquam inuenta res ipſi inuentori. Sed danda eſt prioribus hiſtoricis uenia, qui Cornelij libros poſtremos, nuper tantum repertos, & in lucem emiſſos, uidere non potuerunt. Mediolani enim me Puero reperti ſunt. Excedentes itaq; ſuis finibus Langobardi poſt Rugilandiæ uaſtitates, diù ab eis poſſeſſas, Pannoniam occupauêre, ſiue à Iuſtiniano Imperatore aſciti, fœdereq; coniuncti, ut Procopius innuit libro tertio, ſiue alio modo. Gepidasq; populos in ipſa Pannonia Regni nomen, ac poteſtatem habentes, funditus deleuêre, ut Blondus narrat libro quarto. Gepidarum exciſſo Regno, Gens Langobarda in Italiam ſpectare, in Italiam pedes inferre, in Italia poſtremas figere ſedes optabat: Tandemq; proficiſcuntur, Saxonum aſcitis copijs, quibus cum & priſca uicinitate, & ſocietate coniuncti erant, Viri, Mulieres, Nati, Armenta, Gregesq; longo itinere Italiam petunt, Anno à partu Virginis Quingenteſimo & ſexageſimo octauo. Sed quis tum fuerit Italiæ ſtatus aperiam.

De Italiæ ſtatu ſub Iuſtino Secundo. Cap. X.

NVLLO ferè anteacto Romani Imperij tempore uerſata magis in Regiminis diſcrimine Italia fuit, quàm ſub poſtremos Iuſtini Secundi Imperatoris annos, in quibus eiectis Narſeo, & Dagiſthæo Ducibus, Longinum infauſti nominis Virum Italiæ præfecit, ipſe in primis Imperator, à recto religionis calle ad hæreſim mentem uertens; auaritia etiam, atq; inſcitia animum imbuerat, ſine idoneo Duce, & exercitu Italia relicta. Item ne ſingulis Italiæ regionibus prouinciarũ more ſuos Magiſtratus conſtituere neceſſe haberet, ad euitandum impedia unum tantum Longinum Exarchum Italiæ, ideſt Summum Magiſtratum fecit, à quo Exarcho ſingulæ Ciuitates Prætores acciperent, Roma excepta, cui

Præſi-

Præſidem dedit; Nullus itaq; Longino adminiſtrante Senatorius ordo, nullaq; prouincialis præfectura, aut in Vmbria, Hetbruriaúe, aut in Liguria, Neapolitúe, aut alibi in Italia, ut aſſueuerat fuit, ad quam maiorum rerum pondus, quod à Iuſdicentibus explicari nequit, referri poſſet: ipſe deinceps Longinus Italici regiminis expers, neq; ubi de Magiſtratu prouidendum, neq; unde amouenda poteſtas eſſet, ſatis nouerat, neq; ſi nouiſſet, ſolus omnino, ut homo erat, tanto oneri ſuffeciſſet, ex qua quidem fatali Imperatoris, ac Præfecti imprudentia, rerumq; nouitate euenit, ut recedente ab Italia Dagiſthæo, qui Tranſpadanis præfuerat, plures Ciuitates Exarchatus inſolentiam exoſæ, Magiſtratus à Longino petere neglexerint, ſuosq; ſibi Rectores, ac Iudices populi autoritate conſtituerint præcipuè Mediolanum, Papia, Brixia, Verona, Vicentia, & Taruiſium, quod etiam Blondus retulit libro octauo primæ Decadis. In hac igitur Gubernaculorum nouitate collabante Italia appropinquãt Aquileienſibus campis Longobardorum agmina, ſedemq; in planitie figere ſtatuunt, præmiſſoq; equitatu ſuas turmas, familiasq;, & armenta, longo, & diuturno itinere à Pannonia traducta in Italia explicant, & inſtaurant, Deoq; pro aduentu uota ſuo ritu ſoluunt: Et explorato demum ab Accolis Ciuitatum ſtatu, per ſuperiora loca deducunt copias, Taruiſio, Vicentia, Verona, Brixiaq; receptis, in quibus magna familiarum parte locata, cum reliqua turba inſtructo exercitu Mediolanum petunt, ſubductoq; commeatu populum fame laborantem ad deditionem compellunt, ac diripiunt, implentq; ſua gente Vrbem, Regionemq; ueteribus incolis Longobardo furori manus dedentibus; Hoc ſucceſſu auctis breui tempore Longobardorum rebus, Longinus Rauennæ pauens, militum præſidia in Ciuitates inferius iuxta flumina ſitas immiſit. Papiamq;, Cremonam, Mantuam, & Patauium, in Tranſpadanis quam maximè muniuit. Diuiſa itaq; Tranſpadana Regio erat, pleraq; ſuperiora loca, Como, et Vulturnia exceptis, tenentibus Barbaris, & inferiores Vrbes tuentibus Italis, nullo tamen cãpeſtri exercitu in tanti temporis ſpacio, quo Longobardorum profectio durauerat, in Italia comparato; quam quidem profectionem triennium duraſſe Scriptores affirmant. Longobardi refectis militibus omnem regionem inter Adduam, & Ticinum ſitam quam primum ſibi ſubicere parant, & Papiæ Vrbis opportunitatem ſpeculati in ipſam Ciuitatem belli mollẽ uertunt, rati, è Mediolani caſu perterritos, Papienſes ſtatim deditionem facturos; Contra Papienſes præmiſſo iam antea Longobardorum aduentu, impetuq;, præter præſidiarios Longini milites, Duo millia hominum ex Liguſtico tractu cum ingenti commeatu in Vrbem deducunt, & propugnacula muniunt; Adeunt Longobardi infeſtis ſignis, & uocibus Vrbem, inſultant mœnibus, ac ſubire tentant, minantur incendia, ac repetita ſæpius oppugnatione clamore, & ullulatu Ciuium, & militum animos, uiresq; pertentant, Illi uerò telis ab alto coniectis tuentur Vrbem, arcentq; à portis, & mœnibus hoſtes, atq; ignitas faces, ſulphure, piceq; illinitas, in acies torquent; Exarſit tum iracundia Albionus Longobardorum Rex, ac Ciuitati alta uoce excidium, ac euer-

ſionem eſt comminatus, cernensq; fruſtra oppugnatum iri Oppidum ſitu, ac uirorum robore, ſideq; firmatum, obſidere Vrbem aggreſſus eſt.

De Papiæ obſidione, & deditione Cap. XI.

TRIENNALEM fuiſſe Papiæ obſidionem apud omnes Scriptores conſtat, Platina etiam hoc atteſtante in uita Ioannis Tertij, Alboino Rege cum exercitus parte Vrbem acerrimè premente, ac die, noctuq; infeſtãte, & ne de Ciuitate liberanda cogitare Longinus, aut Imperator poſſet, alteram exercitus partem Alboinus Padum traiecère, & in Aemilienſes, & Tuſcos populos arma uertère iuſſit, uno itaq; tempore, unaq; Gente exagitata tribus in regionibus Italia fuit, nullo Duce, atq; exercitu Longobardico furori Caſtra opponente: Papienſes igitur longa obſidione exhauſti, nullaq; futuri auxilij ſpe freti, de deditione facienda Regios Nuncios audire compelluntur: Erat in Ciuitate Dalmatius Sigæus inſignis Sacerdos, qui Ciuium nomine ad Regem ire, ac redire pro deditione curauit, ac deditionis pactiones ſub huiuſmodi legibus compoſuit. Primum quod omnibus tam Ciuibus quam peregrinis, militibusq; corpora, & bona tuta, & libera eſſent, ſiue in Vrbe conſiſtere, ſiue abire maluiſſent. Item quod Papienſibus ſuis inſtitutis, & ritibus uiuere ſub Regis dominatu impunè liceret, ſicut olim ſub Romano Imperio, ac Gothico Regno uixerant, fide tantæ Regi circa Regni poteſtatem ſeruata. Tertium quod Liguſtica Oppida à Placentino agro, uſq; ad Tanari colles ſita, olimq; à Gothis regibus Papienſibus aſcripta, Papienſia cenſerentur, & forent. Poſtremum erat quod Regi tantum, eiuſq; concilio, uel Ducibus. & non alterius Ciuitatis Magiſtratui, ſubiecta Papia eſſet. Delatis in Vrbem pactionum Tabulis à Rege ſubſignatis, Dalmatius altera die cum ſenioribus Populi Regem recepturus, ut condixerat, conſtitit in Porta Orientali, ſupplexq; aduenienti Regi omnes Seniores obuios pia oratione obtulit, ille truculenta facie Ciues miratus hoſtilem animum patefecit, ſimulatasq; perfidia pactiones ad Vrbis perditionem detexit, toruo ſcilicet uultu, immitem animum apertè prodente; concidit tum repente in ipſius porte limine Alboini equus Rege inſidente, quem erigere conati aſtantes fato deiectum utrunq;, immotumq; cenſère, caſumq; admirati Regem monuère, ut iram quã in Papienſes delendos occulto fouebat, ab animo dimitteret, Vrbemq; ſeruare conſtitueret. Inuaſit illico perpetrandi ſceleris pœnitentia Regis animum, mutataq; ſententia ſenſit ſimul fata commutari, huiuſmodiq; emiſſa uoce, ſalua ſint Ciuitatis Iura, & quæ ſpopondi fiant; eodem actu quo uocem emiſit Rex, ſurrexit ſine impulſore equus. Rex igitur læta fronte Ciuitatem ingreſſus, quæ pepigerat præſtitit. Diuinitusq; profectò æditum in Rege miraculum fuit, ne Dalmatij Viri optimi fides in ludibrium cederet, ut omnino ceſſiſſet, ſi in irritum pactiones ab eo cum Rege compoſitæ iuiſſent, quod quidem miraculum à claris Scriptoribus celebratum legimus, & in primis à Paulo Diacono libro

bro ſecundo de Longobardorum geſtis, & à Blondo libro octauo primæ Decadis, quem ſequitur Sabellicus libro quinto octauæ Enneadis. Hac tam nobilium Scriptorũ autoritate ſuffultus, uertere in Cremonenſem oratorem ſermonem cogor, cuius uerba excipio, et refero; Ticinenſes poſt paucorũ dierum obſidionem facilè ſe hoſtibus dedidêre, Italiæ libertate prodita, quibus oportebat non ſolum muros, ſed etiam corpora opponere &c. Quaſi uerò ſola murorum immobilitas arcere ſubeuntes hoſtes potuerit ſine uirorum tutella; Ciuitate maximè in planitie poſita. Item quaſi etiam Ticinenſes non ſubiuerint ſalutis ſuæ periculum. Diſce igitur rectius belli Iura, quæ fortaſſe olim clauſtro aſſuetus non percepiſti: quiſquis aduenienti exercitui Oppidi poſtes obiecerit, ſiue populus, ſiue Dux, Iure militari hoſte in ingrediente ſalutis diſcrimen, uel ſaltem libertatis ſubit; Non ſolum itaq; Ticinenſes portarum prohibitione, ſed obſidionis expectatione in periculum ſalutis inciderant, nullo poſtea eis tranſmiſſo ſubſidio, niſi optimi Dei nutu ſalui facti fuiſſent, ut enarraui. Cur ergo quæſo tam petulanter in mortuos inſiluiſti, dicens oportuiſſe eos ſubire pericula &c. Si ſubiiſſe eoſdem proprium penè exitium omnes hiſtoriæ luculenter probant; Sed uidere exactè oportet, quam probè omnis huius hominis ſententia à ueritate diſſentiat, uertiq; ad ueritatem eius os nullo modo queat. Primo triũ annorum obſidionem paucorum dierum appellat, cuius opinioni plura aduerſantur; Nam decem dies in publicis iudiciis ſub modici temporis limitatione enumerantur. Triennium uerò cum mille & amplius dies colligat, quantum à modico differat etiã pueris patet, Triennium inſuper tanquam longum tempus Ius Ciuile mobilium uſucapioni præſcripſit. Triennium idem Ius Ciuile Iudiciis finiendis, tanquam magnum interuallum præfixit, à quo triennalis inſtantia dicta fuit. Triennium Romana Eccleſia prædiis ſuis locandis, tàmquam diuturnum tempus limitauit. Triennium deniq; infantulo ablactando, & ad inceſſum firmando, ac equino pullo domando natura conſtituit. Iſtè uerò homo tanquã à natura, et ab Eccleſia profugus, modicum tẽpus eſſe ſcripſit, triennij obſidionẽ, quam nunquam fortaſſe per menſem publici honoris cauſa paſſus fuit, cuius ſententiæ non ſolum corruit, ſed in eius ingenij labẽ recidit, cum tẽporis diſcrimina (etiã imperitis nota) ipſe magnus Scriptor non nouerit: Excutio alterũ quod ſcripſit, Ticinenſes facilè ſe dedidêre: facile fieri id uidetur, quod ſine labore, aut mora, aut moleſtia fit. Sed obſidionẽ diù, ac duriter, atq; periculosè perpeti, nunquid ſine labore, ac indigentia; nunquid ſine maxima moleſtia ferri potuit; Sicut igitur primo loco modicum eſſe triennium cenſuit, ſimiliter ſecũdo loco facilê fieri, quod facilitati contrarium eſt, putauit; uiatoris more, qui deuians ab itinere, quantò promptius graditur, tanto longinquius à uiæ rectitudine fertur. Tertiũ addit ſophiſma de Italiæ libertate prodita; Veh Ticinenſibus, ſi iſte Iudex eorũ aliquãdo aſcitus fuiſſet, urget ſanè huiuſmodi accuſatio, quam uno uerbo elido, nego Italiam libertatẽ tunc habuiſſe. Tu qui Italiæ libertatẽ ſub illud infelix tempus collocas, ac prædicas; proba quod dicis, autoresq; deprome. Videamus inſuper quid ſit proditionem facere, nam qui nulla ui, uel neceſſitate

urgente, creditam ſibi Ciuitatem hoſti tradit, proditionem committit, à cuius nota abeſt, qui per diuturnitatem obſeſſus, auxilij expers deditionem facit. Vt eo caſu Ticinenſes fecêre, nequicquam iam in tertium annum à ſocijs, uicinisq; Ciuitatibus, & præcipuè à Cremona expectato ſubſidio; dedidêreq; Ticinenſes ſuam Ciuitatem, & non alienam, ut iſte inſignis Scriptor commentitia oratione ait: cuius ſuppoſitio ſi uera fuiſſet, uidelicet quod in Ticinenſium ſubſiſtentia conſtituta tunc Italiæ libertas eſſet, redarguendæ omnes Italiæ Ciuitates fuiſſent, quæ Longobardorum non premebantur Imperio, quod in tam diuturno ſpatio pro Italiæ ſalute Ticinenſibus nullam opem tuliſſent, minusq; ferre tentaſſent; inter quas longè culpabilior ex uicinitate Cremona eſſet, commendandaq; ex aduerſo Papia eſt, quod ſuo penè, ut dixi, excidio tam conſtanter pro uniuerſa Italia obſidionem patiens, Regis potentiſſimi uictoriam remorata fuiſſet. Cuius quidem obſidionis impedimentum, ſi non interceſſiſſet, Alboinus Rex integro exercitu in Flamminiam Vmbriam, Etbruriam, Romamq; irruiſſet, profligataq; Italia eo tempore milite denudata Longobardorum armis facilius fuiſſet. Longino Exarcho in Rauennæ ſtagnis, latebrisq; deliteſcente, qui non ſolum Longini infauſtum nomen, ſed detrimentum, ac perniciem Italiæ intulit. Vide ergo, & agnoſce Lector, quo ingenio, quo iudicio, qua mente iſte Cremonenſis Scriptor imbutus ſit, quando in ijs, in quibus Ticinenſium uirtus omnium uirorum approbatione quam maximè enituit. In ijs ipſis labem meditari, & componere non erubuerit, atq; dum alijs probra, infamiamq; aſtruit, ipſe ſe ſe mendacem, falſumq; prodit; ac in ſe, ſuosq; eadem probra retrudit.

De Papienſium Iure ſub Longobardis. Cap. XII.

PAPIA à Longobardis in poteſtatem redacta nulla ui affecti Ciues fuêre, publicumq; regimen à Rege conſtitutum fuit, quo & Papienſibus iuxta Romanas leges, & eorum inſtituta, & Longobardis ſecundum ipſorum ritus ius diceretur; A quo quidem Iuriſdicendi diſcrimine introducta diſtinctio fuit, ut in obligationibus, uel Contractibus à Tabellione ſcribendis unusquiſq; profiteretur, cuius gentis, cuiusq; Legis, aut Iuris eſſet hoc modo. Iulius Ritius, qui profitetur ſe uiuere lege Romana, & Clotharius Aſtulphus, qui profitetur ſe uiuere lege Longobarda fecerunt inter ſe infraſcriptas obligationes &c. Has enim obligationum formulas in membranis deſcriptas legere licet in Archiuio Epiſcopatus Papiæ, à quo Ciuitate bello flagrante pleraq; monumenta exportata fuerant, paceq; ſecuta anno Milleſimo quingenteſimo & trigeſimo, omnia, quæ à me conquiri, & recuperari potuerunt, ſuo loco reſtituta fuerunt, ſub Hieronymo Rubeo inſigni Viro ipſius Ciuitatis Epiſcopo. Ex qua quidem formula obligationum planè diſcernitur Romanas leges Papienſibus ſub Longobardo Rege uſui permiſſas fuiſſe, non ſolum cum inter Papienſes ex utraq; parte contrahebatur, ſed etiam cum inter

ter Papienſem, & Longobardum obligatio conſtituebatur. Cur uerò illæ obligationum formulæ à Notario, uel Tabellione Epiſcopi conſcriberentur, potiusquam ab altero, ratio patet, quoniam omnia monumenta, quæ in Archiuio Epiſcopatus relata comperiuntur ædi ab Epiſcopi Tabellione, uel Scriba in publicam formam ob Archiuij autoritatem, & dignitatem poſſunt, æditaq; fidem habent; quod perpetuo uſu, ac Iure obſeruatum fuit. Et qua demum autoritate cæteri Notarij, & Scriptores in ipſa Ciuitate æquè non potiuntur, Ciuitatis, ſiue Decurionum ſcriba excepto, à quo publica acta deſcribuntur, fideq; digna habentur.

De Iuramento Papienſium, & Longobardorum ſucceſſu. Cap. XIII.

CONVENISSE Papienſes coram Alboino Rege in Palatio olim à Theodorico Rege conſtructo, deditionemq; iuramento firmaſſe apud Scriptores conſtat. Quo autem in loco ſitum illud Palatium eſſet, minus patet, Ego ueriores puto Scriptores affirmantes huiuſmodi Palatium fuiſſe Domum, ex qua poſtea nouum Monaſterium cōſtructum eſt: ubi Diui Boniforti Sacellum adeſt, à quo Palatio Palatina primum, deinde uulgari uerbo Palacenſis fuerat appellata Ciuitatis porta, in Laudenſem oram uerſa, ſuperſuntq; adhuc in ipſo Monaſterio duæ Turres antiqui Palatij monumenta, quarum alteram ingens hædera ab imo ad ſummum ueſtit à Septentrionali parte, ſuo fermè uirore loci nobilitatem atteſtans, exornansq;. Cum ex Regia domo religioſarum Virginum ſtatio ibi effecta ſit. Propè ipſum Palatium, ut obiter antiqua attingamus, aderat ab Orientis ora forum magnum, nobilium olim Gothorum conuentui patens, cuius adhuc mentio in Scripturis reperitur. Nam ſancti Iacobini in foro magno hodie etiam Parochia nuncupatur. Alterum præterea extabat ea ætate Palatium inter uiam prædictam, & forum Linarium uulgo appellatum communis Papiæ, eo quod Ciuium Papienſium negotia in ipſo gerentur. In quo quidem Palatio à CAROLO Magno Imperatore Scholæ publicæ conſtitutæ fuêre; quæ deinde ſub Sfortianis in locum, ubi nunc ſunt, translatæ cernuntur. Veruntamen illa Palatia tam ſpecioſa non erant, ut celebrari ſcriptis à me debeant, Turres quoq; frequentiores, quæ eandem Ciuitatis partem occupant, apertè arguunt, nobiliores Viros ipſam partem incoluiſſe, ubi aër puriſſimus eſt, & ſolum eminens, ac decliue, in qua decliuitate paſſim exurgunt fontes conſpicui, gratiq;, præcipuè in ædibus infra quinquiuium ſitis, ac etiam in Auita, & antiqua domo Rogerij Sacci aui mei. Albuinus igitur Vrbis ſitu, atq; opportunitate circumſpecta tum ad belli caſus, quam ad pacis ocia, ac negocia aptiſſima, dimittere procerum ſuorum partem in ea ſtatuit, ut propugnaculum in Circumpadanis haberet: Quæ quidem procerum ſuorum dimiſſio, ac collocatio initium, ac firmamentum fuit Regni poſtea in ipſa Ciuitate conſtituendi, ut alibi patebit. Reuerſus deinde Veronam, ubi Roſmundam coniugem natione

Gepidam reliquerat Alboinus, triennium regnauit Ethruriæ, & Flamminiæ, ac Aemiliæ regionibus magna ex parte ſuorum armis, direptionibusq; ſubactis. Quo exacto triennio per coniugis inſidias impudicè patratas à duobus familiaribus occiſus eſt, coniuge ipſa, & interfectoribus Rauennam profugientibus, ubi finem uitæ per ueneni poculum, tam adultera, quam adulter uno momento receperunt, omnia serioſè in unum collecta elegantius quàm cæteri retulit Sabellicus libro quinto octauæ Enneadis, ita ut addere eius ſcriptis hoc loco ſuperfluum uideatur. Non deſtitêre Longobardi ex Alboini interitu in reliquas Italiæ partes, præſidio minus firmatas, arma uertere. Clephium Regem ſecuti, quem Papiæ conuentu habito Regem ſibi conſtituerant; eoq; Regè uiro ſæuiſſimo intra biennium à ſuis occiſo ſub ducibus Longobardi cum regimen per decennium fuit, in quo tempore atrocius quàm antea ſæuitum in Italiam eſt, Roma ipſa poſt Neapolis direptionem ad pactiones compulſa. Quarum ſumma fuit, ut quicquid eorum armis ceſſiſſet, ipſorum Longobardorum dominij eſſet, & quicquid eo tempore illis non ceſſiſſet, in futurum etiam liberum, tutumq; ab ipſorũ armis foret. Diſſidet hoc loco Platina ab alijs Scriptoribus, ducum regimen uiginti annos duraſſe affirmans, in Pelagij ſecundi uita, cuius ſententia minus probatur. Compoſitis igitur Italicis rebus Longobardi duces confeſtim in Gallos, Italiam ingreſſos ad Hipporeidam, quàm hodie Iuream uocant, impetum faciunt, propelluntq; eos ab Italia, et direptionibus etiam ſemel, atq; iterum infeſtata Gallia in ſua reuerſi quieuêre. Nunc quo Imperio, quo ue regimine uſi ſint referam.

De Longobardorum regimine; Cap. XIIII.

QVOD pleriq; Scriptores circa Longobardorum regimen membratim referunt, ego in unum colligo, ut appareat fortuna ne, uel caſu (ut uulgus ait) an cura, & regimine, introductum in Italia regnum illius gentis fuerit. Primum omnium ſocietas inter eos penè inuiolabilis fuit ab initio, ut ijs uerbis atteſtatur Paulus Diaconus libro tertio capite ſeptimo; Erat ſanè hoc mirabile in regno eorum, quod nullæ fiebant uiolentiæ, nullæ ſtruebantur inſidiæ, non audiebantur furta, aut latrocinia, tuta quæq; unicuiq; erant, ſiue in ſuo ſtare, ſiue alio proficiſci uolebat; cuius Viri ſententia ad Longobardos tantum, & ad eos, quibus cum pacificè degebant referenda eſt, nam in alios immites eos fuiſſe, atroceſq; idem autor teſtatur, præcipuè in Romanos, & eorum finitimos, quos ſibi tributarios, ac penè colonos effeciſſe refert, tertia parte frugum ſingulis annis ab eis exacta. Aſſentiriq; Pauli Diaconi uerbis uidetur, Pelagij Secundi Pontificis Epiſtola Gregorio ſcripta, quam Blondus ad uerbum retulit libro octauo primæ Decadis, Longobardorum in ſe, Romanoſq; atrocitatem, ac perfidiam enarrans. Hac ergo feritate in alienos, & fide, ac ſocietate in ſuos uſi Longobardi, antiquorum Hebræorum exemplo, regnum ſibi conſtituerunt, ex communi cõcordia Regem eligendo,

gendo, ellectumq; etiam ſi minus. iuſtè imperaſſet reprobando, ac occidendo, ut Clephium de quo ſupra, et ad triginta poſtea Ducum regimen ipſius Regni formam conuertendo, rurſusq; ad Regis electionem Ducum regimen pertæſi, redeundo; quæ uariatio gentis libertatem, feritatemq; ac concordiam indicat, ſtareq; omnino in Italia illi diu nequiuiſſent, ipſa Italia reluctante, & Gallis ex alio latere infeſtantibus, ac Imperatore Tiberio, Mauritioq; ſucceſſore bellum apparantibus niſi concordia, ac ſocietatis uinculum illos in rerum periculis unanimes eo tempore, ſtabilesq; feciſſet, à qua demum concordia, & ſocietate oriri conſilium, à conſilio regiminis actus, & obedientia ſolent; quæ tria firmamenta uidentur regni erigendi, tuendiq; quoniam concordia à mutuo amore initium ſumens, cogitare quæ ad mutuum commodum ſpectant, unumquenq; impellit, quæ cogitationis uis eruit intima uniuscuiusq; negocij à nobis gerendi, uel reiciendi; concordia itaq; gẽtis recti, regiminis, regniq; conſtituendi pars potiſſima eſt. Diuina ſemper poteſtate prælata. Alterum in quo cura illorum uiguit, fuit in alendo equitatu: greges enim præſtantiſſimarum equarum habuiſſe eos, atq; ab Hungaria in Italiam traduxiſſe præter Bonum armenta conſtat, ut ſcribunt Blondus libro ſeptimo primæ Decadis, & Paulus Diaconus libro ſecundo capite ſeptimo in fine; Cuius quidem equitatus copia, atq; præſtantia, celeritateq; plura confeciſſe eos unius anni ſpacio bellica negocia in Italia quam credibile ſit Sabellicus notat libro quinto octauæ Enneadis. Equitatu itaq; illis ſuppeditante equinũ copiam, atq; exercitationem, ſimulq; equeſtris diſciplinæ peritiam in eis fuiſſe neceſſe eſt, quæ maximè Regno tuẽdo aptiſſima probantur, quemadmodum è contrario cum aliundè petendi equi elegantes ſunt, precia eorum, ac traductionis impendia nobis plurimum obſtant, coguntq; plerunq; militem à uoto deſiſtere, aut equo minus idoneo ad bellandum ſe ſe committere, animo fortaſſe ad prædandum, quam ad præliandum promptiore; quod hac ætate frequentiſſimè eueniſſe perſpeximus. Loca autem præcipua in quibus equarum armenta collocata primum à Longobardis perhibentur, Aquileienſes, ſiue Foroiulienſes ſaltus fuiſſe accæpimus: Equiq; illius tractus, ac etiam Hipporedienſis inter Tranſpadanos hodie etiam ualdè probantur tanquam agibiliores, durabilioresq;. Tertium in quo belli gerendi impedia conſiſtebant, fuit tributorum quota, æqua lance ab omnibus Ducibus regi perſoluta, dimidium enim æris ſui unusquisq; Regi pependit. Quartum eſt quod nusquam in Italia poſt dimiſſos Saxones; quos malo euentu diſſipatos fuiſſe conſtat, alio milite quam Longobardo initio rerum ſuarum uſi ſunt, habuiſſeq; equitatum uiginti millia uirorum, & ſeptuaginta millia peditum ſæpe referuntur. Primosq; eos compoſuiſſe ferreas ſeries ex orbiculis conſertas, quas maculas, & materna lingua, mallas uocant, aliquis putat ex quibus tegi pectus, ac brachia noſtrates hodie tutiſſimum, & ornatiſſimum putant, De Longobarda etiam immani telo, poſtea in Alabardam redacto, autores feruntur Longobardi. Sed iam ad Regni continuationem, mea ſe ſe uertit oratio.

De Authari, & Agilulphi Regno.
Cap. XV.

ANNO ab humani generis redemptore Octogeſimo ſeptimo ſupra quingenteſimum, & ab aduentu Longobardorum Decimo nono, Gens Longobarda ſentiens in Gallia exercitum parari, & à Conſtantinopoli Smaragdum Ducem à Mauritio Imperatore in Italiam cum copijs deſtinari, Papiæ conuentu habito Autharum Clephij olim Regis filium Regem elegit, quo arma mouēte Smaragdij uis Rauennæ compreſſa eſt, pactæq; inter eos induciæ, Brixillo prius Oppido ab Autharo recepto, & excißis mœnibus deſtituto. Galli autem tunc per legationes ab Italia auerſi, paucis poſt annis repetita ſemel & iterum Italia; uario euentu cum Longobardis bella geſsēre, præda tantum ab acta, & nulla Italiæ parte ſubacta, atq; retenta: Cōtinuit enim ſe Rex Autharus intra Ticinum in poſtrema Gallorum irruptione, ſubductis ab agris, uillisq; omnibus ad uictum pertinentibus, & intra Oppida, ubi præſidia firmauerat, collocatis. Galli itaq; innanem prouinciam perquirentes, & fame, & æſtu afflicti captiuos uillicos abducentes, Italiam deſerere coacti ſunt, imminente etiam metu, quod Longobardi milites, qui in maritimis Neapoli, & Calabriæ, Campaniæq;, atq; Vmbriæ oris erant, maturare reditum ad Regem ferebantur, Theodelindam Rex ipſe Vxorem duxit ex prole Regia, ſed moribus longè regioribus, religioſioribusue, quæ ipſo Autharo ſeptimo anno Regni ſui uita functo, ex procerū autoritate nupſit Agilulpho Duci ſtrenuiſſimo, in Læumello Ticinenſi Oppido nuptijs celebratis, de qua Theodelinda natione Bauaria, eiusq; patre Garibaldo, à Gallis è Bauariæ Regno pulſo, deinde reſtituto, nihil hoc loco mihi ſcribendum ſupereſt, Blondo carioſè ſingula recenſente libro octauo primæ Decadis, & Pauli Diaconi ſcripta repetente. Creuit ſub Agilulpho Rege Longobardorum Ducum numerus, tumultusq; eorum qui iam antea uiuente Autharo ab eius Regno deſidere ceperant; Creuēre ſimul Italiæ mala, detrimentaq;, non ſolum ab hominibus, ſed ab elementis, Diuina ultione in noſtrum genus concitata. Primum Romana Eccleſia à Conſtantinopolitano Antiſtite, quem Patriarcha uocant, uexata eſt, illico ſcilicet ſibi ipſi Oecumenici nomen arrogare conante, & Mauritio Imperatore eius conatui aduerſus Romanum Pontificem aperte opitulāte, quibus tamen reſtitit Gregorius primus, Romanæ Eccleſiæ prælatione ſeruata, à qua re Mauritij Imperatoris indignatio aduerſus Romam, Romanumq; Pontificem ſuccenſa eſt, cernens enim ſuos conatus in irritum ceſiſſe, copias militum, quas in Vrbis præſidium aduerſus Longobardorum inſultus continuerat, ſubduxit, Roma prorſus deſtituta, ac in Longobardorum excurſiones, quas ab Ethruria in Romanum agrum exercebant, dimiſſa. Quam quidem partem hiſtoriæ à Paulo Diacono prætermiſſam, exactè collegit Blondus libro octauo primæ Decadis, ſubdens huiuſmodi uerba. At Mauritius Imperator non ſolum rei Romanæ, aut Italiæ nullam curam ſuſcepit, ſed Gregorio Pontifici

ſupra uires prouidenti aduerſabatur &c. Concors Blondo eſt Platina in Gregorij uita his uerbis ſcribens. Nequaquam uerò ijs malis contentus Mauritius &c. Vtrunq; Scriptorem ſequitur Sabellicus dictæ octauæ Enneadis libro quinto, ubi hæc adſunt uerba. Noui enim belli cauſa inde orta eſt, quod Ioannes Conſtantinopolitanus Antiſtes &c. Roma igitur unà cum finitimis, & alijs Italiæ partibus, à Mauritio Imperatore derelictis, ac in externarum gentium direptionem coniectis, quæ Romani Imperij Maieſtas, quæ regiminis ratio in eo fuerit, quodq; Imperij Ius ſibi in ijs quæ à ſe ſe abiecit Vrbibus retinuerit, agnoſcendum eſt, quod alio loco commodius exquiretur: Rauennæ ſimiliter, & Aquileiæ Antiſtites ea ætate in Romanam Eccleſiam cornua uertere auſi ſunt, pluribus ſuſcitatis Epiſcopis à Paulo Diacono nominatim relatis libro tertio capite duodecimo. Qui demum omnes Romanæ Eccleſiæ oppugnatores, unà cum eorum ſectis euanuerunt, Petri nauicula per pelagi profunda ſuper undarum uertices enatante: Ducum quoq; Longobardorum ſeditiones, atq; defectiones ab Agilulpho partim conciliatione, partim ferro ſupreſſæ ſunt. Inualuit etiam eo tempore ſemel & iterum fames in Italia ex frugum penuria; Inualuêre Atri imbres, atq; aquarum profluuia, Terras, Vrbesq; innundatia. Inualuit deniq; lues mortalium ſæuiſſima peſtilentia ſuborta. De celo quoq; ſigna Italiæ mala comminantia uiſa ſunt, nec fulgura ſolum uiros necantia, edesq; ſubruentia, ſed Stella crinita ſæpius, & ignitæ in Cœli faſtigio haſtæ nocte uibrari à Diuina ultione proſpectæ ſunt, quæ longa ſcire per diuerſa capita, retulit idem Paulus Diaconus libro tertio & quarto ab omnibus approbatus. Inter hæc autem mala nonnulla etiam bona emerſiſſe Scriptores aiunt. Gens Longobarda hoc primum tempore in rectam religionem, fidemq; proſpexit Agilulphi Regis conuerſionem ſecuta, quem à Theodelinda uxore retractum ab impietate ad mitiorem uitam ſcribunt. Theodelindam uerò à Gregorio Pontifice fidei firmitatem edoctam ferunt, ad quem extant eiuſdem Gregorij ſcripta, atq; ab huiuſmodi conuerſionis tempore reſtitutos fuiſſe multos Epiſcopos in ſua loca, bonaq; eiſdem permiſſa fuiſſe omnes Scriptores tradunt, quod mecum cogitans exclamare compellor, O incomprenſibilis Dei ſublimitas, ò excelſum iudicium, quando Conſtantinopolitanus Patriarcha, atq; Imperator in Dei Eccleſiam, ſeruumq; eius Gregorium conſpirauêre, quando Rauennates, Aquileienſesq; ab eadem Eccleſia deffecêre, quando Cœlum, Terra, Aer, Aqua, fulguraq; omnem uim in miſerrimam Italiam effudêre, Deus mortalium inſcitiam, fragilitatemq; miſertus, Barbarorum feritatem demulcens, aberrantem gregem in uiam ſalutis uertit, alteriq; gregi ſuo unius matronæ opera, monitisq; copulauit, infirmiorem uidelicet ſexum eligens ad firmandam fidem infirmioribus; Nec tamen propterea deſtitêre Longobardi poſt receptam fidem ab incurſionibus, Roma cum exercitu repetita, ac per annum fermè obſeſſa, Gregorio, Romanisq; ſuis ſe uiribus ægrè tuentibus. Bello enim aſſueti uiri, & ſi religionem teneant, quicquid tamen ex uſu belli eſſe ſpectant, licere etiam ſibi iure naturæ iudicant; eaq; imbuti opinione debellandi facultatem tentant, &

diuinitus ferè ſibi permiſſam rerum excurſionem ſæpe autumant, à quâ re perpetrãda cum ſponte abſtinere debeant, uim tamen ſuam repelli expectant. Ita Longobardi Romæ obſidionem imbrium aſſiduitate reiecti, ſoluere coacti ſunt. Et Mauritius ſimiliter Imperator occiſus à Phocæ militibus, finem perſecutionem ſuarum recepit anno à Chriſti ortu Sexcenteſimo & tertio, quam Platina opinatus eſt, fuiſſe Sexcenteſimum & trigeſimum tertium, à quo alij diſſentiunt. Roma itaq; dimiſſa, Longobardi in Tranſpadanos Orientali Imperio ſuppoſitos acies uertunt.

De Patauij, & Cremone excidio. Cap. XVI.

AGILVLPHVS Rex cernens tres munitas Ciuitates in Tranſpadanis Rauennæ Exarcho coniunctas eſſe, unamquamq; in ſua poteſtate redigere conatus eſt; Exercitu itaq; Patauij muris appropinquante ſub dimicationis ſpecie ignitas faces conijci in Ciuitatis tecta, & tabulata iuſſit; Nobiliſſimaq; tandem Vrbe conflagrata penè in Rauennatum, & Exarchi oculis, adiecto ſibi ſclauorum agmine recto itinere Cremonam petit, ac repentino aduentu imparatos Cremonæ præſidiarios occupat. Fama enim erat Mantuam prius ut pote Patauio uiciniorem expugnandam fore, quam Cremonam, quæ opinio incautiores Cremonenſes, atq; Exarchi milites in periculo præuidendo effecit: Cingitur ergo ab Oriente hoſtium caſtris Cremona, fruſtra emiſſis ad Exarchum nuncijs pro auxilio impetrando; oppugnatur Ciuitas, ſclauis etiam ab alijs lateribus mœnia circuentibus; ſtat illa in fide tam ſuis ſua tuentibus, quam etiam Grecis militibus ab initio egregiè pugnantibus, ubi uerò uiginti dierum ſpacium exactum fuit, nulla auxilij ſpe ſubſecuta, & infeſto, ac truculento hoſte aſſiduò urgente, concidit ex parte defenſorum animus, atq; ægrus tueri mœnia inuadente hoſte cœptum eſt, Trigeſimo tandem adueniente die Agilulphus euocatis circunquaq; ab Vrbibus Longobardis militibus, aucto exercitu, & inſtructis ante Solis ortum copijs Cremonenſibus, niſi deditionem faciant minatur excidium, nullaq; intercedente mora à tribus lateribus Vrbem aggreditur. Pugnatur acerrimè Grecis tamen in certaminis periculo non nihil labantibus; Tum alio loco Longobardi equites ab equis deſilientes Vrbem ſubeunt paucis obſiſtentibus, atq; admotis ſcalis conſcendunt muros, terroreq; Ciuitatem replent, una uoce paſſim effuſa, hoſtes ingreſſos, turbantur milites, Cremonenſesq; ſuorum fuga, ac trepidatione, cedunt loco, hoſtibus ex aduerſo ferocius inſultantibus. Tum clamor inſurgit Barbaris conflatus uocibus capta eſt Ciuitas; irruunt itaq; in Vrbem hoſtili feritate Sclaui ſuapte natura immites, Longobardiq; diripiunt ſine diſcrimine bona omnia, obuios Ciues inermes compertos capiunt, armatos uerò occidunt, nec tamen per cædis, & captiuitatis ultionem deponunt iras, ſed ſummiſſo etiam incendio Vrbem abſumunt, Vrbem inquam, qua ea ætate nulla erat in Padanis oris elegantior, Exciſa miſerabiliter Cremona, Longobardi ſumma celeritate in Mantuanos tela uertunt; Illi uerò uicinorum caſibus deterriti per

riti per

riti per Vrbis ſuæ deditionem Agilulphum Regem intra mœnia receperunt, parueruntq; Longobardis Ducibus. Anno igitur Quinto ſuper ſexcenteſimum Tranſpadana planicies Longobardorum poſſeſſioni, ac Dominatui ceſſit, Longino infauſti nominis Exarcho longè à periculo agente, nihilq; aduerſus Agilulphi motus in Tranſpadanis moliente, imò turpiter Oppida, quæ in fide ſteterant, per deſtitutionem prodente.

Digreſſionis Excuſatio.

VEXARE me hoc loco rurſus Cremonenſis Scriptor non deſinit dicens, Ticinenſes ad Cremonæ expugnationem tela, & alia bellica inſtrumenta Longobardis ſumminiſtraſſe, cui reſpondere neceſſe eſt. Tu cum Cremonenſis ſis, in cauſa tuæ Ciuitatis pro re, tempore, & actu à te minimè uiſo audito, uel lecto teſtimonium dicere nulla ratione potes, omniſq; tua aſſertio, relata ad tempus, in quo nundum in rerum natura eras, uera exiſtimari non poteſt, niſi probati Autoris ſententia firmata ſit, quæ hac in re prorſus deficit Platina præcipuè, qui Cremonenſior teipſo, ac prior fuit, de huiuſmodi ſumminiſtratione nullum uerbum faciente. Sed fingamus ſumminiſtraſſe, ne tua oratio inanis fiat. Aptè quidem, & opportunè nobiſcum agitur, Tu enim in omni Orationis tuæ angulo iſtud tentas, ac conaris, ut Ticinenſes pauperes, egenos, miſerabiles, pannoſos, ac mendicos à ſeculo effingas. Si ergo tales fuerunt, quomodo tela, & arma idonea ad exercitum inſtruendum comparare, aut ſeruare gens inops, & mendica potuit, præſertim ad expugnandam Vrbem in Padi ripa ſitam, cui Fluminis altitudo tutiſſimum eſt propugnaculum, ſaltem à meridie: Non ne potius ad egeſtatem ſuam (quam repetis) ſubleuandam Papienſes Triticum emiſſent, quam arma bellica; Emiſſent profectò, ſi laboraſſent inopia. Si itaq; Longobardorum copias equeſtres, pedeſtreſq;, ut fateris, armarunt Papienſes, ergo inopes non fuerunt, ut tuis ſcriptis declamaſti; Si uerò egentiſſimi ſine re, ſine ſpe, ut ais, fuerunt, arma habere apta exercitui inſtruendo non potuerunt, atq; hoc modo dum labem alijs uis impingere, te ipſum contradictionis labe inficis, ac fallacem prodis. Quantum autem dedeceat peritum hominem in contrarietatem labi, tu magis ſcire potes, præcipuè cum te ſolum dignum cenſeas ad ſcribendum res noſtra ætate geſtas, tam à CAROLO QVINTO Romanorum Imperatore Domino noſtro aduerſus Turcas, quam alibi, in qua quidem re minus fortaſſe fidei ſcriptio tua habitura eſſet, ijs de quibus uerba feci, fallacijs detectis, quam ſi uera de Papienſibus aliorum Autorum exemplo retuliſſes; Nihil enim hiſtoriæ aptius eſt quam ueritas, nihilq; è contrario alienius quam exquiſita, ac commentitia dicacitas, quæ in tuis ſcriptis paſſim comperta, & reprobata fuit. Sed neq; illud longè abeſſe à dicacitate hoc loco probandum eſt; Gloriaris enim plus habuiſſe Cremonam milites, quam habuerit Papia Ciues. Ego uerò animaduerto ueſtram militum multitudinem multò minus

commodi, atq; honoris Ciuitati ueſtræ attuliſſe in Longobardorum obſidione, quam Papiæ intulerit ſuorum Ciuium paucitas; Triginta enim dies Cremona oppugnationem, & obſidionem ſubſtinuit, ſuccubuitq; miſerrimum excidium perpeſſa: Triginta & ſex menſes, nedum dies, aut hebdomadas, Papia oppugnationem, & obſidionem pertulit, & ſuorum Ciuium uirtute, cui Deus Optimus quam maximè fauit, ſalua fuit: Non ergo in militum, Ciuiumq; turba ſalus Ciuitatis, ſed in uirorum præſtantia poſita eſt: Gloriariq; propterea in militia ueſtra, quæ nunquam ſaluti hactenus, ſed perditioni Patriæ ſuæ fuit, inanis potius iactantia eſt, quam militaris uirtus. Nam ad Regni, uel Ciuitatum tutellam comparata militia eſt, atq; honori habita, qua quidem non ſuſcepta poſtea, præſtitaq; tutella, dedecus, & detrimentum ſequi illos milites neceſſe eſt. Nemini itaq; in ſolo militum nomine, ac numero gloriari licet, niſi etiam rerum bene geſtarum fides, atq; atteſtatio ſimul adſit, in qua quidem re ſine Dei nutu gloria omnino diuturna eſſe nequit. Sed ad rem redeo, Cremonæ caſum miſertus; De cuius inſtauratione ſuo loco ſcribam.

Explicit Liber Octauus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE LIBER NONVS.

De Romana Eccleſia ſui Iuris effecta.
Cap. I.

ROMA, Romanaq; ſimiliter Eccleſia, Imperatore, ut retuli, utranq; deſerente, ac fermè prodente, libera effecta fuit: Deſerens enim Regionē, uel Oppidum Iure gentium in re deſtituta dominium habere facto ſuo deſinit, quoniam deſertio pro expropriatione habetur; quod uerius etiam probatur, quando ea deſeruntur, quæ minimè ſunt propria eorum, à quibus derelinquuntur, ſed in fidem, uel protectionem recepta: Qualitas quoq; deſertionis, in qua ſit perfidia, & non neceſſitas, multò magis indignum dominio rei deſertorem facit, quoniam æquari proditioni huiuſmodi facinus rectiſſimè poteſt: Mauritius ergo Imperator, cuius proprium erat Romam tueri, cum eam deſeruerit, atq; præſidio denudatam, Longobardis propèmodum in prædam obiecerit, illis ſimul ad eam inuadendam ſuis literis incitatis, proditionē, deſertionemq; perpetraſſe, Romæq; Imperium amiſiſſe, Iure gentiū conuictus eſt. Quo quidem amiſſo Imperio, ſuo Iuri, ſuæq; libertati reſtituta Roma eodem gentium Iure fuit. (Nam liberam fuiſſe Romam per annorū centurias ante L. Syllæ dictaturā conſtat, oppreſſaq; demū Imperatorum armis, ac dominatu, ſicut libertate caruit, ita dominatu amoto, ad antiquam libertatē rediit) Libera itaq; effecta Roma ſuo Iure applicari, ac coniungi ſuæ Eccleſiæ, atq; Pontifici potuit: Nam Deum ipſum imploraſſe, ſibiq; Principem adſciuiſſe exiſtimanda eſt, cum Gregorium Domini noſtri IESV CHRISTI Vicarium pro Principe ſuo elegit: Quo electo diuidi à Dei Eccleſia, quod ei coniunctum, copulatumq; fuit, nulla ratione poteſt; quoniā ipſius Eccleſiæ caput Deus eſt, irruereq; in eius honores, iuraq; uideretur, qui uiolare huiuſmodi connexionem quo quo modo auderet. Si igitur Romana Eccleſia nullum prorſus ius, ac ditionem in Roma, Latio, & aliis finitimis antea habuiſſet, certè hoc quod ex Romani Populi conſenſu Mauritio deſerente aſſecuta uidetur, magni momenti exiſtimandum fuiſſet: Verumtamen cum tantæ autoritatis Grego-

rius

rius eſſet, ut arrogare ſibi Romæ Imperium poſſet, proſpicere quidem Romæ, perinde ac ſi Imperium habuiſſet, curauit. Retinere uerò dominatum Mauritio extincto recuſauit. Phocæ itaq; Imperatori humaniſſimas literas dedit, quibus illum ad Italiæ protectionem, liberationemq; inuitauit, quam tamen ille ipſe Imperator minimè ſuſcepit, hocq; ſolo actu memorabilis erga Romanam Eccleſiam fuit, quod eam Oecumenicam, matremq; (ut itam dicam) omnium Eccleſiarum promulgata conſtitutione declarauit, quod Romæ ſimiliter in fŏrte porticus Lateranenſis Templi ſcultum legitur: longè tamen probabilior fuit Iuſtiniani declaratio, relata à me octauo libro, capitulo octauo; quoniam declaraſſe eo loco Imperator uidetur ſtatum Eccleſiæ iuxta ipſius Dei conſtitutionem, quæ potior eſt Imperatoria promulgatione, quid enim Dei poteſtati in terris poſitæ addat Imperator, qui & Deo, & eius Vicario inferior eſt. Dignior enim à minus digno autoritatem non recipit, ſed conſenſum, cuius rei claram atteſtationem habes, quod primus Iuſtinus Imperator, ut ſuo loco enarraui, coronari à Romano Pontifice tanquam à digniore maluit: Conceſſiſſe etiam, Phocas memoratur, Bonifacio Pontifici huius nominis Quarto Pantheon, quod hodie templum rotundum Romæ nuncupatur, à qua re apertiſſimè conijcitur, nihil ſibi ea ætate adſcribere uoluiſſe Pontifices in dominio Vrbis, quanuis ſemoti ab Italia, & ferè exautorati, Italico dominatu Imperatores eſſent. Nec tam aſpiraſſe illi ad Conſtantini donationem, quàm ad Chriſtianam inſtitutionem uiſi ſunt, fœlix quidem, ac præclara modeſtia Petri ſucceſſore digna, quod enim Iure gentium ſumere potuit, impetrare maluit, ut impetrandi humilitas ambitionis notam ab actione depelleret; ob digni contemplatione mores à noſtra ætate diſſimiles: Pantheon ille Populo Romano ſacrauit, aperuitq;, & in eo ipſe Pontifex ſacra peregit. Contra, me Romæ agĕte, Pantheon deſpectum, ac propè deſtitutum uiſum fuit. Sed parua fortaſſe hæc cenſentur inſpectis alijs longè horridioribus, quæ nollem heu, nollem nunquam ſpectaſſe oculis, ea quæ miſerrima uidi. Staret quidem Beatæ Virginis Mariæ templum ad portam Populi, ſuis ornatum, atq; inſtructum ædibus, ſtarent in uia lata recti uici, ſuis referti familijs, ſtarent in propinquis collibus alta, & elegantiſſima tecta, quæ omnia unius, aut alterius diei ſpatio erui à culmine, impioq; fragore perimi uidimus, anno ſaluiferi Partus Milleſimo quingenteſimo quinquageſimo ſeptimo, Paulo Quarto Pontifice ſedente. Nec diſcedĕdum tamen à Romanæ Eccleſiæ inſtitutione huiuſmodi ex cauſa eſt, prædixit enim nobis Dominus IESVS futura ſcandala, eorumq; autoribus comminatus, nos Crucem tollere monuit; Cuius ſequentes præcepta, ſequi ſimiliter rectos ipſius Eccleſiæ calles, tramitesùe neceſſe eſt, eundem Dominum exorare, ut Paſtorem nobis tribuat, qui nos, ouibus ſimiles, ſpiritali eſca paſcat, & non ex noſtro adipe, uel uellere ſe, ſuosq; depaſcat, refarciatùe. Patent quippe Maieſtati tuæ Optime Deus noſtra ulcera, patet noſtra infirmitas, atq; ignoratio, dum ſapientes nobis ipſis eſſe uidemur, inſipientes efficimur, & noſtra ambitione ſeducimur, atq; confundimur; noſtraq; imbecillitate ab utero aberrauimus, hoc eſt à

tua inſti-

tua inſtitutione, in qua enati ſumus, omniſq; fermè lingua perperam in te Autorem, & Dominum fremuit. Sed pænitet nos malè peracti, & conſumpti ocij, negocij, ſtudij, errorisq; redire in uiam cupimus. Icciroq; Ducem, ſiue Paſtorem quærimus, humanoq; destituti auxilio, ad te confugimus, tuamq; celſitudinem imploramus, ut reſpicias Europæ populos, olim tuæ fidei firmamenta, & ſcopulos, tuosq; ad huc nomine inſignitos; Paſtoremq; eis tribuas, Gregorio ſimilem, qui morum integritate fulgeat; qui Grægi tuo præuius Lupos, Vulpesq; procul arceat, atq; diſpergat; qui bonos accerſat, & ad tuas aras admoueat; qui tua illa ampla Vrbis templa diuturno ſitu, & ſolitudine ſquallentia, ac ferè ſordida, tandem circumſpiciat, nec diutius tectorum excidio, ac ingruentibus imbribus labefactari ſinat, qui uerſari inter ſacra, ſacriſq; incumbentes uiros ſtudeat; quiq; etiam morum cohertioni, ac rectitudini animum intendat; quibus quidem moribus in religionem uerſis obmuteſcere inſanos, ſcriptaq; multorum euaneſcere neceſſe eſt; einſmodiq; aliquando nobis conſtituto Paſtore, aut nos eius exemplo, atq; autoritate reſipiſcere, aut à Diuinitatis tuæ Indulgentia noſtris demeritis, ac peruicacia excidere oportebit, quãquam ſi noſtra ſpectas merita; ſi deniq; humani generis nunc uigentis opera uis perpendere, nihil agis; Perimus ſcilicet, notisq; excludimur, nullo nobis ſubſiſtente actu, nulloq; à nobis tentato opere, quod tibi pro tua in nos gratia rependi poſſit, aut aſtimatione dignum ſit, tua nos ſemper obruente, nimisq; extedente natura. Quare aut ea, qua tu maiores noſtros euocaſti à gentilitio gratia, reſpicere nos, ac misereri decet: aut ſi non miſereberis, heu infelix genus, perdis Domine humanum opus, perdis inquam nos, tuis ab initio manibus tanta arte compoſuos, tuoq; ſpiritu in tanta gentium uarietate, ac multitudine conſtitutos; Deſtrues deniq; tuipſo ſpetiem humani generis, quód ne aboleatur, tuæ ſolius Diuinitatis, & gloriæ intereſt. At quò me inſulſum, impurumq; hominem prouexit oratio, quò me impulit ipſa cogitatio. Vertere in Deum mea ſcripta audeo, perito quidem indigna Viro, Deo autem indigniſſima, Erraui miſer, pænitensq; audaciæ ueniam imploro, ac conticeſco.

De Heraclij Imperatoris præſtantia, & mutatione.

Cap. II.

PHOCA Imperatore occiſo, Heraclius Imperium aſſecutus mirabilis Princeps fuit. Conuerſus enim in Perſas eos fudit, fregitq;, religioſè ſemper bello confecto, in quo Crucem Domini receptam, Hieroſolimamq; delatam, ipſe nudis pedibus in Caluarium Montem pertulit, Imperatorium propriè munus exiſtimans, tam inſigne onus ſubire, ac baiulare. Qui quidem uir fœlix profectò fuiſſet, ſi ſe in eo religionis ſtatu continuiſſet, nec ab initijs mentem auertiſſet. Ecce autem quomodo è conuerſo mutato ſtudio, ſeſe turpi ocio, lenocinio, auaritiaq; corruperit; omiſſoq; militiæ decore, ac rerum gerendarum cura in ſocordia, & dede-

core cõtabuerit; Ecce quomodo Iſſacio in Italia Hexarco conſtituto per illius prophanas manus Lateranenſis Templi penetralia reſerauerit, Aureaq;, & Argentea Vaſa, Cruces, Calices, Candelabra, & alia Deo dicata ui publica arripuerit, uerteritq; in prophanos uſus; Ecce quomodo ille obcæcata mente in Nepitis ſuæ inceſtum turpiſſimè exarſerit, atq; à malo in malum delatus, in hæreſim quoq; prolapſus ſit. Itaq; ſicut antea Deum colens in magno rerum euentu, atq; amplitudine uerſatus eſt. Ita poſtea à Deo auerſus, aduerſo ſimiliter rerum ſucceſſu conſenuit, & interijt; Sed quo mortis genere, pudet referre, quamuis circa morbum diſſentiant Scriptores, Pomponius lætus, & Egnatius, obſcæno morbo; Sabellicus, intercutaneo defunctum tradunt; Platina ut diſpar eſſet contentio in Theodati uita, quem Deus dedit, inſcripſit, à Sarracenis oppreſſum ait, Trigeſimo & altero Imperij ſui anno: Sed qui ſint Sarraceni nonnulla contradictio eſt.

De Sarracenis. Cap. III.

R*ECENTIORES quos memoraui Scriptores, Sarracenorum tumultum, Maumethiq; artes, & ſectam ſub poſtrema Heraclij tempora collocant poſt Scænitarum equitum ſeditionem; qui ab Heraclio ſecedentes obſtipendia non ſoluta, Orientales prouincias excitato aliorum tumultu inuaſerunt, & illi ipſi noſtri Scriptores ſub Sarracenorum nuncupatione tria nomina colligunt, Scænitas, de quibus Plinius. Agarenos; & Iſmahelitas, tanquam iidem Populi eſſe uideantur; Sed an ita ſit; dubito propter priorum hiſtoricorum autoritatem; Nam Flauius Vopiſcus in Aureliani, & Trebellius Pollio in Zenobiæ uita, & Amianus Marcellinus libro quartodecimo, ubi plura etiam ridicula de Sarracenis recenſuit, nuſquam eos uel Scænitas, uel Agarenos appellatos fuiſſe aiunt, ut Pomponius Lætus, & Sabellicus, Egnatiusq; ſcripſerunt, quos etiam Viros redarguunt poſteriores. Topographi, ſiue Regionum deſcriptores, diuidentes in Arabiæ circuitu Sarracenos à Scænitis, & utranq; gentem in Arabia ponentes citra ſinum Perſicum; qui ſinus Perſicus poſtea Sarracenis ceſſit, Perſarum nomine in Sarracenos abeunte; Improbat præterea opinionem eorum, qui Agarenos dici poſſe Sarracenos putant, liber Paralipomenon (de Agarenis à ſuis ſedibus interdum pulſis Iudæa gente urgente) mentionem faciens, & Pſalmus etiam Octogeſimus ſecundus, Deus quis ſimilis erit tibi &c. in quo de Mohabitis, & Agarenis mentio incidit. Si itaq; antiquiſſimi Agareni fuêre, Sarraceni uerò à Marci Antonini Imperatoris principatu citra celebrati tantum ſunt; quomodo iidem Populi eſſe uideri poſſunt, præſertim cum Diuo Hieronymo in Paleſtina agente Agareni nomen ſuum retinerent Sarracenis tum etiam ſatis ſuperq; notis; Attamen ne temerè illorum peritiſſimorum ſcripta uidear redarguere, poſt habitis iis, mihi ipſi nihil arrogans, eruditiores conſulendos cenſeo.*

De

De Maumethi Secta. Cap. IIII.

ADMIRARI periti aliqui Scriptores uidentur, quod Maumethi Secta, à Sarracenis aucta, tantum inualuerit. Ego uerò minimè hoc mirum eſſe cenſeo. Si enim Conſtantinopolitani Imperatores, Antiſtites, Duces, Milites, Præfecti Vrbium, Populiq; (ut iam legimus) pleriq; Deum, & eius mandata, Gentiumq; iura, ac humanam Societatem exoſi uno & altero ſeculo ruere in hæreſim, in Sacrilegia, uiolatis Pontificibus, ſacriſq; delubris, pulcrum putarunt. Si unò conſenſu in huiuſmodi, & alia ſcelera conſpirarunt; Si perpetrandi facinoris anſam priores poſteribus tradiderunt; Si ſibi ſubiectas gentes per nepharias adminiſtrationes, per auaritiæ opera exhaurire, expilare, deglubere non deſtiterunt; Si leges uenales, uenaliaq; iudicia, ac etiam ipſa Sacerdotia habuerunt. Item ſi tum Chriſtiani Principes, qui inſurgere in eos debuerant, eorum abominationibus, & iniquitatibus acquieuerunt; Non ne oportuit Deum totius Orbis Dominum hæc ulciſci; Sarracenoſq;, & Turcas olim ſeculo ignotos, à terræ uiſceribus eruere, erigere, & ad abolenda iſtorum Dominia, Regna, Imperiaq; excitare, meritòq; illi pſeudo Chriſtiani Principes, Antiſtitesq; deiecti à ſuis ſedibus, Cathedriſq; fuêre, Maumethanorum ui, & armis, ut omnes intelligerent, odibiliores eos Deo fore, qui Deum norunt, & non colunt, quam illos, qui Deum non colunt quia ignorant.

De Theodelindæ Regno. Cap. V.

PVDEAT Græcos Viros malè adminiſtrati Imperij, neglectæq; religionis, ac ſuſceptæ hæreſis, quando una inter Longobardos mulier in regno ſuo, pace, & religione firmando, præſtantior Orientalibus Imperatoribus comperta fuit. Nemoq; miretur ſi proſtatis Imperij Romani faſcibus externa gens euecta ad Italicum Regnũ aliquãdo fuit, illis olim noſtratibus principibus regno ipſo indignis; Hæc autem clariſſima mulier Theodelinda fuit, primũ Diui Gregorij monitis, ſcriptiſq; imbuta, deinde uſu, & exercitatione in Chriſtiana inſtitutione firmata; quæ ſui nominis ſignificatione Deũ, & delinire indicat, quaſi Dei delinita ſpiritu. Hæc igitur ipſa, Agilulpho marito defuncto, poſt Vigeſimum quintũ regni ſui annum cõfirmata in Regno fuit; Aldoualdo filio adhuc impubere, & Regni curis inepto; pace itaq; cum finitimis firmata, ad Dei religionem augendam animum adiecit, magnificaq; templa paſſim ædificauit, & inſtruxit opibus, præcipuumq; honorem Diuo Ioanni Baptiſtæ impendit, his fermè uerbis muneribus inſcriptis. Sancto Ioanni patrono ſuo offert Theodelinda Regina cum Aldoualdo Rege filio ſuo pro ſe, & cunctis Longobardis Italienſibus; Italienſes ſcripſit ſuorum idiomã ſecuta: Italiens enim materna lingua Germani, & Galli Italum appellant, dixitq; Italienſes eos pro quibus templa mouerat, quoniam nati in Italia erant (quinquaginta enim,

& amplius anni exacti erant ab Albouini aduentu ad Theodelindæ Regnum po-ſtremò ſuſceptum) Furit hoc loco quidàm Scriptor ægrè, ac moleſtè ferens, Longobardos Reges Italicos, Papienſesq; appellari. Sed cur inſaniat in re iamdiu trāſacta, & irreuocabili non uideo; Iure enim gentium, ſcriptisq; legibus patet, quod ſola origo Ciuem facit, etiam ſi quis in Gallico, uel Germanico utero conceptus fuiſſet; Si itaq; poſt Agilulphum pleriq; Reges Longobardi, nati in Italia ſunt, nonne ab origine Italicam naturam aſſumpſerunt, aliįq; Papienſes, & aliqui etiam Mediolanenſes fuerunt. Agnoſcenda igitur illi Scriptori prius erant Iura naturæ, antequam inania uerba eo modo effunderet, dicendo, ſi Longobardi Reges, nunquid Papienſes Reges; cui reſpondetur, Reges Papiæ natos, Papienſes, & origine, & natura fuiſſe, quamuis Longobardi à gentis ſuæ ſtirpe, & cognomine nuncuparentur. Papiamq; Patriam plurimorum Longobardorum Regum hac ratione fuiſſe; Regiumq; honorem ſuorum Ciuium origine obtinuiſſe, ſuperfluo itaq; labore iſte conſumitur, qui hodie reuocare ſe poſſe putat, quod iam diu Iure naturæ quaſi in iudicatum tranſmiſſum, & approbatum fuit. Differt enim originarius ab oriundo, ut periti Grammatici notant, quos ſequentes dicere poſſumus Reges prædictos oriundos quidem à Longobardo genere, originarios autem Italos fuiſſe, quàm differentiam etiam pueri norunt. Sed ad Hiſtoriam redeo; Theodelinda igitur ædificatis pro Ciuitatum, et Oppidorum commodo, inſtructisq; Templis, idoneos, probatosq; moribus, & peritia Viros Sacris faciendis adhibuit; Nobilibus etiam præfectis, qui curam haberent, ne quid diuino cultui deeſſet, ſummumq; ipſa ſtudium ſemper in diuinis poſuit, rata & Regia inſtituta populos facilius imitaturos, & ex imitatione gratiores Deo futuros, atq; ex ea gratia maiorem amplitudinem, ac tranquillitatem in Regno habituros: in qua quidem ſententia Cirus olim Perſarum Rex apud Xenophontem libro octauo Pædiæ fuit, conſtituiſſeq; Magos eius lingua ſacra facientes in Diuinum honorem hoc ordine dicitur, ut ſimul atq; dies illuceſſeret, Diuinæ confeſtim laudes concinerentur; Perpetuatoq; ordine diei initium pariter, & finis, mediumq; diuinos ſemper honores refferrent; Diemq; tranſactum inſequens etiam nox humanis canticis ſimiliter exciperet; quod nulla alia ratione ille Gentilitius Rex inſtituiſſe ſcribitur, niſi quod feliciores populos fore perſpexerit, qui ad Diuinos honores propenſiores eſſent; quod & priſcos Hebræos obſeruaſſe; & noſtros etiam Sacerdotes obſeruare oportere conſtat. Nec Theodelindæ ſpem, fidemq; Deo habitam fefellit caſus, ſtetit enim tamdiu gentis Regnum, atq; libertas, quanuis moleſti ſepe finitimis Longobardi eſſent, quamdiù religio, ac ſacrorum celebratio eiſdem curæ fuit. Vbi uerò poſt longa tempora flaceſcere in illis Diuini cultus honorificentia cæpit; Vbi deniq; in Templis, Sanctisq; delubris pro frequentia populorum, ſolitudo, & pro ſacrorum cura, negligentia introducta fuit, ſimul etiam deſolatio eos afflixit; quàm Dominus IESVS CHRISTVS Diſcipulis ſuis olim ijs uerbis prædixit. Cum uideritis abominationem ſtantem (hoc eſt durantem) in loco ſancto, id eſt Deo dicato &c. Tunc qui

legit

legit intelligat propè eſſe manum Dei, teſtimoniumq; perbibet Paulus Diaconus labare cæpiſſe Longobardorum Regnum, eorumq; libertatem ſubactam, ſua ætate fuiſſe, quo tempore neglecta religio à populis, creditaq; improbis, ac ſceleſtis ſacrorum cura fuit; uæh igitur illis populis, ubi huiuſmodi negligentia iam diù conſtituta, uſuq; firmata ſit, niſi aliquis bonorum grex, & aliquis benè præcantium numerus deprecare Diuinam iracundiam ab illis ſtudeat, ac mereatur.

De Cremonæ inſtauratione, atq; incremento.

Cap. VI.

FLORENTIBVS igitur pace, ac religione Longobardorum rebus, Theodelinda, Cremonenſium caſus miſerata, quos mariti iuſſu, atq; Imperio Vrbis exitio multatos nouerat, conquiri eos, accerſiriq; curauit, iiſq; uerbis allocuta fuit: Si mihi Agilulpho Rege marito meo uiuente licuiſſet, calamitatem ueſtram libenter ſubleuaſſem; Sed cum mihi ſexus ratio, & mariti uoluntas, & imperium (quæ ſemper maximi feci) impedimento eſſent, diſtuli in hunc diem facere, quod à principio factura fuiſſem. Nunc ergo quod Gentis noſtræ arma uobis olim luctuoſo caſu abſtulerunt, Ego ſimulq; gens noſtra uobis reſtituere meliore fato aggredimur; Ite igitur, curate ueſtra tecta, Vrbem emundate, colite ueſtra rura, lares reperite, & ego publicos ſumptus ad Ciuitatis ueſtræ refferctionem ſuppeditare ſtudebo: Ciuibus itaq;, qui Vrbis excidio ſuperfuerant, in ſua Iura reſtitutis, confluere ad Cremonæ uaſtitatem curandam certatim populus cæpit. Longobardis ſimul uacuas ſedes eorũ, quos belli caſus aboleuerat Iure ſuo occupantibus, inuitabat etiam uicinos populos ad Ciuitatem incolendam opportunitas ſitus, qui Pado aptiſſimè imminet, ac fermè inſidet. Et quod deniq; flumen coactis in unum diuerſorum amnium aquis, Ciuitatem à meridie circumambit, & aquarum amplitudine, ac profunditate pænè immenſa onuſtiſſimas, maximasq; Naues ab Adriatico ſinu recipit commodè, commodiusq; remittit. Cuius importationis facilitate mercium externarum copia Ciuitas affluit, à qua fortaſſe priſcum nomen deduxit, Crema enim materna lingua Sabini copiam indicant; Nec agri Cremonenſis proprietas inferior Vrbis ſitu exiſtimari poteſt; Nam latitudine ſua ab Ollio amne ad Padum, & à Pado ad prædia Appiæ uiæ (quàm Romanam uocant) finitima porrigitur, cuius rei cauſa Pagi, & Oppida Illuſtrium Pallauicinorum hodie etiam, Cremonenſis diœceſis nuncupantur, ut Buxetum, Lilibellum, uulgò Zibellum, Vitalentium, & alia Cremonenſibus poſterorum ætate adempta, longitudine etiam erat inſignis ager, ab Adua amne uſq; ad Mantuæ territorium tendens in Tranſpadano tractu, ubi eſt terra ferax, felixq;. Nam ſiue æſtu laborante ſolo, ſiue influente pluuia, tellus Cremonenſis paruo negotio arari, ſeriq; unius noctis ſerenitate ſolet, terrarum glebis leui tactu aratro, raſtroue cedentibus, & ſe ſe in lutum, uel puluerem ſoluentibus; Hacq; ſibi innata qualitate lætus

ager Cremonenſis quanto frequentius ſubigitur, tanto uberior uidetur, receptoq; ſemine ſulcos Autumno ſegete operit; & appetente ſolſtitio iam iam flauet ariſtis, comamq; demittit, ac pollicetur copiam auaris, qui horreis includere frumenta inhiant, ut pluſquam humana neceſſitas poſſet, urgente re, mutuum in duplum credant, unoq;, aut altero (quod meminerim) tantum anno Cremonenſes exili percæpta à ſuis prædijs annona, triticum aliundè expetiuerunt, præcipue anno Quinquageſimo nono ſupra milleſimum & quingenteſimum, quo Paulus Carapha Pontifex Quartus, à luce ſubtractus inanem ſedem dimiſit; quo quidem anno ualida uigente penuria Læumellina Tritici copiam Cremonenſibus, Diuina largiēte manu, impartita fuit. Vinearum quoq; ordine conſpicua regio ipſa eſt amplo intercedente ſpatio culturæ aptiſſimo, & Vini copia Dominum, Colonumq; obruente. Ita ut interdum recōdi uaſibus muſtum nequeat, niſi ueteris Vini pars quo quomodo effundatur, & cum pruinis uri Inſubriæ Vineta æſtatis initio interdum contingat, Cremonenſes Vineæ, tanquam ſub tepidiore Cœli parte poſitæ; & à Galliæ alpibus magis remotæ minus infeſtantur; Adde uerò quòd nulla meo iuditio Ciuitas Pado adiacet, quæ facilior inſtauratu quàm Cremona ſit, Creta ſiue Argilla circa Ciuitatem ſita, quæ tam ad lateritium comparandum, formandumq;, quàm ad murorum compaginem aptiſſima eſt: Quibus quidem inſtructa, atq; firmata bonis Ciuitas, plures finitimos nobilitate conſpicuos ad ſe incolendam, ornandamq; pellexit, magnoq; poſtea rerum incremento, ac uirorum præſtantia ſub Longobardis enituit. Si quis autem hæſitauerit hoc loco, undè oriunda cenſeatur Cremonenſium nobilitas noſtra ætate inſignis, atq; conſpicua, à Longobardis ne, qui poſt ueteris Vrbis excidium, eam incoluerunt inſtauratis ædibus, an uerò ab antiquorum Ciuium reliquijs, Ciuitatis exitio ſuperſtitibus; Ego huius rei Inquiſitionem curioſis puto relinquendam: Victos enim in uictoris tranſire poteſtatem, atq; coloniam Iure Gentium conſtitutum eſt; Qui uerò ex uictis originem poſteritati præbuerint. Et an maior uel minor copia Longobardorum, uel antiquorum Cremonenſium fuerit in populo propagando; alijs deffiniendum remitto: Hac una ſententia tantum probata, Quod Cremona inſtaurata, habitata, & ad incrementa Virorum, & opum perducta à Longobardis fuit Romani Imperij uiribus in Italia hebetatis, et ad contemptum redactis: Si quis potiora nouit, referat, & relata probet Scriptorum autoritate deprompta.

De Theodelindæ ſucceſſoribus, & legibus Longobardorum.

Cap. XII.

DECENNIO. in Regno tranſacto Theodelinda Annoſa obijt, Alduualdo ignauo filio è regno eiecto; cui Arioualdus ſucceſſit, qui duodecim annos in pace regnauit; ſuſcepit deinde regnū Rotharus à ſuis Rotharis dictus, à quo primum leges gentis ſuæ, quia memoria tantum tenebantur, in ſcriptis redactæ

ctæ ſunt, anno, ut ipſe notauit, Septuageſimo ſeptimo, ex quo in Italiam uenerant, compoſitio autem ipſarum legum partim latinis uerbis, partim maternis, ut Camera, & caſa, & partim Longobardicis, partim etiam mixtis facta, uel potius conſarcinata fuit. Extatq; liber nuper editus legum Longobardorum, in quo illud paſſim ſeruatum animaduerto, Langobardos nuſquam ſeſe in Italia, ſed Longobardos conſcripſiſſe, licet ab initio teſte Cornelio Tacito Langobardi appellati fuiſſent, quos ego ſimiliter ſecutus Longobardos in Italia poſitos uocaui. Gentis autem ipſius feritas in cauſa fuit, ut poſt habitis omnium nationum legibus, propria ſibi Iura ipſi per conſuetudinem ſanciuerint, atq; à conſuetudine ad Regum, Ducum, & Iudicum memoriam tranſtulerint, inter quas quidem leges conſuetudine, ac memoria celebratas, Monomachiæ uſus continebatur, de qua capitulatim uerba facere æquum eſt.

De Monomachia, uel Duello. Cap. VIII.

CVR Monomachiæ uſus introductus inter Longobardos per conſuetudinem fuerit, triplex mihi uidetur cauſa. Primum ex legum ſuarum deffectu, quibus omnes ambigui, & contentioſi caſus non colligebantur, & cum neq; ad Romanas, neq; etiam à principio ad Diuinas leges ſe refferre uellent, in pendenti controuerſia conſiſtebat; ad quam tollendam, illud quod hodie etiam uulgò dicitur eueniebat. Si non ſufficiunt Iura, ueniamus ad Arma. Secunda cauſa fuit militaris conuerſatio, atq; licentia: Impoſſibile quaſi erat, armatam gentem, quæ quinquaginta circiter annos euagata ab originali ſolo in Rutilandiam, Pannoniamq; fuerat, ferroq; in Italiam poſtea uiam fecerat, adeo compeſcere, ut interdum alter in alterum ex re, uel cauſa aliqua non excandeſceret, itaq; concepta inſurgeret, ac manum conſerere uellet; quo caſú turpe, ac pernicioſum alteri uidebatur, aut inſultum perpeti, aut gradum refferre; decorumq; potius ex aduerſo, ac militare cenſebatur, inſurgentem armis repellere. Et quod natura cuncta animantia docet, inſultantem retundere, ac ſummouere; Ad frenandum itaq; aliquo modo digladiandi promptitudinem, ac licentiam, & ex parte etiam ad euomendum, exalandumq; utriuſq; affectum hoſtiliter conceptum, quem euellere à militari animo durum eſt, niſi manus conſerant; Decertatio certa conſuetudine, ac norma admiſſa fuit. Tertia cauſa à ſecunda apertè prouenit. Irritati enim ad controuerſiam, odiumq; Viri, agnatorum, & amicorum cateruas ciebant in ſui fauorem, & aduerſarij conſternationem; ex qua re contentiones Virorum numero in mutuam perniciem augebantur; & pro duobus hominibus decem, & plures agitabantur. Qua propter ad comprimendum, & extenuandum plurium periculum, permiſſa Monomachia fuit, cunctis exiſtimantibus minus periculi fore in duorum, quàm in plurium decertatione, ac diſcrimine. Conſtituta igitur in certis caſibus per conſuetudinem Monomachia Rotharus Rex, uel Rotharius gentis ſuæ conſuetudines ſcri-

ptis

ptis colligens, hanc etiam Monomachiæ peſtem legibus inſerere neceſſe habuit, quod etiam inuitum ſe feciſſe inquit. Monomachiæ itaq; introductione enarrata, uidendum eſt quibus in caſibus admiſſa ex lege fuerit.

De Monomachiæ caſibus. Cap. IX.

TRIBVS in caſibus permiſſa à lege olim decertatio ſingulorum fuit, aut pro ſalute, & fama, aut pro re, aut pro fama tantum ſua, uel alterius obtinenda, uel euincenda. Pro ſalute, & fama, ueluti ſi quis reus factus fuiſſet, quod contra Regem molitus eſſet, ſolo accuſatore hoc atteſtante, ad ſe ſe liberandum reus ſingulari pugna decertare aduerſus delatorem ex lege poterat, in titulo de ſcãdalo commiſſo; Inſignior eſt is, qui ſequitur caſus à Paulo Diacono relatus libro quarto capite decimoſexto. Gondiberga Regina Vxor Rodoaldi Regis, qui Rothari filius fuit, & Theodelindæ filia, adulterij rea facta; quod cum Charello familiari Regis ſe commiſcuiſſet, carceri mancipata fuit, quod ægre ferens, Beato Ioanni Baptiſtæ innocentiam ſuam ſupplex commendauit. Charellus autem in uinculis poſitus Regem exorauit, ut quod lege permiſſum alijs erat, ſibi quoq; Regia clementia permitteretur, uidelicet ſingulari pugna ſalutem ſuam, famamq;, & Reginæ decus, ac dignitatem tueri; extat enim lex titulo de crimine adulterij. Annuit Rex Charelli ſupplicationi, pugnaq; Papiæ Rege, ac populo ſpectante admittitur, in qua accuſator occiditur, Charello ſecuritatem recipiente; Regina uerò uoti compos, Regiq; conciliata ob rei monimentum Templum ædificauit, inſtruxitq; opibus; Quod Sancti Ioannis Donarum in ſexus ſui honorem nuncupauit, ubi corpuſculum eiuſdem Reginæ loculo conditum cernitur. Quod quidem Templum platina Terracinæ fuiſſe ædificatum in Ioannis Quarti uita ſcripſit; quem ſequitur Sabellicus, & ut in prouerbio eſt: Cæcus cæcum ducens, uterq; ſimul errat: Quid enim cum Terracina commune habuit Regina ipſa, in Tranſpadanis uiuens, & Terracina remotiſſima, & quæ demum Terracina Romanis tunc coniuncta Principibus erat. Sed redeo ad hiſtoriam. Lex erat ut ſiquis puellam fornicatam, aut mulierem in adulterio depræhenſam propoſuiſſet, pugnandi pro ea, aut criminis complex, aut pater, aut frater mulieris contra accuſatorem poſſet, in titulo de iniurijs mulierum. Simili etiam modo ſi mulier de mariti interitu accuſata fuiſſet; patri, uel fratri permiſſum erat, per ſingulare certamen filiam, uel ſororem à iudicij pœna liberare accuſatore proſtrato, in titulo de muliere maritum occidente. Quod ſi pugnans pro muliere ſuccubuiſſet, ipſa criminis rea remanebat; perinde ac ſi iuditio damnata fuiſſet. Pro rebus quoq;, uel bonis permiſſa decertatio erat, ueluti pro Principatu; Exemplumq; impietatis fraternæ ponit Paulus Diaconus libro quarto, capite quinto; Vbi duo Faroaldi Ducis filij certamine inter ſe decreto, quis dignior principatu eſſet, Theodelapius fratrem ſuperauit; Noſtra quoq; ætate inter fratres ex leuiori cauſa quam Principatus inferri letalia uulnera audiuimus; Item ſi de ambigua

biguâ duorum poſſeſſione incertitudo in iuditio reſultaſſet, poſterior poſſeſſor poſſeſſionem ſuam tueri ſingulari certamine propoſito ex lege poterat, in titulo de emptionibus, & præſcriptionibus; filius etiam poſt mortem patris ſi pro paterno debito conuentus in iuditio fuiſſet, ambiguitate ſuper debiti ueritate exorta, ſolutione fortaſſe ſine ullo teſte à patre facta, Pugnæ diſcrimen probationis loco offerre creditori; uel actori ex lege poterat, in titulo de debitis patris mortui. Pro fama tantum hoc caſu, & ordine pugnam permitti legimus; Si quis alterum Arga appellaſſet, ideſt ignauum, aut mentiri in iuditio per iuramentum cogebatur, his uerbis Iuro me per furorem ita dixiſſe, & talem eum non cognouiſſe, ſoluitis ſtatim pœnæ nomine ſolidis duodecim: Quod ſi reuocare quod dixerat nollebat, turpe fortaſſe ducens ſibi ipſi contradicere ſingulari decertationi ſe ſe committere ex lege cogebatur, poſſem alios annumerare caſus, à prædictis parum diſſimiles, ut de Actu ad pugnam compellato, in quibus pugna probationis loco actori permiſſa erat, ſed ſatis puto retuliſſe prædictos; Cæterum ſi quis ad pugnandum idoneus non fuiſſet quærere pugilem iubebatur, quem Campionem à Campo appellare conſueuerant, cui ſe pro altero in diſcrimen committebat: quibus quidem à me relatis conſtat, quod ad duellum committendum quatuor principalia requirebantur: Cauſa contentione digna; Iudicialis neceſſitas, & autoritas probationis, uel reprobationis impoſſibilitas; Vltimò conſuetudinis, uel legis permiſſio, extra quas leges nemini licebat imperioſo actu; atq; citra Iudicij autoritatem (ut nunc fit) alterum ad certamen prouocare, quod doctiſſimè improbat Antonius Maſſa Galeſius plura congerens ſcitu præclara; quæ ſi ſequi uellent ij, qui certamina ad alterutrius Viri internitionem, perditionemq; proponunt, laudabile opus facerent, ſed cum inuitis legibus, Regibusq; plures ſua opinione inflati ruant in fata, impediri iſtorum fata peritorum argumentis nequeunt. Itaq; cum Duelli cauſas, quæ frequentiores erant expoſuerim, ordinem etiam pugnæ referre conſequens eſt.

De ordine Pugnæ. Cap. X.

CERTAMINE à Iudice decreto, Rex ſtatuere tempus, & locum pugnandi utriq; conſueuerat, qui locus campus uocabatur, undiq; tabulis circumſeptus, quibus aditus tantùm, & non proſpectus aſtantium impediebatur, Campoq; cuſtodiendo milites præficiebantur. Arma pugnaturi paria afferebant uidelicet gladium, & ſcutum in ea forma, qua uti in Bello mos erat, & ſi quæ alia ferre utriq; tela collibuiſſet, ferebantur. Prodeuntibus ad pugnæ locũ ſocij aderant, qui certandi periti monita ſuo quiſq; pugili repetebant, quo actu ſe tueri, quo ictu inimicum lædere, ſe ſaluo poſſet; qui Socius Parentis nomen ab officio obtinebat, hodieq; etiam Patrinus dicitur; aderat etiam alter ſocius, uel comes arma ferens; qui Collibertus appellabatur. Peruenientibus ad locum certaminis, ſi ſuſpitio contigiſſet alterutrum maleficis artibus inſtructum eſſe, inquiſitio ad iudi-

cem Campi ſpectabat in Titulo de Campionibus, cuius uerba refero. Nullus Campio aduerſus alterum pugnaturus audeat ſuper ſe habere herbas, nec res ad maleficia pertinentes, niſi tantum arma ſua, quæ conueniunt, & ſi ſuſpicio fuerit, quod eas occultè habeat, inquiratur per iudicem, & ſi inuentæ fuerint proijciantur. Poſt quam inquiſitionem extendat manum ſuam ipſe in manu parentis, aut Colliberti ſui ante Iudicem dicens, ſe nullam rem talem ſuper ſe habere, deinde ad certamen prodeat. Cuiusquidem certaminis finis frequenter erat uulnus alterius ſine mortis caſu arbitrio Iudicis, ut Lithiprandi poſteriores leges indicant in Titulo de Monomachijs. Hæc à me relata ſunt, ut pateat quàm immaniter noſtra ætate decertandi cupidi in ſe ſeſeuiant, cum alter ad interitum alterius tendat; illaq; etiam inuenta nouitate uidelicet, quod pugil ueritate fortaſſe agnita, qui manum dedat, alterius pugilis captiuus fiat, quod neq; Longobardi in uſu habuêre, neq; ulla ratione ſtatui inter priuatos poſſe uideo; manum enim dedere, eſt uictorem alterum eſſe, & ſe ipſum uictum declarare, quæ declaratio propriè pertinet ad confirmandam intentionem, uel ſententiam uincentis in confuſionem ipſius uicti, non autem ad mutandum eiuſdem ſtatum, ut per illam declarationem ex libero ſeruus fiat, cum ſuper libertate non ſit commiſſa pugna, nec quæſtio propoſita, ſed tranſeamus ad potiora.

De Monomachiæ deſuetudine. Cap. XI.

CVM Rotharius gentis ſuæ conſuetudinem ſcriptis legibus collegiſſet, Monomachia ſimiliter comprehenſa, ad ipſam Monomachiam abolendam, uel ſaltem reſtringendam animum adiecit. Titulo legibus inſerto; Quibus de cauſis pugna uitatur. In quo Titulo expoſitis caſibus, in quibus pugnæ propoſitio fieri ab Actore, uel Reo potuiſſet dirimi per iuramentum controuerſias iubet, cenſens apertiſſimè iniuſtè Monomachiam in priuatis iuditijs admitti uſus his uerbis, Iniuſtum uidetur, ut quelibet cauſa ſub uno ſcuto committatur &c. Apertius autem Monomachiam improbauit Lityprandus Rex, qui ſecundus à Rothario poſt Grimoaldum leges edidit, titulo nonageſimo primo de Monomachijs, Incerti ſumus de iuditio Dei, & multos audiuimus per pugnam ſine iuſta cauſa perdere cauſam ſuam; attamen propter conſuetudinem gentis noſtræ impiam legem uitare non poſſumus; Si itaq; Reges ipſi huiuſmodi digladiandi actum tum clarè improbarunt, cum eorum leges in uſu eſſent, nemo ſanæ mentis hoc tempore, in quo antiquatæ illæ leges ſunt probare actum, ab eius Autoribus improbatum, & à nobis deteſtandum noua ratione poterit, ut quidam eſt aggreſſus facere; & quanuis multi ferino ritu in pugnam ruant, minimè tamen illi ſuis nepharijs auſibus legem ſtatuêre aduerſus Diuina, & humana Iura poſſunt; ſed ſeipſos tantum ſuis legibus, quas Duellares uocant inficiunt, ac perdunt.

De

De Rothariј Regno. Cap. XII.

ERANT tunc ſub Longobardis plures Prouinciæ, & in primis Tranſpadana planicies, Ligures quoq; maritimi, qui à Monte Saluio uſq; ad Lunæ portum ſubacti à Rege Rothario memorantur; Viæ Aemiliæ oppida, pars Flamminiæ, & Ethruriæ, Item pleriq; Vmbri Picenni, & Samnites ſub Beneuenti Ducatu comprehenſi, ac etiam Campani, & Sypontini, legibus itaq; à Rege promulgatis, omnes illi Populi iiſdem legibus uiuere iuſſi ſunt, eis tantùm exceptis, quibus Romano iure uti antea indultum fuerat, ut Papienſibus. Illa igitur promulgatio magnam cladem attulit iuris ſcientiæ, quæ quaſi contemptui habita fuit, pleriſq; ex neceſſitate illa iura ſectantibus, quæ tum in promptu magis, & in uſu erant, ægrèq; ſtudium Romanis legibus impendentibus, Romano Imperio iamdiù à Maieſtate Italica declinante, ſine qua legum obſeruatio eſſe nequit. Altera etiam deterior labes populos infecit. Nam Rege ipſo Arrianæ ſectæ adhærente diſſenſio inunaquaq; Ciuitate, & Eccleſia exorta eſt, Catholicis ſuis inſtitutis, Arrianis uerò ſuis ritibus, à nobis alienis uiuentibus; qua diſſenſione infeſtati, iactatiq; Ticinenſes Anaſthaſio eorum Epiſcopo Arriano effecto, conuentu habito reſipuêre, & conuerſo Epiſcopo Sanctæ Romanæ Eccleſiæ acquieuêre. Mortuo tandem Rothario anno ſui Regni ſexto decimo, Arriana hæreſis Regis fomento deſtituta euanuit, à quo tamen Rege cõſtructum fuiſſe conſtat Templum Diui Ioannis Baptiſtæ in Ticini ſuburbio, quod poſtea in Ciuitatis amplificatione unitum ei fuit, ubi Rex ipſe conditus dicitur, ita ut pænitus Arrianus fide cenſeri ex uitæ ratione non potuerit, miraculo etiam quodam in eius commendationem à pluribus relato, quod omitto, Monere lectorem cogor Platinam in Ioannis Quarti Vita Rothariј Regnum, & obitum conſcripſiſſe; Deinde eiuſdem Regis bella in Romanos, Rauenates, & Theodorum hexarcum geſta retuliſſe ſub Martini Pontificatum; qui Martinus ſexto anno à Ioanne prædicto ſedit. Quo nam quæſo ordine geri bellum ſub poſteriore Pontifice potuit à Rege præmortuo; corrigenda ergo lectio eſt; ne in errorem lapſum Platinam temerè exiſtimemus. Mortuo Rothario ſucceſſit Rodoaldus eius filius, & Gondibergæ, de qua ſcripſi, maritus; qui inter ſuos malè, & impudicè uerſatus occiſus fuit quinto regni ſui anno, Gondiberga Vxore in uitæ ſanctitate mirabiliter degente; de qua plura extant ſcripta, quæ tanquàm trita, & popularia prætermitto. Rodoaldi ſiue Rodoualdi Regnum ſubſequitur Aripertus, qui religione clarior, quàm armis fuit, ut ſequens pagina declarabit, tributumq; diuinitus uidetur ut huius nominis familia, Mediolano oriunda clara. ad hûc habeatur, Ariperthа dicta, ſiue illa à Rege, ſiue à Regio nomine cognomen ſumpſerit.

De Ariperthi Regis Religione. Cap. XIII.

ARIPERTVS inſignis uir, Regnum ſuum probitate rexit, ſiue Theodelindæ nepos, ex Condiualdo frate, qui Vxorem Longobardam acceperat, ſiue

alius fuerit. Pacis autem, & iuſtitiæ cultor factus ædificauit Diui Saluatoris Templum, procul à Papia quingentos fermè paſſus extra portam Maricam, quam Paulus Diaconus Longobardicam Vocem ſcribendo reddens, populari nomine Marencam ſcriptitat lib. quarto cap. decimo ſeptimo, cliuus enim conſpicuus iſtbic eminet, & extra Ciuitatem angulum faciens duplicem proſpectum exhibet. Vnum à Meridie, qua Ticinus amnis allabitur, alterum ab Occidente, ubi amœna Vallis patet, pratis operta, quam interſecat amnis, cui Nauilium, ſiue Nauigium nomen eſt: conſtructum in iſto eſt ſublime, & decorum Templum, Vineta, ac Viridaria regio ornatu conſita, ab Oriente uerſus Ciuitatem habens; inter quod Templum, & Vallem ipſam extant ædes eleganter compoſitæ, & opportunis porticibus circumſeptæ, in quibus degunt religioſi uiri ordinis beati Benedicti. Moram me hoc loco facere in ſcribendo neceſſe eſt, & ad lectorem orationem uertere, ſiue quis Templum iſtbic, templiq; cultores, & ornamenta, ſiue mores, inſtitutioneſq; conſpicatus fuerit, mirabitur loci, hominumq; dignitatem; mirabitur Cænacula, cellulas, et alia ſuo quæq; ordine diſtincta; mirabitur lautitiam rerum ſacrarum, quæ ſe ſe ſpectanti lætiſſime exibent, ac diuinum honorem conſpectæ augent; ſpectantemq; in ſpectaculo detinent, prohibentq; diſceſſum. Si quis etiam ingenio politior, aut ſermocinationes inire, aut lectionibus lactare animum concupiuerit, aderunt iſtbic graues, & periti uiri, qui minime te inanem, otioſumq; relinquent; Inter quos uiros Honoratus Exernienſis olim primam ſedem, primumq; nomen eruditionis habuit. Deinde Romam petens inſulanæ Eccleſiæ Antiſtes factus fuit. Adeſt etiam luculenta Bibliotheca præclaris, & antiquis referta codicibus, quibus & legendo oblectare mentem, & meditando ſapientiam haurire, & curas interdum excludere, pectusq; exhilarare poteris. Quid referam errantium egenorum, peregrinorumq; ſolamen; qui ſtatutis diebus cateruatim iſthuc ſe conferunt languidi, claudi, cæci, ſeminudi, tremuliq;, ac moribundi, poſtibusq; contactis funiculo æra concitant, ſonitui q; flebilem eiulatum addunt, & panem implorant. Mox intra exterioris curiæ clathros, ſeptaue recepti, pane, & uino, edulioq; ſaturi fiunt, & Lurida fugata oris macie Deo benedicẽtes exinde abeunt. Hæc tam præclara opera ab Aripertho Rege inſtituta anno à partu Virginis Sexcenteſimo & ſexageſimo, in præſenti etiam perſtant. Rege ſimiliter ipſo iſtbic oſſa ſua habente, ut cui honorem uiuus impenderat, mortuus etiam fidem per oſſa ipſa repræſentaret; mortuusq; fertur poſt nonum Regni ſui annum. De quo Rege ſcribens Sabellicus libro ſexto octauæ Enneadis in manifeſtum errorem lapſus eſt his uerbis. Fuit Aripertbus Romanæ Eccleſiæ obſeruantiſſimus, cui etiam Coccias Alpes, & Liguſtici oris tractum attribuit. Iuſtitiæq; adeo ſtudioſus fuit, ut ignoto interdum habitu per Regni ſui Oppida uagaretur, ſciſcitando, explorandoq; ecquid de ſe ſe, ſuiſq; iudicibus populi ſentirent; Hæc enim non de iſto primo, ſed de altero Aripertbo, Aribertoue ſcribenda fuerunt. De quo Paulus Diaconus libro ſexto cap. x. & xij.

Sed

Sed quantò laudabilior Aripertbi religio in Deum fuit, quantòq; præclarior liberalitas, tantò crimino ſior, atq; iniquior Cremonenſis inuectiua in Longobardorum memoriam agnoſcitur, qui tribus criminibus omnes eorum Reges, Principes, Duceſq; notat. Primò quod Romano Pontifici ſemper infeſti fuerunt. Secundo quod Arrianæ hæreſi adhæſerunt. Tertiò quod Romano Imperio contemptui habito Italicas Vrbes olim Imperio coniunctas occuparunt. Ad quæ tria uno uerbo tollenda, quæro; Quis es tu, qui Eccleſiæ, & Imperij nomine, in quibus ius non habes, controuerſiam in deffunctos excitas, quam ſi fortaſſe, ut delator proponis, nihil ſtultius dici, aut excogitari potuit; quia de ſtatu defunctorum quinquennio exacto quæri non licet; quæ Iuris ſententia hanc uim habet, ut qui Rex, uel Princeps in ſuo Principatu deceſſerit, Regis, uel Principis dignitate functus cenſeatur, retractariq; eius ſtatus nequeat; quod ſi exacto quinquennio retractari alterius dignitas non debet, multò quidem minus poſt Octingentos annos Regum Longobardorum titulos Diademata, ſceptraq; in controuerſiam reuocare iſte Orator ſuo arbitratu poteſt, eoq; actu ſe Iuris humani expertem, imprudentemq; probat, ſed longè imprudentius eſt, eum qui de Imperio, atq; de Pontificatu illorum temporum uerba facit, ea quæ illius temporis fuerunt ignorare; Non ne ea ætate Martinus Romanus Pontifex iniectis uinculis detentus Romæ fuit, atq; in Græciam latronis more abſtractus iuſſu Conſtantij hæretici Imperatoris, quem Conſtantem Egnatius nominat; Vbi ipſe infelix Pontifex uitam miſerrimè finiuit, ut omnes Scriptores atteſtantur. Tu ne igitur hæretici Imperatoris, ac Pontificis Paricidæ, Romanæq; Eccleſiæ, & Vrbis ſpoliatoris hoc tempore cauſam tueri, illiq; honorem Italici Regni, quod in Longobardis erat decernere, atq; aſcribere conaris; Sed minimè quidem mirum probare enim Imperium in hæretico, & Paſtoris paricida, Romæq; ſicario, quid eſt aliud quàm à Iure naturæ, atq; ab Eccleſia Romana recedere, & hæretico facinori, ac paricidio aſſentire; Teq; ipſum conſenſus, applauſuſq; tui reum prodere. Quod uerò Italicas ciuitates ſub Dominio ſuo ducentis et amplius, annis inuitis Orientalibus Imperatoribus, Longobardi poſſederint, Longobardorum id decus, & uirtus Deo fauente fuit, Orientalium uerò dedecus, & improbitas; qui Imperij Romani maieſtate indigniores ſucceſſiuè facti, tandem Turcarum feritate eiecti à ſede ſunt, Deo ipſo iſtorum barbariem æquius ferente, quàm illorum flagitia. Vides ne igitur, ut tua Oratio ad deteriora fluat, quoniam dum Imperatores Orientales Italicis Longobardis anteferre ſtudes, Pontificum Romanorum carnifices, & Italiæ, ac Siciliæ expilatores, à ſæculo infames, in memoriam reuocas, nobiſq; repræſentas; in quibus quidem ſcæleſtiſſimis Orientalibus Imperatoribus ſeriatim recēſendis doctiſſimus Egnatius in hæc uerba prorupit. Nunquam maior impietas Principum, maiorue ſocordia &c. Idem alibi, obſcuritatem generis cum alijs ſceleribus, tum uerò impietate in Deum &c. potuit ne quid deterius de Imperatore ſcribi. Adde aliud, Impio patri ſceleſtiſſima proles ſucceſſit &c. Item alibi; Non Imperij ſolum, ſed paterni ſcæleris hæres ſucceſ-

ſit

ſit Leo &c. alibi quoq; . Piget planè, ac pariter me pudet tot portentis, teriusq; principibus referendis immorari &c. Hi ſunt illi impuri, & flagitioſi homines; quos Italiæ maluiſſet dominari Cremonenſis Scriptor, quàm Pontificum, aut Longobardorum ordines, in quos quidem ſcaleſtiſſimos Principes omnino Italia incidiſſet, niſi Longobarda uirtus illos nepharios, iam Romam exuentes eieciſſet, ut tibi ſubſequēs hiſtoria Grimoaldi Regis enarrabit, quàm Saluatoris capiti ſubijciam.

De Saluatoris Nomine. Cap. XIIII.

CONTENDVNT *pleriq; linguæ Latinæ Scriptores ſeruatorem dici potiusquàm Saluatorem oportêre; à quorum ſententia ſumma ratione abhorreo, Saluatoremq; ſcribi Latinè, ideſt ſalutis autorem puto, ipſius nominis ui altius excuſſa; differt enim ſeruator à Saluatore; ſeruator uidetur eſſe cuius uis rei diligens cuſtos, uel repoſitor; quod nomen minimè conuenire amplitudini Summi Dei poteſt; quoniam hoc nomen ſeruator repræſentans ſuapte ſignificatione hæc, quæ inferiora ſunt, nulla proportione referre nobis ſuperna, & diuina poteſt, propter diuerſitatem rerum, quod explicare libet; ſeruamus quidem ea, quæ iam ſuum eſſe habent, ueluti mulier anulum, uel ſpeculum, miles captiuum; à quo actu ſeruum nuncupatum Iuriſconſulti putant; qui quidem ſeruationis actus non eſt formator eſſentiæ illius ſpeculi, uel ſerui; Iam enim erat utrunq; corpus in ſua forma conſtitutum, in qua ſeruatum eſt. At longè diſſimilior eſt actus noſtri Saluatoris in ſalute nobis tribuenda, quoniam omnium hominum animæ ante agnitionem Dei æternæ ſalutis expertes ſunt, ſalutisq; aditum, & principium per Baptiſmi gratiam, & fidem aſſequuntur. Salutis ergo formam animæ, & non ſeruationem a Deo accipiunt, quoniam ante agnitionem eius nullam, ut dixi, ſalutis formam, aut eſſentiam habuerant, ſicut ſeruus, & anulus habebant; Itaq; qui Deum ſeruatorem dixerit (ueritate inſpecta) inferiorem à Saluatore, ideſt ſalutis autore eundem fecerit. Abſurdum præterea eſt, ut mediator Dei & hominum* IESVS CHRISTVS *communi, ac populari ſeruatoris nomine nuncupetur, qui ſuapte natura omnem ſignificationem humanæ conditionis exceſſit, & ad uocabuli nouitatem formandam ex dignitatis ſuæ maieſtatis per neceſſitatem nos traxit. Prudenter igitur Cicero in humanis agens ante Virginis conceptum, componere Saluatoris nomen erubuit, nundum ſcilicet tanto enato homine, cui nomen ipſum ſuo Iure aſcribi poſſet;* CHRISTO *uerò poſt Ciceronem ex Virgine orto, natura, & uſus fractis meritò Grammaticorum compedibus, Saluatorem dixit, quemadmodum antea audax Græcia, teſte Cicerone, ſotera ſcripſit, in qua quidem ſententia non ſolum Auguſtinus, ſed etiam Hieronymus, Ambroſius, & Leo exactus Scriptor, aliiq; fuêre; Sabellicus quoq; Ariperti hiſtoriam referens Saluatorem ſcribere, quàm ſeruatorem doctius putauit, fidei proprietatem ſequi, quàm Grammaticorum opinionem mallens. Quorum ego Virorum autoritatem recipiens;*

plens; Saluatorem ſimiliter à noſtræ ſalutis formatione, ac conſtitutione ſcribere æquum, & Latinum cenſui, ſiue quaſi ſalutis autorem, ſiue quod nos ſaluos faciat. His meis ſcriptis addidit Beltramus Culeus Vir Græcè, Latinèq; peritus ſuauius ſonare, magisq; aures implere Saluator quàm ſeruator: Dulciusq; etiam, & longè iucundius in animo ſentiri, cum ſeruator neſcio quid aſperius, & inclementius præſeferat, quòd uerum eſt, imò illud ſeru, reboat duritiem uerbi, ſal, autem iucunditatem. Nemoq; etiam in amicorum ſaluatione dicturus eſt loquendo, uel ſcribendo ſeruationem pro ſalute, ut Cicero Curioni ſeruationem dicit, quod eſſet ridiculum, ſed in ſalutatione ſalutis nomine utimur tanquàm aptiore, ac maiorem ſignificationem habente: Vndè elici argumentum decet ampliora, digniora q; nomina ad Deum potius eſſe transferenda, quàm indigniora, anguſtioraq;. Vt ipſius nominis proprietas aptitudinem, & proportionem habeat ad nominati eſſentiam, atq; naturam, popularia uocabula ſuapte magnitudine reſpuentem. Acquieſcant igitur periti Viri Sacrarum literarum ſtudioſis, diſcantq; nouis uti uocabulis exempla maiorum ſequentes in his, quæ minimè Priſca ætas nouit.

De Grimoaldi Regno. Cap. XV.

ARIPERTO Patri ſucceſſerunt Condibertus, & Partharitus diſcordes in Regno adminiſtrando fratres, quibus ſe ſe obtulit ad odium fouendum Garibaldus Taurinorum Dux, ad proditionis artes à natura imbutus, excitatoq; à Beneuento Grimoaldo Duce, belli perito cum ſuis, & amicorum copijs in Partharitì exitium, eundem Grimoaldum Ticinum ingreſſum, in Condiberti necem per utriusq; fallaciam ſuis artibus impulit, quo Condiberto Ticini occiſo, regnoq; à Grimoaldo occupato Partharitus Mediolano diffiſus in exilium abijt; Garibaldus uerò Taurini occubuit, alieni ſerui ferro in Domini ultionem percuſſus, quæ quidē à me breuiuſculè relata, ſerioſè narrat Paulus Diaconus libro quinto, primo, ſecundo; & alijs capitibus Sabellico ei ſubſcribente libro ſexto octauæ Enneadis; ab isto famoſo Garibaldi nomine fluxiſſe uocabulum puto, obliquo ferro impoſitum, ex cuius uerſione reſerari adulterino actu clauſuræ ſolent, quod ferrum uulgò Gariboldellum dicitur. Aribaldusq; etiam populariter nuncupatur aliquis ſcæleſtus, ſiue hæc nomina ab illius ſceleribus, ſiue aliter uſus noſtratium formauerit. Rex itaq; conſtitutus Grimoaldus bello aptior quàm religioni, paciq; fuit. Nam Gallos in primis à Claudio Secundo Francorum Rege in Italiam miſſos ad Riuulum Oppidum inter Taurinum, & Alpes fregit, deleuitq;; quò quidem in loco quaſi Tumulis circumſepta elegans patet planities. Alterum longè præclarius bellum confecit aduerſus Conſtantium, uel Conſtantem Imperatorem, qui Italiam direptionibus, ac latrocinijs uexans Beneuentum obſidere aggreſſus erat. Vbi Romoaldus Grimoaldi filius Dux cum præſidio aderat, qui Patre aduentante ſoluentes obſidionem Græcos ualido exercitu inſequutus contriuit, Roma, & Italia ab eorum deprædationibus

tionibus liberata, quas enarrare non eſt operæpretium, Blondo libro nono primæ Decadis, & Sabellico libro ſexto octauæ Enneadis eas recenſentibus, & Imperatorem ipſum nepharium, ac ſordidiſſimum appellantibus. Platina quoq; in Vitaliani Pontificis uita inter iſtius Conſtantij deteſtanda facinora, illud dictu horrendum refert, filios ex materno gremio abſtractos pignoris nomine fuiſſe ad exoluendum tributum, Italicis ciuitatibus quæ ſub Imperio erant, impoſitum. Surge in hoc loco, ſurge Cremonenſis Scriptor, & diſſere quis tibi Italiæ aptior, quis dominio dignior uiſus ſit; Orietalis ne iſte Imperator hæreticus, Paricida, Sacrilegusq; An Longobardus, quem tu Regulum uocas; At ſi Tranſpadanus Regulus Orientalem Imparatorem in fugam uertere; & ab Italia pellere à Scriptoribus probatus eſt. Probatior ergo ille noſter Regulus tuo Imperatore fuit, præſtantiorq;, qui fugat alterum, quàm qui fugatur omnino eſt. Reliqua Grimoaldi geſta in Foro iulienſes, Romandiolosq;, tollige à Paulo, Sabellico, Blondo, cæterisq;. Mortuus eſt nono Regni ſui anno, ſepultusq; Papiæ in Templo Diui Ambroſij ab eo antea ædificato.

De Parthariti Regis reſtitutione. Cap. XVI.

MAIOR ne in iſto Rege uirtus, an rerum euentus fuerit dubitari poteſt, profugus enim ſemel & iterum à patria, primo Germaniam petijt, deinde in fidem à Grimoaldo receptus, cognita eius perfidia, ne deciperetur, fugit in Galliam, mox in Britaniam, ſiue Angliam pergens, ignota uoce ad Patriam, Regnumq; reuocatur; quod Regnum poſt Grimoaldi obitum; non armis, ſed populorum beneuolentia, conſenſusq; recepit, memorq; periculi quod euitauerat, cum Grimoaldi infeſtas manus eluſit. Monaſterium Diuæ Agathæ in Ciuitatis Cliuo, ubi Ticini mœnia antiquiſſima extant ædificauit; quod ſcilicet ab eo loco per funem demiſſus in die feſto illius beatæ Virginis ſubeunte nocte diſcrimen euaſiſſet. Vt in poſterum Deo æterno beneficij monumentum conſtitueret, uixitq; in Regno decem & octo annos ſanctior quàm regalior, pace ſemper cum finitimis ſeruata, Populisq; ſubiectis benignitate præſtita, quod late explicant Paulus Diaconus libro quinto, Blondus libro nono, Sabellicus ſexto (ut iam dixi) octauæ Enneadis, & Platina in Donni Pontificis uita, Pertharim eundem Regem appellans, quos quidem Autores referre libet, ut pateat me ueritatem potiusquam aſſentationem ſequi. Et eos qui diuerſa ſcripſerunt impudenter mentitos eſſe, nulla eiſdem opitulante hiſtoria. Concors etiam mariti uotis Rodelinda Regina fuit, honorabili Templo ædificato, quod Beatiſſimæ Virginis MARIAE dicauit, quod quidem Templum ea ætate extra Ticini mœnia ad iactum lapidis ſitum erat, hodie uerò in Ciuitatis ambitu Septentrionem uerſus continetur, Perticæ nuncupatione recenta; ubi pia poſteritas collectis circumquaq; Defunctorum oſſibus, quibus perticæ affixæ aderant inſcriptos titulos ipſorum Defunctorum ha-

bentes.

bentes, ſtruem congeſſit, amplo loco ad contegenda oſſa ſuper ædificato. Decedens ab humanis Partharis, uel Partharitus, Gunipertum filium in regno reliquit, cuius uitam enarrat Paulus Diaconus libro quinto capite decimo quarto, & ſequentibus, regnauitq; annis duodecim habitans in Palatio olim Theodorici Regis iuxta Templum Diui Romani, ubi hodie extat Monaſterium, de quo alibi uerba feci, à quo Palatio palacenſem portam potius dictam illam puto, quæ Orientem ſpectat, quàm eam quæ olim in Septentrionem uergebat ubi eminet Turris Boetij.

De Damiano Ticinenſi Epiſcopo. Cap. XVII.

INTERCIDENDA mihi regum continuatio eſt, ut Damiano Ticinenſi Epiſcopo, cui aliquando ceſſere Reges locum, ſtatuam; Floruit iſto ſæculo Vir ille pari religione, atq; eruditione inſignis, ſub Parthariti Regnum Epiſcopus conſtitutus, cui Partharito, filioq, Guniperto ſuperſtes fuit; Duoq; ſæcula attigit annum uidelicet Sexcenteſimum & nonageſimum, & ſubſecutum ſæculum anni ſeptingenteſimi, in quibus quidē ſupputandis nonnulli Scriptores decepti ſunt Blondo, & Platina ab eis diſſentientibus in Agathonis Pontificis uita, quos ſequitur Sabellicus, ſingula quæq; in ſuum uolumen conferens. Inualuerat autem Damiani ætate inter Orientales Monothelitarum hæreſis; ad quàm ſedandam ſæpe accinti Romani Pontifices, ne quicquàm operati fuerant, ſiue ipſis Imperatoribus eadem labe contactis, ſiue Conſtantinopolitano Antiſtite, uel Patriarcha nimium præpolente, ſiue Gente illa ſuo ingenio ad ea prona, quæ Romanæ Eccleſiæ, ſiue Occidentali directo aduerſantur. Et quæ demum Occidentalis Eccleſia Diuino ſemper numine erecta fidei ueritatem uſq; in præſens tempus ſecuta eſt. In illa igitur Orientalium fluctuatione Agatho Romanus Pontifex religioſus Concilium indixit; quod Conſtantinopoli celebratũ fuit Conſtantino Conſtantij, ſiue Conſtantis filio imperante, ac ipſi Concilio aſſiſtente; ad quod quidem Concilium cum omnes Occidentales Antiſtites pergere non poſſent, alijs ætate, alijs morbo, itinerisq; difficultate, deterritis. Manſuetus Mediolanenſis Archiepiſcopus pluribus conuenientibus finitimarum Ciuitatum Epiſcopis, ſcribere ad Concilium excuſationis cauſas, ſimulq; etiam quid ipſi Inſubres ſentirent de articulo proponendo æquum cenſuit, uno tantùm Epiſcopo Conſtantinopolim Epiſtolam perferente. Curam itaq; componendæ Epiſtolæ Archiepiſcopi, & ipſius conuentus nomine Damianus Ticinenſis uir peritiſſimus ſuſcepit, præſtititq;. Qua quidem lecta Epiſtola Concilium eius ſententiæ acquieſcens damnauit Monothelitarum ſectam, adeò ille argutè docuit quod in Domino IESV CHRISTO ſicut duæ extant naturæ Diuina à Deo Patre ab æterno genita, & Humana à Beata Virgine in ſæculo ſumpta, ſimiliter etiam duæ extant uoluntates. Verba Epiſtolæ ad articulum facientia, retulit Paulus Diaconus libro ſexto capite ſecundo, latius Platina in uita Agathonis ſcribens, plurimum ualuère literæ Damiani Ticinenſis &c. quem ſequitur Sa-

bellicus more ſuo paucis mutatis libro ſexto octauæ Enneadis, exemplum quo maniſeſtè patet in Domino id ita fuiſſe eodem tempore, demonſtro Sanctorum Doctorum ſcripta ſecutus. In Domino enim IESV CHRISTO duæ uoluntates uno tempore extitêre cum dixit, Pater transfer à me Calicem &c. Hæc enim uerba humanæ uoluntatis mortem perhorreſcentis fuêre, ſubſequuntur uerba Diuinæ uoluntatis ipſi humanitati imperantis hoc modo: Attamen non mea uoluntas, ſed tua fiat. Diuina enim natura diuinam uoluntatem extollens, humanam uoluntatem ſuppreſſit. Subdiditq; diuinæ uoluntati, dedens ſe ſe paſſioni, quàm humanitas eius perhorreſcebat, quod uno factum eſt momento. Commodius tamen mea ſententia Chriſtiani ſibi, alijsq; proſpicerent, ſi ijs omiſſis perſcrutationibus in Dei honorem, & mandata ſeruanda ſe ſe uerterent, ſcire Dei eſſentiam, naturam, & operationem uolunt, facere autem illius uoluntatem, quàm nouerunt minimè eo modo uolunt. Inſuper diſceptare ſuper Eccleſiæ inſtitutis non deſiſtunt, operari uerò quod rectum ſit ſubſiſtunt. Sed ad Damianum redeo, qui uixit in Epiſcopatu annos triginta, multaq; doctiſſimè conſcripſit, quæ ab hiſtoricis, uel ignorata, uel prætermiſſa fuerunt. Dabit ergo mihi ueniam Longobarda nobilitas, ſi eius intermiſſis Regibus, ſcæptriſq; aliquid hoc loco de Damiano ſcribam.

De Morte, & Reſſurrectione Domini IESV CHRISTI Damiani Sententia. Cap. XVIII.

ARGVENTI cuidam fortaſſe Hæbreo, non fuiſſe ex Dei dignitate mortem ſubire Dominum IESVM CHRISTVM, Damianus audaciam hominis admiratus in huiuſmodi ſententiam reſpondiſſe dicitur. Potior ad fidem in ſuis Diſcipulis probandam, atq; firmandam Domini mors, & Reſurrectio quàm uita fuit. Item potior ad conteſtandam Iudaicam impietatem, irreligionemq; Domini permiſſio, Crucisq; patientia fuit, quàm tanti probri euitatio eſſe potuiſſet, quoniam uiuere & mori ſingulorum hominum eſt, reuiuiſcere autem poſt mortem ſuapte potentia ſuperhumanum eſſe neceſſe eſt, ideſt ſolius Dei in humana natura ſe nobis offerentis, tantum enim opus ſolus Deus & homo operari potuit, quod ipſe prius fuerat de ſe ipſo atteſtatus his uerbis. Poteſtatem habeo ponendi animam meam, & reſumendi. Conſequens igitur & dictis, & naturæ ſuæ, & gentis eius impietati conuincendæ fuit, quòd Dominus IESVS corporis ſui excruciandi poteſtatem illis faceret, mortemq; ſubiret, ut ſubinde poſt mortem reuiuiſcendo eoſdem eluderet, & eo modo gloriam ſuam in diuina poteſtate exercenda omnibus patefaceret, ſuos quidem firmando, alienos autem à fide miraculi magnitudine conuertendo, aut ſi reprobi eſſe malluiſſent, refellendo, & confundendo; quæ quidem operationes ſine mortis permiſſione eſſe nullo modo potuiſſent, quia reuiuiſcere nemo poteſt niſi moriatur. Item committendum morti Corpus ſuum Domino noſtro fuit, potiusquam per fugæ, aut diſparitionis refugium,

tam

tam modico dierum interuallo uiuendum, duplici ratione, tum quia omnino nouerat ipſe ſe eſſe reſurrecturum, tum etiam ut irreprobabili argumento nobis conteſtaretur, ſuos mores, inſtitutiones, ac diſciplinam mortis ipſius atrocitate neglecta à fide dignis recipienda eſſe, moriensq; ille apertiſſimè in doctrinæ ſuæ confirmationem, poſteris omnibus immobilitatem mandatorum ſuorum ſuo ſanguine, ſuaq; nece ſanciuit; quoniam ſi ipſe legis autor pro lege ſua ſuſtinenda, quàm Iudæa improbabat, mortem oppetere non perhorruit; certè legis obſeruationem ipſe primus præſtitiſſe, & ſuo exemplo à cæteris eſſe præſtandum manifeſtè probauit. Decora igitur, & ſalutifera patientia, & mors Domini noſtri fuit, cum pro ſua, & ſuorum fide, & religione fundanda ſuſcepta fuerit, modico temporis ſpatio abolenda: ut omnino aboleuit per reſurrectionis actum; cuius dignitas, & amplitudo æterna eſt, ſuaq; gloria momentaneæ mortis probrum obumbrauit, eluſitq;. Quòd ſi mortis declinationem Dominus noſter per fugam, aut diſparitionem quæſiuiſſet; primò humanam imbecillitatem tantùm, & non diuinam conſtantiam præſtitiſſet. Item legis ſuæ dignitatem, ac exiſtimationem turpitudine fugæ exinaniſſet: tertiò reſurrectionis admirationem non excitaſſet, quæ potiſſima probatio diuinitatis eius fuit humanitati coniunctæ. Plura alia Damianus & uoce, & Scriptis documenta Ticinenſibus ſuis præbuit, præſertim uitæ ſuæ innocentia, ſed eius ſcripta temporum, & hominum incuria è medio abſtulit Viri tantùm uirtute, ac memoria ſuperſtite, ad quàm celebrandam ſi parem Damiani dignitati ſcriptionem non adhibeo, nec adhibere queo, parata mihi optima iuſtificatio eſt tanti Viri præſtantia, & amplitudine meæ ſcriptionis tenuitatem obruente; ſolis enim fulgori obiecta lucerna quamuis eluceat, luce carere clariore circumſuſa lumine facile uidetur.

Explicit Liber Nonus.

BERNARDI SACCI
TICINENSIS HISTORIAE
LIBRI DECIMI
PRAEFATIO.

VARIA, atq; mirabilis rerum mutatio circa finem ſæculi ſexcenteſimi anni fuit. Pontifex in primis Romanus Domini IESV CHRISTI in terris Vicarius, olim à Græco Imperatore, uel eius Hexarcho confirmari ſolitus, mutata lege ſolutus, ab Orientalium ſuppoſitione fuit; non ſolum ſanctione à Conſtantino Imperatore lata. Quod Pontifex Romanus à Clero, Populoq; Romano eligendus eſſet, ſine ulla Conſtantinopolitani Principis approbatione, ſed ipſius etiam Imperatoris autoritate, ab Italia poſtea reiecta; Prima itaq; Pontificis electio poſt illam ſanctionem fuit, Benedicti Secundi Romani Pontificis. Reſpexit enim Deus humilitatem gregis ſui amotaq; poteſtate alienorum Paſtores ſuos ſui Iuris, ſuiq; moderaminis eſſe uoluit Gratia ergo Diuinæ clementiæ ab occiduis nationibus habenda eſt, ac uocis præconio extollẽda. Quod Dominus noſter IESVS CHRISTVS in Oriente natus, Patriam, prouinciamq; humanitatis ſuæ propriam poſthabuerit, ut noſtras regiones Vicario ſuo ſedes conſtitueret, O' eximia nimis Dei dignatio, ò præſtans, excelſaq; benignitas, Gentis tuæ loca deſeruiſti, in quibus antiquorum Parentum, ac Prophetarum uirtus enituit, in quibus oſſa iacent eorum, unde caro tua, Genitricisq; tuæ oriunda eſt, ut noſtra tecta, ac latebras Petro, ac ſucceſſoribus præligeres, atq; firmares. At quid ego imprudens dixi noſtra (mentior noſtra eſſe aliqua) cum tui, tuaq; ſint Viri, tecta, & elementa, ſingulaq; ex eis compoſita. Hæc ita eſſe circa Romanum Pontificem eligendum narrat Blondus libro nono Decadum ſuarum; affirmat Platina in Benedicti Secundi uita, quem Sabellicus ſequitur, & laudat libro ſexto octauæ Enneadis. Altera mutatio eſt quod collabente ſenſim, atq; ruente Orientali Imperio, perfidia, atq; impietate polluto, contra in Occidente prodijt ab Auſtria generoſa proles Pipinnia, religione, atq; armis clara, quæ à Francorum Regis, & Regni rebus adminiſtrandis, uirtute, ac Iure ad Regni dignitatem euecta fuit. Deniq; Romanum aſſecuta Imperium Aquileas

alas

alas longè, lateq; tetendit. De qua Gente, gentiſq; uirtutibus, ac geſtis alia patent uolumina Antonini Archiepiſcopi Florentini, Blondi libro decimo, Platinæ, atq; Sabellici libro ſeptimo, à quibus tertia quoq; rerum fluctuatio relata eſt. Quod Sarracenni Græciam, Aphricam, & Hiſpaniam inuadentes, adeo Populos afflixerunt Gentis ſuæ copia, ac prælijs, ut in aliquibus Prouincijs Chriſtianum Genus ferro prorſus conciderit. Longobardi etiam Duces in ſuos Reges conuerſi, & è contrario Reges in rebelles inſurgentes, mutuis detrimentis ſe ſe, Prouinciasq; ſuas confecerunt, ſclauis quoq; è Dalmatia in Italiam irruentibus prælio conciſis. Suſtulitq; tandem caput inter Longobardos Aripertus huius nominis ſecundus, de quo Paulus Diaconus libro ſexto ſcribit capite ſexto, ſeptimo, & decimo b. pro p. poſito. Et quem Aripertum Regni gubernacula ſedulò moderantem, deiecit è Regno Aſprandius; cui intra trimeſtre morienti, ſucceſsit Lytprandus filius ante annum Septigenteſimum literarum quidem adeò ignarus, ut ſuum nomen ſcribens, ita ſcriberet Lytprand; Germanam ruditatem priſcæ linguæ ſuæ ſequens. Qui minimè tamen in ea ruditate Regni ſui amplitudini, ac decori defuit; De quo tam exactè Paulus Diaconus ſcripſit in poſtrema parte ſexti libri, ut magnam ſuis ſucceſſoribus, hiſtoriam colligentibus facultatem præripuerit, Blondo præcipuè eadem clarius diſtinguente libro decimo, poſt Lytprandum ſecuta Regni declinatio, ac demum perditio eſt. Meus ergo labor erit in ijs explicandis, quæ minus aperta uidebuntur ne ab alijs relata Tranſcribens fruſtra uerſatus eſſe in hiſtoria cenſear, atq; temporis ordinem (quo ad fieri poterit) ſequar.

De Ticinenſis, & Mediolanenſis Antiſtitis contentione ſublata. Cap. I.

ANTEQVAM ad Regum acta progrediar meminiſſe me contentionis oportet, quæ inter Mediolanenſem Archiepiſcopum, et Ticinenſem Præſulem diu uiguit. De qua uerba feci libro ſexto capite ultimo huius uoluminis; Illa igitur contentio ante Lytprandi Regnum finem habuit Conſtantino Summo Pontifice ſedente, ut Platina in eius uita colligit, cauſam iudicati omittens, quàm refert Paulus Diaconus libro ſexto capite decimo. Quoniam inquit Ticinenſes Epiſcopi à priſcis uſq; temporibus à Romana tantùm Eccleſia fuerunt conſecrati: Equum ergo non eſt uiſum Pontifici, quod Papienſis Eccleſia, quæ ſeptem ſæcula tranſegerat in antiquitatis ſuæ Iure, ac poſſeſſione, tum deijcienda eſſet ob Archiepiſcopi dignitatem augendam. Quis autem eo tempore Papienſis eſſet Epiſcopus quæro, & ambigo, & niſi Animentanus fuerit, hæſito quis eſſet. Quiſquis tamen ille fuerit, & Eccleſiæ ſuæ, in qua populus eſt, & Dei æterni honorem quæſiuit, quoniam noſtro exiguo populo olim è Gentilitio euocato, priuſquam Mediolanenſes noſtram religionem agnoſcerent; humilitatem noſtrûm maiorum prælegiſſe Deum, atq; in euocationis tempore, ac ordine prætuliſſe Mediolanẽſium mul-

titudini conſtat, qui quidem omnis honor in Deum euocantem redundat; Et non in nos euocatos, qui gratis, & nihil emeriti euocati fuimus. Humanæ igitur gloriæ, fuco à tergo relicto, dignitatis noſtræ honorem Deo impendamus. Caueamusq; ne gratiam, quàm gratis conſecuti ſumus, ingratis amittamus, à recto ſcilicet itinere auerſi, atq; ab alienati; quoniam ſicut olim parentes noſtri in humilitate uiuentes euocati fuerunt, ita nos ipſi fortaſſe ab eorum ſtatu reuocabimur, deijciemurq; ſi ab ipſorum humilitate defecerimus.

De Lytprandi Regno, & Diui Auguſtini translatione. Cap. II.

LYTPRANDI Regnum quàm maximè conſpicuum, ac memorabile facit Diui Auguſtini corporis translatio à Sardinia Papiam. Nam omiſſa Auguſtini, quod Epiſcopus fuerit, honorificentia; Quis nam poſt Apoſtolorum, & Martyrum tempora fuit, cui æque debeat noſtra gens, ætasq;. Ille enim ab Aphrica ad nos delatus noſtram linguam ſuæ prætulit, ſe ſeq; noſtris literis exercens, CHRISTI Domini noſtri doctrinam ſuis uigilis propagauit; ille quaſi ſuccreſcens fermentum ab Italia, in qua profecit, egreſſus, in Orientem, ac Meridiem ſuæ eruditionis uela expandit, purgauitq; utranq; oram, hæreticorum labe infectam. Ille deniq; quaſi Aquilo in Auſtrum perflans errorum nubes depulit, ſuiq; ingenij uires ab Aphrica in Europam fudit. Rurſus ab Europa in Aphricam refudit. Admirata eſt priſca uetuſtas Alexandrum Philippi filium, orbis latitudinem animi ſui magnitudini auguſtam uiſam. Noſtri quoq, mirentur homines unius Auguſtini peritiam Aphricam, Europam, Aſiamq; occupaſſe; Nec Terram ſolum, Sed Maria, Cœlum, ac Cœli firmamenta, ad limbiq; clauſtra peruaſiſſe. Tanti igitur uiri corpus Italia habes, claudiſq; noſtræ Ciuitatis ambitu illius Lytprandi Regis munificentia, cuius memoriæ hæc mea ſcripta, & ſi inania ſunt, impendo. Sed quò maior noſtri Longobardi; Italiciq; Regis deuotio in diuini hominis oſſa fuit, eo immanior Leonis Imperatoris Truculentia in Græcia efferbuit. Qui tolli, qui aboleri, qui diſperdi ſanctorum figuras, ſimulacra, atq; etiam oſſa nephario iuſſu conatus fuit, cuius Imperium Italia non pertulit; Sed eius iuſſa reijciens antiqua inſtituta ſecuta fuit, ratione & religione fræta; Tollere enim Sanctorum imagines, nihil aliud eſt, quàm abolere memoriam illorum, qui de Religione noſtra benemeriti ſunt. Et quorum deniq; ſanctorum patientiam, uirtutemq; facilius, ac promptius unicuiq; etiam imperito pictura repræſentat, quàm ſeries ſcriptorum, quoniam picturam quilibet uiſu colligit, miratur, mouetur exemplo, atq; ſi rei peractæ ordinem neſcit, peritiores rogat, audit, mentem imbuit aliorum ſuſpiciens uirtutes, quæ omnia tam facile ex hiſtoria perſpici nequeunt, Cum plures ſint literarum expertes quàm periti. Veſana ergo, & prophana figurarum abolitio eſt tacitoq; actu, ac ſubdolo ad deturbandam Dei religionem finem ſuum dirigit. Et ſub

uela-

uelamine adorationis corrigendæ ipſius adorationis initia, atq; incitamenta perimit. Quoniam Diui (exempli gratia) Auguſtini Simulachro inſpecto, cogito qui uir fuerit, quibus moribus, qua uitæ continentia, moueorq; ad eius ſectanda ueſtigia, atq; hoc modo ad religionem incendor, qui omnino ſegnior forem alterius præeuntis non comperto ueſtigio; omnes enim in quacunq; re gerenda exemplis præcedentium fidentiores ſimus, qui fortaſſe ſi exempla non extarent, diffidentiores eſſemus, & quorum exemplorum ſpeciem ipſa uiri Sancti Imago repræſentat. Sed dicere de ijs plura deſino; de quibus alibi.

De Diui Auguſtini Tumulo. Cap. III.

CONSEQVENS Auguſtini Translationi eſt ſcribere, quo in loco conditum corpus eius fuerit. Ædificauerat Lytprandus Rex inſigne Templum, quod Diuo Petro dicauerat, Monaſterio adiecto, ut Paulus Diaconus narrat libro ſexto, cap. decimoſeptimo, quē locum ab āeris ſalubritate appellauit ſanctū Petrum in Cœloaureo, non autē in Cellula aurea, ut ſcribit Blondus, quod Monaſterium, ea ætate ſitum extra Papiæ mœnia erat. Hodie autem intra Ciuitatem receptum. Is enim locus eminet ſitu, in Aquilonarem oram uergens ex parte, atq; ex parte æſtiuos Solis ortus excipiens. Itaq; urgēte æſtu Septentrionis auras captat. Sumitq; āëris temperiem, Hyème autem porticibus circunfultus imbres arcet, ac ſpecularibus feneſtris Ventorum uim iectà à cenaculis, & cubiculis frigora excludit. Adſunt præterea æſtate aquarum riuuli per fiſtulas in Vrbem ac Monaſterium traducti, uiridaria, hortosq; irrigantes, ac Terræ ſata Plantasq; lætificantes, ita ut ſolo uirore, atq; Plantarum ordine Regium tibi opus repræſentetur, ſacra ſtatutis horis hodie duplici Sacerdotum agmine in Templo fiunt. Hic Canonici regulares ordine, temporeq; priores. Ibi Heremitani fratres lata corrigia præcinti ſedes habent. Diuerſi habitu facie, & opibus. concordes uerò canticis, ac cærimonijs; Duo itaq; hodie Monaſteria uno ambitu continentur. Pro alendis autem Regularibus Canonicis, & Sacerdotibus latos Agros Rex legauit procul à Ciuitate quinq; millia paſſuum iuxta Ollonam amnē ab Orientali plaga, ubi Regia Domus ſiue Palatium extat Lardiragum uulgò nuncupatum, quod Antiqui Latiagrum ab agrorum latitudine olim appellarunt. quæ quidem Regia Domus me puero ruinis, ac ſitu deformis diu iacuit. Poſtea uerò ab Hectore Rubeo uiro inſigni ipſius Monaſterij ſiue Abbatiæ Commendatario, priſtino ornatui, atq; decori reſtituta fuit, cui ſucceſſit Federicus ex Fratre Nepos nobilitate ac eruditione conſpicuus. In Templo itaq; Diui Petri à Lytprando ædificato conditum Auguſtini corpus fuit, & ne facile reſciri poſſet, quo loco corpus eſſet, ferunt Lytprandum tribus locis effoſſis, ſtructisq; ſepulcris, alibi deinde nocte paucis operi adhibitis iuſſiſſe corpus condi, omnibus ſimul ſepulchris eadem nocte occluſis, ut certa corporis ſede ignorata difficilior in æuum fieret occaſio eius perquirendi, rapiendiq;; Conſtructum deinde alio

alio ſæculo Sacellum Diuo Auguſtino fuit iuxta Templum Diui Petri, in quo Sacello Arca illa marmorea, ac celebris compoſita eſt, Auguſtini Sepulcrum repræſentans.

De Petro Ticinenſi Epiſcopo. Cap. IIII.

AB Auguſtino Epiſcopo, noſtræq; religionis Doctore, uertere ſcriptionem ad Petrum Ticinenſem Epiſcopum Regij ſanguinis uirum, qui Tranſlationem Auguſtini ſummo ſtudio curauit, æquum eſt. Is olim Ariperto Secundo Regi ob nobilitatem, Aſprandiq; affinitatẽ ſuſpectus, relegatus in Ethruriam fuit, ubi patientia, ac fide inſignis celibem iuuentutem agens, in Aretino agro quàm maximè uerſatus eſt, ſtudensq; ſolitudini, quæ ſocia religionis eſt, Diui Sabini Aedem in monticulo ſitam frequentauit; quo in loco hodie Oppidulũ extat, fama conſpicuum, Mons Sancti Sabini uulgò nuncupatus, à quo Antonius Monteus Cardinalis, deinde Io. Maria ſimiliter Cardinalis, poſtremo etiam Pontifex Iulius Tertius prodiêre, unà cum pluribus alijs peritis Viris, Inter quos meus Franciſcus Contrinus à Tranſpadanis oriundus, locum obtinet. Ab exilio igitur, uel relegatione liber, Petrus Lytprando regnante Ticinenſis Epiſcopus conſtituitur, Regiæ enim Ciuitati Regij ſanguinis Epiſcopum decerni aptiſſimum fuit. Memor itaq; Epiſcopus religionis in Ethruria habitæ Diuo Sabino in Orientali Ciuitatis ſuburbio Phanum conſtruxit, quod mea deinde ætate (o infelices dies) Bello Gallico inualeſcente diſiectum, & ſolo æquatum fuit, unà cum propinquo Sancti Apolinaris Monaſterio. Sed an Sanctus Sabinus ille ipſe fuerit, cui Romæ iuxta Montem Auentinum ad portam uiæ Oſtienſis, Sancti Pauli nuncupatam, ædificatum Templum, ac Monaſterium fuit ſub Diui Sabæ nomine, ut quidam opinatur, ego non affirmo, ſed diuerſum exiſtimo. Petri igitur Epiſcopi noſtri humilitatem, ac uitæ ſpecimen plurimum commendant Ciuitatis Annales, traduntq; eius monitu, atq; exemplo Lytprandum Regem commotum fuiſſe ad Summi Pontificis obſeruantiam. Accedente maximè eo tempore ipſius Romani Pontificis religione cunctis perſpecta; Nam ſi minimus quisq; Sacerdos probatis moribus, fit ex uitæ integritate inter nos conſpicuus, amabilisq;; Quantò eſſe honorabiliorem Summũ Pontificem decet, uitæ integritatem ſuis moribus præ ſe ferentem; Bonis enim moribus adiecta dignitas tanti uiri reuerentiam augeat neceſſe eſt. Quemadmodum à contrario mali hominis actiones, ne ipſam dignitatem polluant, ac penè contemptibilem faciant uerendum eſt; Cuius rei periculum ſepe legimus, atq; agnouimus: Iulius enim Secundus, dum bello in Venetos mouendo, atq; amouendo, & in alios retorquendo, plusquam religioni animum intenderet, Gallica in ſe ſe arma excitauit, olim Romanæ Eccleſiæ propitia, aliquotq; etiam Cardinales aduerſari iuſſionibus ſuis ſenſit; Leo Medicæus epulis, cantionibus, ac uoluptatibus immerſus, plura ſuſcitauit murmura, quæ in ſcandalum progreſſa Romani Pontificis honorificentiam,

ficent'am, & decorem comminuerunt; ſed iſta ab inſtituto meo aliena ſunt. Illud ergo affirmare nullo modo deſinam, magnorum Antiſtitum uitam ſine labe traductam, maximo adiumento eſſe regum conſiliarijs, atq; aulicis ad Regem impellendum, ut ipſos Antiſtites in honorem habeat, ſtudeatq; eorum religioni, ac bonis inſtitutis, & ritibus obtemperare, & è contrario improbata uita, improbatos etiam eos faciet qui in ſolio ſedent, tam apud Reges quàm apud populos, quoniam ueritas ipſa omnia in tempore aperit, & altaria nudat, ut in prouerbio eſt, & Bonis benedicere, malisq; maledicere uſus obtinet, qui uſus famam auget, fama opinionem, opinio cogitationem hominis, cogitatio Decretum animi, ſiue deliberationem, à qua actio oritur, uel contemnendi, uel exiſtimandi, & in honore habendi Epiſcopum iuxta famam eius bonam, aut malam; & ita mala Antiſtis fama, ſerpit tanquam uirus inficiens Regum, & populorum mentes, & ab ipſius Antiſtitis obſeruantia procul auertens. Atq; hoc modo illi qui corrigi, & reformari bonis exemplis deberent ab alienantur mala ipſius Antiſtitis uita, ac fama hominũ affectus perimente. Quis autem eo tempore Romæ ſummus Pontifex eſſet, ambigitur, ſcriptoribus inter ſe nimium diſſentientibus, alij Stephanum ſecundum, alij Gregoriũ ſimiliter ſecundũ perhibent. De qua diſſẽſione alibi uerba faciã, uterq; tamẽ Gregorius, ac Stephanus moribus, et religione enituiſſe pariter celebrantur.

De Lytprandi humilitate in legibus promulgandis. Cap. IIII.

NON uidetur alienum ab opere noſtro referre qua animi modeſtia, qua in Deum reuerentia, Rex iſte leges ſuas tulerit, cuius hæc præfatio eſt. Leges quas Chriſtianus, & Catholicus Princeps inſtituere diſponit, non ſua prudentia, ſed Dei nutu, & inſpiratione animo concipit, mente pertractat, & ſalubriter opere complet, quia cor Regis in manu Dei eſt, atteſtante ſapientiſſimo Salomone, qui ait &c. Idem in fine præfationis ſic ſcribit, ob hoc in Dei omnipotentis nomine. Ego Lytprand Chriſtianus, & catholicus Rex dilectæ gentis Longobardorum, Anno Regni mei primo Deo protegente die calen. Martij indictione xi. unà cum iudicibus tam de Auſtriæ, & Neuſtriæ partibus, q̃; de Tuſciæ finibus, & cum reliquis fidelibus meis Longobardis, & cuncto Populo aſſiſtente, hæc communi conſilio iuxta Dei timorem, atq; amorem adſcribenda cenſui. Deinde ſequitur edictum, In Nomine Domini Dei, & Saluatoris noſtri, incipit edictum Gentis Longobardorum, quod adiunxit Dominus Lytprand Rex tempore ſuo &c. Poſſem alias etiam addere præfationes quibus ipſe Rex humili ſemper ſermone Deo inuocato ſcriptiones legum ſuarum inſtituit. Diuerſus penitus à Iuſtiniani teſtatione, cuius dicendi uanitatem imperiti admirantur eo loco Imperatoriam Maieſtatem &c. Et ſe Gothicum, Alanicum, & cætera inſcribens in ſui ipſius glorificatione euanuit. Huiuſmodi igitur religione imbutus Lytprandus tam in ferendis le-

gibus, ac ſuorum Procerum, Ducumq; cohibendis exceſſibus quàm etiam in Romano Pontifice obſeruando, eiq; monenti obtemperando Regni ſui fines auxit, quod Blondus accuratè colligit libro decimo Decadis primæ.

De Exarcho fugato, & Rauenna capta, & Equeſtri Statua. Cap. V.

A QVO capta Rauenna fuerit, fugatusq; ab Italia Exarchus, uaria eſt Scriptorum ſententia. Blondus primo Aſtulphi Regis anno captum narrat libro decimo. Platina in Gregorij Secundi uita refert à Lytprando Rege obſeſſam, captamq; Ciuitatem; Deinde in Stephani Secundi uita ait fuiſſe expugnatam ab Aſtulpho Rege. Sabellicus longas ambages ſerens de Venetorum geſtis circa Rauennam libro ſeptimo in fine, & libro octauo Enneadis octauæ, tandem à Ducibus Longobardis ui captam, & direptam Vrbem refert, & Exarchum ab Italia exterminatum. Imperij ergo Romani poteſtas Longobardorum armis eiecta ab Italia fuit, & Rauenna ſubacta. Quod cum ita eſſe pateat. Ergo Rauennates, & eorum finitimi, ac etiam Orientales Duces impares uirtute, & militari præſtantia Longobardis fuerunt. Victus enim uictori palmam cedat, neceſſe eſt. Hac igitur præcipua gloria inſignes Longobardi effecti ſunt: Quod Rauenna olim Romæ æmula, & Exarchi ſedes ſummiſſa eorum iugo fuit, depulſiq; ab Italia Orientales Duces. Hincq; arguere aptiſſimè licet, impudenter nonnullos ex Romandiolis facere, qui Longobardis obtrectare non deſinunt, ſuum enim dedecus repetunt, ac produnt, dum Longobardorum nomini, ac gloriæ detrahunt, quibus maiores eorum ſuppoſiti fuerunt, quoniam in ſubiectionis caſibus minus improbabilis uidetur ſubiectio eorum, qui claris Regibus, aut Ducibus ſuccubuerũt, quàm illorum, qui obſcuris gentibus manus dederunt. Itaq; dum Longobardorum honorem ſuis maledictis extenuant, præteritæ ſubiectionis notam turpiorem faciunt, ſibiq; ipſis ignominiæ ſucceſſionem impingunt, quoniam ex eorum genere ſunt, qui Longobardis ſeruierunt, & à qua quidem ſeruitute licet poſtea liberati fuerint, nulla tamen eos gloria liberationis ſequitur, quoniam non ſua uirtute, ſed Francorum armis Romandiola erepta à ſeruitute Longobardorum in ſeruitutem Romanæ Eccleſiæ coniecta fuit, quo caſu Carolo Magno Francorum Regi; & non ipſis ſubiectis liberationis honor, & meritum ceſſit. Quod uero de Regiſolio olim ab Vrbe Roma Rauennam translato Regis Theodorici iuſſu ſcripſit Platina, non diſſentio ab eo, facilis enim fuit translatio, quoniam Equeſtris ſtatua compoſita eſt per partes, quæ ſolui ab alterutris poſſunt, reſeratis clauiculis, qui uermiculato opere uolubiles ſunt, & forcipe circumaguntur, ipſisq; clauiculis ſinguli artus equi in unum corpus coaptati firmantur elegantiſſimè, ita ut compactum totum corpus uno opere uideatur. Sed quod ipſa ſtatua cum inſeſſore exportata à Rauenna Papiam

piam fuerit in dicta expugnatione Longobardica, non aſſentior Platinæ, nec alijs referentibus Caroli Magni iuſſu, cui Statua mirabilis uiſa fuit, ablatam fuiſſe. Nam omnes decipiuntur, quoniam poſt Caroli Magni tempora contentione exorta inter Papienſes, & Rauennates exportata à Papienſibus Rauennam ingreſſis Statua fuit, & è conuerſo à Rauennatibus ſublata fuerunt Clathra ærea Portæ Pallacenſis Papiæ, quæ olim Partharis Rex fabrefieri miro opere curauerat: Neutra tamen Ciuitate in ea contentione Ciuium bona inuadente, ſed publici honoris cauſa publica tantum arripiente, de qua quidem re leguntur adhuc Papiæ inſculpta Carmina infraſcripta,

Milite cum quondam terreſtri fræta Rauenna
Ticinum irrueret, Populus Papienſis in hoſtem,
Claſſe armatus adit, belloq; illabitur undis;
Aduentare hoſtes (ſic ſors tulit) inſcius alter
Alterius fidens animis inimica petebat
Mœnia; Regalem ualuis inſignibus Vrbem
Ille hanc expoliat, mirandus Regi ſol inde
Huc aufertur Eques: ſic uictor uictus abiuit.

Statua autem fuit Antonini Pij, ut peritiores ſentiunt, quàm Rauennates Miraſolem nonnulli, alij uerò Regiſolem appellabant; quoniam Orientem uerſus faciem conuerſam habebat: contra Papienſes faciem Equitis uertentes in Septentrionem, & terga in Meridiem, Statuam Regiſolium, ideſt ſolium, uel ſedem Regis appellarunt, dixeruntq; Regium potius eſſe cauere à Septentrione, unde Hunni, Gothi, Heruli, Alanni, alijq; erupêre in Italiam, quàm in Meridiem, uel Orientem reſpicere, ubi Italia Mari cingitur, & niſi magno claſſis apparatu petatur, ſuo ſitu tutiſſima eſt. Sed ad hiſtoriam redeamus

De Lytprandi Obitu. Cap. VI.

QVO Anno Lytprandus ab humanis deceſſerit uix ſcribere audeo ob autorum uarietatem; Blondus qui Romæ mortuus eſt ſub PII Secundi Pontificatu poſt annum MCCCCLX. ſcribit libro decimo Lytprandum Zacharia Pontifice ſedente obijſſe, Zachariæ Pontificatum ponens ante Gregorium Tertium. Quod ſi ita fuiſſet Lytprandus mortuus eſſet anno Quinquageſimo poſt ſeptingenteſimũ, uel circiter. Platina uerò qui eodem PIO ſedente Romæ uerſatus eſt, potuitq; & Blondum, & eius ſcripta uidere ſi eum cura tetigit, collocat Gregorium Tertium ante Zachariam, Blondi hiſtoria tacitè reiecta, ſi tamen eam uidit. Quod ſi ita eſſet, Lytprandus uixiſſet præter Sexageſimum annum ſupra ſeptingenteſimum ab ortu Domini IESV CHRISTI, quod ſupputatis temporibus probabile non uidetur. Sabellicus autem exiſtimat Blondum deceptum, & Platinam ſequitur, à quo tamen ſæpe uariatum fuit. Nam Lyt-

prandi perfectionem ad Vrbem Romam, & Vaticanum, & alia etiam Lytprandis geſta collocat ſub Gregorio Secundo. Quæ ſimiliter repetit ſub Zacharia Pontifice, duplicans acta, ſemel tantum facta. Ex ipſius autem Regis Sepulchro probatur defunctus Anno DCC XXII. Mortuo itaq; Lytprando, qui triginta & altero regnauerat anno, ſucceſſit Inglorius Nepos uix ſemeſtri Regno potitus, cui ſucceſſit Rachis, ſiue Rachiſius Dux prius eximiæ fortitudinis nomine celebratus, præcipuè à Paulo, Blondo, & Sabellico. Quo Rachiſio ad religionem tranſeunte Regno fratri relicto, anno ſeptimo pluribus ante pijs operibus præſtitis præſertim, in Eccleſijs, Monaſterijsq; ædificandis, Quorum maximè memorabile eſt Monaſterium Sanctæ Mariæ ad Cacias, Aſtulphus frater Regnum tenuit, de quo infra.

De Aſtulphi Regno. Cap. VII.

LABARE ſub Aſtulpho Rege res, ac Gens Longobarda cœpit, Nam à priorum Regum fide, & religione declinans, initio Regni ſui Aſtulphus fregit fœdera, bella intulit finitimis, Pontificem, ac populum Romanum iniuſtè laceſſiuit, diripuit agros, & Oppida Romani iuris, ſacra loca ſpoliauit, unoq; uerbo Romanum Pontificem ad rerum deſperationem adactum eò compulit, ut Francorum implorato auxilio ab Italia exceſſerit, ac Pipinno Francorum Regi ſe ſe, & Eccleſiæ Romanæ res ſupplex commendauerit. Recepit ſumma uſus humilitati Pipinnus Pontificem, ſiue ille Gregorius Tertius, ut Blondus ſcripſit, ſiue Stephanus Secundus fuerit, ut pleriq; ſentiunt, & Romana etiam notat hiſtoria. Suſceptum, fouit opibus, atq; exercitu contracto in Italiam deſcendens fregit Longobardorum Vires (longa eſt hiſtoria à pluribus repetita) Deniq; Aſtulphum Regem ad reſtitutionem prouinciarum compulit. Quæ iuris Populi Romani, & eius Eccleſiæ antea fuerant: In qua quidem reſtitutione Rauenna olim tumens impiorum fauore, ac ſede ſub Romanā ditionem, atq; Eccleſiam, in quam calcitrauerat redijt. Inſtabat magnopere Romanus Pontifex, ut ſimul etiam reſtituerentur Sanctorum corpora, atq; reliquiæ, ab Oppidis Populi Romani Longobardorum manu exportata, cuius petitioni finem fecit ornatus ipſis Sanctorum corporibus, & Reliquijs Papiæ adhibitùs cum magna Populi ueneratione, Templo etiam Diui Marini unà cum Monaſterio à Rege ipſo ad maiorem aliquarum Reliquiarum honorificentiam in Vrbis medio eleganter conſtructo. Qua re perſpecta Pontifex Ticinenſium religionem reſtitutioni prætulit; Piè poſthac, & ſanctè Aſtulphus uixit, Theodoro Papienſi Epiſcopo Viro ſummæ religionis quàm maximè addictus. Vide Platinam in Pauli Primi Pontificis uita eius Regni finem, ac moderationem approbantem, regnauitq; annis ſeptem.

De Dominij libertate Romanis reſtitutâ.
Cap. VIII.

MVLTA ſciens cogor omittere, ne ſingula quæq; colligens rerum ſerie impediar referre ea, quæ potiora uidentur. Deus humani generis autor & rector, ex bellorum turbine, ac rapinis, à Longobardis in Italia editis, duo ſumma bona nobis elicere, at parare uiſus eſt. Primum fuit quod Exarchus Rauennæ, & Ducatus Romæ, qui duo Magiſtratus Orientalis Imperatoris fuerant Annis centum ſeptuaginta quinque. Item qui ſæpius in Pontificium Romanorum, ac ſacrarum ædium uiolationes, ac prophanationes ad Imperatoris nutum conuerſi fuerant, uterq; ab Italia Longobarda ui, ac manu diſterminatus eſt. Quoniam Rauenna capta eiusq; Exarcho fugato, ſiue occiſo, ut aliquis notat. Dux ille ſimul, qui ab Exarcho Romæ præficiebatur euanuit, Romaq; iuri ſuo reſtituta fuit. Quo itaq; iuris ordine, uel actu, Græci Imperatores Romani Imperij dignitatem arripuerunt, eodem iuris uinculo ſoluto, atq; ab Italia ſummoto, Imperij ius amiſerunt; iure ipſo ad Italicos Populos ſuapte natura redeunte; & quæ demum Imperij amiſſio non ſolum manu militari, ſed Iure optimo etiam perpetrata aduerſus Orientales fuit, Summi Pontificis, ac uniuerſæ Romanæ Eccleſiæ anathemate in ipſos Orientales Imperatores ſæpe prolato, ob ſpretam nimis apertè Chriſtianam religionem, & hæreſim labem illis inſitam. Addo etiam ipſorum ſegnitiem in tuendis prouincijs Italicis ab alienorum ui. Et quibusquidem prouincijs deſtitutis, aut reuerti dominium ad prouinciæ populos neceſſe eſt, natura quod ſuum fuit reſumente; aut tranſire ad eos, quibus ſe ſe populi ſuo conſenſu dedunt. Per opportune igitur Italicum ius, & dominium; quod primus Conſtantinus Biſantium tranſtulit anno ab ortu Domini Tricenteſimo & quadrigenteſimo ſexto, uel nono, eiuſdem nominis altero imperante amiſſum fuit poſt annum ſeptingenteſimum, Longobardorum uirtute Orientalium uires ſuperante. Alterum bonum eſt, quod Longobardis plura Oppida, quæ olim Orientalis Imperij fuerant, ſuis armis capta, detinentibus, atq; Pipinno Rege ſuis ſimiliter armis eadem iure gentium uendicante, reſtitutio à Longobardis facta eſt Pontifici, Populoq; Romano Orientalis Imperatoris poſtulatione reiecta, qui nimis impudenter petierat ſibi à Pipinno reſtitui Italicas prouincias, quas iam pridem ſua indignitate, ſuaq; incuria amiſſerat, cui ſapientiſſimè ab eodem Pipinno reſponſum dicitur. Arma ego ſemel atq; iterum pro Summo Pontifice, Eccleſiaq;, & Populo Romano cæpi, ut meo, meorumq; labore, atq; periculo hoc obſequium Deo æterno Domino noſtro impenderem; Quo nam igitur iure conferre in Conſtantinum Imperatorem debeo, quod Dei, & Pontificis nomine gero. Deſiſtam ne ego ab incæpto Imperatoris uerbis, ac deſinam Deo, & eius Eccleſiæ dicare, quod meum eſt uidelicet belli apparatum, euentumq; mihi in manu poſitum, minimè quidem faciam, ualeat potius Imperator, & quod ſub manu habet, rectius cuſtodiat.

Dimiſſis

Dimiſſis itaq; Græcis legatis, reſtitutio facta eſt Pontifici, Populoq; Romano, in qua reſtitutione non ſolum capta ab Aſtulpho, ſed etiam ab eius anteceſſoribus dimiſſa fuerunt. Quæ omnia Blondus libro primo ſecundæ Decadis deſcripſit, Petrum, ut ipſe ait, Lateranenſem Bibliotecharium ſecutus, & cui Blondo concors eſt Sabellicus libro octauo Enneadis octauæ. In quo inquam Blondo corrupta paſſim lectio eſt, præcipuè ubi ſcribitur Caſtellum Sancti Martini, legendum eſt Marini, & non Martini. Quod quidem Caſtellum hodie etiam ſuam libertatem ſeruat in arduo ſitum; finitimi eius Pinnas Sancti Marini apicem montis, ubi ædificatum eſt ab altitudine appellant. Nec defuerunt Itali milites, qui ſub Paulo Tertio inſidias incolis tendere, ac inhiare Oppidanorum rebus conati ſunt, fruſtra ſemper eorum rapiditate cedente. Nam à Septentrione planiciem Arimino finitimam ſpectat; ab alijs lateribus Valles profundas in circuitu habet, iungiturq; Apennino, montis pinna utrunq; copulante. A quacunq; igitur petatur, ſiue adeatur parte, præuideatur uiator à longe neceſſe eſt. Vbi uerò appropinquauerit, locum non habet in quo lateat, iacereq; quietis gratia queat, anguſta tantum eum recipiente uia.

De Dominio Romanæ Eccleſiæ. Cap. IX.

DELETO in Italia Exarcho, reiectoq; ſimul iugo Orientalis Imperatoris in ſcelera ruentis, Longobardi Pipinno compellente prouincias Romani Imperij, quas annis prioribus ceperant, Pontifici, Populoq; Romano reſtituerunt. Ex quo quidem reſtitutionis actu, non ſolum antiqua Populi Romani iura reſurgunt, ſed longè maiora fiunt quàm antea ex Pontificis interuentu. Qui cum Petri ſucceſſor ſit, & Domini IESV CHRISTI in Terris Vicarius ſumens reſtitutionem de Longobardorum manu Eccleſiæ Romanæ nomine, & ipſius Populi, cuius eſt caput, ſine dubio dominium & poſſeſſionem Eccleſiæ acquiſiuit, in qua Eccleſia Populus Romanus continetur. Nemo enim dicturus eſt Deo acquiri ius prouinciarum, cum ſit dominus omnium cui nihil addi poteſt, ſed dicimus Eccleſiæ acquiri, quàm Congregatio fidelium repræſentat; & quæ ad Dei cultum, & Sacerdotum alimenta ex rerum neceſſitate temporanea bona diſpenſat. Hac ergo acquiſitione dominij, & poſſeſſionis ab Eccleſia coniunctim facta unà cum Populo Romano per Pontificis interuentum dominium prouinciarum, quod olim humani iuris erat, ſiue iuris gentium, ex Eccleſiæ adiectione ſiue interpoſitione factum eſſe uidetur Iuris diuini, inſpecto nexu, quo Sancta mater Eccleſia Domino IESV CHRISTO per ſacroſancta miſteria copulata eſt. Coniunctio enim facti, iuris coniunctionem parit, ita ut dominium, quod ſimpliciter antiquo iure ad Populum Romanum reuerſurum uidebatur, ſi ſoli populo reſtitutio facta fuiſſet. Ad eundem Populum rediens Romana Eccleſia ipſius dominij conſorte facta, dignius per Eccleſiæ coniunctionem omnino factum fit, diuiniq; iuris

eſſe

eſſe uideatur. Creuit inſuper iſtius dominij amplitudo ex multitudine gentium, Sanctam Eccleſiam Catholicam conſtituentium, quæ non ſolum ex Populo Romano, qui eſt principalis in ipſa Eccleſia, ſed ex omnibus gentibus Eccleſiæ credentibus fit, Deoq; coniungitur. Quæcunq; enim natio, Chriſtianam fidem tenens, Romanæ Eccleſiæ pars eſt, indeq; Catholica, ideſt uniuerſalis Eccleſia, ſiue congregatio dicta eſt. Prudentiſſimè igitur Pipinnus reſtitutionem in Pontificem, Populumq; Romanum coniunctim contulit, ut Eccleſia unà cum Populo Romano domina conſtituta, ipſe ſimiliter Rex Francorum, & poſteri eius tanquam Eccleſiæ filij illius dominij participes eſſent, cuius conſtituendi autores extitiſſent. Plura fortaſſe dicenda eſſent pro dignitate Eccleſiæ, illorum præcipuè repetita memoria, qui eam ſuo ſanguine dedicarunt, ſed mea me aliorſum uela, pupisq; ferunt.

De Bononia, & Ferraria. Cap. X.

ROMANA Eccleſia per Exarchi deiectionem, & Longobardorum coertionem ad Imperium euecta, Rauennatum quàm maximè res diminutæ ſunt, tum ob acceptam paulò ante à Longobardis cladē hominum, opumq;; Tum ob iugum Romanæ ditionis ſuis ceruibus repoſitum; quibus etiam aliud acceſſit detrimentum, Aquarum ſeceſſus, ex quo licet tellus acquiſita ſit, maius tamen detrimentum Populo nauigatio ab Vrbe ſummota attulit, quàm tellus fructum. Contra autem Bononia inſignis Ciuitas inter Aemiliam, & Flammineam, ſiue Romandiolam poſita, ac Ethruriæ finitima florere cepit, tribus præcipuè ſubnixa commodis. Primo fertiliſſimorum collium propinquitate, quos Vrbe egreſſus à meridie in promptu habes, ubi pinguis, craſſaq; Oliua adeſt, antiquo ignota ſæculo, noſtriſq; tantum celebris facta temporibus. Bononienſem enim Oleam apud ueteres nuſquam legimus. Carbabilia quoq; Pyra, rubigineo conſperſa colore adſunt, quæ ſiue à ſaporis gratitudine chara ſint habita, ſiue à prætio, in quo habentur, ſuerint cara dicta, ſuauiſſima ſunt. Nux etiam ipſa, atq; Caſtanea tantæ magnitudinis hîc extāt, ut præ magnitudine utraq; nomen mutauerit à Nuce enim Nucones, & à Caſtanea Marones, qui grandiuſculi fructus ſunt, uulgò appellantur. Vuarum proceritas, & copia palmites pondere ſuo præmens, Terram paſſim libat, ſuſtineriq; niſi furcillas ſupponas onus à palo nequit. Quid irriguos hortos referam, Piſcinnas, Prædiola, Prata, Lacunas, Molendina, ac Fullonica, & alia plura ſuburbana commoda. Spectanda magis atq; magis Ciuitas eſt artificum inſtructa ſerie, flumineq; per ſepta, & aggeres intra Vrbem deducto, cuius ope lanificia exercentur, quotidiano quæſtu plebem replētia; Tertium iſtius Vrbis commodum eſt uiarum coitio, ſiue concurſus in Ciuitatis ferè medio conueniens à diuerſis oris, uiasq; ipſas ſimiliter in diuerſa diſpartiens, cuius rei cauſa feſſus ſæpe uiator Bononiam petere laſſo etiam equo feſtinat, Vrbis pellectus hoſpitio, atq; lautitia. Creſcente igitur in dies Romanæ Eccleſiæ nomine ex optimorum Pontificum

uirtute

uirtute, ac maieſtate, creuit ſimul multitudo uirorum religionis gratia Romam euntium, indeq; redeuntiũ præcipuè ex Gallia, Germaniaq;, Galliæ finitima, quibus iter faciētibus Bononia ſemper patuit, atq; hoſpita fuit, ijs itaq; aucta Bononia bonis, bona Bononia appellari meruit, tanquam ſuis, alienisq; bona ſua pandens, præbensq; : Ferraria quoq; non à ferro dicta, creuit ſub idem tempus, quo à Rauennatum ſubiectione ad Romanæ Eccleſiæ moderationem traiecta formam habere Ciuitatis, mores & regimen cepit, unde ferè aurea ab ornatu appellata Feraria fuit : Auctaq; ipſa ſimiliter iuris, & opibus Pado imperare ſuo iure auſa eſt, ponte conſtructo, quo utraq; Padi ripa circumplexa, iugum ferre fluınen coēgit. Ille igitur Padus potens, uoraxq; Fluuius, qui onera ſæpe Nauium, ac Iumentà, uiros, domos, & Villas ſuis fluctibus excutere, atq; deijcere conſueuit, ille ipſe unius ilignei pontis oppificio pati currus, equosq;, ac pecudes, & catulos, pullosq; ſuper ſe ambulantes hoc loco cogitur, & quamuis interdum fremat, ſpumans minarum plenus, atq; intumeſcat pontemq; elidere undarum impulſu tentet, ac tremefaciat; Solers tamen Ferraria perſtat, trabesq; ſupponit, ut adeptum ſua induſtria Fluminis imperium, eadem induſtria ſuſtineat. Hac itaq; rerum, ac temporum uiciſſitudine decreſcente Rauennatum autoritate excrēuere contra uiciniæ Ciuitates, Romana præcipuè Eccleſia ditionem mitioribus legibus exercente.

De Bedæ ſanctitate. Cap. XI.

FLORVIT hoc ſæculo ſanctorum uirorum copia, ex quibus Beda natione Anglus, multis nominibus celeber eſt, nam uitæ modeſtia, ac grauitate, ſtudio literarum, & ſcribendi peritia, deniq; uiuendi diuturnitate ſuper omnes illius ſæculi homines inſignis fuit, à grauitate enim morum, & modeſtia uenerabilis nuncupationem, à peritia Scriptorum ſuorum approbationem conſecutus fuit. Etatis longitudinem à Deo uitæ autore obtinuit: Venit in Italiam ille Vir, cuius contemplatus, miſertusq; fluctuationes, ac bellorum turbines preces Deo pro Italiæ pace die noctuq; fudit. Deus autem optimus noſtra perſpiciens opera, & uota, pace indigna, & à mutua charitate, pietateq; aliena, Bedæ, ut aiunt, ſoporoſo, ſomniantiq;, uocem cordi infudit, hæc uerba referentem, ò Beda tace, tace, Italia diu non erit in pace, minimèq; mentitam eam uocem fuiſſe inſecuta Longobardorum Regum perditio, aliaq; rerum euerſio comprobauit.

De Deſiderij Regno, & exitu. Cap. XII.

TVRBAVIT Italiæ quietem Aſtulphi obitus Deſiderio Ethruriæ Duce, qui copijs preerat, Regnum inuadente, & Rachiſio olim Rege ad fratris ſucceſſionem, poſt habito religionis habitu, contractisq; militibus ex aduerſo aſpirante: ſuſtulit belli ulterius gerendi cauſam Romanus Pontifex Rachiſio

ab armis

ab armis euocato, religioniq; reſtituto. Atq; ita Deſiderius, fauente Romano Pontifice, qui eius fidem, ac iuſiurandum erga Romanam Eccleſiam receperat, regnum eſt aſſecutus, in quo tamdiu quieuit, quamdiu Pipinnus Rex Francorum, quem Romanæ Eccleſiæ ſtudioſum, atq; deuotum nouerat, in humanis fuit, Pipinno autem defuncto, quem ſub Pontificatu Pauli primi autores obijſſe ſenio confectum ſcribunt, Deſiderius inhiare regno augendo iuſiurandi religione neglecta cæpit. Secutaq; Pauli Põtificis morte, quo tempore ſedes pontificia uacabat (nam uacauit præter annum) illico inuaſit Oppida, & Ciuitates, quæ annis ſuperioribus ab Aſtulpho Romanæ Eccleſiæ, populoq; reſtitutæ fuerant, plura capiens, prædamq; hoſtiliter agens, quaſi Eccleſia ſine Pontifice futura; Creatur in hoc rerum tumultu Stephanus III. qui per legatos à Deſiderio reſtitutionem captorum locorum popoſcens, uerbis in ſpe poſitus, re autem deluſus eſt, bello interea tantum omiſſo Iis etiam aliud addere facinus Deſiderius cogitabat, perhorreſcens enim Caroli Regis Francorum potentiam, ac fidem, qui Pipinno patri, non ſolum in Regia maieſtate, ſed multo magis in uirtute, ac integritate ſucceſſerat. Varijs artibus referre in Italiam Conſtantini Orientalis Imperatoris uires, Dominatumq; tentauit, factioſis paſſim hominibus præcipue in Vrbe ſuſcitatis, ratus Conſtantini uiribus ſibi coniunctis, ac in Italiam reſtitutis, tutiora omnia regno ſuo futura, quàm ſi ſuis tantum opibus, & copijs ſubſtitiſſet, Francorum Rege Romanæ Eccleſiæ apertiſſimè fauente; quo quidem facinoroſo commertio, atq; conſilio imbutus Deſiderius ruere indies à malo in peius cæpit, adeò à religione abalienatus, ut nulla eius extent monumenta, ex quibus ſuorum anteceſſorum exemplo ſe chriſtianum fuiſſe, atq; uixiſſe indicauerit. Stephano igitur Tertio Pontifice defuncto, creatur Adrianus diuino numine in Deſiderij exitium tandem proſpiciente; quid moror rei euentum. Pontifex Deſiderij perfidiam, ac rapinam perſpectam habens, nihil eius uerbis credere, ſed ſibi & Eccleſiæ rebus cauere cupiens, Carolum Regem precibus, & legatione exorat; ut in Italiam oculos uertat. Ille magnanimus, Piuſq; Rex præmiſſis ſemel atq; iterum precatoribus, qui Deſiderium à propoſito uexandæ Romanæ Eccleſiæ auerterent, auro etiam oblato, re tandem ad belli neceſſitatem redacta, Italiam inſtructo Exercitu petit, fregitq; Deſiderij apparatus homine ipſo intra Ticini munimenta circunſepto. Vide igitur quibus ſe ulciſcatur modis Diuina poteſtas, quibusq; plectantur anguſtijs transgreſſores fidei, Longobardorum Reges, qui Orientalis Imperij Duces, atq; exercitus, ab Italia eiecerunt, floruerunt in Regno; Iſte uerò Deſiderius, ſiue potius Deſinerius contraria operatus, neq; omnino quod conabatur effecit, neq; Regno diu potitus fuit. Accingitur Papiæ oppugnationi Carolus, ſubeunt fortiſſimi uiri Ciuitatis muros, tentant conſcendere, poſtes impellunt, trabibus, uocibusq; intonant, quaſi cœlum ſuo impetu capturi. Attamen illa tanta Francorum uis, ille Gallicus impetus, illa omnis terribilitas in irritum ceſſit, una uictorem, ac Regem remorante Papia, uirosq;, & uires à muris ſummouente. Cuiusquidem Ciuitatis expugnatione deſperata, Caro-

lus in obſidionis remedia, oppugnationem uertit. Nemo igitur tam amplo præconio commendare Francorum uires poterit, quin etiam Papiæ, quodſuum fuit tribuat, quæ ſola ea ætate ſuſtinere ingentem Caroli Exercitum, & à muris repellere, & longa expectatione fruſtrari tamdiù ualuit, quam diu cibariorum copiam intus habuit. Deus in mediocri Ciuitate hoc operatus fuit. Vt loci anguſtia commemorata, peractæ rei famam autori adijceret,

De Romanæ ditionis incremento ex Longobardorum fide, & deditione. Cap. XIIII.

DESIDERIO Rege Papiam ſe recipiente Longobardi Duces, qui ex ſuis quiſq; prouincijs euocati in auxilium regis iuerant, copijs collectis ad ſuas regiones reuerſi ſunt, & Concilio indicto conſulunt quid facto opus ſit, bello ne an paci hæreant; Duces qui ex anteacta Lytprandi,& Rachiſij diſciplina, Romanum Pontificem reuereri aſſueuerant, improbare Deſiderij irreligionem, qui ſpræto iure iurando Romanæ Eccleſiæ infeſtus fuiſſet, & pacem turbaſſet, in Concilio coguntur: conueniuntq; in hanc ſententiam; eundum omnino communi nomine ad Pontificem, ſuppliciq; oratione agendũ, ut Sanctæ Romanæ Eccleſiæ gremio recipiantur. Itur ergo ad Pontificem, ſupplicatur, impetraturq;, ut omnes à Longobardis oriundi, Picenni, Vmbri, ſiue ſpoletini, Beneuentani, Samniteſue, & Reatini, Thuſciq; Romanæ Eccleſiæ in poſterum filij, dedititijq; ſint,& in ſuis oppidis, regionibusq;, & poſſeſſionis iuribus permaneant, ſuprema ditione, ſiue Imperio ſoli Romanæ Eccleſiæ competente cui ſe ſe Longobardi ſua ſponte dedidère; non eſt operepretium ſingula quæq; referre à Blondo, Platina, cæteriſq; repetita, de Vaticani regione Longobardis pro incolatu aſcripta, & de Aldiprando Duce Longobardorum nobiliſſimo, Spoleti, & alibi conſtituto, quem Hildebrandum aliquis ſcripſit; hoc ego tantum repeto, Romanæ ditionis incrementum ab ea Longobardorum deditione emanaſſe, anteaquàm Carolus ad Pontificem iter faceret. Illi ergo rerum ignari, qui uiginti librorum reuolutione inflati latrant in Longobardos, Barbaros eos, feros, impioſq; ſcriptitan es, ſua ſe ſe ignoratione produnt, dum ignoraſſe illa probãtur, quæ retulit ſerioſo ordine Blondus lib primo ſecũdæ Decadis ijs uerbis; Eam deditionem in hanc formam inuenio factam &c. Platina ſimiliter in Adriani uita ſic notat. At Spoletini, Reatini, ac Longobardi omnes &c. Sabellicus quoq; libro octauo Enneadis hæc refert. Spoletini primi omnium, Reatiniq; &c. Vnde ergo Barbaries in illis argui, qui in Italia nati erant, potuit, unde quæſo feritas dici potuit illorum uirorum, qui ad ſanctæ Romanæ Eccleſiæ pedes, uel limina ſupplices iuerunt, ac ſe ſe ei dediderunt. Vnde tandem impietas fingi in illis, atq; impingi potuit, qui Italicarum prouinciarum dominia, Ducatusq; Ducentos annos poſſeſſa, ſponte in Romanam Eccleſiam contulerunt. Garrula ergo, atq; inanis iſtorum ſcriniariorum latratio, atq; obtrectatio eſt. Cani ad

Lunæ cornua ululanti fermè aſſimilanda, ululant quidem illi ipſi, ut audiantur, potiusquàm ut dixiſſe, ſcripſiſſe ue aliquid ratione intelligantur. Aldebrandi etiam Longobardi Ducis conſtitutio ab Adriano facta, tam amplo, latoq; Ducatu eidem attributo, quid aliud indicat, quàm gentis fidem, ac probitatem Pontifici notam, Vaticani item regio genti deſignata, nunquid indignitatem Longobardorum arguit, an uerò dignos eos fuiſſe Vrbis incolatu probat. Inepte igitur quidam Scriptor Cacho Latroni Regnum Longobardorum imò Italicum comparat, ſola garrulitate contendens, ſed multò aptius ipſe Cerbero aſſimilandus eſt, Stygio ore rictus, & latratus fundens in umbras defunctorum, à quibus oriundus eſt, uno actu ſimul & ingratum animum, & à ueritate prorſus auerſum ſuopte ingenio, moribusq; pandens.

De Caroli Regis profectione ad Pontificem, & reditu Cap. XV.

CAROLVS Rex, diſpoſitis circa Papiam obſidendam gentibus, Veronam cum copiarum parte profectus in deditionem recepit, nepotibus ex fratre ſe ſe eidem credentibus; Receptaq; ferè omni Transpadana regione, Romam petit, atq; ad Pontificis pedes procumbens Chriſtiano ritu Sedem Apoſtolicam in honorem Dei quàm maximè ueneratus fuit; Iureiurando etiam ſe ſe ſponte ſua adigens, quòd Romanæ Eccleſiæ defenſor Regni ſui nomine futurus eſſet, quod mirabili uirtute, ac conſtantia præſtitit, unde & magni cognomentum nomini ſuo adijcere ſolus ipſe inter Chriſtianos meruit, & ſucceſſoribus ſuis Francorum Regibus Chriſtianiſſimi epithetum coronæ affixit. Quod Chriſtianiſſimi uocabulum effingere uoce ſua materna Franci neſciunt, nequeunt ue, ſed pro eo Tranſchriſtianum, ſiue Traſchriſtien dicunt. Trans enim præpoſitio poſitiuo nomini adiecta ſuperlatiuum Gallicè elegantiſſimè, ac breuiſſimè format: ſic etiam Trebien, ſiue Transbene, pro optime Francia loquitur (omitto hoc loco ea repetere, quæ à cæteris Scriptoribus ter quaterq; relata ſunt, peracta ſcilicet inter Adrianum Pontificem, & Carolum Regem de Eccleſiæ dominio: Reuerſus ad Ticini Caſtra Carolus Deſiderio per internuntium ſignificat, non eſſe unde ſibi auxilium ferri ulterius expectet; Veronam ab Aldigiſio filio ſuo deſtitutam, unà cum pleriſq; Tranſpadanis Vrbibus in ſua poteſtate eſſe: Foroiulianos auerſos, iam pridem ab eo ad Pontificem reſpicere: cæteros Italicos Longobardos res ſuas compoſuiſſe eo intra Papiæ anguſtias derelicto, proſpiceret itaq; ſibi, & quandoquidē de Regno actum eſſe cerneret, ſaluti ſaltem ſuæ, & Ciuitatis conſuleret. Hoc etiam adiecto, ſi in ſeptimum uſq; diem deditionem diſtuliſſet, omnem ſe licentiam, ac feritatem exercitui ſuo in obſeſſos permiſſurum. Iuſſit ſubinde unà cum internuntio Veronenſem Ciuem genere Longobardum ſubire muros, coramq; referre rerum ipſarum ſeriem, ut certo nuntio commotus Deſiderius promptior ad deditionem fieret. Nun-

tio igitur accæpto Deſiderius præſtolari reſponſum nuntium iubet, abſtractumq; ab eius aſpectu Veronenſem rogat, quis ſit rerum publicarum ſtatus, quæ ſuorum fortuna, quæ ſpes ſubeſſe poſſit; Vbi uerò diſiectas opes, amicitiasq; ſolutas, & filium profugum ab Italia accæpit, uehementer ingemuit. Heu quò me mea depulit concupiſcentia; Dux eram in Ethruria, Regnum uolui, & habui, uiuebam in pace, ac maieſtate, ſolus in Italia Rex eram, ſolusq; regnaſſem, niſi ego ipſe ambitione elatus fractis legibus Dei Eccleſiam laceſſiſſem, rogabar olim & dedignabar, nunc uerò circunſeptus hoſtium globis, regnum, quod augere putaueram, cogor dimittere; mea ſimul libertate, unà cum regno hoſtili arbitrio ſummittenda. Ob ſaltem mihi uilis ſerui conditio hoc tempore adeſſet, qua fugam tentare, ac filij mei exilium ſubſequi liceret. Quid agam, immo eò redactus ſum, ut nihil agam, mea iam poteſtate ſubacta; dedam igitur me, dedam hoc infelix, atq; infauſtum Regnum, quod in me Regnum eſſe deſinet, dedam hanc Vrbem, quàm nec ferro, aut igne hoſtis capere, nec iam ſexto exacto menſe obſeſſam frangere ſua mora poteſt. Dedam certe omnia omnibus mihi hoc tempore aduerſantibus, & penè à Regia deijcientibus. Euocato deinde nuntio, ait. Renuntiate Carolo Regi craſtina die me rectores Ciuitatis ad eum emiſſurum, qui meo nomine tranſigenda component; uelit propterea dum huiuſmodi tractanda erunt ab iniuria, & ui milites ſuos continere, quod ego ſimiliter faciam. Dimiſſoq; utroq; nuncio edici iuſſit, ne à muris miſſilia in hoſtes torquerentur, Carolo ſimiliter à Ciuitatis acceſſu, & læſione ſuos prohibente.

De Deſiderij Regis deditione. Cap. XVI.

SI Vlla unquam nox in feſta Deſiderio in uita fuit, hæc ipſa omnino moleſta ei uiſa eſt, quàm inops Conſilij Rex inſomnis exegit, ortaq; luce adeuntibus Ciuitatis Rectoribus, qui pridie moniti fuerant affuit, atq; hoc ſermone eos allocutus eſt; Ego ſatis cerno, me in rerũ noſtrarum deſperatione ad Carolum Regem uos emittere, ut ab eo potius conditio accipiatur, quàm tranſigatur. Attamen ſi nos rerum deſperatio, ac peſtilentia, quæ ut uidetis iam ſerpit uehementius urgent. Carolum quoq; Regem torquent mora obſidendi, ſumptus, belli incommoditas, te periculum Regni ſui à finitimis inuadendi. Itaq; in diſpari rerum euentu nos & ille conſtituti, ſinguli tamen tædio, & incommodo affecti ſumus. Ite igitur fidentes animis, & nobis uobiſq; conſulite, diſſimulate mala, in quibus uerſamur, ſed nihil tamen ſtatuite, niſi meipſo præmonito, unus ueſtrum redeat, alijs interim in Caſtris præſtolantibus. Itur ad Carolum Regem, in Saluatoris Monaſterio, ſine monacorum moleſtia hoſpitium habentem, recipiuntur humaniter, audiuntur impetrantur petita, unà tantum propoſitione reiecta Dimitti enim ſe Deſiderius poſtulauerat, contra Carolus aiebat regium ius eſſe perſonale, & ideo, qui Regem in manu habet, & dimittit, Regnum periculo ſubijcit, quod ipſe Carolus

euitare

euitare cupiens Regem penes ſe habere, non in uinculis, ſed in honore, ac commodo omnino uellet. Accæpit cōditionem, conditione cogente Deſiderius deditione facta, menſe ſeptimo incboato ab obſidionis die, & peſtilentia tunc obſeſſos infeſtante, ut notat Segibertus in Caroli geſtis anni DCCLXXV. Is igitur finis Italici belli, & Longobardi Regni in ipſa gente fuit, anno ut pleriq; notant Septingenteſimo, et ſeptuageſimo quinto ab ortu Domini, & ab aduentu Longobardorum ducenteſimo, & quinto, qua tamen in re uariatur à Scriptoribus, quibuſdam Papiæ deditionem factam affirmantibus poſt annum Octogeſimum ſupra ſeptingenteſimum. Qua deditione ſecuta, Papiaq; ſub Caroli Regis poteſtate conſtituta, Longobardæ leges reiectæ fuerunt. Regni enim poteſtate amiſſa transferri legum poteſtatem ad uictoris arbitrium neceſſe fuit: Illisq; ex deſuetudine abrogatis, rediêre Italici populi, alij ad Romana Iura, ijs tantum non receptis, quæ Iuſtinianj inconſtantia malè conſiderat, alij Pontificum decreta pro legibus ſuſceperunt, quæ in uolumine congeſta decretales poſtea appellarunt. Alij ſua ſibi iura componentes ſtatutá ædiderunt, Iuri communi publica autoritate derogantia, quibus quidem ſtatutis Italicæ Ciuitates in Circumpadanis utuntur, illis non nunquam ſuo iure reformatis. Nec tamen propteræa omnes Longobardos Italicos Carolus ſubegit, nam Foroiulienſes, & alios finitimos in ſtatu ſuo intactos dimiſit. In Galliamq; profecturus, peditum, & equitum Longobardorum agmina exercitui ſuo adiecit, quorum opera in Hiſpanico bello, & Saxonico ſtrenuè uſus fuit, ut Blondus, & Sabellicus referunt. Prudenter autē Carolus Rex, rei bellicæ peritiſſimus, robur Longobardorum militum ab Italia deduxit, ne ipſo diſcedēte bellaces uiri in Italia dimiſſi, & gentis ſuæ Imperio aſſueti, tumultus cierent, & ad amiſſum Regni decus reſpicerent. Atq; hoc ordine, et tēpore bello confecto, pacataq; Italia, præfectisq; prouincijs Italicis, quæ ſub Deſiderio erant, ſuis Ducibus, Carolus in Galliam eſt reuerſus.

De Scriptorum ambiguitatibus. Cap. XVII.

MVLTA circa Papiæ deditionem, & finem Longobardi Regni congerunt Scriptores, quæ ambigua uidentur. Sabellicus in primis Veneti honoris ſtudioſus uiginti Naues Venetas affuiſſe Caroli præſidio notat, ſecutus, ut ait, quendam Iuſtinianum; cui reſpondeo, onerarias Naues cibaria inuexiſſe Caroli exercitui clarum eſt, ſed Nauibus oppugnatam fuiſſe Ciuitatem à uero abeſt; menibus ipſis à Flumine ea ætate procul ſitis, ita ut Nauali pugna peti muri necquicquā poſſent, Ciuitate procul à Ticino ad teli, uel lapidis iactum in alto ſita, & alueo Fluminis in imo poſito; Fingant ergo decus Venetis aliundè Scriptores quàm ex Longobardi Regni exitu, qui ſolius Caroli uirtuti ceſſit. Alter popularis Scriptor Deſiderium religioſum fuiſſe aſſerit. Templaq; conſtruxiſſe, ac pro Chriſtiana Republica multa confeciſſe bella, quæ omnia ſine probato autore referens, inania facit, & ſe circulatori ſimiliorem eſſe quàm Scriptori demonſtrat. Probabilior

babilior autem uidetur Pauli Diaconi Longobardi hiſtorici atteſtatio, ſcripta ab eodem libro quinto de geſtis Longobardorum capite quarto, ubi narrat prædictionem religioſi uiri comminantis excidium Regni tempore, quo Dei bonorificentia deſpectui genti eſſet, ſubdens hæc uerba; quod nos ita eſſe probauimus, qui ante Longobardorum perditionem, eandem Beati Ioannis Baptiſtæ Baſilicam per uiles perſonas gubernari coſpeximus, ita ut indignis, & adulteris, non pro uitæ merito, ſed pro datione præmiorum idem uenerabilis locus tribueretur. Et quem Paulum Deſiderij familiarem fuiſſe, & in Galliam unà profectum, Platina refert in uita Adriani, Viri probitatem, ac literaturam, probans his uerbis. Paulum quoq; Longobardum &c. Spreta ergo Dei reuerentia, non ſolum à Rege Deſiderio, ſed etiam à gente fuit, cum Caroli Regis potentia in ipſam gentem conuerſa eſt. Hacq; fortaſſe cauſa Paulus Diaconus gentis ſuæ hiſtoriam texens uſq; ad Lytprandi tempus perueniens, omiſſit ſubſecuta tempora Aſtulphi, & Deſiderij, ne utriuſq; Regis facinora, à Chriſtianæ fidei inſtitutis declinantia in gentis ſuæ dedecus referret; ſtrictè tantum de Aſtulpho ſcribens libro uigeſimo ſecundo de geſtis Romanorum, quod non deſtiterit Pontificem Romanum ui opprimere per hæc uerba. Inter hæc autem Stephanus Papa Romanus multa mala ab Aſtulpho Rege perpeſſus ad Francos confugit ſub Pipinno &c. Et paulò infra ait, prædictus nanq; Papa Stephanus ui preſſus, & crudelitate coactus Aſtulphi in Franciam iuit &c. Sileant ergo popularium uirorum ſcripta, quæ religionem uiguiſſe in Deſiderio narrant, & alia pro fabulis habenda. Stetq; hæc ſententia immutabilis, ſpreta Dei maieſtas tandem in contemptorem uertitur. Tertia ſequitur ambiguitas de filijs Deſiderij, quos duos fuiſſe idem Scriptor commentitius retulit. Ego unum tantum Aldigiſium natum à Deſiderio accepi, non autem duos, qui Verona relicta ad Conſtantinopolitanum Imperatorem confugit, ut notant Paulus Diaconus libro uigeſimo tertio in fine de geſtis Rom. & Segibertus, quos Blondus, & Platina ſecuti ſunt. Idemq; Aldigiſius in Siciliam traijciens cum Græcis Ducibus Longobardiæ maioris Regem ſe ſe inſcribens, bellum infeliciter mouit, & occiſus eſt, ut ipſe Paulus ſcribit libro uigeſimo tertio, his uerbis. Anno nono Imperij ſui Hirenna &c. & paulò infra, interea Hirenna miſit Ioannem &c. Extinctaq; hoc modo Deſiderij proles maſculina fuit, à qua originem Vicecomitum fluxiſſe nonnulli temerè, ac ineptè arguunt, nullo prorſus argumento ab aliquo probato autore deducto, ut in tanta re decuit. Quarta dubitatio uerſatur circa Diui Theodori Papienſis Epiſcopi tempus, quem uirum, nonnulli Ciues mei ſcribunt uixiſſe ſub Deſiderio, & à Leone Tertio Pontifice ſacra ſuſcepiſſe; quod non probo hac ratione. Nam Petrus Epiſcopus Longobardus Lytprandi conſanguineus uixit in Epiſcopatu annos quattuordecim, deceſſitq; ab humanis ſuperſtite Lytprando, cui Petro ſuccedens Theodorus qui uixit annos quatuordecim, nullo modo perueniſſe ad Deſiderij tempora potuit, in quibus obſeſſa Papia fuit, quoniam poſt Lytprandum regnauit Rachis, ſiue Rachiſius annos ſeptem, deinde Aſtulphus frater alios ſeptem, quibus ſi addas annos duos, uel unum, quo

creatus

creatus Epiſcopus Theodorus ſub Lytprando fuit, neceſſe eſt fateri ipſum ſanctum uirum à uita emigraſſe ante Deſiderij obſidionem factam anno decimo ſeptimo regni eius. Et quod noſtri narrant ſanctum uirum precibus ſuis hoſtium acies auertiſſe à portis Ciuitatis, Deo illi fauente, probo quidem eueniſſe ſub Aſtulphi Regno, quando Ciuitas Pipinni Regis agmina propinquari ſenſit. Item quod de Leone Pontifice dicitur, uixiſſe Theodorum ſub eius Pontificatu non abnuo, ſed electum prius Epiſcopum puto. Verumtamen meam ſententiam tanti non facio, ut niti hac in re contentione uelim. Scribens enim antiqua, minimè à me uiſa tam decipi poſſum ego, quam priores, qui ſimiliter non uiſa prodiderunt. Scribuntur alia plura à ueritate ſemota, quæ omitti à me decet, ne reprobando potiusquàm ſcribendo ſtudium adhibuiſſe cenſear.

De Regni Italici mutatione, & Longobardorum gloria, Pontificialiq; dominio. Cap. XVIII.

QVI Italicarum rerum euentus à prima Gothorum irruptione uſq; ad Caroli Magni aduentum contemplatus fuerit, mirari multorum exemplo, & dubitare poterit, cur in Trecentorum & ſexaginta quinque annorum interuallo, exterarum ferè ſemper gentium, regna, uel Imperia Italicis prouincijs dominata fuerint, nemoq; ex noſtra gente in lucem uenerit, qui dominia ab alienis eripere, ſibiq; uendicare auſus ſit, cum prioribus, ut accepimus, ſeculis floruerint in Italia Viri non ſolum ſuæ, ſed aliarum etiam nationum libertatis uindices, & aſſertores. Dixerit hoc loco aliquis, diuina uoluntas fuit, cuius ſunt Regna, & Imperia. Reſpondeo, ſunt omnino Dei regnorum poteſtates; Sed ego quæro cur dominia olim in Italiæ poteſtate conſtituta, ablataq; poſtea, nunquam Italiæ reſtituta fuerint ab anno Quadricenteſimo & decimo ab ortu Domini, uſq; ad annum (ut dixi) Septingenteſimum, & ſeptuageſimum quintum. Illa enim ſuperna uoluntas, cui iuſtitia ab eterno ineſt, nullo modo abolere, Regna, ſine Regum, uel Populorum demerito, atq; exceſſu ſolet. Cuiusquidem Iuſtitiæ cauſam quærito. Dicere ergo ingenuè, ac humaniter neceſſe eſt, indignam dominio, ac libertate, quibus olim potita fuit, Italiam tunc Deo æterno uiſam: cauſam autem indignitatis inquirere hoc tempore difficile eſt, tot iam tranſactis ſæculis in magno Scriptorum ſilentio, qui referre rerum ſucceſſus, potiusquam cauſas ſtuduerunt; Duplicem tamen eſſe cauſam Regni mutandi plerunq; reperio, unam humanam, alteram diuinam. Humana cauſa Regna mutantur, à gente in gentem propter unius gentis iniuſtitias, longo tempore ſine impunitate, ac ſine pœnitentia perpetratas, quæ, ut dicitur, fætent in conſpectu Dei, eiusq; iram excitant in tranſgreſſores, alterius gentis manu è Regno deiciendos, quæ quidem humana cauſa pendet à diuina. Diuina uerò cauſa multiplex eſt, & incomprenſibilis propter altitudinem diuinæ mentis, ac ſapientiæ, diuiniq; iuditij, quod noſtræ infirmitati inſcrutabile eſt, nam ſi terrena

rena quæ miramur, uix tenemus, quomodo diuina, à nobis remota, immò abſcondita percipiemus. Veruntamen uiſum interdum eſt. Diuinæ poteſtati per ſeruos ſuos cauſas euentuum, ac mutationum populis iudicare, antequàm fiant, ut corrigantur, aut poſtquam facta ſunt, ut cæteri intelligentes abſterreantur. Cauſam ergo Italici dominij ad exteros transferendi modeſtè agendo, dicemus fuiſſe diuinæ mentis arbitrium, ut uno actu duos effectus operaretur, primum quod Italia, quæ olim in Imperij tantum glorificatione exultauerat per illius amiſſionem deſineret in ſe ſe gloriari, ac alijs ſimili modo populis (ut ipſa imperauerat) obtemperaret, & pro antiqua ambitione nouam humilitatem ſuſciperet, atq; per humiliationem Deum Imperij dominum, & non ſeipſam eſſe agnoſceret; alterum, quod aliæ nationes ex eo actu intelligerent, uno tam ſublimi Romano Imperio deiecto, quo nullum maius unquàm in terris fuit, ſua ſimiliter Regna, eodem iubente Deo, alterius gentis manu fore diſſoluenda, erigerentq; iccirco animos in Deum, tanquàm Regnorum Principem agnoſcendum, colendum, & ſolum Dominum exiſtimandum. Quo quidem Deo à quauis gente pro Domino habito, & glorificato, gentem ſimul ipſam gloriam à Deo recipere, ſiue per Regnum, ſiue alio decore neceſſe eſt, ita nobis antiquo Propheta eius nomine atteſtante libro primo Regum capite ſecundo. Quicunq; honorificauerit me, glorificabo eum, qui autem contemnunt me, erunt ignobiles. Et alibi idem ferè à Samuele dictum fuit, capite decimo octauo eiuſdem libri. Si timueritis Deum &c. Et ne humanæ mentes, quæ nodum ſæpe in ſchyrpo quærunt, & à ueritatis luce recedunt, exiſtimarent Romanũ Imperium caſu, aut natura collapſum, annunciatorem, & uatem mille, & amplius annis antè præmiſſit Deus noſtræ perditionis indicem, qui proſpiciens ab alto Iudæorum turmas, & Caſtrametationem, coactus ſpiritu in hæc uerba prorupit; Heu heu quis uicturus eò uſq; erit, quando iſta faciet Deus; uenient in Triremibus de Italia, qui ſuperabunt Aſſirios, uaſtabuntq; Hæbreos, & ad extremum etiam ipſi peribunt, quæ uerba habentur in libro Numeri, capite uigeſimo primo in fine, & quæ demum prædictio facta eſt quingentis & amplius annis ante Romam conditam, quo tempore nundum Itala militia in honore, & fama apud externas gentes eſſe poterat. Adimpletaq; tandem fuit Romanis, ſub Veſpaſiano, & Tito Iudæam unà cum finitimis ſubigentibus, & Herulis deinde, Gothiſq;, & Longobardis, Italos, & Græcos ſuperantibus. Dixitq; ille longeuus uates, Deum illa omnia eſſe facturum, ut oſtenderet regnorum poteſtates in manu Dei eſſe, quanuis humanis uiribus conſtituantur, pariterq; euertantur, quæ hominum operatio Dei uoluntati famulatur. Nam quemadmodum Faber in officina fabrilia ſuo arbitratu collocat, amouetq;, & malleo, ac cote gladium format, acuitq;, deinde acutum retundit ac infirmat; multò quidem maiore poteſtate, ac ſapientia Deus hominum opera pro ſui arbitrij inſtrumento utitur aduerſus alios homines ſibi infeſtos Regna hic figens (ubi non erant) et illinc refigens ubi olim conſpicua erant. Hinc gentes olim ignobiles in temporeà Deo conſtituto multiplicari legimus, naſciq; ex eis uiros animis,

mis, uiribusq; conſpicuos, & ad bella gerenda ſuapte naturâ pronos, qui diuino infuſi, impulſiuè iuditio irruerunt in alios Populos, Regnaq; euerterunt, ac ſuis nominibus dominia conſtituerunt, ut Gothi, Hunni, Alanni, Vandaliq; fecēre; quorum initia uix memoratu digna uidentur. Hinc etiam eodem iubente Deo defeciſſe poſtea in illis gentibus multiplicationem uirorum, & præſtantiam, ac fermè in nihilum recidiſſe accepimus, alia inſurgente gente, & quaſi malleo Dei priorem contundente: ut hoc loco etiam omnis patefacit hiſtoria. Nam Longobardi Italia potiti, ab ea ſæpe Gallos repulerunt, Græcos eiecerunt, & Orientalis Imperij dominium, immò Romanum (ut uocabatur) in Italia extinxerunt, Auares, ſiue Bauaros, Sclauos, ſiue Dalmatas. Item Sarracenos Italiam ingreſſos telis confecerunt. Nullusq; in Europa gladius intra ducentos annos præſtantior atq; ualidior, quàm Longobardus fuit; Ecce autem Deo ab eis faciem auertente languere, ac deficere ipſorum fortitudo, contraq; inualeſcere Francorum robur, ac præſtantia uiſa ſunt, Longobardo Regno incruenta uictoria confracto, ſibiq; ſubiecto, quibus quidem mutationibus circunſpectis, nihil aliud eſſe Regnum, uel Imperium exiſtimare poſſumus, quàm humanam poteſtatem, hominum opera à Deo in Terris poſitam, & ad eius pariter nutum deponendam; & qua demum poteſtate à Longobardis in Francos delata, quicquid honoris, decorisq; Francis acceſſit, ex Dei prouidentia illis operantibus acceſſit (operari enim homines, ac labores, & pericula adire in rebus eximijs neceſſe eſt, etiam Deo eis fauente) & quicquid ex aduerſo dedecoris, ac indignitatis Longobardis acceſſit, illis ſimiliter aduerſante Deo contigit. Tuq; infelix Italia particeps illius indignitatis effecta es, quoniam Italicum illud Regnum erat. Tum quia in Italia, tum quia in gente Italica poſitum erat, quamuis antiqua agnatione Longobarda eſſet. Quo quidem Italico Regno à te in Galliam, Franciamue tranſlato, indignã Regno Italiam, dignam uerò Franciam Deus illa tranſlatione fecit, nec per Italorum manus, ne ulla honoris pars eis contingeret, ſed per alienigenas ipſam mutationem fecit, ut ipſis tantum Francis deuicti Regni famam tribueret, Italiamq; penitus Regia honorificentia exueret. Ademit itaq; Carolus Italiæ Regni honorem, eundemq; tanquam eximium, clariſſimumq; ſibi aſcripſit, ijs poſtea uſus titulis. Carolus Francorum, & Longobardorum Rex &c. Quæ inſcriptio in eius legibus præpoſita legitur. Nec propterea gentem Longobardam Carolus uictoriam cõſequutus deſpectui, ſed honori habuit, nam Longobardiam contracto nomine, tam ipſe quàm Romanus Pontifex, & Populus appellauit omnem Circumpadanam oram inter Alpes, & Appẽninum ſitam, quàm appellationem ſecuta eſt poſteritas, Romandiola tantum Romanæ Eccleſiæ aggregata; Vicum etiam in Vaticano pro Longobardorum incolatu Roma ceſſit, quem uicum poſteri commutarunt, ſedibus intra Vrbem propè uiam latam ſibi ſtatutis, Lombardiæ nomine uico impoſito in antiquæ gentis honorem; Extatq; etiam Bononiæ uetus agnatio Lombarda appellata, Nullum deniq; diſcrimen uiguiſſe inter Italos, & Longobardos ea

ætate omnes Scriptores tradunt origine ſcilicet ab utriſq; pariter ab Italia deducta, quanuis aliqua cognomina ſuapte enunciatione Longobardos referrent, ueluti Folpertos, Landulphos, Grimoaldos, hodie Grimaldos, Oldouinos, Caripertos, Chislerios, ſimileſq; uocis ſono ab Itala lingua diſſonos; Nec in Italia ſolum, dignos honorificentia Longobardos Carolus exiſtimauit; Publico omnium ſcientiarum Gymnaſio Papiæ conſtituto, ut Sabellicus notat, quod hodie etiam celebre eſt, & à prouincialibus frequentatur, noſtratibus in eo Doctoribus primus ſedes obtinentibus, ſed in Francia etiam eidem genti magnum honorem, & commodum impendere Regia maieſtas curauit, inſigni, & amplo Collegio Pariſiis conſtructo, & Longobardorum nuncupato, quod hodie etiam tanquam celeberrimum uiſum à me in Gallia uerſante fuit. Petrus quoq; Lombardus uir peritiſſimus in gentis ſuæ decus à Francorum Rege olim Pariſiorum Antiſtes electus à Sede ſimiliter Apoſtolica approbatus eſt, peritiæq; cauſa magiſter Sententiarum appellari meruit, eius ſcriptis à Catholica, ſanctaq; Romana Eccleſia publicè receptis, & in Academijs palam lectis, ac recitatis. His ergo honoribus decorata gens Longobarda poſt amiſſum Regnum Pontificum Regum, ac Illuſtrium nationum iudicio, ſemper in exiſtimatione fuit; ex qua quidem re, uaniloqui, atq; dicaces arguuntur ſinguli, qui eis obtrectari inſano ſermone auſi ſunt. Regno eorum tam ex diuturnitate approbato, quàm ex Caroli ſuſceptione, qui ſi latronum Regum eſſe illud perſpexiſſet, ut quidam falsò atq; inſulsè ſcripſit, ac etiam Senatus Conſulto reprobatus fuit, abdicauiſſet potius Regni nomen Carolus, quàm erexiſſet eius titulo aſſumpto. Nec omnino cuiuſquam dicacitas tollere à Longobardis honorem extincti Orientalis Imperij, & erectæ Romanæ Eccleſiæ ditionis in ipſa Vrbe Latio, Campania, Ethruriaq; poterit, quàm conſtat, non à Conſtantini primi donatione, quæ in irritum ceſſit, ſed ab Exarchi eiectione Longobarda manu facta initium habuiſſe; antea enim Romanus Pontifex nullam ditionem in Vrbe, minuſq; in Italia exercuit, ijs exceptis regionibus, quas Platina, & Sabellicus donaſſe Aripertum, & alios Reges Longobardos Romanæ Eccleſiæ ſcribunt, nec etiam ipſe Pontifex, ſatis liber ſub illis ſceleſtibus Orientalibus Romæ imperantibus eſſe potuit. Piget ad hoc demonſtrandum tranſacta repetere; Quoties Romanis Pontificibus Imperatorum iuſſu uincula iniecta fuiſſe legimus; Quoties uiolenta manu interritum illatum accæpimus, aut exiliũ indictum; Quoties retractata, reuocataq; electio Pontificũ fuit, ac diuina Iura nephario auſu temerata: Hæccine igitur Eccleſiæ libertas, aut donationis autoritas ad actum poſſeſſionis perducta fuit. Hæccine ditio Romanæ Eccleſiæ, an ſubiectio, ſamulatioq; cenſenda erat; Omnis ergo origo Romani dominij in Eccleſia conſtituti, ab Exarchi eiectione initium habuit: Exarchi autem electio à Longobardis, ergo Longobarda manus uiam, aditumq; ad dominium conſequendum Romanæ Eccleſiæ aperuit, potiusquam Conſtantini largitio, quemquidem aditum Pipinnus Rex perfecit, Caroluſq; filius amplificauit. At ſi Orientalis poteſtas eiecta ab Italia Longobarda manu non fuiſſet, nullo modo Francorum

Rex

Rex in Italiam deſcendiſſet, ſubiectaq; Exarcho Romana iuriſdictio, & minimè in Pontifices collata fuiſſet. Is ergo adictus Romanæ ditionis à Longobardis patefactus, paratusq; neceſſario Longobardorum uirtuti, ac uiribus referendus eſt. Dei ſemper prælata honorificentia; Istudq; Romani Pontificis Imperium in Italia conſtitutum, quod miramur, conſtitutum nunquam fuiſſet. Si Orientale uenenum expugnatum, ac fugatum à noſtris aris non eſſet; gratiam igitur habeamus diuino numini, quod amiſſo Longobardo Regno, ac in Carolum translato aliud nobis Regnum Pontificale contulit, quod Romano Imperio eò præſtantius eſt, quò animi dignitas corporeæ moli magis præſtat. Romanum enim Imperium prouincialibus iusdicere, atq; imperare tādiù potuit, quàm diù in eos poteſtatem habuit, qua amiſſa poteſtate, Imperium ſimul euanuit. Pontificalis autē autoritas tam diu in honore, atq; obſeruantia erit, quam diù Chriſtianæ religionis fides, & Pontificum ſanctitas in orbe durauerit, quæ duo ſumma bona faxit Omnipotens Deus, ut in perpetuum uigeant, coniunctaq; maneant, ne uno labante, aut titubante, alterum comminuatur, comminutumq; temnatur.

De rerum diſcrimine. Cap. XIX.

SI MEI inſtituti fuiſſet ad Caroli Magni tempora ſcriptionem extendere, de Francia, & eius Prouincijs, & Regno aliqua memoratu digna, à me cognita, retuliſſem, quæ cogor omitere, quoniam ea tantum hoc uolumine colligenda cenſui, quæ Italicis rebus coniuncta erant, ac probare poterant Romani Imperij poteſtatem in Occidente prorſus eo tempore Longobarda manu fuiſſe deiectam uigintiq;, & amplius annis eius nomen inter Occidentales conticuiſſe, uno tantum Adriano Romano Pontifice, ac Leone Tertio poſt Adrianum ditionē moderante. Cuius quidem Imperij interitus in Occidente, quid operatus fuerit, in poſteriore Imperij poteſtate à Pontifice erecta, alio loco exeutiēdum eſſet: cum diſſimile poſterius à priore Imperio in pluribus diſcernatur, præcipuè in electione, cōſtitutione, ac imperitatione; qua diuerſitate attenta, diuerſum eſſe iſtud noſtri tēporis Imperium, diuerſiq; Iuris à priore Romano Imperio dubitari ratione poteſt, qua tamen omiſſa dubitatione, conſumare opuſculum meum hoc loco ſtatui; imitatusq; eos qui longum iter emenſi reſpiciunt montes, Oppida, & Flumina à tergo relicta. Ita ego reſpectans Regna olim deiecta, proſtrata Imperia, perditas Ciuitates; prouinciarum mutata nomina, genteſq; funditus deletas, in me me uerſus cogito, ò inſenſati, qui tot ac tanta ad Dei nutum euerſa, confracta, atq; extincta legimus, ac etiam uidimus, quid miramur noſtra, quid cupimus, quid expetimus, ſi ea quæ habere uidemur, uix habemus, alienis in noſtra bona ſæpe irruentibus. Quicquid congeritur, quicquid in terris acquiritur, quicquid noſtris uiribus firmatur, amiſſionis diſcrimini ſubijcitur, atq; à nobis aliquando auellitur, conferturq; in barbarum (ut ille notat) militem, immò potius accipitrem, ſiue raptorem; nulla ergo modo

fidere humano conſilio, humaniſq; rebus tutum eſt ſingula ſuo nutu uerſante Deo; perijt Romanum Imperium olim in Italia, perijt etiam patrum noſtrorum memoria in Græcia; perijt ſimiliter in Francia, alibiq; ubi quondam in admiratione, atq; amplitudine uiſum fuit. Nec tamen in tanti dominij interitu ſatis dignè, maturèq; expergiſcimur, ac meditamur, quò noſtra conſilia, actusq; dirigamus. Ille CAROLVM QVINTVM compoſito adgratiam uerborum plauſu, rebusq; male geſtis ſilentio inuoluis, uiuens uiuentem celebrat; Alter in faciem Romanum Pontificem beatiſſimum appellat; à quo tandem nihil conſecutus, ſecendens à noſtris oris ruit in dicteria, eundemq; uirum quem ſuis ſcriptis probauerat, mox lacerat maledictis, atq; ingratum appellat, quidam alius Regem Francorum, ſuis carminibus in cœlo collocat, diuisq; comparat, mox ab eo ſemotus contraria fatur; hoſtiq; blanditur, uerſipellesq; in moribus, in habitu, ac in dicendo efficitur. At quanto præclarius eſſet Deum Regum Dominum celebrare, à quo quicquid ad nos manat, longè ſtabilius eſt, quàm quod manat à Principe, humanis caſibus obnoxio. Noſtra ergo conſilia, noſtræq; actiones in huiuſmodi rerum humanarum turbine, ad Dei æterni uenerationem eſſent dirigendæ, quod minimè facimus. Sicut itaq; nos à terreſtri poteſtate potiusquam à Deo noſtra acta auſpicamur; ita noſtra acta unà cum mortali Principe collapſa ſæpè miramur, ac deploramus ipſo nos eludente Deo, noſtraq; uota contrario euentu ſæpiſſimè fructuante. A quo quidem errore ſi mihi abeſſe mea imbecillitate licuerit, neſcio (ſum enim homo ſicut cæteri, altiusq; fortaſſe cæteris infixus limo) ſi tamen ab eo errore me procul eſſe contigerit, quod cupio, gaudebo audacter, Deum me potius inuocaſſe, quàm Reges Terræ, atq; ita ad ipſius Dei glorificationem labores meos referens finem Ticinenſi hiſtoriæ impono.

Explicit Liber Decimus,
& Vltimus.

Ego Hippolitus Rubeus Epiſcopus Papienſis, viſa D. Inquiſitoris ſubſcriptione, ſubſcripſi,

Ego Frater Dominicus Puſterla, Inquiſitor Papiæ, ſubſcripſi, & merito comprobaui.

TABVLA CAPITVLORVM CVM expreſsione multorum, quæ in eis continentur, adiecta correctione erronearum dictionum.

IN LIBRO PRIMO.

De Italiæ ſitu & diuerſitate, vbi diuiditur nouo ordine Italia in quinque partes, cap. i. fol. 1.

De Inſulis Italicis in quibus conſtituitur prima pars. c. ii. fol. 1.

De Ciſapenninica Italiæ parte, ſiue meridionali poſita inter Mare Mediterraneum, & Apenninum, vbi Roma &c. c. iii.

In quo circa medium inuenies ennarrans, corrige, enarrans. fol. 1.

De Apennino Monte, & eius obiectu à quo calor augetur in dicta parte, & ab eo Alumina gignuntur, & Sal condenſatur. cap. iiii. fol. 2.

De Orientali Italiæ parte, in qua præſtantes Equi gignuntur, vbi etiam de fructibus, & de rore in Manna conuerſo ſcribitur &c. cap. v. fol. 3. & 4.

Vbi propè finem inuenies, in inuocuo, deleas in, præpoſitionem.

Communia vtriusq; regionis prædictæ, & Romæ propria, tam circa aeris temperiem poſt æquinoctium Autumnale, quàm circa Aeſtatis feruorem, & de Vrbis grato incolatu &c. cap. vi. fol. 4. & 5.

De Agri Tuſculani differentia à Romano, in quo diſcernitur diuerſitas in aere fructibus ſatione & alijs cap, vii fol. 5. & 6.

De Apenninica Italiæ parte, quæ eſt iuxta Mare Adriaticum, inſidens collibus ac conuallibus ab Apennini iugo deductis, vbi Piceni, Vmbri, & alij populi à natura arguti. cap. viii. fol. 6. & 7.

De Circumpadana Italiæ parte, quàm Padus interſecat, & Montes cingunt præterquàm ab Oriente. cap. ix. fol. 8.

De eiuſdem regionis aere, & proprietate tam ex ſitu, quàm ex cœli climate, à quibus oritur diuerſitas morum ſermonis &c. cap. x. fol. 8. & 9.

De Venetia & Aquilonari vento, qui diuerſa operatur ab Auſtro cap. xi. fol. 9.

In quo propè finem capituli corrigenda lectio infraſcripta eſt. Idem etiam ſuperato Apennino facit tranquillam nauigationem in Campaniæ &c. Item in verbo ſerenumq;, deleas, q;

De Orientis Solis proſpectu in Circumpadanis paſsim dominante, & præcipuè Venetijs. cap. xii. fol. 10.

In quo propè finem inuenies, qua ex re ſiccitas aeris ipſa, lege in ipſa. Et infra etiam legitur aquarum incremento, lege incrementa.

De Occidentalis & Orientalis venti flatu, vbi diuerſitas temporis demonſtratur inter Galliam & Italiam, ac etiam inter Venetias, & Patauinos. cap. xiii. fol. 10.

Quomodo Venetia Tranſpadanis coniungatur gentis origine, ac propagatione inſpecta, & de populi antiquitate, eiuſq; acceſsione. cap. xiiii. fol. 11.

De Mantua, eiuſq; dominio, ac dominorum cognomine latinè ſcribendo. cap. xv. fol. 12.

Vbi in fol. 12. circa medium inuenies: quos quidem ſitu. corrige quo quidem ſitu.

IN LIBRO SECVNDO.

De Inſubria, & alijs Circumpadanis partibus, & ipſarum habitatoribus, non nullorum opinione reiecta circa Inſubriæ fines. cap. i. fol. 12.

De Ligurum origine, & populis, Liguria tripartita, & gentis virtute probata, refutatis contradictoribus cap. ii. fol. 14. & 15.

Vbi fol. 13. à tergo in fine inuenies. planitiæ, lege per e,

De Liguribus Ticini accolis antiquitate eorum probata, cap. iii. fol. 16. & 17.

Vbi in principio inuenies e pro e, & præcipuè in verbo Bodincum, & propè finem capituli, aſſequti, quod corrige aſſequi.

De Læuorum nuncupatione, & Ticino condito, vbi ſitus Oppidi iuxta priſcum ambitum deſcribitur. cap. iiii. fol. 17.

In quo inuenies, Boetij nuncupatam, ſcribe nuncupata.

De Pado, & Ticino fluminibus, vtriusq; vicinitate & copula declarata, quæ olim fuit e regione Ticini Oppidi. c. v. fol. 18.

In quo

In quo ſcribitur, vnde decidunt, lege, vndæ.
De tempore ædificationis Ticini Oppidi. cap. vi. fol. 19.
Vbi poſt principium inuenies fluſiſſe, pro fluxiſſe.
Cur in Romanorum fuga à Ticino fluuio, de Ticino Oppido mentio nulla fiat: qua in re declaratur inſcitia aliquorum nimis ſibi arrogantium &c. cap. vii. fol. 20.
Vbi circa medium adeſt, interclufus editus, corrige, aditus.
Antiquitatis dignitatem à gente ſtatui potiusquam à ſtructura Oppidi. cap. viii. fol. 21.
De Maricis populis, à quibus Marica porta, ex vulgi imperitia Maringa &c. cap. ix. fol. 22.

IN LIBRO TERTIO.

De Romæ principatu ſcriptorum variatio, qui principatum à dominio non diſtinxerunt.
De ſtatu Vrbium & populorum antiquorum in Italia cum diſtinctione dominij, vbi narratur differentia olim obſeruata inter Romanas colonias & Latinas. cap. i. fol. 23. & 24.
De coloniarum ſubiectione erga Rom. populũ. cap. ii. fol. 25.
Vbi pluries daturos, pro plures, corrigendum eſt.
De Læuorum libertate & dominio, in quo antiqua confinia Ticinenſium in Tranſpadanis referuntur. cap. iii. fol. 26.
De Læuorum amicitia cum populo Rom. ex qua fit comprobatio antiquitatis, ipſorum, & fidei. cap. iiii. fol. 27.
De Cremonenſium colonorum origine, qui primi in agrum Tranſpadanum traducti fuere. cap. v. fol. 28.
In principio, publico tame Iuris, corrige Iure.
De antiquioribus populis Tranſpadanis, & qui ex antiquitate videantur honorabiliores. cap. vi. fol. 29.
Vbi in principio corriges Romanæ Reipublicæ. Item propè finem. In Sabinis à viget à ſupereſt. Et in fine: acceſſionibusq;, abijce, q;.
De Ticinenſium & Cremonenſium antiquo dominio, vbi ponitur differentia inter dominium liberum & ſuppoſitum, & inter populũ originarium & traductitium. cap. vii. fol. 30.
De vtriusq; populi fide ab antiquis ciuibus præſtita in patria ſeruanda, & amicitia cuſtodienda. cap. viii. fol. 31.

TABVLA
IN LIBRO QVARTO.

De Inſubria in Prouinciam redacta, & de honoribus à Populo Romano Inſubribus collatis. cap. i. fol. 32.

De Inſubriæ ſitu & partibus. cap. ii. fol. 33.

Vbi inuenies mediu pro medium, & ſimilia per te corrigenda.

De Læumellinæ ſitu & populis, vbi nominis ratio declaratur, præter ea, quæ ſcripta sūt lib. 3. ca. vii. & eſt cap. iii. fol. 34. & 35.

Vbi plura ſunt corrigenda fol. 34. circa medium lege friſcareolo, non friſcarolo. Item atergo in principio lege capite ſeptimo, non octauo. Item Ferarię per vnum r. Item ſepara occupat is pagus &c. Item fregoſius, non fregoſus. Et fol. 35. quæ humiditate, lege qua. Item à tergo diſtat deturbium, lege deturbius.

De Læumellinæ fructibus, & in primis de Aſparago. c. iiii. fo. 36.

De Fungis, cap. v. *In verbo aſpongia, ſepara a.* fol. 36.

De Moris, & Bombicibus, vbi declaratur differre Bombacem a Serico vellere, & quomodo & vbi ſeratur Bombax, ſiue Cotonus. cap. vi. fol. 37.

De Fragis & Serpillo. cap. vii. fol. 37.

De Fœni diuerſitate. cap. viii. fol. 37.

De Meſsis varietate & copia, vbi narratur modus trituræ Priſcis ignotus, & Tranſpadanorum ac finitimorum præcipuus. cap. viii. fol. 38.

In quo corriges, ictuq; demiſſi, demiſſis. Item cui credo, ſcribe, cedo.

De Lini præſtantia & copia in Tranſpadanis. cap. x. fol. 39.

Vbi corriges, infra folioq; ſicciore, lege, filo.

De Lini ſemine, & oleo Infantibus ſaluberrimo ad Lumbricos perimendos. cap. xi. fol. 40.

De Vitibus, & Labruſca, Vinoq; in Læumellina præcipuo. cap. xii. fol. 40.

Vbi hæc corrigenda, pruine quæ, lege, pruina. Itē à vitæ, lege, à vite.

De venatione & aucupío Regia lege ſancitis, in Læumellina ad Principum oblectationem. cap. xiii. fol. 41.

Vbi hæc corriges, in fol. 41. latens, lege, latentes. Infra copiā Læumellinam, lege, Læumellina Inferius irretia manet, lege irretita manet. atq; in fol. 42. abditu, lege, aditu. Item à tergo, Menſe Aprilis, imo Aprili.

De

De fatali Aquarum illuuie in Læumellina vigente, annis eius aduentus nunquam ab Aſtrologis præuiſis, cap. xiiii. fol. 43.
Vbi corriges infraſcripta, duri:iem attingens, lege, attinges. A vorato, lege, à vorando. Ceſtellum, lege, caſtellum.

IN LIBRO QVINTO.

De Siccomario tractu. cap. i. fol. 44.
Vbi viridaria elegantiſſima corrige, ſabiem, ſcabiem.
De planitie inter Ticinum & Adduam ſitā. cap. il. fol. 45.
De irrigationis commodo vnde copia fieri Iumentorum, Lactis, Caſei, Orize, &c. cap. iii. fol. 46.
Corrige à tergo, in verbo priſtinum, dic. piſtrinum.
De ſalubritate regionis cœli climate, & terræ ſitu inſpecto, omiſsis accidentibus, cap. iiii. fol, 47.
Vbi de maturitate ſegetum, et diuerſitate agitur, hic in verbo, paulò minus abeſt, adde ab æſtu. & in verbo eſicandā, cor. exiccandam.
De Ticini Vrbis ſitu, & amœnitate aeris ob eius apricitatem, cap. v. *In verbo bolitorum b. obijciatur.* fol. 48.
De Fluminibus, & eorum proprietate ac comodo. cap. vi. fol. 49.
In prima pagina à tergo. innecta, corrige, injecta. In 2. conducunt, cor. condicunt Et infra demiſſis, lege, demiſſi. Et longuſculum corri. longiuſculum. Item à tergo veſcice, cor. veſicæ.
De fontibus & puteis diuerſa operātibus à riuulis. ca. vii. fol. 50.

IN LIBRO SEXTO.

De Syri aduentu & concione ad Ticinenſes auertendos ab Idolorum cultu. cap. i. fol. 52.
Syri Aquileienſis oratio. de Deitate, in qua probatur vnius Dei celſitudo, & Trinitas. cap. ii. fol. 53.
De Chriſtianæ religionis primordijs Syri oratio, in qua de Fide, de Baptiſmo, & de Penitentia agitur. cap. iii. fol. 54.
Corrige cont gione, in verbo contagine.
De Ticinenſium conuerſione & inſtitutione per Syrum Epiſcopum. cap. iiii. fol. 55.
Contra Suetonij in Chriſtianos dicacitatem. cap. v. fol. 56.

De Liguſticórum Oppidorum conuerſione, cap. vi. fol. 57.
Vbi inuenies mihi tamen Baſſignaniam, abijce g. Item atergo, inſurgent, ſcribe, inſurgunt. Et infra pericolo, lege, periculo.
De Chriſtianorum perſequutione ſub Domitiano Imperatore, & de Syri Epiſcopi obitu, & Populi luctu, & Inuentij oratione ad Populum, & Syri funere, ac ſanctificatione, cap. vii. fol. 58.
De Ticinenſibus Epiſcopis poſt Syrum conſtitutis, videlicet Pompeio, Inuentio, & Criſpo, & de Oppidis Ticinenſi Eccleſiæ adiectis. cap. viii fol. 59.
De Ponte Ticino fluuio impoſito, & de ratione ædificandi in flumine, & de opere mirabili Franciſci Francorum Regis enitentis auertere Ticinum ab alueo, Anno 1525. cap. ix. fol. 60.
De inuicta Chriſtianorum fide, quæ in Europa viguit, vicitq; longa patientia Imperatorum conatus, vbi Romæ, & Italiæ laus. cap. x. fol. 61.
De Eccleſiæ fluctuatione poſt Conſtantinum hæreſi inualeſcente, quàm Ambroſius in Inſubria aboleuit. ca. xi. fol. 62.
De Mediolanenſis Eccleſiæ dignitate, in qua Turriani, Vicecomites, & Heſtenſes, diu enituerunt. cap xii. fol. 63.
Vbi inuenies, et tamen, cor. ea tamen.
De Mediolanenſis & Ticinenſis Eccleſiæ, ſiue Præſulis contentione. cap. xiii. fol. 64.

IN LIBRO SEPTIMO.

De Italiæ excidio, ab externis gentibus mirabiliter patrato, Anno 412. ab ortu Domini, Italis à viuendi tramite, atq; ab antiquorum virtute declinantibus. cap. i. fol. 65.
De Hunnorum aliorumq; irruptione in Italiam ſub Attila Rege anno 450. quo tempore Venetiæ vrbis incrementa à Tranſpadanis populis augumentũ ſumpſere. cap. ii. fol. 67.
Vbi inuenies, ducis virtute repulſis, lege, repulſi.
De Vandalorum rapinis, qui ab Aphrica in Italiam claſſe delati Romam, & alias Vrbes diripuerunt, Anno 456. cap. iii. fol. 67.

De Alanis ab Italia depulſis, pullulante deinceps inter Italos diſsenſione, quam Epifanius Ticinenſis Epiſcopus ſedauit, Rithimero poſtea paricidiũ patrante. cap. iiii. fol. 68.
De Italico tumultu ſubinde exorto inter Rauennam & Romam, quem Epifanius Ticinenſis, apta oratione compeſcuit. cap. v. fol. 68.
De Rauennatum ſimultate in Epifanium ad Ticinenſes poſtea porrecta. cap. vi. fol. 69.
De Odoacris aduentu in Italiã, & Romano Imperio Herulorum armis in Italia extincto, ac Ticini vrbis excidio anno 470. cap. vii. *Vbi inuenies, bis ſcriptũ Herculis, pro Herulis.* fol. 70.
De Italico tributo ab Odoacre Rege impoſito, & de Ticinenſium reſtitutione Epifanio intercedente, & Ticini refectione anno 472. cap. viii. fol. 71.
De Ticini vrbis nomine in Papiam mutato. cap. ix. fol. 71.
De Theodorici Gothorum Regis aduentu in Italiam, regio nomine aſſumpto, & Odoacre interempto, & de Papiæ olim Ticini amplificatione. cap. x. fol. 72.
De Italiæ ſtatu ſub Theodorico, & de diuina vrbis Romæ electione pro Sede Apoſtolica. cap. xi. fol. 72.
De Epifanij legatione ad Regem Burgundiæ pro Italis captiuis redimendis, vbi inſerta eius oratio eſt. cap. xiii. fol. 72.
Vbi inuenies noſtroq; Italos, corrige noſtros.
De Sacroſancta Euchariſtia in Diuionis Templo ab Epifanio collocata. cap. xiiii. fol. 73.
De Epifanij Epiſcopi obitu, & Ciuitatis luctu. cap. xv. fol. 75.
De Burgundiæ Regis amicitia cum Theodorico Rege, qui iuſsit componi mira Horologia Boetio Seuerino autore. cap. xvi. fol. 75.
De Horologijs antiquioribus ignotis. cap. xvii. fol. 76.
De Boetio Seuerino viro peritiſsimo Papiæ iuſſu Theodorici interrẽpto, & de periculo curialis fauſtus. cap. xviii. fol. 76.
De Burgundiæ Regno in Archiducato mutato.

IN LIBRO OCTAVO.

De Aenodio Iuuenali Ticinenſi Epiſcopo à quo prima ani-

maduerſio Papalis in Imperatorem illata fuit, & de Iuuenali familia, cap. i. fol. 77.
De Pontificia ſiue Papali Iuſtini primi Imperatoris coronatione. cap ii. In quo plura alia, & præcipue afflictio Religioſorum in Italia ex Theodorici hæreſi, & Pontificis incluſio, & ipſius Theodori obitus Diuina vltione ſecutus poſt mortem Pontificis. fol. 78.
De Gothici regni variatione Belliſario ab Italia diſcedente, & de Græcorum auaritia. cap. iii. fol. 78.
Vbi in principio legitur, Gallis adempto, lege, adempta.
De Regia ſede á Gothis Principibus Papiæ conſtituta, & cur Ciuitas ipſa electa fuerit, cap. iiii. fol. 79.
De ſupremo Gothorum bello, & Longobardorum dimiſsione, ac pace inita cum Gothis, & de eorum receſſu ab Italia ſub libertatis nomine, cap. v. fol. 80.
Abolitio notæ in Regiam Papiæ ſedem confictæ, vbi reijciuntur conuitia illorum, qui negant Regiam Ciuitatem eſſe Papiam effectam ex Gothorum Regno, probata legitima conſtitutione Regnorum ex Iure Diuino & humano cap. vii. fol. 81.
De Iuſtiniano Imperatore, qui Romanam Eccleſiam imperio prætulit, & de incondita iuriſcripti Digeſtione, quod tamen ius maxime colendum eſt, relata honorificentia Iaſoni Mayno habita à Rege Francorum, cap. vii. fol. 83.
In fine capituli corn. tacitus Longob. lege, Langob.
De Longobardis & eorũ reditu ab Italia, in qua militauerãt, in Hungariam, & quæ de Italia ſuis retulerint. ca. viii. fol. 84.
De Longobardorum origine, reprobatis aliorum opinionibus, ex autoritate Cornelij Taciti. cap. ix. fol. 85.
De Italiæ ſtatu ſub Iuſtino Secundo, quo tempore plures Italiæ Ciuitates publicum regimen ſuo iure ſibi conſtituerũt, & de Longobardorum aduentu. cap. x fol. 86.
De Papiæ vrbis obſidione, & deditione. cap. xi fol. 86.
Vbi in principio legitur fide tanta, lege tantum. Item infra immotumq; cenſere, lege, ſenſere. Item hoſte in ingrediente, in ſuperabundat. Item infra, cuius ſententiæ, lege, ſententia.
De Papienſium iure ſub Longobardis. cap. xii. fol. 87.

De iuramento Papienſium, & Longobardorum ſucceſſu, & Alboini interitu. cap. xiii. fol. 88.

In fine primæ faciei, tum ab belli caſus, lege, tam. Et à tergo, omnia ſeriosè adde, quæ omnia.

De Longobardorum regimine. cap. xiiii. fol, 88.

De Authari, & Agilulphi Regno. cap. xv. fol, 89.

In linea xxiij. inuenies, deſidere, lege, deſsidere. Infra Patriarcha, adde m. Et illico, lege, illo. Et quæ longa ſcire, lege, ſerie.

De Patauij & Cremonæ excidio patrato ãno 605. c. xvi. fol. 90.

IN LIBRO NONO.

De Romana Eccleſia ſuis iuris effecta. cap. i. fol. 92.

In fol. 93. linea quinta, tuosq;, cor. tuoq;.

De Heracli Imperatoris præſtantia, & mutatione morum. cap. ii. fol. 93.

De Sarracenis diuerſa à pluribus ſcriptoribus. cap. iii. fol. 93.

De Maumethi ſecta. cap. iiii. fol. 94.

De Theodelindæ Regno. cap. v. *ſi proſtatis, cor. proſtratis.* fol. 94.

De Cremonæ inſtauratione atq; incremento ſub Longobardis, & de ſitu opportunitate, ac fertilitate agri. cap. vi. fol. 95.

De Theodelindæ ſucceſſoribus, & de legibus Longobardorum. cap. vii. fol. 95.

De Monomachia ſiue Duello à Longobardis in vſum publicum deducto. cap. viii. fol. 96.

De Monomachiæ caſibus à lege Longobarda olim permiſsis cum Iudicis interuentu. cap. ix, fol. 96.

In fol. 97. ita diſtingue verba in linea 17. Cauſa contentione digna. Iudicialis neceſſitas, & autoritas. Probationis vel reprobationis impoſſibilitas. Conſuetudinis, vel legis permiſſio.

De ordine pugnæ, & armis ad pugnandum deferendis, & de victoriæ exitu. cap. x. fol 97.

De Monomachiæ, ſiue Duelli deſuetudine, & reprobatione ab ipſis Regibus facta. cap. xi. fol. 97

De Rotharij Regno, & iuris ſcientia neglecta, & Arriana labe purgata. cap. xii. fol. 98.

De Ariperti Regno & probitate, & de ameno ſitu Mona-

ſterij ſancti Saluatoris propè Papiam, alijs pluribus adiectis. cap. xiii. fol. 98.
De Saluatoris nomine, quod probatur doctius ſcribi quàm Seruatoris. cap. xiiii. fol. 99.
Vbi in linea 22. Maieſtatis, cor. Maieſtate.
De Grimoaldi Regno, & Orientalium Principum fuga & ſceleribus. cap. xv. fol. 100.
De Parthariti Regis, qui religioſus fuit, reſtitutione & Eccleſiarum ædificatione. cap. xvi. fol. 100.
De Damiano Ticinenſi Epiſcopo, & Monothelitarum ſecta confutata. cap. xvii. fol. 101.
De Morte & Reſurrectione Domini noſtri Ieſu Chriſti Damiani ſententia. cap. xviii. fol. 101.

IN LIBRO DECIMO.

Præfatio, in qua quatuor ſummatim referuntur. Liberatio Romanæ Eccleſiæ ab Orientalium Imperatoris oppreſſione anno 700. Translatio Regni Francorum in nobiliſsimam gentem Pippiniam ab Auſtria oriundam. Aphricæ & Hiſpaniæ attritiones à Sarracenis. Seditiones Longobardorum Principum. fol. 102.
De Ticinenſis & Mediolanenſis Antiſtitis contentione ſublata, de qua libro ſexto. cap. i. fol. 103.
De Lytprandi Regno, & D. Auguſtini translatione ac dignitate, & Leonis ſacrilegi Imperatoris ſceleribus. cap ii. fol. 103.
De Diui Auguſtini tumulo & Monaſterijs eius Templo adiectis. cap. iii. fol. 104.
De Petro Ticinenſi Epiſcopo, & Diui Sabini Oppido à quo Montea familia oriunda eſt. cap. iiii. fol. 104.
De Lytprandi humilitate in legibus ferendis, cap. v. fol. 105.
In quo inuenies num. cap. in aduertenter relati ſunt, vſq; ad cap. xij.
De Exarcho fugato ab Italia extincto Imperij dominio, & Rauenna capta, & cæteris. cap. vi. fol 105.
De Lytprandi obitu, cap. vii. *Vbi pro perfect. cor. profect.* fol. 106.
De Aſtulphi Regno, & Pipinni Francorum Regis aduentu. cap. vii. fol. 106.

De dominij libertate Romanis reſtituta. cap. ix. fol. 107.
De dominio Romanæ Eccleſiæ. cap. x. fol. 107.
De Bononia, & Ferraria amplificatis. cap. xi. fol. 108.
In linea octaua à tergo huius fol. cor. viris & opibus.
De Bedæ ſanctitate, & vitæ longitudine. cap. xii. fol. 108.
De Deſiderij Regno, & exitu. cap. xiii. fol. 109.
De Romanæ ditionis incremento ex Longobardorum fide, & ſeditione, vbi reprobãtur conuitia in eos iactitata cap. xiiii. *In fol. huius à tergo, in verbo Enneadis, adde, octauæ.* fol. 109.
De Caroli Regis profectione ad Pontificem, & eius reditu poſt Veronam receptam. cap. xv. fol. 110.
De Deſiderij Regis deditione, & Caroli Regis reditu in Galliam. cap. xvi. *In linea octaua, inuenies te, pro et.* fol. 111.
De Scriptorum ambiguitatibus. cap. xvii. fol. 111.
De Regni Italici mutatione, & Longobardorum gloria, Pontificaliq; dominio cap. xviii. In quo probatur Deus mutationum autor. *Vbi inuenies is ergo adictus, cor. aditus.* fol. 112.
De rerũ diſcrimine, vbi Diuinã pietatẽ implorare potius moneamur, quàm Principes caſibus obnoxios. cap. xix. fol. 114.

Literarum inuerſiones, & puncta tranſpoſita ſiue omiſſa, corrigat Lector.

Series Cartarum.

✠ A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z
Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg.

Omnes ſunt Duerni.

IMPRESSIT PAPIAE HIERONYMVS BARTHOLVS.
Anno M D LXV.
Sub moderato Regimine, Generaliq; Præfectura Illuſtriſſimi Viri D. Gabrielis Quuæuij, pro Sereniſſimo, & Religioſiſſimo Principe noſtro FILIPPO Hiſpaniarum Rege, Duce Mediolani &c.
Paulo Eccleſia Inſigni Iuris Vtriuſq; Conſulto, ac Senatore Ciuitatis Prætore.